OSMANLI'NIN

KEŞİF ÇAĞI

Giancarlo Casale

ÇEVİREN / CEMAL CAN TARIMCIOĞLU

FOL

OSMANLI'NIN KEŞİF ÇAĞI Giancarlo Casale FOL

Osmanlı'nın Keşif Çağı

FOL 269

Sertifika No: 44396

Tarih 15
Osmanli Tarihi 05

Osmanlı'nın Keşif Çağı
Giancarlo Casale

Çeviren: Cemal Can Tarımcıoğlu

Özgün Adı: *The Ottoman Age of Exploration*
Edisyon: Oxford University Press, 2010

Yayına Hazırlayan: Cansu Aksoy
Redaksiyon: Mak Grup Redksiyon Ekibi
Görsel Yönetmen: Nurullah Özbay
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos

ISBN 978-625-8242-53-9

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 49599

1. Baskı: Nisan 2023

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06420 Çankaya Ankara
Tel.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

Osmanlı'nın Keşif Çağı

Giancarlo Casale

Çeviren
Cemal Can Tarımcıoğlu

Giancarlo Casale
Harvard Üniversitesi'nde 2004 yılında doktora eğitimi tamamlayan Casale, erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu ve onun erken modern dünyayla ilişkilerini inceleyen çalışmalar yapmaktadır. Seyahatnameler, denizcilik teknolojisi, etnografi ve erken modern diplomasi diğer ilgi alanlarıdır. Şu anda Osmanlı İmparatorluğu ile Rönesans İtalyası'nın entelektüel yaşamındaki kesişimsellik üzerine çalışmaktadır. Araştırmalarına European University Institute'de devam etmektedir.
Başlıca eserleri: "Mobility, spatial thinking, and MENA's global interconnectivity : a primary source roundtable" (Cyrus Schayegh ile birlikte), *Mashriq & Mahjar*, 2022, C. 9, No. 2, 2022; "Turkey and the future of Europe: A History", *Transatlantic policy quarterly*, C. 21, No. 1, 2022; "Dobra Dobra Konuşalım: Amerika Birleşik Devletleri'nin Gayri Resmi Kuşunun İsmini Nasıl Bir Ortadoğu Ülkesinden Aldığının Hikâyesi", çev. Buket Bayrı Kitapçı, *Toplumsal Tarih*, S. 336, 2021; *Time and the other: Ottoman encounters with Egypt's ancient past*, 2021.

Cemal Can Tarımcıoğlu
1988 İstanbul-Üsküdar doğdu. 2012 senesinde İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünü Felsefe yandal programıyla birlikte bitirdi. 2014 yılında askerî tarih alanında yüksek lisansımı tamamladı. 2014 yılında Yakınçağ Tarihi alanında başladığı doktora çalışmalarını yarıda bıraktı. 2018 yılından itibaren çeşitli alanlarda çeviriler yapıyor ve Marmara Üniversitesi'nde İngilizce Öğretmenliği bölümünü okuyor.
Başlıca çevirileri: Richard Sugg, *Periler: Tehlikeli Bir Tarih*, 2022.

Birçok Ailem İçin...

Ne revādur ki bir bölük Etrāk
Hind'e varmış gibi ticāret ide,
Ya'nī kim re 's-i māl-i cüz'īden
Nef '-i küllī bulub riyāset ide?
Bir grup Türk'ün
Hindistan'a gitmiş gibi ticaret etmesi hak mıdır?
Yani çok küçük bir sermayeden
Büyük kazançlar elde edip yüce kişiler mi olmalılar?
Mustafa Ali, *Nushatü's-Selâtîn* (1581)

İçindekiler

Teşekkür

Birkaç yıl önce, doktoramı verdikten kısa bir süre sonra, tezimin bir kopyasını anneme verdim. Geçmişe baktığımda, bu muhtemelen yapılacak acımasız bir şeydi. Ama annem, görev bilinciyle sayfalarını karıştırarak pek çok saat geçirdi, ta ki sonunda arka kapağı kapatıp cesaret verici bir gülümsemeyle yukarıya baktıktan sonra, "Eh, teşekkürler kesinlikle benim en sevdiğim kısım!"

Kayıtlara geçsin diye söylüyorum, bu çalışmayı okuyacak çoğu kişinin aynı fikirde olmayacağını içtenlikle umuyorum. Yine de annemin sözlerindeki bilgeliği kabul etmeliyim, çünkü yazma sürecinin çok az kısmı, uzun yıllar süren yoğun çalışma sonucunda birikmiş uzun borçlular listesine teşekkür etme şansı kadar tatmin edicidir.

O hâlde artık ne yazık ki aramızda olmayan birine teşekkür ederek başlayayım: Harvard Üniversitesi'nin kutsal koridorlarından elimde diplomamla sağ salim çıktığımı görecek kadar uzun yaşamış, ardından uzun süre yası tutulan merhum Şinasi Tekin. O zamandan beri, boş anlarımda zaman zaman, Osmanlı Türkçesindeki engin bilgisinin bir kısmını benimle paylaşma deneyiminin, onun derslerindeki genel olarak korkunç performansım bunun tam tersini düşündürse de Şinasi Bey'in altın yıllarını geçirmeyi umduğu gibi olduğunu düşündüm. Her hâlükârda onun sınırsız sabrı, bilgeliği ve güler yüzlülüğü olmasaydı, eminim ki elinizdeki kitap asla bitmeyecekti.

Benzer şekilde, akademik danışmanım Cemal Kafadar'a özel ve nadiren kabul edilen bir şükran borcum var. Kafadar, 10 yıldan fazla bir süre önce beni tekmeleyip çığlıklar atan

sakalsız bir *devşirme* acemi gibi Osmanlı tarihinin tuhaf ve ürkütücü dünyasına sürükledi. Fakat yakın zamanda, çetin sınavlardan sağ çıkıp, saray okulundan mezun olmuş ve taşrada kendime rahat bir yer edinmiş olarak, onunla geçirdiğim zamanın kıymetini nihayet anlayacak duruma geldim.

Diğer birçok kişi, araştırmama farkında bile olamayacakları şekillerde katkıda bulundu. Salih Özbaran, Osmanlı Portekiz ilişkileri tarihi üzerine yazdığı birçok öncü kitap ve makalesiyle, yalnızca kısa bir vesileyle yüz yüze görüşmemize rağmen, çalışmalarıma sürekli bir ilham kaynağı olmuştur. Daha uygulamalı bir tarzda, Wesleyan Üniversitesi'nden Gary Shaw ve Bruce Masters, Harvard'dan Wheeler Thackston ve James Hankins ve şimdi Chicago Üniversitesi'nden Hakan Karateke bana akıl hocalığı yaptılar ve yıllar boyunca yorulmak bilmeyen savunucularım oldular.

Yüksek lisanstan meslektaşlarım, özellikle Selim Kuru, Dimitri Kastritsis, Aaron Shakow, İlham Khuri-Makdisi, Aslı Niyazioğlu, Erdem Çıpa, Bruce Fudge, T. J. Fitzgerald, Rachel Goshgarian, Emine Fetvacı ve Nicolas Trépanier; hepsi, bu projedeki en biçimlendirici çalışma yıllarım boyunca daimî entelektüel yoldaşlar ve ara sıra dans partnerleri (veya bazı durumlarda tam tersi) olarak hizmet ettiler. Bu grubun bir başka üyesi olan Naghmeh Sohrabi, daha önceki bir olayda bir teşekkür almayı başaramadığı ve ihmalimin bedelini bana pahalıya ödettiği için, kendisine özel bir teşekkür alıyor. Akademik hayata genellikle övgüye değer bir şüpheyle bakmasına rağmen (veya belki de bu nedenle) uzun süredir arkadaşım olan Chris Woods da görevi icabı bu kategoriye dâhildir.

İstanbul'da araştırma görevlisi olarak sahada bulunduğum süre boyunca, birçok özverili arşivci ve kütüphanecinin rehberliğinden yararlanma şansım oldu. Özellikle Başbakanlık Devlet Arşivi'nden Ahmed Kılıç, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nden Gülendam Nakipoğlu ve Zeynep Çelik, Topkapı Sarayı Arşivi'nden Ülkü Altındağ, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Havva Koç ve Süleymaniye Kütüphanesi' in

tüm çalışanları. Ayrıca, Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü'nden Tony Greenwood, birden fazla vesileyle hem konukseverlik hem de zamanında kurumsal destek sunmuştur; İstanbul Üniversitesi'nden Mahmut Ak, Osmanlı coğrafyasıyla ilgili uzmanlık bilgisini nazikçe paylaştı. Şu anda Hartum Üniversitesi'nden olan Tarig Noor, *mühimme* paleografisinin dehşetiyle yüzleşmeme yardım ederken sonsuz bir sabır gösterdi. Bu arada Louis Fishman, tıpkı Pino Cossuto gibi hem arşivlerde hem de İstanbul'un daha az saygın gece kuruluşlarında daimî suç ortağımdı. Steve Bryant ve Joseph Logan da gece işletmelerinin müdavimleriydi fakat gündüz saatlerinde yollarımız ayrılma eğilimindeydi. Benzer nedenlerle hem Çıpa hem de Griffin ailelerinin İstanbul'da yaşayan tüm üyelerine takdirlerimi ve derin sevgilerimi ifade etmek isterim.

Portekiz'de çok daha kısa kaldığım süre boyunca, Biblioteca Nacional, Torre do Tombo Arşivleri ve Lizbon Fulbright Ofisi çalışanları olağanüstü derecede yardımcı oldular. Jorge Flores, Isabel Miranda, Andre Cuckov ve Sarah Watson'a da çok büyük bir minnet borçluyum.

2005 yılında Minnesota Üniversitesi'ne geldiğimden beri, kendimi genç bir akademisyenin umabileceği en destekleyici ortamda bulmanın mutluluğunu yaşadım. Carol Hakim, Michael Lower, Carla Rahn Phillips, Jim Tracy, M. J. Maynes, Eric Weitz, Marguerite Ragnow ve Bali Sahota'ya özellikle minnettarım. Minnesota Üniversitesi de bana cömert bir kurumsal destek sağladı: 2006'da bir McKnight Yaz Araştırma Bursu, 2007 sonbaharında tek sömestrlik izin, 2007 sonbaharından 2009 baharına kadar Fakülte Araştırmaları için Hibe ve 2008 sonbaharında Minnesota Institute for Advanced Study'de bir burs.

Hem özel hem de kamu olmak üzere çok sayıda başka kurum da araştırmam için cömert mali destek sağladı. Bunlar arasında Harvard'ın Weatherhead Uluslararası İlişkiler Merkezi, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi, Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü, Fulbright-Hayes burs prog-

ramı, Türk Araştırmaları Enstitüsü, Ulusal Beşerî Bilimler Vakfı ve Koç Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi bulunmaktadır.

Bazı dış kurumdaki değerli meslektaşlarım, bu metnin çeşitli versiyonlarının taslaklarını okuma ve bana paha biçilmez geri bildirim sağlama nezaketini gösterdiler. Bunlar arasında Sanjay Subrahmanyam, Walter Andrews, Daniel Headrick, Alex Snell, Hardy Griffin ve Oxford University Press'ten iki isimsiz okuyucu yer alıyor. Ayrıca Rebecca Moss, Scott Lesh ve Felipe Rojas bu kitapta yer alan çizimleri hazırlamama yardımcı oldular ve araştırma asistanım John Wing (şimdi Staten Island College'dan Prof. Wing) haritaları hazırladı. Editörüm Susan Ferber'e tüm akıllıca tavsiyeleri ve ayrıntılara gösterdiği özen için aynı derecede minnettarım. Metinde sayamayacağım kadar çok olduğundan emin olduğum geriye kalan tüm hatalar doğal olarak yalnızca bana aittir.

Bitirmeden önce, baş döndürücü derecede karmaşık ailem hakkında da bir şeyler söylemeliyim. Dolambaçlı ve değişken yapıları, 16. yüzyıl Osmanlı saray siyaseti hakkındaki anlayışımı şekillendirmede hiç de azımsanmayacak bir rol oynadı. Yine de tüm bunlar boyunca, kendime hiç güvenim yokken bile, aile üyelerimin her biri bana şaşmaz bir güven gösterdi ve onları sevdiğim gibi beni her zaman sevdiler. Bu anlamda, ne kadar dünyaya dağılmış ya da rakip ailelere bölünmüş olursa olsunlar, benim için bu kitabın sayfaları arasında hep birleşecekler.

Son olarak burada sayamayacağım kadar fazla kişisel şeyler için Sinem Arcak'a teşekkür etmek istiyorum. Ama hepsinden önemlisi, Minnesota'yı, tüm geleneksel inanışın aksine, şimdiye kadar sahip olduğum en sıcak yuva yaptığı için ona teşekkür ediyorum

Haritalar ve Görseller

Haritalar

Görseller

Kaynaklar Hakkında Bir Not

Osmanlı denizaşırı keşif tarihini incelemenin önündeki en ürkütücü engellerden biri, erken modern dönem Osmanlı siyasi tarihiyle ilgili daha geleneksel çalışmalara dair bilgi veren ilgili ve kolay erişilebilir türden kaynakların azlığıdır. İlerleyen sayfalarda daha ayrıntılı olarak ele alınan birkaç nedenden ötürü, dönemin Osmanlı vakayinamelerinin ve anlatı tarihlerinin çoğu, Hint Okyanusu'ndaki olaylara çok az ilgi gösterir. Bunun yerine imparatorluk başkentindeki ve imparatorluğun Balkanlar ve Anadolu'daki çekirdek bölgelerindeki gelişmelere odaklanır. Elbette bu eğilimin bazı önemli istisnaları olsa da genel olarak tarihçi, olayların tatmin edici bir şekilde yeniden kurgulanmasına izin verecek yeterli bilgiye sahip kaynakları başka yerlerde aramak zorunda kalır.

Önemli bir alternatif, Osmanlı arşiv belgeleridir. Bu belgeler, 16. yüzyılın ikinci yarısı için çok zengindir ve bu kitapta özellikle İstanbul'daki Başbakanlık Devlet Arşivi'nin Mühimme Defterleri koleksiyonundan yoğun bir şekilde yararlandım. Bu defterlerde esas olarak padişahların taşra görevlileriyle, ayrıca farklı ülkelerden gelen yüksek rütbeli kimselerle ve devlet başkanlarıyla karşılıklı günlük yazışmalarının kelimesi kelimesine kayıtlarıdır. Çoğu yayımlanmamıştır fakat iyi bir şekilde kataloglanmıştır ve 1560'ların ortalarından itibaren nispeten eksiksizdir ve bu tarihten öncekiler bile parçalar biçiminde mevcuttur.

Mümkün olduğunca, padişaha gelen mektuplardan da cömertçe yararlandım fakat bu ne yazık ki mühimme defterlerinde takip edilebilen yazışmalardan çok daha gelişigüzel

bir şekilde korunan bir kanıt yığınıdır. Günümüze ulaşan belgelerden bazıları İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi arşivlerinde muhafaza edilmektedir; diğerleri, özellikle padişahların yabancı liderlerle mektuplaşmaları, bugün bir dizi farklı el yazması koleksiyonlarına dağılmış olan ve *münşe'ātnāme*ler olarak bilinen ciltli el yazması mektuplarda korunmaktadır.

Bu arşiv belgelerinin yanı sıra bu çalışma için bir diğer önemli kanıt yığını, şimdiye kadar tarihsel kaynak olarak yeterince kullanılmamış bir grup Türkçe eserdir: kozmografyalar, coğrafyalar, haritalar, seyahat anlatıları ve 16. yüzyıl Osmanlı'nın keşif literatürüne dair diğer özgün örnekler. Bunlar genellikle belirli tarihler veya olaylar hakkında çok az bilgi içermekle birlikte, Osmanlı liderlerinin emperyal genişleme için bir plan tasarlarken kullandıkları dünyagörüşünü yeniden inşa etmede son derece yararlı olduklarını kanıtladılar. Ayrıca bu eserler ve yazarları, bu Osmanlı dünyagörüşünü yansıttıkları kadar etkin olarak şekillendirdikleri için, benim anlatımda kendileri de hikâyenin kahramanları olarak yer alıyorlar.

Ayrıca, Osmanlı Türkçesi dışındaki dillerdeki bazı metinlere, en azından dil becerilerim elverdiğince, büyük ölçüde başvurdum. Bunlardan belki de en önemlileri, *Portekiz Hindistanı*'ndan gelen idari, dinî ve diplomatik yazışmaların çok sayıda, çok ciltli yayımlanmış koleksiyonlarıdır. Bunlar, (Diogo do Couto'nun çok ciltli *Décadas*'ının özellikle değerli olduğu kanıtlanmış olan) çağdaş Portekiz tarihçilerinin çalışmaları, Lizbon'daki Torre do Tombo Arşivlerinden yayımlanmamış belgeler ve çeşitli diğer Batılı kaynaklarıyla desteklenmiştir: Venedik ve Fransız konsoloslukları raporları ve Avrupalı ziyaretçilerin hem Osmanlı İmparatorluğu'na hem de Hint Okyanusu'na yaptıkları seyahat anlatılarına ilişkin raporlardır.

Son olarak, Arapça ve Farsçadaki çağdaş kaynakların

önemi hiçbir şekilde göz ardı edilmemelidir, fakat bu dillere ilişkin ne yazık ki yetersiz bilgim beni mümkün olduğunca modern çevirileri kullanmaya yöneltti. Osmanlı Türkçesi kaynaklarının mevcut olan İngilizce baskılarını da birkaç defa kullandım. Diğer tüm çeviriler bana ait olup, çoğu durumda asıl metin dipnotlarda görünmektedir. Birkaç yerde Arapça kaynakların aslından ziyade Fransızca tercümelerinden çeviriler yaptım ki bu dipnotlarda da belirtilmiştir.

KISALTMALAR LİSTESİ

A.N.T.T. Lizbon, Arquivo Nacional da Torre do Tombo.

APO Rivara, J. H. da Cunha, ed., *Archivo Portuguez-Oriental.* 6. cilt, Nova Goa: Imprensa Nacional: 1857-1877.

Calendar of State Papers Public Records Office. *Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Aff airs Existing in the Archives and Collections of Venice.* 38 cilt, Great Britain: Public Records Office, 1939-1947.

Cartas João de Castro, Cartas de D. João de Castro. Elaine Sanceau ed., Lizbon: Agencia Geral do Ultramar, 1955.

CDP *Corpo Diplomatico Portuguez.* 15 cilt. Paris: J. P. Aillaud, 1846.

DA Couto, Dogo do. Da Ásia. Lisbon, 1777. [C. 10-24, *Da Ásia de João de Barros e de Diogo do Couto.*] Not: Couto'nun metni, çok sayıda farklı el yazması versiyonda ve birçok kısmı yayımlanmış baskıda bulunan çok ciltli bir çalışma olduğundan, versiyonlar arasında büyük farklılıklar gösterdiğinden, cilt ve sayfa numarasına göre alıntılar vermemeyi seçtim. Bunun yerine alıntılar, çalışmanın *década*, kitap ve bölüme göre iç organizasyonuna göre görünür.

Documenta Indica Joseph Wicki, ed. *Documenta Indica.* 11 cilt, Roma: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1948-1994.

DP Rego, António da Silva, ed. *Documentação para a história das missões do Padroado Português do Oriente.* 12 vols. Lisbon: Ministério das Colónias, 1948–.

DUP *Documentação Ultramarina Portuguesa*, Lisboa: Cent-

ro de Estudos Históricos Ultramarinos da Junta de Investigação do Ultramar, 1960-1973.

Ei2 *The Encyclopaedia of Islam*. Yeni Baskı. 1954–.

FS Faria e Sousa, Manuel de. Ásia Portuguesa: Çev. Isabel Ferreira do Amaral Pereira de Matos, 6 cilt. Porto, 1956.

Gavetas *As Gavetas da Torre do Tombo*. 8 vols. Lisbon: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1960–1977. Not: Buradaki alıntılar, yayımlanan versiyonun cilt ve sayfa numaralarından ziyade, *gaveta*, dosya ve belgeye göre orijinal sınıflandırmaya göre görünür.

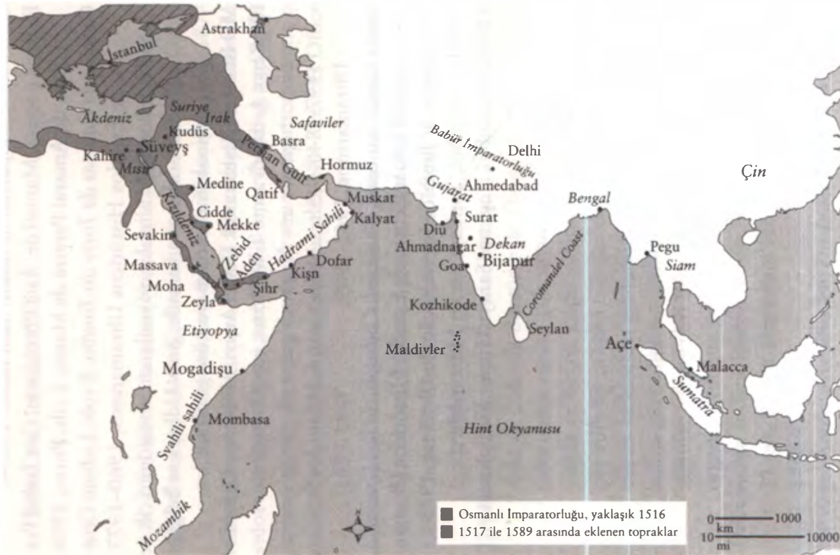
MD Istanbul, Başbakanlık Devlet Arşivi, *Mühimme Defterleri*

PM Rego, A. da Silva and T.W. Baxter, eds. *Documentos sobre os portugueses em Moçambique e na Africa central, 1497-1840*. 9 cilt. Lisbon: Centro de Estudos Storicos Ultramarinos, 1962-1989.

são Lourenço Sanceau, Elaine, ed. *Collecção de São Lourenço*. 3 cilt. Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos da Junta de Investigação do Ultramar, 1973–.

T.S.M.A. İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

T.S.M.K. İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Harita 1: Osmanlı İmparatorluğu ve Hint Okyanusu dünyası, 1516-1589

Giriş
Bir Zihin İmparatorluğu

Sadece bir anlığına Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'in Konstantinopolis şehrini asla fethetmediğini hayal edin. Bunun yerine şunu farz edin: İmparator Konstantin Paleologos ve onun Bizans ordusundan geriye kalan düzensiz birlikleri, 1453'te o meşum Salı günü, her şeye rağmen başkentlerini kurtarıyorlar. Ayrıca sonraki onyıllar boyunca, bir zamanlar imparatorluklarının özünü oluşturan Balkanlar ve Anadolu'daki tüm toprakları yeniden işgal ediyorlar.

Şimdi, 16. yüzyılın başlangıcında bu imparatorluğun servetinde daha da şaşırtıcı bir yükselişe tanık olunduğunu hayal edin. Muzaffer Bizans lejyonları, Suriye ve Mısır gibi yüzyıllar önce kaybettikleri eyaletleri fethederek daha da ileri gidiyorlar ve daha sonra Yemen, Sudan ve Afrika Boynuzu gibi uzak ve tanıdık olmayan topraklara yayılıyorlar. Sonra, bu ileri üslerden, Bizans filolarının Hürmüz ve Gucerat'taki düşman kalelerine karşı büyük seferler düzenlemek için Hint Okyanusu'nda devriyeler yapmaya başladığını hayal edin. Endonezya ve Svahili Sahili gibi birbirinden ve imparatorluk başkentinden uzak yerlere müttefiklerini desteklemek için birinci sınıf askerî birlikler gönderiyorlar.

Bu tür olağanüstü askerî genişlemeye, doğal olarak, diğer alanlardaki aynı derecede etkileyici ilerlemeler eşlik edecektir. Dolayısıyla şöyle bir Bizans hazinesi hayal edin: Tarıma olan geleneksel bağımlılığının ötesine geçmek için baharat ticaretini kullanmaya başlıyor; Hindistan ve Sumatra pazarlarına ticari temsilciler gönderiyor ve Mısır'ın baharat pazarlarına biber ve karanfil getirmek için devlet gemilerinden oluşan düzenli

konvoylar organize ediyorlar. Bu arada, Konstantinopolis'e döndüğünüzde, bu uçsuz bucaksız başarılardan ilham alan ve şehrin filizlenen imparatorluk seçkinleri tarafından finanse edilen yeni bir Bizans entelektüel grubunun büyümesini, hızla gelişen haritacılık ve coğrafya bilimlerine ilgi duyulmaya başlandığını hayal edin. Kısacası, bir 16. yüzyıl Bizans Keşif Çağı hayal edin.

Eğer böyle bir Bizans devleti gerçekten var olsaydı günümüzün akademisyenleri onun büyümesini nasıl karakterize ederlerdi? Burada tarihçiler olarak şimdi biraz daha sağlam bir zemin üzerinde duruyoruz. Bizim hayalî Bizans devletimiz asla olmayacaktır, fakat geç Bizans entelektüel hayatı (bazen Paleolog Rönesansı olarak da bilinen bir dönemde) ile Batı'da Rönesans hümanizminin gelişimi arasındaki hassas bağlantıyı inceleyen önemli bir gerçek dünya bilginliği vardır.[1]

Bu tür çalışmaların izlediği yöne bakılırsa şurası açıktır: Bizim 16. yüzyıl Bizanslı kâşiflerinin başarıları ile Batı Avrupa'daki çağdaşlarının başarıları arasında bir mukayese yapmak, onların göreli benzerlikleri ve farklılıkları hakkında sonsuz bir dizi bilimsel soru için ilham kaynağı sağlayan apaçık bir mukayese olacaktır. Hayalî bir tarihçi "Bizanslılar Yeni Dünya'ya neden bu kadar ilgisizdi?" diye sorabilir. Bir diğeri, "Onları Batı'dan ayıran dinsel ve dilsel farklılıklar ne kadar önemliydi?" diye sorabilir. Bir üçüncüsü, "Bizans ve Batı genişlemesinin eş zamanlı doğası sadece bir tesadüf müydü?" diye sorabilir. Fakat bu bireysel soruların çerçevelenme şekillerinden bağımsız olarak, her alandan araştırmacılar, Bizans tarihini Avrupa'nın küresel keşfinin anlatıldığı daha büyük hikâyeye dâhil etme zorluğunu doğal olarak üstlenecekti.

Peki ya Osmanlılar? Tesadüfe bakın ki Osmanlı İmparatorluğu, bu kurmaca Bizans'ın sadece bizim hayalgücümüzde

Örneğin bkz. *Deno John Geanakoplos, Constantinople and the West: Essays on the Late Bizans (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches* (Madison, 1989).

başardığı şeylerin her birini 16. yüzyılın gerçek dünyasında başardı. Yine de şaşırtıcı bir şekilde, bu Osmanlı başarılarını, tam olarak aynı dönemde Batı Avrupa tarihini karakterize eden, farklı coğrafyalarda fiziksel genişleme ve içeride entelektüel mayalanmanın daha büyük hikâyesinin bir parçası olarak tasvir etmek için hiçbir ciddi girişimde bulunulmamıştır.[2] İşte bu kitabın ana sorusu burada yatıyor. Kitap, basitçe ifade edilecek olursa "Osmanlılar Keşif Çağı'na katıldı mı?" diye soruyor. Yine basitçe ifade edecek olursak cevap evettir.

Osmanlı Keşfini Tanımlamak

Avrupa Keşif Çağı kadar uzun süre ve birçok nedenden ötürü merak uyandıran çok az tarihî konu vardır. Bu konuya adanmış geniş ve sürekli büyüyen bir literatüre rağmen akademisyenler kökenleri, kapsamı ve nihai sonuçları hakkında geniş çapta anlaşmazlığa düşmeye devam ediyor. Fakat Avrupa

En önemli istisna, Salih Özbaran'ın öncü eseridir. Bu eserde, Osmanlı arşivleri zenginlikleriyle birlikte Portekiz kaynakları çığır açıcı bir şekilde kullanılmaktadır ve bu eser, bu çalışmanın en önemli kaynağıdır. Onun uzun makalesi, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: On altıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri", Tarih Dergisi 31 (Mart 1977): 66-146; ve Özbaran'ın *Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman-Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century* başlığı altında yayımlanan İngilizce makalelerinin daha eklektik koleksiyonudur (İstanbul, 1994). Özbaran'ın Türkçe makalelerinin yakın zamanda güncellenmiş bir seçkisi için ayrıca bkz. *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı* (İstanbul, 2004). Ne yazık ki Özbaran'ın İngilizce görüşlerinin daha yakın zamanda yeniden ifade edilmesi, *Ottoman Expansion Towards the Indian Ocean in the 16th Century* (İstanbul, 2009), basım tarihi yüzünden bu kitaba dâhil edilemedi. Özbaran'a ek olarak, Andrew Hess'in (daha sonra ele alınacaktır) eserlerinin yanı sıra daha eski tarihli üç anlatı eseri de burada anılmayı hak ediyor: Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti* (İstanbul: 1974); Yakub Mughul, *Kanuni Devri Osmanlılar'ın Hint Müslümanları Politikası ve Osmanlı- Hint Münasebetleri 1517-1538* (İstanbul, 1974); ve Herbert Melziğ, *Büyük Türk Hindistan Kapılarında: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi* (İstanbul, 1943).

Keşif Çağı fenomeni, herhangi bir şekilde tanımlanabilse de mevcut çerçevede meselenin bu kadar karmaşık olması gerekmez. Bu nedenle bu kitap, Avrupa genişlemesinin hem genel olarak üzerinde anlaşmaya varılan hem de Osmanlı örneğiyle doğrudan ilgili olan birkaç kilit yönüne odaklanmaktadır.

Bunlardan ilki, en erken keşif yolculuklarından hemen önceki dönemde Batı Avrupa'nın görece tecritidir. 15. yüzyılın ilk yarısı, Müslüman tüccarların Fas'tan Güneydoğu Asya'ya neredeyse engelsiz seyahat edebildiği ve Ming Çini'nden gelen denizcilerin Hürmüz, Aden ve Mombasa'ya kadar batıya ulaşan muazzam deniz seferleriyle övünebildiği bir dönemdi. Bu dönemde Batı Avrupalılar, hem fiziksel hem de entelektüel olarak neredeyse tamamen, Kuzey Atlantik ve Akdeniz tarafından sınırlanan dünyanın küçük bir dilimine hapsolmuş durumda kaldılar.[3] Kolomb'un ilk yolculuğunun arifesinde bile, Avrupa'nın diğer dünya bölgelerine ilişkin bilgisi, bir avuç Ortaçağ seyyahının yarım yamalak anlatımına ve ancak yakın zamanda ele geçirilip Antik Yunancadan çevrilmiş birkaç tozlu haritaya ve coğrafi metne dayanmaya devam etti.[4] Bu anlamda, Avrupa'nın keşfi büyük ölçüde mümkün oldu çünkü Avrupalıların dünyada keşfedecek daha çok şeyi vardı.

Bununla birlikte aynı zamanda ve bu tecrit durumu göz önüne alındığında oldukça ironik bir şekilde, Avrupa keşfinin ikinci bir ayırt edici özelliği, ona eşlik eden cüretkâr siyasi ideolojidir. Bunu açıklamak için ünlü Tordesillas Antlaşması'ndan daha iyi bir örnek yoktur. Bu antlaşma, 1494 yılında Papa

Hint Okyanusu'nun ticaret dünyası hakkında şu eserlere bakınız: George Hourani, *Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times*, 2. baskı (Princeton, 1995); ve Patricia Risso, *Merchants and Faith: Muslim Commerce and Culture in the Indian Ocean* (Boulder, 1995). 15. yüzyıl Çin keşif yolculukları hakkında: Louise Levathes, *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405–1433* (New York, 1994).

Columbus'un entelektüel dünyası hakkında bkz. Valerie Flint, *The Imaginative Landscape of Christopher Columbus* (Princeton, 1992); ve daha genel olarak Donald Lach, *Asia in the Making of Europe*, C. 1, *The Century of Discovery* (Chicago, 1965).

VI. Alexander'ın kutsal himayesinde Portekiz ve İspanya krallıkları arasında imzalanmıştır. Antlaşmanın şartlarına göre iki İberya gücü, Avrupa'nın dışında kalan tüm toprakların paylaşılmasından daha azına razı gelmedi. Her iki taraf da kendi yarım küresindeki tüm toprakları fethetme, yönetme ve denizcilik ve deniz ticareti üzerinde özel kontrol sağlama hakkına sahip olduğunu iddia ediyordu. Bu anlaşmanın geniş kapsamlı küresel içeriği, devlet gücü ve deniz ticareti arasında kurduğu açık bağlantıyla birleştiğinde, gelecek yüzyıllarda Avrupa siyasi söylemini yeniden tanımlayacak yeni bir denizaşırı imparatorluk türü için bir örnek oluşturdu. Yine de Tordesillas Antlaşması'nın imzalandığı sırada ne Portekiz ne İspanya ne de başka herhangi bir Avrupa ülkesi, Asya'nın veya Yeni Dünya'nın herhangi bir yerinde bir santimetre karelik bir alanı (hatta tek bir gemiyi) kontrol etmiyordu. Tarih, benzer şekilde zayıf bir temelde evrensel egemenlik iddiasında bulunan başka hükümdar örnekleri sunabilir, fakat bu iddialar nadiren bu kadar beklenmedik ve yenilikçi bir şekilde gerçek dünya başarısını öngörmüştür.[5]

Tabii ki Avrupalı güçler bu olası olmayan özlemleri şımartmaya istekliyse de bu kısmen, daha önce hayal bile edilemeyen bir ölçekte keşif ve sömürgeci genişlemeye izin veren bir çift yeni fakat kritik teknolojik ilerleme sayesinde gerçekleşti: ateşli silahlar ve okyanusta seyreden yelkenli gemiler. Açıkçası, barutun askerî kullanımları 16. yüzyıldan önce Avrupa dışında tamamen bilinmeyen bir şey olmadığından, ateşli silahlar Batılı bir yenilik değildi. Uzun mesafeli seyrüsefer ve daha da önemlisi, gemiye çok sayıda top yerleştirmek için ideal olan yenilikçi bir yelkenli gemi türü olan karak ile birleştirildiğinde, ateşli silahlar Batılılara imparatorluk

Anthony Pagden, *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France 1500-1800* (New Haven, 1995), 29-62; erken dönem Portekiz'in denizaşırı imparatorluk üzerine iddaları için bkz. Luís Filipe Thomaz, "L'idée imperiale manueline", *La Découverte, le Portugal et l'Europe: Actes du colloque*, Paris, les 26, 27 et 28 Mai 1988 (Paris, 1990), 41.

hayallerini gerçekleştirmek için mükemmel bir askerî araç sağladı. 16. yüzyılın başında, ağır silahlı yelkenli gemileri gerçek yüzer kaleler hâline geldi. Bu durum, İspanyolların ve Portekizlilerin denizi kullanarak güçlerini daha önce hiç olmadığı kadar kullanmalarına izin verdi.[6]

Son olarak, bu teknoloji ve siyasi ideoloji değerlendirmelerinin yanı sıra, Keşif Çağı'nın son ve belki de en çok bilinen Avrupa bileşeni, ona eşlik eden ayırt edici kültürel ve entelektüel dönüşümdür. Bu keşifler, Rönesans hümanizminin yayılmasıyla ve hareketli matbaanın icadıyla aynı zamana denk geldi. Farklı coğrafyalardan gelen yeni bilgi akışı, Avrupalıları geleneksel dünya anlayışlarını ve dünyadaki kendi yerlerini kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirmeye teşvik ederken bu keşifler yoğun bir Batılı entelektüel mayalanma dönemini başlattı. Entelektüel açıdan konuşacak olursak, bugün Batı medeniyeti olarak anlaşılan şeylerin çoğu, bu nedenle, Avrupa keşif yolculuklarının doğrudan bir yan ürünü olarak görülebilir.[7]

O hâlde, geniş hatlarıyla, bu kitaptaki Keşif Çağı teriminin temel tanımını oluşturan 16. yüzyıl Avrupa yayılmasının dört özelliği şunlardır: Göreceli coğrafi ve kültürel tecritin bir başlangıç noktası, özellikle ticaret yollarına ve deniz seyrüseferine odaklanan geniş siyasi ideolojilerin müteakip gelişimi, denizaşırı genişlemeyi mümkün kılan askerî ve deniz tekno-

Literatürün yeni bir sentezi için bkz. Jan Glete, *Warfare at Sea 1500–1650: Maritime Conflicts and the Transformation of Europe* (London, 2000); ayrıca Carlo Cipolla'nın klasik eseri *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion 1400-1700* (New York, 1965) ve Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, 2. baskı (Cambridge, 1996), özellikle üçüncü bölüm, "Victory at Sea", 82-115; barut hakkında bkz. Bert Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology and Tactics* (Baltimore, 1997).
Bu muazzam konuya genel bir giriş olarak bkz. Donald Lach, *Asia in the Making of Europe*, C. 2, *A Century of Wonder* (Chicago, 1965); ayrıca Alfred Crosby, *The Measure of Reality: Quantification and Western Society 1250-1600* (Cambridge, 1997); ve Anthony Pagden, *The Fall of Natural Man: The American Indian and the Origin of Comparative Ethnology* (Cambridge, 1982).

lojisinin birkaç kilit alanında yenilik ve dış dünyaya yönelik benzeri görülmemiş yoğun bir entelektüel ilgi.

Fakat bu tarif, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldaki özgün deneyimiyle nasıl ilişkilidir? Bu kitap, Osmanlı yayılmasının, değişen derecelerde, Avrupa keşiflerinin tüm bu temel özelliklerini paylaştığını savunuyor. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nu oldukça farklı kavramlarla düşünmeye alışkın olanlar için kuşkusuz sürpriz olacak bir iddiadır: ilk başta keşfin önündeki başlıca *engel* ve daha sonra onun asıl kurbanı olarak. Ne de olsa şüpheli bir okuyucu şöyle sorabilir: Hem İspanyolların hem de Portekizlilerin denizaşırı girişimlerini Haçlı Seferleri'nin mantıklı bir uzantısı olarak tasavvur ettikleri yaygın bir bilgi değil mi? Hindistan'da bir Portekiz ticaret imparatorluğunun kurulmasının Müslüman tüccarların aleyhine olduğu da doğru değil mi? Bu, *uzun vadede*, İslam dünyasının ekonomisini kalıcı olarak zayıflatmadı mı?[8]

Hem evet hem hayır. Bir yandan, tarihçiler erken İberya genişlemesinin uzun vadeli ekonomik sonuçlarını tartışmaya devam etse de Müslüman tüccarların Hint Okyanusu baharat ticaretinin kontrolünü ele geçirmeye yönelik vahşiliğiyle nam salmış erken Portekiz teşebbüslerinin en ağır yükünü çektiği hususunda neredeyse kuşku yok. Ama öte yandan, Müslümanlar ile Osmanlılar arasında çizilmesi gereken önemli bir ayrım vardır ki bu ayrım olmadan Osmanlı İmparatorluğu'nun erken modern tarihteki gerçek yeri tam olarak anlaşılamaz.

Özellikle, Keşif Çağı başlamadan önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'yla neredeyse hiçbir anlamlı ilişkisinin olmadığı bu kitabın temel görüşüdür. Hint Okyanusu, derinlere kök salmış bir yerli Müslüman varlığına rağmen çağdaş Avrupalılara olduğu kadar Osmanlılara da

Andrew Hess'in daha sonra ayrıntılı olarak tartışılan çok sayıda çalışması, bu görüş hakkında çok tutarlı bir ifade sunar. Osmanlıları keşiflerde bir katılımcıdan ziyade bir engel olarak görme sorununa ilişkin önemli bir tarihçilik tartışması için bkz. Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery* (Albany, 1994).

uzak ve yabancıydı. 16. yüzyıldan önce, Osmanlı bilginleri Hint Okyanusu'nun tarihi ve coğrafyası hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyorlardı. Osmanlı devlet adamları, bölgenin kaynakları ve ekonomi politiği hakkında basit bir bilgiden bile yoksundu ve imparatorluğun bölgeyle olan ticareti, önemsiz olmamakla birlikte, büyük ölçüde aracılar tarafından yürütülüyordu. Bu bakımdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın başındaki durumu, Portekiz veya İspanya'nınkinden önemli ölçüde farklı değildi: Osmanlı İmpratorluğu yeni pekiştirilmiş ve hızla genişleyen bir devletti fakat entelektüel, siyasi ve ekonomik ufukları Akdeniz havzası tarafından kuşatılmıştı. Gerçekten de bu göreli tecrit durumu, Osmanlılar için Avrupalı rakiplerinden daha uzun sürecek ve ancak Osmanlıların Mısır'ı 1517'de fethiyle –Vasco da Gama'nın Ümit Burnu'nu muzaffer bir şekilde dolaşmasından tam 20 yıl sonra– sona erecekti.

Fakat Osmanlılar, dünyanın daha önce bilinmeyen bu bölgesinde nihayet bir başlangıç noktası kurduktan sonra, hızla yönlerini değiştirmeye, bölgeyi değerlendirmeye ve özellikle okyanusun enginliğine uygun bir dizi yeni imparatorluk emelleri geliştirmeye başladılar. Ve en önemlisi, Osmanlılar çok geçmeden Avrupalılardan (ya da daha doğrusu Portekizlilerden) rekabetin aslında bu emellerin yerine getirilmesini zorlaştırmak yerine *kolaylaştırdığını* öğrendi; Osmanlı Hanedanı, İslam dünyasında egemenlik ve meşruiyet şartlarını böylelikle, kökten bir şekilde yeniden tanımladı.

1517'den sonra Mısır'ın fethini bahane olarak kullanan Osmanlılar, Hint Okyanusu'ndaki tüm Müslümanlar üzerinde yeni bir tarzda üstün otorite kurmaya başladılar. Daha önce Mısır Memlükleri'yle ilişkilendirilen Halife ve Mukaddes Şehirlerin Koruyucusu unvanlarını Osmanlı hanedanı için talep ettiler. Bu iki unvan, İslam hukuk dilinde var olan kadim kökenine rağmen, artık herhangi bir siyasi nüfuzdan açıkça mahrumdu ve yüzyıllar boyunca yalnızca belli belirsiz tören ve itibar motifleri için bunlara başvurulmuştu. Fakat

Portekizlilerin Hint Okyanusu'na varmaları ve tarihte ilk kez iki mukaddes şehir Mekke ve Medine'ye derya üzerinden erişimi kısıtlayan bir deniz ablukası kurmalarının ardından, bu unvanlar, Osmanlıların nemalanmakta usta olduğunu kanıtladığını yeni bir siyasi değer kazandı. Osmanlıların çabaları sayesinde, 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı padişahının makamı, Sünni Müslüman dünyasının en yüce önderi olarak, en azından teorik düzeyde, deniz kıyısındaki Asya'da genel olarak kabul görmüştür. Başka bir deyişle Evrensel Hilafet kavramı, kendi yapısına uygun bir şekilde, Tordesillas Antlaşması'nda belirtilen evrensel hâkimiyet iddialarına İslami bir yanıt olarak uluslararası İslam'ın siyasi söyleminin demirbaşı hâline geldi.[9] 9 ve 10. yüzyıllardaki erken Abbasi İmparatorluğu'ndan beri bu şekilde kullanılmamıştı.

Osmanlılar bunu uygulamada nasıl başarabildiler? İberya güçlerinin deneyimine yine çarpıcı bir benzerlikle, başarılarının çoğunu günün en ileri askerî teknolojisine ayrıcalıklı erişimlerine borçluydu. Sözgelimi Osmanlı toplarının üstünlüğü Mısır'ın fethi sırasında hatta daha da önemlisi, Osmanlı müdahalesinden önce bu tür silahların neredeyse hiç bilinmediği Yemen ve Etiyopya'daki müteakip çatışmalarda çok önemli olduğunu kanıtladı. Akabinde, Osmanlı Devleti, geniş Hint Okyanusu boyunca ateşli silahların yayılmasında eşit derecede etkili bir rol oynadı. Uzaktaki müttefiklerine topçu, top dökümcüleri ve diğer askerî uzmanlık biçimleri sağlama yeteneği, Osmanlı hanedanının zaten önemli olan saygınlığını daha da arttırdı.[10]

Osmanlıların Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu terimleri kullanmaları hakkında bkz. Colin Imber, "Suleyman as Caliph of the Muslims: Ebu's-Su'ud's Formulation of Ottoman Dynastic Ideology", Giles Veinstein ed., *Soliman le Magnifi que et son temps* (Paris, 1992), 179-84. Bugüne kadar, erken modern dönemde imparatorluğun sınırlarının ötesinde siyasi tarih için Osmanlı hilafet iddialarının önemi büyük ölçüde göz ardı edildi.

10 Çoğunun Hint Okyanusu sahnesi hakkında söyleyecek çok az şeyi olmasına rağmen, son yıllarda Osmanlı askerî tarihi üzerine birkaç önemli eser ortaya çıktı. Bkz. Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons*

Bu arada kanıtlar, Osmanlıların Portekizlilerin kullandıklarına benzer uzun kenarlı yelkenli gemiler denemeye başladıklarını gösteriyor fakat bunlar deniz harekâtlarında destekleyici bir rolden fazlasını üstlenmediler.[11] Daha da önemlisi, Osmanlı denizcileri geleneksel kadırga teknolojisini Hint Okyanusu'nun özel koşullarına uyarlayabildiler. Yüzyılın ortasına gelindiğinde Portekiz gemiciliğini hedef alan bir dizi yağmacı korsan saldırısı başlatacak kadar kendilerine güvenleri artmıştı. Sonunda, bu tür saldırılar Portekiz'in deniz ablukasını yıkmada o kadar etkili oldu ki Osmanlılar daha önce Ümit Burnu civarında Portekiz gemileriyle taşınan baharatların transit ticaretindeki aslan payına el koyabildiler.

Üstelik bu ticaretin hacmi giderek artarken Osmanlı devleti de bu ticaretten kâr elde etmek için bir dizi yeni teknik geliştirdi. Hint Okyanusu'na kıyısı olan eyaletlerde, mali açıdan düşünen yöneticiler, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin birbiriyle yarışan güzergâhlarındaki trafiği düzenlemek ve böylece her ikisinden de gelirleri en üst düzeye çıkarmak için yeni vergilendirme politikalarını denediler. Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'de Yemen'den baharat kargolarını ithal eden ve onları Mısır'da büyük bir kârla yeniden satan düzenli bir gemi konvoyu düzenleyerek ticaretin etkin bir katılımcısı hâline geldi. Hürmüz, Kalküta ve Açe gibi daha uzak ticaret merkezlerinde Osmanlı ticari acentaları kuruldu ve bu de-

Industry in the Ottoman Empire (Cambridge, 2005); ve Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700* (New Brunswick, N.J., 1999); Osmanlıların ateşli silahların yayılmasındaki rolü hakkında bkz. Halil İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East", Halil İnalcık ed., *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy* (London, 1978), 195-217; ayrıca Özbaran, *Ottoman Response*, 61-66.

11 Bu mesele için İdris Bostan'ın iki yeni çalışmasına bkz. *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler* (İstanbul, 2007) ve *Osmanlı Denizciliği* (İstanbul, 2006); ve Osmanlı yelkenli gemilerinin ve kürekli teknelerinin çağdaş görüntülerinden oluşan muhteşem bir koleksiyon için, aynı yazarın son yayınına bkz. *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri* (İstanbul, 2003); ayrıca bkz. Colin Imber, "The Navy of Suleyman the Magnificent", *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 211-82.

nizaşırı pazarlarda da imparatorluk hazinesi için sözleşmeli işler yapıldı. Bu girişimler, Hint Okyanusu ticaretini kontrol etmek için kapsamlı bir strateji oluşturdu ve zamanla Portekiz Hindistanı için bir rakipten daha fazlası olduğunu kanıtladı.[12]

Son olarak, Osmanlı'nın Keşif Çağı, Avrupa'daki eş değeri gibi, ülke içinde kültürel ve entelektüel genişleme kadar, dışarıdaki ekonomik ve bölgesel genişlemesiyle de tanımlanıyordu. Bu önceleri, esas olarak imparatorluk sarayının himayesiyle teşvik edilen ve Batılı kâşiflerin muhteşem keşifleri hakkında Avrupa'dan gelen bilgi akışıyla şekillenen bir olguydu. Fakat yüzyıllar geçtikçe, Osmanlı seyyahları denizaşırı ülkelerden Doğu'daki maceralarına dair ilk elden anlatımlarıyla dönmeye başladılar. Sabit bir ikamette bulunan âlimler ise, daha önce ihmal edilmiş coğrafi eserlerin Arapça tercümesi ve yayılmasıyla meşgul oldular. Tüm bu farklı türde kaynaklar zaman içinde bir dizi yeni, özgün Osmanlı haritaları, atlasları ve coğrafi risalelerde birleştirildi. Bunlar Osmanlı dünyagörüşünü derinden değiştirdi ve Batılı emperyal rakipleriyle rekabet ederken Osmanlıların ideolojik ve stratejik hedeflerini şekillendirmede çok önemli bir rol oynadı.[13]

Osmanlı'nın Hint Okyanusu'yla ekonomik ilişkisi yeterince araştırılmamıştır. Mevcut sınırlı bilginin bir özeti şu eserde bulunabilir: Halil İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* (Cambridge, 1994), 1: 315-64; daha mikroekonomik bir yaklaşım için bkz. Nelly Hanna, *Making Big Money in 1600: The Life and Times of Isma'il Abu Taqiyya, Egypt Merchant* (Syracuse, 1998).

13 Burada benim görüşüm, "Müslüman dünyagörüşünün" erken modern dönem boyunca esasen durağan olduğu anlayışına bağlı kalan akademisyenlerin mevcut görüşlerinin çoğuyla çelişmektedir. Bu konu hakkında hâlâ standart çalışma şudur: Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe* (New York, 1982); erken modern dönem Osmanlılarına daha doğrudan odaklanan bir perspektif için ayrıca bkz. Nicolas Vatin, *Les Ottomans et l'Occident, XV–XVI siècles* (İstanbul, 2001); Lewis'in yakın tarihli bir eleştirisi için bkz. Nabil Matar, *In the Lands of the Christians: Arab Travel Writing in the Seventh Century* (New York, 2003); ve merak kavramının Batı bağlamında genel bir yeniden değerlendirmesi için, Barbara Benedict, *Curiosity: A Cultural History of Early Modern Inquiry* (Chicago, 2001).

Keşif, Küresel Siyaset ve Avrupamerkezcilik Sorunu

İlerleyen sayfalarda, Osmanlı ile Avrupa'nın denizaşırı yayılması arasındaki bu dikkate değer paralelliklerin her biri daha ayrıntılı olarak inceleniyor. Fakat başlangıçta, bu kitap temel meseleleri mukayeseli bir çerçevede ele alsa da Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın özünde karşılaştırmalı bir tarihten ziyade bir anlatı olduğu vurgulanmalıdır. Bu kitap, bu itibarla, Osmanlı bakış açısıyla yazılmıştır ve tamamen Osmanlıların kendi eylemlerine odaklanmıştır. Her biri 10 ila 20 yıllık bir dönemi kapsayan ve Osmanlı'nın Hint Okyanusu dünyasıyla bir asırlık ilişkisini kapsamlı bir şekilde anlatan bölümler kronolojik olarak düzenlenmiştir. Bu anlatı boyunca, her bölümde bireysel siyasi aktörlerin ve bağlı oldukları hiziplerin rolünü vurgulayan siyasete vurgu yapılmaktadır. Onlara hem pratik hem de ideolojik düzeyde rehberlik eden en önemli metinler, haritalar ve diğer bilgi kaynaklarıyla ilgili bir tartışma bu siyasi hikâyeyle bütünleştiriliyor.

Osmanlı'nın Keşif Çağı, bu temel anlatı yaklaşımı aracılığıyla erken modern dönem Osmanlı tarihi çalışmalarına yeni bir "küresel siyaset" kavramını dâhil etmeyi amaçlıyor. Gelişmekte olan Osmanlı dünyagörüşünün denizaşırı emperyal yayılma için somut stratejilere nasıl tercüme edildiğini ayrıntılarıyla anlatıyor. 16. yüzyıl Osmanlılarının, rakip emperyal devletlerden oluşan yeni bütünleşmiş bir dünya sistemi yaratmada ana kahramanlar olarak hareket edebildiğini gösteriyor. Bunu yaparken bu kitap, keşiflerin tarihine ilişkin gelişen akademik literatüre birçok düzeyde katkıda bulunmaktadır. En temelde, Avrupa imparatorluklarını bölgesel düzeyden daha fazla siyasete girebilecek yegâne devletler olarak tasvir eden 16. yüzyıl siyasi tarihinin yorumlarına kesin deneysel bir meydan okuma sunuyor. Fakat daha da genel bir ifadeyle *Osmanlı'nın Keşif Çağı*, bir bütün olarak erken modern dünya üzerine yakın zamandaki araştırmalarda iki baskın ama hâlâ büyük ölçüde ayrı eğilimler arasında yeni

bir diyalog alanı açmayı da hedefliyor: biri Batılı entelektüel geleneğin incelenmesine sıkı sıkıya bağlıdır ve diğeri bilinçli olarak ona karşı çıkar.

Bu eğilimlerden ilki, genel olarak karşılaşma araştırmaları [encounter studies] başlığı altında sınıflandırılabilir. Tarih ve edebiyat teorisi disiplinlerini bir şekilde harmanlayan bu alan, ilk olarak Kolomb sonrası Yeni Dünya'da seyahat anlatılarının incelenmesiyle popüler hâle geldi.[14] Daha yakın zamanlarda karşılaşma çalışmaları bakış açısını, geç Ortaçağ ve erken modern dönemlerde Avrupa'nın ötekiyle etkileşiminin hemen hemen her türlü entelektüel eserini içerecek şekilde genişletti: Batı coğrafyası, haritacılık ve anlatı tarihi örneklerinden resim, epik şiir ve hatta felsefe ve hukuk teorisi eserlerine kadar.[15]

Karşılaşma çalışmaları, tüm bu çeşitli şekil ve metinlerin eleştirel olarak yeniden incelenmesi yoluyla, Keşif Çağı anlayışımızı iki temel açıdan ölçülemeyecek kadar derinleştirdi. İlk olarak Avrupa'nın dış dünyayla etkileşiminin, Avrupa perspektifinden, Ortaçağ ve Rönesans Batısı'nın önceden var

[14] Örneğin bkz. Stephen Greenblatt, *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World* (Chicago, 1991); Anthony Grafton, *New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery* (Cambridge, 1992) ve Anthony Pagden, *European Encounters with the New World from Renaissance to Romanticism* (New Haven, 1993).

[15] Bu akademik kategoride son on yılda üretilen çok sayıda çalışmanın kısa bir örneği için (zaten alıntılananlara ek olarak) bkz. Stuart Schwartz, ed., *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era* (Cambridge, 1994); Joan-Pau Rubiés, *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250–1625* (Cambridge, 2000); *Andrew Fitzmaurice, Humanism and America: An Intellectual History of English Colonization* (Cambridge, 2003); ve Michael Gaudio, *Engraving the Savage: The New World and Techniques of Civilization* (Minneapolis, 2008). Özellikle Avrupa'nın Osmanlı dünyasıyla karşılaşmasının etkisine odaklanan eserler için bkz. Deborah Howard, *Venice and the East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture 1100–1500* (New Haven, 2000); Rosamund Mack, *Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art* (Berkeley, 2001); Barbara Fuchs, *Mimesis and Empire: The New World, Islam and European Identities* (Cambridge, 2001); Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks* (Philadelphia 2004); ve Stefano Carboni, ed., *Venice and the Islamic World* (New Haven, 2007).

olan entelektüel gelenekleri tarafından ne ölçüde belirlediğini belgelemiştir. İkincisi, tam da bu kaynaşma sürecinin Batı medeniyetinin en temel düzeyde gelişmesi ve sağlamlaşmasında biçimlendirici bir deneyim olduğu son derece karmaşık yolları ortaya çıkarmıştır. Fakat karşılaşma çalışmaları, Batılılar tarafından temsil edilenden bağımsız olarak dünyanın geri kalanına dair pek çok şeyi açığa çıkarmadı. Bu, bazen gözden kaçırması kolay bir boşluktur, çünkü "karşılaşmalar"ın konusu, en azından yüzeysel olarak, görünüşte kozmopolittir. Ama sonuçta, neredeyse tamamen Avrupalı yazarlara ve Avrupa metinlerine odaklanan karşılaşma çalışmaları söylemi, tartışmasını en küresel ve en geniş entelektüel ortamlar içinde çerçevelendirmeye çalışsa bile doğası gereği hâlâ Avrupa merkezlidir.[16]

Aynı şey, kendilerine dünya tarihçileri denilen grup için söylenemez. Bu, kendilerini insanlık tarihi anlatıları geliştirmeye adamış araştırmacılardan oluşan karşıt bir kamptır. Bu grup, herhangi bir Avrupamerkezci ön yargıdan bilinçli olarak kaçınmaktadır. Bu dünya tarihçileri, daha ziyade, kasıtlı olarak coğrafi veya kültürel olarak spesifik analiz kategorileriyle sınırlandırılmamış, teknoloji transferlerinden ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasından göç kalıplarına ve küresel ekonomik bağımlılık ilişkilerinin sağlamlaşmasına kadar uzanan olgulara odaklandılar. Bu süreçte, bir dizi yöntem ve kolay tanımla-

[16] Bu Avrupa merkezli önyargı, son yıllarda erken modern dönemden Batılı olmayan seyyah edebiyatı, haritacılık ve etnografya örneklerine artan ilgi sayesinde azaldı. Örneğin bkz. Laura Hostetler, *The Art of Ethnography: A Chinese Miao Album* (Seattle, 2007); Muzaffar Alam ve Sanjay Subrahmanyam, *Indo-Persian Travels in the Age of the Discoveries* (Cambridge, 2007); ve Nabil Matar, *Europe through Arab Eyes: 1578–1727* (New York, 2009). Daha genel olarak bkz.: Jerry Brotton ve Lisa Jardine, *Global Interests: Renaissance Art between East and West* (Ithaca, 2000). Ming amirali Zheng-He'nin 15. yüzyıl keşif gezilerine yönelik son zamanlarda özellikle güçlü bir ilgi artışı, Gavin Menzies'in sansasyonel çalışması tarafından kışkırtıldı: *1421: The Year China Discovered America* (New York, 2004); bir eleştiri için bkz. Robert Finlay, "How Not to (Re)Write World History: Gavin Menzies and the Chinese Discovery of America", *Journal of World History* 15/2 (2004): 229-42.

maya meydan okuyacak kadar geniş bir perspektif çeşitliliği kullanarak gerçekten dikkate değer bir yaratıcılığa ve açıklama gücüne sahip bir çalışma bütünü ürettiler. Yine de savlarını "garip paralellikler", "büyük kopuşlar", "tüfekler, mikroplar ve çelik" veya dünya tarihinin son yıllarda hazırlanmış diğer olağanüstü orijinal paradigmalarından herhangi biri açısından çerçevelendirseler de, bu tür çalışmaların tümünün aynı temel çekiciliği paylaştığı söyleniyor: Küresel insan topluluğunun gelişimini Batı medeniyetinin anlatısından tamamen bağımsız bir şekilde açıklama becerisi.[17]

Ama sorun şu ki dünya tarihçileri, kültürel olarak belirli eğilimlere, metinlere veya entelektüel hareketlere –ve bunların yansıttığı ve doğurduğu siyasete– doğrudan herhangi bir atıfta bulunmaktan bilinçli olarak kaçınarak insan ögesinin çoğunu hikâyelerinden çıkarmayı başardılar. Bu, tarihin hemen her dönemi için ciddi bir sınırlama sayılacak olsa da özellikle erken modern dünya söz konusu olduğunda durum budur. Tüm sorunlu imalarına rağmen 16. yüzyıldaki küresel keşif tarihi, tüm zamanların en ilgi çekici insan hikâyelerinden biri olmaya devam ediyor. Bu yüzden dünya tarihçileri, kapsayıcılık sunağının önünde onu feda etme arzularıyla, çok yüksek bir entelektüel bedel ödediler.[18]

Öyleyse, erken modern geçmişin bu iki çelişen görüşünü nasıl uzlaştıracağız? *Osmanlı'nın Keşif Çağı*, küresel kar-

[17] Bu tür çalışmalara yapılan son katkıların kapsamlı bir örneklemesi şunları içerebilir: Victor Lieberman, *Strange Parallels, vol. 1: Integration on the Mainland: Southeast Asia in Global Context, c. 800–1830* (Cambridge, 2003); Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton, 2000); *Jared Diamond, Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies* (New York, 1999); Patrick Manning, *Migrations in World History* (London, 2005); ve John R. McNeill and William McNeill, *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History* (New York, 2003).

[18] Sanjay Subrahmanyam'ın bağlantılı tarihler kavramı, dünya tarihinin bu sorunu ele alması için bir yol öneriyor ve bu çalışma için çok etkili oldu. Bkz. Subrahmanyam, "Connected Histories: Notes towards a Reconfi guration of Early Modern Eurasia", *Modern Asian Studies* 31/3 (1997): 735-762.

şılaşma çalışmaları öğrencilerinin uyguladıkları kapsamlı entelektüel tarih türünü dünya tarihçilerinin daha kapsayıcı büyük anlatılarıyla bütünleştirerek olası bir çözüm önermektedir. Siyaset ve kültüre eşit şekilde odaklanmasıyla, Batılı olmayan bir devlet örneği sunuyor. Bu devletin dış dünyayla temas etmesi, tam da Avrupa Keşif Çağı'nın karakteristik özelliği olan siyasi hırs, ekonomik kişisel çıkar ve entelektüel meraklılığın aynı hassas etkileşimini içerdiği için bir keşif olarak deneyimlendi.[19] Fakat bu, Osmanlı'nın keşif deneyiminin her zaman Avrupa'daki eşdeğeriyle aynı olduğu veya erken modern dünyanın daha geniş tarihiyle yalnızca benzer olduğu ölçüde ilgili olduğu anlamına gelmez. Aksine bu çalışma, hem Osmanlıların hem de Avrupalıların deneyimlerinin daha geniş bir etkileşimli sürecin parçası olduğunu ileri sürer. Emperyal amaçlarının ayrıntıları önemli şekillerde farklılaşsa bile iki taraf da aynı temel mantığı izleyen küresel genişleme için iddialı planlarını bu süreçte formüle etmişlerdir.

Buna bir örnek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Atlantik'i keşfetmede veya Avrupalıların Yeni Dünya'da kurduğu kolonileri kurmadaki "başarısızlığı"dır. Bu mesele hakkında sık sık yakınılmaktadır. Konuyla ilgili mevcut literatürün çoğunda bu durum, Osmanlıların hem keşifler hakkında bir farkındalıktan hem de onlara onlara katılma eğiliminden yoksun olduğunun kanıtı olarak rutin bir şekilde işaret edilir.[20] Fakat bu kitap, Osmanlıların Yeni Dünya'yı neden hiç keşfetmediğini sormak yerine, tamamen farklı bir soruyla başlıyor: Osmanlılar her şeyden önce neden bunu istesin? Her okul çocuğunun bildiği gibi Kolomb, batıya yeni bir kıta keşfetmek için değil (ki varlığını defalarca çürütmeye çalıştı), Hint Adaları'na alternatif

Haritacılık ve etnografyanın kullanımına ilişkin son araştırmalar, erken modern dönemde Batı dışı dünyanın diğer bölgelerinde de benzer bir süreç olduğunu öne sürdü. Örnek olarak bkz. Laura Hostetler, *Qing Colonial Enterprise: Ethnography and Cartography in Early Modern China* (Chicago, 2001).

20 Örneğin bkz. Svat Soucek, "Piri Reis and the Ottoman Discovery of the Great Discoveries", *Studia Islamica* 79 (1994): 121-42.

bir rota aramak için yelken açtı. Hemen hemen aynı şekilde, Brezilya'yı keşfeden Portekizli kâşifler burayı Hindistan'a giderken tesadüfen keşfettiler çünkü ancak Atlantik'in çok içlerine yelken açarak kendilerini Afrika'nın güney ucunun ötesine taşıyacak rüzgârları bulabildiler. 17. yüzyılın sonlarında bile, Kuzey Amerika'ya çok sayıda Hollandalı, İngiliz ve Fransız keşif seferine, Doğu'ya giden zorlu bir Kuzeybatı Geçidi arayışında benzer şekilde girişildi.

Bu nedenle kendi dönemleri açısından bakıldığında, Osmanlıların batı yarımküreye müdahil olmaması, pek de genel bir başarısızlığın tezahürü olarak değerlendirilemez. Bunun yerine, Avrupalılardan farklı olarak, onlar için Yeni Dünya'nın Hindistan yolunda olmadığı gerçeğinin mantıklı bir yansımasıydı. Sonuç olarak, Mısır'ı başarıyla fethettikten sonra (İspanyol ve Portekiz'in Amerika'daki tüm iddialarını seve seve takas edecekleri bir ödül), Osmanlılar oldukça makul bir şekilde Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nden yararlandı. Buradaki amaç, Atlantik'te boş yere var olmayan daha kısa bir rota aramak değil, Doğu'nun hazinelerine erişmekti.[21]

Bugünden 500 yıl öncesine baktığımızda, Yeni Dünya'nın bir gün ne kadar değerli olacağını elbette biliyoruz. Fakat Keşif Çağı'nın şafağında bu gelecek açık olmaktan çok uzaktı ve bu nedenle Osmanlı'nın imparatorluk projesinin göreli başarısını değerlendirmek için çok zayıf bir ölçüttür. Karşılaştırıldığında, Osmanlıların 16. yüzyıldaki çağdaşları ve rakipleri tarafından ortaya konulan ölçütler dizisi, çok daha adildir (ve kesinlikle daha az anakronik). Bunlardan ilki, Asya'daki Portekiz

Motivasyon sorununu bir kenara bırakırsak, Atlantik'te Osmanlı seyrüseferinin önünde aşılması güç fiziksel engeller de vardı: (Kuzeybatıdan) zıt yönde esen rüzgârlar ile (Atlantik'ten Akdeniz'e doğru akan) güçlü ama elverişsiz bir yüzey akıntısının birleşimi şu anlama geliyordu: Yılın birkaç kısa dönemi dışında, bir kadırga filosunun Akdeniz'de Cebelitarık Boğazı üzerinden Atlantik'e yelken açması neredeyse imkânsızdı, özellikle de doğu Akdeniz'deki ana ikmal üslerinden çok uzakta olan bir filo Osmanlı donanması için. Bkz. John Pryor, *Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649–1571* (Cambridge, 1988), 12-24.

İmparatorluğu'nun korku salan kurucusu Amiral Afonso de Albuquerque idi. Hint Adaları'na doğru yola çıkarken tam olarak neyi başarmayı umduğunu en açık terimlerle ifade etmiştir: Kızıldeniz üzerinden deniz trafiğini kesmek, Hint Okyanusu'nun kazançlı baharat ticaretinin kontrolünü ele geçirmek, bu ticaretten elde edilen kârı Memlük Mısırı'nın işgalini ve fethini finanse etmek için kullanmak ve nihayetinde Hıristiyan âleminin onuru ve Portekiz Krallığının şanı için Kudüs'ü özgürleştirmek.[22]

Bu kitapta ileri sürülen kanıtlarda görüleceği gibi, çağdaş Osmanlıların benzer hedefleri paylaştığını varsayarsak ve Keşifler Çağı'nın şafağında Osmanlıların bu hedeflere ulaşmaya Portekizlilerden daha yakın olmadığını aklımızda tutarsak, Osmanlı'nın 16. yüzyıl boyunca gösterdiği başarıların gerçekten oldukça etkileyici olduğu görülür. Erken gelişmiş bir Portekiz başlangıcına rağmen yüzyılın sonunda zayıflamış bir Memlük Devleti'ni fetheden onlar değil Osmanlılardı, Hint Okyanusu ile Akdeniz arasındaki transit baharat ticaretinin büyük kısmını kontrol eden Osmanlılardı. Kudüs'ü (ve ayrıca Mekke ve Medine'yi) İslam'ın şerefi ve Osmanlı Hanedanı'nın şanı için elinde tutan Osmanlılardı. Bu anlamda, tarihin ilk gerçek küresel hâkimiyet mücadelesinin açılış turunda Osmanlıları galip ilan etmek abartı olmaz. Bu kitap, onların hikâyesini anlatma girişimidir.

Afonso de Albuquerque hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Geneviève Bouchon, *Albuquerque, le lion des mers d'Asie* (Paris, 1992).

Birinci Bölüm
Denizci Selim 1512-1520

İlk bakışta Portekizli İnfante Dom Henrique ve Osmanlı padişahı I. Selim'den daha az olgun görünen çok az tarihi şahsiyet vardır. Dom Henrique ya da yaygın bilinen adıyla Denizci Henry, geleneksel olarak hem kendini kiliseye hizmet etmeye adamış dindar bir Hıristiyan hem de Avrupa'nın gelecekteki deniz genişlemesinin temellerini atmaktan neredeyse tek başına sorumlu olan, dikkate değer bir öngörüye sahip biri olarak tasvir edilmiştir. Sagres'teki efsanevi denizcilik okulunun kurucusu; matematikçilerin, gökbilimcilerin ve haritacıların cömert velinimeti ve ilk gerçek denizaşırı keşif seferlerinin hamisidir. Ölümünden sonraki yüzyıllarda, Batı medeniyetinin gerçek bir kültürel kahramanı statüsüne ulaştı. Bu arada I. Selim, daha çok Yavuz Selim olarak kötü şöhretiyle bilinen, Doğulu bir despot tasvirine sahip gibi görünüyor. Zorba, keyfî ve vicdansız olan Selim, fetih emellerini gerçekleştirmek için amansız bir arayış içinde, kendi babasına karşı silahlı isyan da dâhil olmak üzere engel tanımayan kana susamış bir tirandı. Bu kadar çarpıcı biçimde farklı hatta çağdaş bile olmayan bu iki insan anlamlı bir şekilde nasıl karşılaştırılabilir?

Aslında, bu iki etkileyici figürü karşılaştırmak için elverişli bir zemin var, fakat bunun için ders kitaplarındaki yaşamlarına dair bilindik karikatürlerinin ötesine bakmamız gerekiyor. Dom Henrique söz konusu olduğunda bu görev, son revizyonist anlatılar sayesinde daha kolay hâle getirildi. Henrique, bunlarda bir vizyoner veya azizden ziyade çağdaşlarının sahip olduğu şövalyelik ve Haçlı Seferi ideallerine sıkı sıkıya bağlı olan bir dizi hedef ve arzuya sahip çok daha

sıradan bir figür olarak tasvir edilir. Bu görüşe göre Henry, kariyerine Portekiz'in denizaşırı genişlemesi için hiçbir ana planı olmadan başladı. Ününün aksine, bilgili bir insan değildi, hatta denizcilikle özel olarak ilgilenen biri bile değildi. Pekiyi bilinen hamisi olduğu (ama hiçbir zaman katılmadığı) çok sayıda "keşif" yolculuğu, köle yağmacıları ve korsanlar tarafından yapılan serbest geziler olarak daha doğru bir şekilde tanımlanabilir. Ve Sagres'te kurduğuna inanılan denizcilik bilimi okulu, belki 19. yüzyıl tarihçilerinin zihni dışında, hiçbir zaman var olmamışa benziyor.[1]

Fakat bunların hiçbiri, Henry'nin başarılarının devrimsel olmadığı anlamına gelmez. Atlantik'e yalnızca geniş hizmetkar kadrosunu istihdam etme maksadıyla deniz seferleri düzenlediği ve bu keşiflerin kendi dikkatinin ve kaynaklarının yalnızca cüzi bir kısmını oluşturduğu doğru olabilir. Bu maceraların, dikkatinin ve kaynaklarının yalnızca küçük bir kısmını oluşturduğu doğru olabilir. Daha sonra, Faslı Müslümanlara karşı yeni bir kutsal savaş için para toplamak amacıyla Batı Afrika kıyılarını sömürmeye başladığı da doğru olabilir. Fakat yine de Henry'nin hırsı, örgütlenme gücü ve emrindeki hatırı sayılır insan ve iktisadi kaynaklar, en nihayetinde takipçilerini dünyanın yeni bir bölgesinde tamamen yeni bir dizi hedef peşinde koşmaya itti. Portekizliler, Henry'nin ikna çabasıyla Batı Afrika'ya yerleştikten sonra, gelecekteki genişlemenin yönü herkes için açıktı ve Hindistan'a giden yol önlerinde uzanıyordu.[2]

Bu nedenle, Dom Henrique'nin asıl motivasyonları ne olursa olsun, bunların nihai sonuçları çok büyüktü ve Henry

Örneğin bkz. Ivana Elbl, "Man of His (and Peers): A New Look at Henry the Navigator", *Luso-Brazilian Review* 28/2 (1991): 73-89; P. R. Russell, *Prince Henry the Navigator: The Rise and Fall of a Cultural Hero* (New York, 1984); ayrıca Malyn Newitt, "Prince Henry and the Origins of European Expansion", Anthony Disney ed., *Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450–1800* (Brookfield, 1995), 85-111.

B. W. Diffie ve G. D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire: 1415–1580* (Minneapolis, 1977), 113-22.

ile Selim'in başarıları tam da bu istenmeyen sonuçlar alanında doğrudan karşılaştırılabilir. Dom Henrique'nin Batı Afrika seferlerinde olduğu gibi, Selim'in 1517'de Mısır'ı fethetme motivasyonları da aynı derecede belirsizliğini korumaktadır. Eğer Selim'in bir ana planı varsa bu Hindistan'a yönelik açıkça tanımlanmış emellerden ziyade İran'da Şah İsmail'e karşı yeni bir saldırı için Mısır'ın kaynaklarını kullanmayı içeriyor gibi görünüyor. Bununla birlikte Dom Henrique'ninki gibi Selim'in engin hırsı onu, selefleri için hayal bile edilemeyecek kâr ve gelecekteki genişleme olasılıklarını düşünmeye yöneltti. Osmanlılar kendilerini Nil'in efendisi ve mukaddes şehirler Mekke ve Medine'nin koruyucuları olarak bulduktan sonra, onlar da Tanrı'nın ve ülkenin davasını savunmak için baharat ticaretinden elde edilen serveti sömürme ihtimalini hem apaçık hem de karşı konulamaz buldular.

Bu bölüm, Selim'in saltanatı sırasında Hint Adaları'na doğrudan bir Osmanlı deniz yolunun açılmasının, 15. yüzyılda Portekiz'de zaten gerçekleşmiş olan benzer bir süreçle nasıl yakından örtüştüğünü genel hatlarıyla ortaya çıkarıyor. Kendilerinden önceki Portekizliler için olduğu gibi Osmanlılar için de bu üç ana bileşeni içeren bir süreçti: birincisi, dünyanın daha önce neredeyse hiç bilmedikleri bir bölgesinin kültürel ve fiziki coğrafyasına dair artan bir farkındalık. İkincisi, Doğu ile ticaretin ekonomik potansiyeline olan ilginin artması; bu en çok baharat ticaretiyle ilgili olarak dikkate değerdir. Ve üçüncüsü, gelecekteki genişlemenin rotasını şekillendirecek olan evrensel egemenliğe yönelik tamamen yeni bir dizi siyasi hırs ve emperyal iddianın eklemlenmesi. Bununla birlikte bu paralel gelişmeyi tam olarak değerlendirebilmek için öncelikle hem Osmanlıların hem de Portekizlilerin, Hint Okyanusu ile temas tarihlerinin başlamasından önceki onyıllarda, şafağı söken Keşif Çağı için benzer bir entelektüel hazırlığı nasıl paylaştıklarını düşünmek gerekir.

Avrupa Haritacılığı ve Arap Coğrafyası: Keşfin Arka Planı

Portekiz, Batı Avrupa'nın geri kalanında olduğu gibi, Ortaçağ boyunca dış dünya hakkında ciddi bir cehalet içerisindeydi. Bu, Ortaçağdan günümüze ulaşan çok sayıda *mappaemundi* ile grafiksel olarak gösterilen bir durumdur. Bunların hepsi, Hint Okyanusu ve aslında Avrupa ve Akdeniz havzası dışındaki dünya hakkında derin bir cehaleti açığa çıkarmaktadır (Görsel 1). Aslında pek çok bakımdan söz konusu ilk "dünya haritalarının" kullanım açısından değeri o kadar azdır ki bunlar, dünyayı gerçekçi bir şekilde tasvir etme girişimlerinden ziyade, Ortaçağ Hıristiyan âleminin ideal temsilleri olarak daha iyi anlaşılırlar. Pratikte bu, gezginler ara sıra farklı coğrafyalardan yeni bilgiler getirseler bile bunun kozmik temelli dünyagörüşü üzerinde neredeyse hiçbir etkisinin olmadığı anlamına geliyordu.[3] Sonuç olarak, çok sayıda Avrupalı kâşifin ilk kez Hint Okyanusu'na varmaya başladığı 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, onu hâlâ neredeyse tamamen mitolojik terimlerle anlıyorlardı. Fransız Ortaçağ uzmanı Jacques Le Goff, bunu canlı bir şekilde şöyle betimler: "Ortaçağ zihniyeti için bir rüyalar, mitler ve efsaneler deposu olarak . . . kendinden geçme ve kabusların karıştığı bir cennetin *hortus conclusus*"u.[4]

Keşiflerin tarihi, büyük ölçüde, Avrupa'nın bu *mappaemundi* ile grafiksel olarak temsil edilen entelektüel açıdan öteki dünyadan olma durumundan çıkış hikâyesidir. Âlimler, 15. yüzyıldan başlayarak denizaşırı yolculuklardan dönen kâşiflerin sayısı arttıkça yerküre hakkında muazzam miktarda

David Woodward, "Medieval Mappaemundi", J. B. Harley ve David Woodward, ed., *The History of Cartography, vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean* (Chicago, 1987), 286-370.

Jacques Le Goff , "The Medieval West and the Indian Ocean: An Oneiric Horizon", içinde Anthony Pagden, ed., *Facing Each Other: The World's Perception of Europe and Europe's Perception of the World* (Burlington, 2000), 2.

yeni empirik bilgiyi, giderek yetersiz kalan Ortaçağ kozmolojisiyle uzlaştırmaya zorlandılar. Ve bu süreç, Rönesans hümanizminin ortaya çıkmasıyla aynı zamana denk geldiğinden (Ortaçağ Avrupası'nın entelektüel geleneklerini yok etmeye derinden bağlı olan bir bilimsel hareket) Batı, dış dünyaya dair yeni bir farkındalık ve Avrupa'nın onun içindeki yerine dair derinden değişen bir anlayış geliştirdi.[5]

Bu tür gelişmeler, çağdaş Arapça konuşan dünyadaki durumla keskin bir tezat oluşturuyor. İslam tarihinin ilk dönemlerinden beri dünyanın diğer bölgeleriyle (ve özellikle Hint Okyanusu'yla) çok yakından ilişki içerisinde olan Arap coğrafyacılarının bilgileri burada bu kadar radikal bir dönüşüm geçiremezdi. Gerçekten de bilgi sermayesindeki bu genişleyen eksikliğin farkındalığı, hiçbir yerde ilk Portekizli kâşifler arasında olduğu kadar acı verici bir şekilde mevcut değildi. Bu insanlar keşifleri sırasında, İslam'ın kozmopolit dünya medeniyeti karşısında nisbi entelektüel geri kalmışlıklarını tekrar tekrar hatırladılar. Sözgelimi Vasco da Gama, Afrika kıyılarından deneyimli bir Arap rehber tarafından yönlendirilmeseydi Hindistan'a asla ulaşamayabilirdi. Ve 20.000 kilometrelik destansı bir yolculuktan sonra, o ve adamları nihayet yarımadaya vardıklarında, Calicut limanında her ikisi de Portekizce bilen iki Kuzey Afrikalı Müslüman tarafından karşılandıklarına şaşırdılar.[6] 1510'lar ve 1520'ler gibi geç bir tarihte bile, Portekizliler Hint Okyanusu boyunca açık bir deniz imparatorluğu kurmakla meşgulken bölgenin haritalarını ve istatistiklerini derlerken hâlâ ağırlıklı olarak Arap kaynaklarına bel bağlıyorlardı.[7]

Anthony Pagden, *European Encounters*, 12.
Robert Finlay, "Crisis and Crusade in the Mediterranean: Venice, Portugal and the Cape Route to India (1498–1509)", *Studi Veneziani* 28 (1994): 45-90.
Gerald R. Tibbetts, "The Role of Charts in Islamic Navigation in the Indi Ocean", Harley and Woodward, *History of Cartography*, C. 2, 256-62.

Görsel 1: Hereford Mappamundi, yaklaşık olarak 1290, Avrupa'nın geç Ortaçağ dönemine ait en ünlü dünya haritalarından biri. Hint Okyanusu sağ üst kenar boyunca ince koyu bir şerit olarak gösterilir. Merkezi Kudüs'tür. Hereford, İngiltere, Mappa Mundi Trust'ın izniyle.

Kısacası, Arap coğrafyacılarının Hint Adaları'nı Avrupalılar gibi keşfetmeleri, oraları yüzyıllardır zaten bildikleri ve onların bir parçası oldukları için imkânsızdı. Ama aynı şey Osmanlılar için de mutlaka geçerli miydi? Osmanlı İmparatorluğu genel olarak bir İslam devleti olarak sınıflandırıldığından, modern akademisyenlerin çoğu, Osmanlıların da Arap coğrafyacılarının başarılarından çok erken bir tarihten beri haberdar olması gerektiğini varsaydılar.[8] Fakat konuyla ilgili ayrıntılı modern çalışmaların neredeyse tamamen yokluğu göz önüne alındığında, böyle bir varsayım doğrudan kaynağa dayalı bir kanıt tarafından doğrulanmamıştır. Kuşkusuz, günümüz İstanbu-lu'ndaki kütüphanelerde ve el yazması koleksiyonlarda Arap coğrafyasının erken dönemine ait bütün eserler yok değildir. Aslında bunların çoğu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan birkaç yüzyıl öncesine kadar uzanacak kadar eskidir. Yine de bu el yazmaları ve bunların hangi koşullar altında elde edildikleri hakkında daha fazla şey öğrenilene kadar, 14 ve 15. yüzyıllarda bunların ne kadarının Osmanlı bilginlerinin kullanımına gerçekten açık olduğu ve kaç tanesinin Arap topraklarından ancak çok sonra, 1500'lerin fetihlerinin ardından geri getirildiği cevap bekleyen bir soru olmaya devam ediyor.[9]

Şimdilik kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa o da en azından Hint Okyanusu'yla ilgili olarak, Osmanlıların ilgili Arapça coğrafi külliyatına kesinlikle aşina olmadıklarıdır. Birkaç büyük Osmanlı el yazması koleksiyonu dökümü incelendiğinde Hint Okyanusu coğrafyası üzerine şaşırtıcı sayıda iyi bilinen ve çokça kopyalanan Arapça eserlerin, 16. yüzyıl öncesindeki Osmanlı ilmiye üyelerinin tamamen yabancı olduğu görülmektedir.[10] Örneğin herhangi bir Osmanlı

[8] Örneğin bkz. Marshall Hodgson, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History* (Cambridge, 1993), 203.

[9] Önemli bir eser olan el-Istahri'nin *Kitāb al-Masālik wa'l-Mamālik* adlı eserinin 15. yüzyıl sonlarına ait Osmanlı nüshalarına ilişkin bir ön çalışma için bkz. Karen Pinto, "3 Ways of Seeing: Scenarios of the World in the Medieval Cartographic Imagination" (Doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 2002), 56–118.

[10] Osmanlı coğrafya eserlerinin iki ana kataloğu vardır (her birinin kendine göre bazı sorunları vardır): Cevdet Türkay, *İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine*

koleksiyonunda İbn Hurdâzbih, Ebu-Zeyd el-Hasan veya İbn Cübeyr gibi yazarların erken dönemde kaleme aldıkları önemli seyahat anlatıları veya seyahatnamelerinden herhangi birine dair bir işaret yoktur. Biruni'nin klasik eseri *Kitāb al-Hind* yalnızca tarihsiz tek bir nüshası olup görünüşe göre hiçbir kopyası veya çevirisi yapılmamıştır.[11] Ayrıca, bu dönemdeki herhangi bir Osmanlı'nın, İbn Battuta'nın 14. yüzyılın başlarındaki seyahat anlatısını okuması da son derece ihtimal dışı görünüyor. Oysa bu ünlü yazar, kapsamlı seyahatleri sırasında hem Hindistan'ı hem de Osmanlıların anavatanı olan Anadolu'yu ilk elden anlatması bakımından benzersizdir.[12] Marco Polo ve daha sonraki Portekizli kâşiflerin yerel Müslüman denizciler tarafından hazırlanan Hint Okyanusu deniz haritalarına başvurduğu bilinmesine rağmen bu tür haritaların İstanbul'a ulaştığına dair hiçbir kanıt yoktur.[13]

Gerçekten de tüm klasik Arapça coğrafya külliyatından, 16. yüzyıldan önce Osmanlı bilginleri arasında kopyalanıp dağıltığı sonucuna rahatlıkla varabileceğimiz neredeyse bir avuç dolusu eser var. Bunlar arasında genel olarak iyi bilinen tek eser, Zekeriyya el-Kazvînî'nin *Acâ'ibü'l-Mahlûkāt* idi. 13. yüzyıla ait bu eser, coğrafi bir metin olarak son derece sınırlı pratik kullanıma sahip, yarı hayalî bir zooloji, botanik ve kozmografi

Ait Türkçe-Arapça Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası (İstanbul, 1958); ve Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi* (İstanbul, 2000). Osmanlı harita koleksiyonları için karşılaştırılabilir bir rehber bulunmamaktadır. Genel bir giriş için bkz: Ahmet Karamustafa, "Military, Administrative and Scholarly Maps and Plans of the Ottomans", Harley and Woodward, *The History of Cartography*, içinde 1: 209.

11 Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bozorg Shahriyar'ın denizci geleneği hakkındaki koleksiyonun çok eski bir nüshası vardır. Ancak bu yazmanın İstanbul'a nasıl ve ne zaman ulaştığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bkz. Bozorg b. Shahriyar, *Livre des merveilles de l'Inde*, çev. Marcel L. Deviç (Leiden, 1883), 9; Biruni'nin el-Hind'inin İstanbul'daki bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir, Köprülü Hanım MS. No. 1001.

Bkz. Türkay, *Coğrafya Eserleri*, Bu metnin Türk koleksiyonlarındaki mevcut el yazmaları için, hiçbiri kesin olarak 16. yüzyıldan öncesine tarihlenmiyor.

13 Bu tür haritalara erişimi olan ilk Osmanlı âlimi, daha sonra tartışılacak olan Piri Reis gibi görünüyor. Bkz. Tibbetts, "Role of Charts", 256-62.

ansiklopedisidir.[14] Buna karşılık, Vasco da Gama'nın çağdaşı olan Arap denizci İbn Mecid, Hint Okyanusu'nda denizcilikle ilgili ünlü rehberini derlerken 40'tan fazla farklı esere başvurduğunu anlatır. Onun metninin de 1550'lere kadar Osmanlılar tarafından bilinmiyor olması hiç de şaşırtıcı değildir.[15]

Bu genel eğilim için daha fazla kanıt, ilgili coğrafi metinlerin Türkçeye çevrilme hızıyla ölçülebilir. Bu, belirli bir çalışmanın ulaşabileceği okuyucu kitlesinin genişliğinin önemli bir ölçüsüdür. Buradaki rakamlar gerçekten çok nettir: 14. yüzyıldan kalma böyle yalnızca bir çeviri var; 15. yüzyıldan sadece iki ve bunların üçü de aynı eserin tercümeleridir: el-Kazvînî'nin yukarıda bahsedilen *Acâ'ibü'l-Mahlûkāt* eseri.[16] Bu nedenle, bu konuda ayrıntılı bilimsel literatür olmamasına rağmen mevcut tüm kanıtlar tek bir sonucu işaret etmektedir: Tebriz veya Kahire gibi uluslararası öğrenim merkezlerinde eğitim görmüş çok küçük bir medrese âlimleri zümresi dışında, Osmanlıların 16. yüzyıldan önce Hint Okyanusu coğrafyasıyla ilgili klasik Arapça metin külliyatına neredeyse hiç erişimi yoktu.[17]

Bu durum ve o dönemde Arap coğrafyacılarının görece daha engin bilgi birikimleri göz önüne alındığında, Osmanlıların dönemin Batılı coğrafyacılarının ve haritacılarının eserleriyle daha az ilgilenmeleri beklenebilir. Yine de şaşırtıcı bir şekilde, Osmanlı bilginlerinin 14 ve 15. yüzyıllarda Avrupa coğrafyası ve haritacılığındaki temel gelişmeler hakkında oldukça bilgi sahibi oldukları anlaşılıyor. Bunlardan ilk önemli gelişme,

[14] A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 9. baskı. (Istanbul, 2000), 70.

[15] Bu eser ilk kez 1554'te Seydi Ali Reis'in Muḥīṭ adlı eserinin tamamlanmasıyla Osmanlı okuruna sunuldu. Bkz. Ahmed b. Majid al-Najdi, *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese, Being a Translation of the Kitāb al-Fawā'id fī Usūl al Bahr wa'l-Qawā'id of Ahmad b. Mājīd al-Najdī*, ed. ve çev. G.R. Tibbetts (London, 1971).

[16] İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü*, 1-13.

Medrese ortamında bile coğrafya çalışması, geleneksel İslami müfredatın alanlarından biri olarak dâhil edilmediği gerçeğiyle sınırlıydı. Bu, Osmanlı tarihinin ilk yüzyıllarında coğrafya eserlerinin yayılmasının gramer, hukuk ve hatta astronomi ve matematik gibi diğer alanlardaki eserlerden neden çok daha az belirgin göründüğünü açıklamaya yardımcı olabilir. 15. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki entelektüel yaşam üzerine, bkz. Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, çev. Ralph Manheim (Princeton, 1978), 483-93.

13. yüzyılın sonlarında güney Avrupa'nın deniz ticareti merkezlerinde ortaya çıkmaya başlayan yeni bir karasal harita türü olan portolan haritasıydı. Ortaçağ Avrupası'nın daha önceki kartografik geleneklerinden belirgin bir şekilde ayrılan portolanlar, denizcilikte kullanılmak üzere pratik araçlar olarak tasarlandı. Sonuç olarak, karasal alanın sunumunu matematiksel olarak sistematize etmeye çalışan klasik Antik çağ haritalarından sonra kullanılan ilk haritalardı.[18] Ayrıca, bu türden en eski haritalar Ceneviz kökenli gibi görünse de, çok sayıda ülkeden günümüze ulaşan portolanların, kullanımlarının batıda Katalonya ve Mağrip'ten, doğuda Osmanlı İmparatorluğu topraklarına kadar Akdeniz havzasına hızla yayıldığını anlaşılmaktadır. (Görsel 2). Bugün, 15. yüzyıl portolan haritalarının en iyi örneklerinden bazıları Osmanlı el yazması koleksiyonlarında bulunmaktadır: Mayorkalı usta Johannes de Villadestes'in (1428) haritası[19] ve İbrahim el-Kâtibi (1413-4)[20] ve İbrahim el-Mursi'nin (1461)[21] Arapça haritaları.

Portolan haritalarının önemli bir sınırlaması, seyir araçları olarak kullanıldıkları için, tipik olarak yalnızca Akdeniz havzasının kendisini tasvir etmeleri ve denizcilerin doğrudan ilgisini çeken kıyı şeritlerinin ve deniz yollarının ötesinde birkaç karasal ayrıntıyı içermeleridir. Fakat aynı şey, Avrasya kara kütlesinin, Afrika'nın ve Hint Okyanusu'nun hepsinin biraz gerçekçi ve tanınabilir bir biçimde görünmeye başladığı yeni tip bir dünya haritası (yaygın olarak "Katalan" dünya haritaları olarak bilinir) için geçerli değildi. Bunlar arasında en eskisi, 14. yüzyıldan kalma hem portolan haritalarının üretimi hem de Arapça metinlerin Latince'ye çevrilmesi için önemli bir merkez olan Mayorka adasında üretildi.[22] Daha

[18] Bkz. Tony Campbell, "Portulan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500", *Harley and Woodward, History of Cartography*, içinde, 1: 371-447; ayrıca David Woodward, "Maps and the Rationalization of Geographic Space", Jay Levenson ed., *Circa 1492: Art in the Age of Exploration* (New Haven, 1991), 83-88.

[19] *T.S.M.K.* G.I.27.

[20] *T.S.M.K.* H.1823.

[21] İstanbul, Deniz Müzesi Kütüphanesi, no. 882.

[22] G. R. Crone, *Maps and Their Makers: An Introduction to the History of*

sonra üretimleri İtalya merkezli olarak daha yaygın hâle geldi ve Osmanlıların bunların gelişimini büyük bir ilgiyle takip ettiklerine dair kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin İstanbul'daki Topkapı Sarayı kütüphanesinin harita koleksiyonu, buna benzer iki dünya haritasından parçalar içerir: Biri 1370'lerden kalma çok eski bir Katalan üretimi ve diğeri, bu harita yapım geleneğinin en olgun aşamasını temsil eden, yaklaşık 1450'den kalma, daha zengin ayrıntılara sahip bir Venedik eseridir.[23]

Kolomb öncesi dönemde Avrupa haritacılığındaki üçüncü büyük ilerleme, İtalyan hümanistlerinin Antik dünyadan klasik coğrafi metinleri keşfetmesiyle ateşlendi. Bunlar arasında Strabo, Yaşlı Pliny ve en önemlisi Batlamyus'un [Ptolemy] eserleri de vardı.[24] Kronolojik olarak bu sürecin başlangıcı, ünlü hümanist Palla Strozzi'nin Batlamyus'un *Coğrafya*'sının [*Geographia*] bir nüshasını Konstantinopolis'ten Floransa'ya getirdiği 1400 yılına dayanmaktadır. Onun teşvikiyle ve Bizans bilgini Manuel Chrysolorus'un yönlendirmesiyle, metnin Latince çevirisine 1406'da Jacopo Angeli da Scarperia tarafından başlandı ve birkaç yıl sonra haritaların çevirisi yapıldı. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, *Coğrafya* ve haritalarının çoğaltılmasıyla en az dört harita okulu ilgileniyordu ve 1477'de bu nüshalardan biri, gravür olarak basılı biçimde yayınlanan ilk harita oldu.[25] 1480'lere gelindiğinde, Batlamyus'un haritalarının binlerce kopyası Avrupa'da yayımlanıyor ve dağıtılıyordu. Bu klasik esintili görüntülerin itibarı ve otoritesi o kadar büyüktü ki hızla tüm "eski" dünya haritalarının yerini aldılar.[26]

Cartography, (London, 1964), 39-46; Fuat Sezgin, The Contribution of the Arabic-Islamic Geographers to the Formation of the World Map (Frankfurt, 1987), 40-45.

23 M. Destombes, "Fragments of Two Medieval World Maps at the Topkapı Saray Library", *Imago Mundi* 18 (1964): 240-44.

24 Örneğin bkz. Sebastiano Gentile, *Firenze e la scoperta dell'America: Umanesimo e geografi a nel'400 fiorentino* (Florence, 1992).

25 Crone, *Maps*, 68-75.

26 Sezgin, *Contribution of the Arab-Islamic Geographers*, 46; harita yayınlamanın erken tarihi hakkında bkz. Tony Campbell, *The Earliest Printed Maps* (London, 1987), 122-38.

Görsel 2: İbrahim el-Kâtibi'nin Portolan Haritası, yaklaşık 1413, kıyılar boyunca titizlikle etiketlenmiş yer adları dizisinin (burada ayırt edilemeyecek kadar küçük) Latin harfleri yerine Arapça yazılmış olması dışında, çağdaş Avrupa portolanlarından neredeyse ayırt edilemez.[27]

[27] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul, Hazine, MS. 1823.

15. yüzyılın ortalarında Sultan II. Mehmed'in (ö. 1481) himayesi sayesinde, bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'na neredeyse aynen yansıtıldı.[28] Batlamyus'un *Coğrafyası*'nın bugün Osmanlı koleksiyonlarında mevcut olan birkaç örneğinden en eskisi, muhtemelen 1300'lerin sonlarına ait tarihsiz bir Bizans el yazmasıdır. Bu yazma, 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Sultan Mehmed'in eline geçmiştir. Sultan, 1465'te, Trabzonlu Bizans bilgini George Amirutzes'i eseri Yunancadan tercüme etmesi için görevlendirdi. Daha sonra, haritalarından birinin bir kopyasının ipek bir halıya dokunan merkezî görüntü olarak çoğaltılmasını emrettiği bile söyleniyor.[29] Mehmed aynı zamanda *Coğrafya*'nın İtalyanlar tarafından yeniden üretimlerini de arayıp buldu. Bunlar arasında, Floransalı hümanist Francesco Berlinghieri tarafından hazırlanan matbu baskının (1481 tarihli ve 30 renkli kartela içeren) orijinali şu anda Topkapı kütüphanesinde bulunmaktadır.[30] Mehmed'in Berlinghieri'nin çalışmalarını ne kadar yakından takip ettiğinin bir göstergesi olarak, Topkapı nüshası, 1481'de padişahın ölümünün hemen sonrasına kadar İstanbul'a gelmemiş olsa da âlimin padişaha kişisel ithafını da içermektedir (Görsel 3).[31]

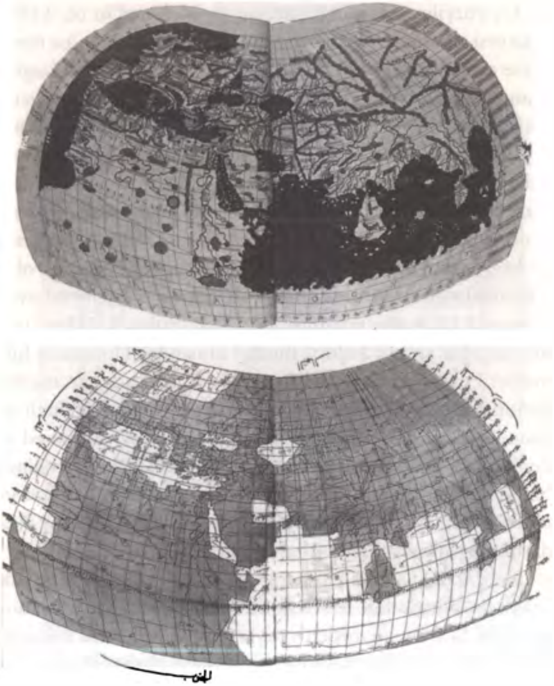
Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıldaki büyük keşiflerinin arifesinde tek başınaydı. Kendisini Hint Okyanusu'ndaki Müslüman medeniyetiyle doğrudan temasa sokacak bazı fetihlerin eşiğindeki bir İslam devleti olarak hem bu

[28] Mehmed yönetimindeki Osmanlı haritacılığı ve bunun Batı'daki haritacılık gelişimiyle ilişkisi hakkında bir tartışma için bkz. Jerry Brotton, *Trading Territories: Mapping the Early Modern World* (Londra, 1987), 98-114.

[29] Coğrāfyā-yı Baṭlamyūs, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Ms. no. 2610; ayrıca bkz. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 34-37. Sultan Mehmed'in, Osmanlı öncesi yüzyıllarda birkaç kez Arapçaya çevrilmiş olan eserin kendi tercümesine ihtiyaç duyması, Osmanlı'nın daha önceki İslami coğrafya geleneklerinden tecridinin bir başka kanıtıdır.

[30] T.S.M.K. G.İ. 84.

[31] Berlinghieri daha sonra bunu Mehmed'in oğlu yeni Sultan II. Bayezid'e ithaf etti. Bkz. James Hankins, "Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II", *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1995): 127; Ayrıca bkz. Sean Roberts, "Cartography between Cultures: Francesco Berlinghieri's *Geographia* of 1482" (Doktora tezi, University of Michigan, 2006).

Görsel 3: Fatih Sultan Mehmed dönemine ait 15. yüzyıl Batlamyus dünya haritalarından iki örnek. En üstteki (a), Francesco Berlinghieri'nin 1481'de Sultan'a sunduğu yayınlanmış Ptolemaios atlasının nüshasından bir dünya haritasıdır. George Amirutzes tarafından 1465 yılında tamamlandı. Aşağıdaki (b), padişah tarafından müstakil olarak sipariş ettirilen ve George Amirutzes tarafından 1465'te tamamlanan Batlamyus'un *Coğrafya*'sının daha eski bir Arapça çevirisinden alınan aynı görüntüdür.[32]

[32] Topkapı Sarayı Kütüphanesi, İstanbul Gİ. Ms. 84, 37-38. Görsel 3 için kaynak: *Cogrāfyā-yı Batlamyus*, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, Ayasofya Ms. 2610, fol. 7. (Not: Görsel 3'teki gölgelendirme bilgisayarla geliştirilmiştir.)

bölgenin kendisinden hem de ona adanmış çok sayıda Arapça eserden neredeyse tümüyle habersizdi. Bunun yerine, Osmanlılar büyük ölçüde, Avrupalıların dış dünya hakkında kullandıkları aynı bilgi kaynaklarına bağımlıydı: portolan haritaları, "Katalan" dünya haritaları ve Ptolemaios coğrafyaları. Bunlar, İbn Mecid'in *Kitâbü'l-Fevâ'id fî uşûli 'ilmi'l-bahr ve'l-kavâ'id* gibi dönemin Arapça eserleriyle karşılaştırıldığında, Hint Okyanusu'nu anlamak için kesinlikle ilkel kaynaklardı. Yine de 16. yüzyıla kadar Osmanlıların dünya görüşünü Portekiz ve İspanya'dan gelen kâşiflerle aynı ölçüde belirlediler.

Belli bir bakış açısına göre elbette, bunda özellikle şaşırtıcı bir şey olmamalı. Benzer bir örnek verecek olursak hiç kimse geç Ortaçağ İskandinavyası'ndan gelen denizcilerin veya eğitimli insanların, sırf Hıristiyan yapımı olduğu için Ceneviz veya Venedik portolan haritalarına yakından aşina olmalarını beklemez. Oldukça doğal olarak Baltık topraklarının kendi entelektüel gelenekleri ve güney Avrupa'dakilerden farklı ortak bir dizi pratik kaygıları vardı. Dolayısıyla bireysel olarak hacılar, tüccarlar veya kilise görevlileri bir yerden diğerine seyahat etseler bile, iki bölgenin dünya hakkında tamamen aynı bilgi birikimine erişimi olduğunu varsaymak mantıksız olacaktır. Aynı şekilde, ilk Osmanlılar geç Ortaçağ Akdenizi'nin kozmopolit topluluğunun bir parçasıydı ve bu halkın ortak olduğu temel bir dünya anlayışını paylaşıyorlardı. Bu nedenle, 16. yüzyılın başında Hint Okyanusu Osmanlılar için uzak ve yabancı bir yer olarak kaldı. Fakat Yavuz Sultan Selim'in dünyayı fethetme hevesiyle her şey değişmek üzereydi.

Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı Coğrafyası

Selim, Batlamyus haritalarına ve klasik bilimin diğer biçimlerine Osmanlıların erken dönemde ilgilenmesinde çok etkili olduğunu kanıtlamış olan büyükbabası II. Mehmed gibi yorulmak bilmeyen bir imparatorluk kurucusuydu. Hırsları

onu coğrafyaya doğal bir ilgi duymaya yönlendirmişti. Onun yönetimi altında, Batı Avrupa'dan güncel kartografik üretimleri aramaya yönelik süreğen çabalar hız kesmeden devam etti.[33] Ve belki daha da önemlisi, Selim'in saltanatı, ilk kez, tamamıyla orijinal Osmanlı coğrafya eserlerinden oluşan bir koleksiyonun ortaya çıkışına tanık oldu. Bu eserler hem doğrudan yabancı emsalleri olmaması hem de Akdeniz kıyılarının ötesindeki dünyaya odaklanmaları nedeniyle özgündür.

Osmanlı tüccarı Ali Ekber'in *Hıtâynâme*'si, böyle çalışmadır. 1516'da yazılıp Selim'e sunulan bu eserde İran'dan Çin'e yapılan yolculuk birinci şahıs diliyle anlatılır.[34] Bu metin, Kâtip Çelebi ve Ebu Bekr Behram ed-Dimaşki gibi daha sonraki Osmanlı coğrafyacıları tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Okuyucularına çağdaş Çin'in tarihi, kültürü ve siyaseti hakkında yaklaşık bir asırdır Avrupa kaynaklarında eşi benzeri görülmeyen bir ayrıntı düzeyinde bilgi sağlamıştır.[35] Ayrıca bir diğer önemli Osmanlıca metin olan anonim *Vāḳı'āt-ı Sulṭān Cem* (*Cem Sultan: Vāḳı'āt-ı Sulṭān Cem*) ile tam olarak aynı yılda kaleme alınmıştır. *Hıtâynâme* gibi bu eser de Selim'in merhum amcası Cem'in, Osmanlı taht kavgasını Selim'in babası II. Bayezid'e karşı kaybettikten sonra Rodos, Fransa ve İtalya'da sürgünde geçirdiği uzun yıllar boyunca farklı coğrafyalardaki seyahatlerinin ilk elden anlatımıydı. Cem'in özel çevresinden birinin bakış açısıyla yazılan metin,

[33] Örneğin İtalyan arşivlerindeki kayıtlar, Selim'in sadrazamı Pir Mehmed'in 1519'da bir Venedik planisferi satın aldığını gösteriyor. Bkz. Antonio Fabris, "The Ottoman Mappa Mundi of Hajji Ahmed of Tunis", *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 7-8 (1993): 31-37.

[34] Eser aslen Farsça yazılmış ve yüzyılın sonlarında Türkçeye çevrilmiştir. Yih-Min Liu, "A Comparative and Critical Study of Ali Akbar's Khitaynama with References to Chinese Sources", *Central Asiatic Journal 27/1–2* (1983): 58-78; ayrıca bkz. Mevhibe Pınar Emiralioğlu, "Cognizance of the Ottoman World: Visual and Textual Representations in the Sixteenth Century Ottoman Empire 1514-1596" (Doktora tezi, University of Chicago, 2006), 186-90.

[35] Paul Kahle, "China as Described by Turkish Geographers from Iranian Sources", Paul Kahle, *Opera Minora I* (Leiden, 1956), 312-325.

Avrupa'da Osmanlıca yazılmış bilinen en eski seyahat anlatısı olma özelliğini taşıyor.[36]

Bu arada, özellikle Hint Okyanusu'na atıfta bulunarak, Selim'in himayesinde ortaya çıkan en önemli coğrafyacı hiç şüphesiz Akdeniz'in ünlü kaptanı ve haritacısı Piri Reis'tir (veya Kaptan Piri).[37] Piri'nin günümüze ulaşan en eski ve Selim döneminde tamamlandığı bilinen tek eseri 1513 tarihli ünlü dünya haritasıdır ama bu eser ne yazık ki sadece parçalı bir biçimde günümüze ulaşmıştır.[38] Günümüze ulaşan, belki de orijinalinin günümüze ulaşan dörtte bir kısmı, Atlantik Okyanusu'nu ve kıyılarını, (en önemlisi) Karayipler'i ve Güney Amerika kıyı şeridinin uzun bir bölümünü göstermektedir (Görsel 4). Bu durum, şaşırtıcı derecede yüksek teknik kalitesiyle birleştiğinde –dönemin en iyi Avrupa haritalarıyla karşılaştırılabilir– haritanın modern Türkiye'nin en tanınmış kültürel simgelerinden biri olarak statü kazanmasına yardımcı oldu (hatta bir süre 10 liralık banknotların üzerinde görüldü). Nispeten erken bir tarihte kaleme alındığı için, Osmanlıların Amerika'yı Kolomb'dan önce keşfettikleri hakkında pek çok bilimsel olmayan "teoriye" de ilham kaynağı oldu. Bir keresinde, ziyaret eden uzaylılardan Amerika kıyılarının fotoğraflarını almış olduğu bile söylendi![39]

Bununla birlikte amaçlarımız açısından, bu haritanın günümüze ulaşan tek parçasının *batı* yarım küreyi tasvir etmesi şeklindeki tarihsel rastlantı, yalnızca bizi mevcut gerçek sorun-

36 Nicolas Vatin, *Sultan Djem: Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vakiat-ı Sultan Cem, Oeuvres de Guillaume Caoursin* (Ankara, 1997).

37 Selim ve Piri Reis arasındaki bağlantı üzerine bkz. Andrew Hess, "Piri Reis and the Ottoman Response to the Voyages of Discovery", *Terrae Incognitae* 6 (1974): 19-37. Daha genel olarak, bkz. Svat Soucek, *Piri Reis and Turkish Mapmaking after Columbus* (Oxford, 1996).

38 Piri Reis haritasının tıpkıbasımı ve çevirisi için bkz. Piri Reis, *Piri Reis Haritası Hakkında İzahname*, ed. Yusuf Akçura (İstanbul, 1935)

39 Bilimsel olmayan bir araştırma için bkz. Erich von Daniken *Chariots of the Gods* (New York, 1970).

dan uzaklaştırdığı ölçüde geçerlidir: haritanın yapılışı ile Sultan Selim'in *doğu* yarımkürede genişleme planları arasındaki açık bağlantı. Bu, Piri'nin haritasının eksik kısımlarının kısmen yeniden inşasına izin veren ve Hint Okyanusu'nun (Yeni Dünya'nın *değil*) eserinin ana odağı olduğunu açıkça ortaya koyar.[40] Ayrıca, Selim'in 1517'de şehre ilk zaferle girişinden kısa bir süre sonra, Piri'nin haritasını bizzat Kahire'de Sultan Selim'e sunduğunu biliyoruz.[41] Bu, Mısır ile Hint Okyanusu arasındaki geleneksel bağlantı nedeniyle önemlidir. Ama aynı zamanda Sultan Selim'in bundan hemen sonra, Goa'da Portekizlilere olası bir ortak saldırı hakkında Hindistan hükümdarı Guceratlı II. Muzaffer Şah ile doğrudan müzakereler başlattığı bilindiği için önemlidir.[42] Bu nedenle, Piri Reis'in haritasının günümüze kalan kısmı, Yeni Dünya hakkında içerdiği bilgiler nedeniyle bugünün okuyucuları için ne kadar büyüleyici olsa da muhtemelen (ve tam da aynı nedenle) Sultan Selim için en az ilgi çekici olan kısımdı. Hatta varlığını sürdürmesini, Selim'in Hint Okyanusu için bir strateji geliştirmeye başlarken haritanın ana gövdesini daha rahat kullanabilmek için kasıtlı olarak ayrılmasına borçlu olabilir.[43]

Fakat bunların hiçbiri, Piri Reis'in haritasının Osmanlı haritacılık tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olduğu gerçeğini değiştirmez. Yazarın haritanın kenarlarına yazdığı notlar, haritayı derlerken yaklaşık iki düzine farklı esere başvurduğunu gösteriyor. Sekiz Ptolemaios haritası, dört ayrı Portekiz deniz haritası ve bir "Arapça Hindistan ha-

[40] Piri tarafından 1525'te tamamlanan ve daha sonra daha ayrıntılı olarak tartışılan *Kitāb-ı Bahrīye*, esasen onun önceki dünya haritasının metinsel bir versiyonu olan uzun bir giriş bölümü içerir.

[41] Piri Reis, *Kitāb-ı Baḥrīye* (Ankara, 1988), 1: 43.

J.-L. Bacqué-Grammont and Mohammad Mokri, "Une lettre di Qâsim Širvânî à Muzaff er Sâh du Gujarat: Les premieres relations des Ottomans avec l'Inde", Rudolf Vesely ve Eduard Gambar ed., *Zafername Memorial Volume of Felix Tauer* (Prague, 1996) .

[43] Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 74-79.

ritası" bunlara dâhildir. Sonuncusu, böyle Arapça bir kaynağın Hint Okyanusu'ndan bir Osmanlı âlimine ulaştığının kayda geçirilmiş ilk örnektir. Anlaşıldığı kadarıyla Piri'nin, Kolomb'un Yeni Dünya'ya yaptığı üçüncü yolculuğundan kalma Amerika'nın orijinal bir eskiz haritasına da erişimi vardı. Hatta daha önce Kolomb'un keşif gezilerinden birinde mürettebat olarak hizmet etmiş bir İspanyol mahkumla kişisel olarak görüşmüştür. Bütün bunlar, Osmanlı'nın dünya anlayışında deniz hakkında gerçek bir değişimine tanıklık ediyor. Yazar, bize bu dönemin baş döndürücü entelektüel heyecan atmosferini tattırıyor. Şöyle övünüyor: "Osmanlı topraklarında o zamana kadar kimsenin görmediği ve bilmediği Çin ve Hint Denizlerinin yeni haritalarından yararlanarak günümüz haritalarında yer alan şeylerin iki katını gösterebildiğim haritalar yaptım."[44]

Yine de, Piri'nin haritasının devrim niteliğindeki içeriğine hayran olsak da onu, içinde yaratıldığı daha geniş Osmanlı kültürel çevresini bir şekilde temsil etmeyen, kendine özgü bir şaheser olarak görmenin cazibesine karşı dikkatli olmalıyız.[45] Artık açıkça anlaşılmış olması gerektiği gibi, Piri Reis'in Batı bilimiyle aşinalığının temelde yeni veya benzersiz hiçbir yanı yoktu çünkü 16. yüzyılda Osmanlı haritacıları Batılı prototiplere göre haritalar üretme konusunda köklü bir geleneğe zaten sahipti. Bu nedenle Piri Reis'in çalışması, kendi kaynaklarının menşei nedeniyle değil, daha ziyade bu Batılı kaynakların sağladığı bilginin radikal biçimde genişletilmiş kapsamı nedeniyle yeni ve heyecan vericiydi. Osmanlıları uçsuz bucaksız ve daha önce bilinmeyen bir bölgeyle fiziksel olarak temasa geçiren Mısır'ın fethinin yanı sıra, Piri Reis'in haritası yurttaşlarını fetih ve emperyal genişleme için yepyeni bir olasılıklar âlemine uyandırdı.

[44] Piri Reis, *Kitāb-ı Baḥrīye*, 1: 43.
[45] Örneğin bkz. Soucek, "Ottoman Discovery", 121-42.

Görsel 4: Piri Reis'in 1513 tarihli dünya haritasından günümüze kalan parça. Sağ üstte İspanya ve Batı Afrika görünüyor; Brezilya kıyıları sol altta.[46]

[46] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul, Revan MS. No. 1633.

Bu heyecan verici entelektüel arka plana karşı, Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın asıl başlangıcını, Sultan Selim'in 1516'da Memlük İmparatorluğu topraklarını işgal etme kararına dayandırabiliriz. Bu, imparatorluğun büyüklüğünü bir yılda ikiye katlayan ve Osmanlıların statüsünü İslam dünyasının en güçlü devleti olarak sağlamlaştıran, daha sonraki Osmanlı tarihi için son derece önemli sonuçları olan bir hareketti. Yine de şaşırtıcı bir şekilde bu, olaydan yaklaşık 500 yıl sonra, asıl sebepleri kalın bir gizem perdesiyle örtülü olarak kalmaya devam eden bir karardır. Bu karar, Selim'in ezeli rakibi İran Şahı İsmail'e karşı, onu potansiyel olarak güçlü bir Mısırlı müttefikinden mahrum bırakmak için tasarlanmış bir önleyici saldırı mıydı? Yoksa Kudüs, Mekke ve Medine'nin itibarlı dinî merkezlerine el koyarak Selim'in iç cephedeki meşruiyetini pekiştiren siyasi bir kumar mıydı? Ya da Hint Okyanusu'nu Osmanlı yörüngesine çekmeyi ve baharat ticaretinin kontrolünü yeni kurulan Portekiz Hindistanı'nı ele geçirmeyi amaçlayan çok daha büyük bir stratejinin yalnızca ilk adımı mıydı?

Selim'in kararı muhtemelen tek bir faktörle tam olarak açıklanamaz, hatta ordusunu önce Suriye'ye, ardından Mısır'a getiren ivedi siyasi koşulların arkasında önemli bir şans unsuru yatıyor olabilir. Yine de baharat ticaretine olan ilgisinin Selim'i Nil kıyılarına çekmesinde en azından bir miktar rol oynaması son derece muhtemel görünüyor.[47] Ve bunun tam

[47] Selim'in fetih nedeninin ekonomik bir motivasyona dayandığı görüşüne karşı çıkan çalışmalar için bkz. Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Anne Kroell, *Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer Rouge: L'affaire de Djedda en 1517* (Cairo, 1988), 20; Jean Aubin, "La politique orientale de Selim I", Raoul Curiel ve Rika Gyselen ed., *Itinéraires d'Orient: Hommages à Claude Cahen* (Bures-sur-Yvette, 1994), 197-215; ve Soucek, "Ottoman Discovery", 128; ticaret odaklı görüş için bkz. Brummett, Ottoman Seapower, 2; Michael Mazzaoui, "Global Policies of Sultan Selim, 1512-1520", içinde Donald P. Little ed., *Essays on Islamic Civilization Presented to Niyazi Berkes* (Leiden, 1976), 224-43; ve Vitorino Magalhães Godinho, "Le tournant mondial de 1517-1524 et l'empire portugais", *Studia 1* (Ocak 1958): 188. Ayrıca bkz. Salih Özbaran, "The Ottomans i

olarak nasıl ve hangi koşullar altında gerçekleştiğini belirlemek zor bir hedef olmaya devam etse de en azından bir gerçek açıktır: Mısır'ın fethine giden yıllarda Osmanlıların Hint Okyanusu'na ilişkin coğrafi bilgilerinin artmaya başlaması gibi Osmanlı tüccar toplulukları da bölgeyle ilk doğrudan ticari bağlarını kurmaya başladılar.

İlginç bir şekilde, bu büyüyen ticari ilişkinin çoğu tek bir adamın sorumluluğundaymış gibi görünüyor: 16. yüzyılın ilk onyıllarında Gucerat sultanlarına önemli Hint limanı olan Diu'nun valisi olarak hizmet etmiş olan Melik Ayaz adında eski bir köle. Ne yazık ki kökenleri ve kariyerinin ilk dönemi neredeyse tamamen belirsiz olan bu ilgi çekici ve esrarengiz figür hakkında yeterince şey bilinmiyor. Çağdaş kaynaklarda Tatar, Fars, Dubrovnik yerlisi hatta Rus olarak çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır.[48] Fakat kökeni ne olursa olsun ve anadiline bakılmaksızın Türkçenin bir lehçesini akıcı bir şekilde konuşuyor gibi görünüyor. Gucerat'a gelişinden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir dönem geçirmiş olabileceğini öne sürmek için tarihsel kayıtlarda yeterince ipucu mevcuttur.[49] En önemlisi Melik Ayaz, Portekizliler tarafından genellikle 'Rumi' olarak anılırdı. Rumi, 16. yüzyıl Hint Okyanusu'nda Osmanlı Akdenizi'nden gelen Türkçe konuşan Müslümanları belirtmek için genel olarak kullanılan bir ifadedir. Benzer şekilde, en az bir Hint vakayinamesinde Melik Ayaz'ın yemek masasında 'Rumi spesiyaliteleri'ne özel bir düşkünlüğü olduğu anlatılır.[50] Dahası Kızıldeniz, Basra

Confrontation with the Portuguese in the Red Sea after the Conquest of Egypt in 1517", *Studies in Turkish-Arab Relations* (1986), 209.

48 Melik Ayaz'ın kökeni için bkz. Jean Aubin, "Albuquerque et les négotiati de Cambaye", *Mare Luso-Indicum I* (1971): 5.

49 Anekdot kanıtlar, Hadramut'tan çağdaş bir kaynağı içerir ve Melik Ayaz'ın bir Osmanlı tüccarından satın alınan bir köle olduğunu ileri sürer. Bkz. R. B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles with Yemeni and European Accounts of Dutch Pirates off Mocha in the Seventeenth Century* (Oxford, 1963), 43.

50 "Rumi" ifadesinin kullanımı için bkz. Sahil Özbaran, "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century", *Portuguese Studies* 17 (2002):

Körfezi ve Akdeniz ile Hindistan'ın transit ticaretinin merkez üssü olan liman kenti Diu'nun valisi olarak Melik Ayaz, kendini Rumi tüccarlardan oluşan geniş bir topluluk tarafından kuşatılmış hâlde buldu. Bu grupla olan bağı o kadar güçlüydü ki, görev süresi boyunca şehir genellikle 'Rumilerin limanı' olarak adlandırıldı.[51]

Melik Ayaz aynı zamanda Kızıldeniz'de önemli özel ticari kaygıları olan bağımsız bir tüccar olduğu için, Portekiz saldırganlığı karşısında doğal olarak bu grubun çıkarlarının savunucusu olarak ortaya çıktı. 16. yüzyılın başında Portekiz'in Hindistan sularına yaptığı ilk saldırıları takip eden yıllarda, o zamanlar Memlük Mısırı'nın hükümdarı olan Kansu Gavri'yi Müslüman gemilerinin savunmasına müdahale etmeye ikna etmede etkili olmuştu. Ve daha sonra –en azından bir süreliğine– filosu 1507'de Mısır'dan Hindistan'a yelken açan Memlük amirali Hüseyin el-Kurdi ile fiilen işbirliği yaptı. Ertesi yılın Mart ayına gelindiğinde, birleşik bir Hint ve Mısır donanması, Chaul kıyılarında ana Portekiz filosunu bozguna uğratarak genel valinin oğlu Dom Lourenço de Almeida da dâhil olmak üzere çok sayıda Portekizliyi yakalayıp öldürdüğünde onların eşgüdümlü çabaları somut sonuçlar verdi.

Fakat çok geçmeden Melik Ayaz ve onun Rumi maiyeti, bir deniz komutanı olarak becerilerine rağmen buyurgan ve güvenilmez bir müttefik olduğunu kanıtlayan Hüseyin'e olan güvenlerini kaybetmeye başladılar. Aslında Melik Ayaz, 1509 gibi erken bir tarihte bile Hüseyin'in niyetinden son derece şüphe duymaya başladığı için Gucerat kıyılarında kritik bir deniz savaşının arifesinde desteğini geri çekti. Bu, Memlük filosunun Portekizliler tarafından neredeyse tamamen yok

64–74; ayrıca bkz. Giancarlo Casale, "The Ethnic Composition of Ottoman Ship Crews and the 'Rumi Challenge' to Portuguese Identity", *Medieval Encounters* 13 (2007): 124–27; Melik Ayaz'ın yemek yeme alışkanlıkları üzerine bkz. E. C. Bayley, *The Local Muhammadan Dynasties: Gujarat* (London, 1886), 234.

51 M. N. Pearson, *Merchants and Rulers in Gujarat: The Response to the Portuguese in the Sixteenth Century* (Berkeley, 1976), 103.

olmasına yol açan bir karardı.[52] Bu yenilginin ardından Hüseyin el-Kurdi sağ salim Mısır'a dönmeyi başardı ve 1515'te ikinci hatta daha büyük bir Memlük filosuyla Süveyş'ten yola çıktı. Ancak bu ikinci sefer sırasında yaptıkları, yalnızca Melik Ayaz'ın en kötü şüphelerini doğrulamaya yardımcı oldu. Daima dikbaşlı olan amiral, donanmanın Portekiz'le yeni bir çarpışma için doğrudan Hindistan'a ilerlemesi çağrısında bulunan Kahire'den aldığı emirleri yerine getirmek yerine, tüm kuvvetini Yemen'e yönlendirdi. Burada kişisel bir beylik kurmak için küstah bir girişimle Yemen'in başlıca şehirlerini fethetmeye koyuldu.[53] Bölgedeki Müslüman gözlemciler, özellikle Hindistan'dan gelen ticaret filosu yıllık muson yağmurlarıyla evlerine yelken açmaya hazırlanırken, Hüseyin'in bağımsız liman kenti Aden'i bombalamasının ardından büyük bir skandala karıştılar.[54]

Bundan sonra, görünüşe göre Melik Ayaz ve Gucerat'ın Rumi tüccarları, bağlılıklarını kesin bir şekilde Memlüklerden Osmanlılara kaydırdılar ve sonunda Memlüklerin, onların çıkarlarını gerektiği gibi savunma konusunda ya aciz ya da isteksiz olduğuna ikna oldular.[55] Hüseyin el-Kurdi ile Hint Okyanusu tüccarları arasındaki bu son kopuş, Osmanlı padişahı Selim'in Memlük topraklarını işgalinin başlamasından bir yıldan az bir süre önce gerçekleşti. Melik Ayaz'la bağlantılı

52 Melik Ayaz'ın diplomatik manevraları üzerine bkz. Aubin, "Négotiations de Cambaye", 5-15.

Hadrami kronikleri, Hüseyin'in 1515'teki gelişini "Rümilerin gelişinin başlangıcı ve bütün sıkıntıların sebebi" olarak tanımlar, 49.

54 Bu olaylar hakkında bkz. Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Ms. no. 886, dosyalar. 4-8; ayrıca Zeinu'd-Din, *Tohfut ul-Mujahideen*, çev. M. J. Rowlandson (London, 1833), 96-97; ve Muhammad Hajji ad-Dabir, *An Arabic History of Gujarat*, Çev. M. F. Lokhandwala (Baroda, 1970), 1: 34-44.

55 Örneğin o döneme ait Yemenli bir kaynak, Sultan Selim'in Portekizlilere karşı operasyonları desteklediğinde ısrar eder, ancak "Mısır hükümdarı ve Emir Hüseyin'in Yemen'i fethetme konusundaki gizli özlemlerini bilmiyordu." L. O. Schuman, *Political History of the Yemen at the Beginning of the 16th Century According to Contemporary Arabic Sources* (Amsterdam,1961), 20.

bazı Rumi tüccarlar, Selim'in harekete geçmesinde rol oynamış olabilir mi?

Kabul edilmelidir ki bu tüccarlardan gelen talepler ile Selim'in işgal kararı arasında doğrudan bir bağlantı olduğuna dair Mısır ve Osmanlı kaynaklarında açık kanıt pek yoktur.[56] Fakat Kahire'deki Rumi tüccarların faaliyetlerinden sık sık söz eden dönemin Mısır tarihçisi İbn İyas, yazılarında onlara karşı genel bir şüphe ve düşmanlık duygusu uyandırır. Örneğin Memlük Sultanı Kansu Gavri'nin Selim tarafından öldürüldüğü haberi Kahire'ye ulaştıktan hemen sonra şunları bildirir: Ordunun yeni askerlerinin kışlalarından çıkıp merkezdeki Han Halili pazarını ateşe vermeyi ve orada iş yapan Rumi tüccarları katletmeyi planladıklarına dair söylentiler yayılmaya başlar. Bu komplo ortaya çıkınca askerler şu sözlerle niyetlerini haklı çıkardılar: "Bu tüccarlar Osmanlı ile işbirliği içinde olup vefatını duyunca efendimizin namusuna leke sürmüşlerdir."[57]

Ardından Kahire'deki Memlük yetkilileri, devlet sırlarını ifşa ettikleri suçlamasıyla çok sayıda tüccarın tutuklanmasını emretti ve soruşturma sonucunda İbn İyas'a göre "birkaç Osmanlı casusu ortaya çıkarıldı."[58] Elbette, bu 'casuslardan' en azından bazıları, Selim'in kuvvetleri hızla Memlük başkentine yönelirken Osmanlı karşıtı basit bir histerinin kurbanı oldu. Ancak aleyhlerindeki iddiaların en azından bir parça doğruluk içerdiği izlenimi, kısa süre sonra bizzat Selim'in eylemleriyle pekiştirildi. Memlük ordusunun nihai yenilgisinin ardından Kahire'de güvenli bir şekilde yerleştikten sonra

56 Selim'in Mısır'a gelişinden önce Melik Ayaz ile doğrudan yazıştığına dair hiçbir kanıt yok, ancak Melik Ayaz'ın o zamanlar Yemen'de konuşlanmış Memlük kuvvetlerinde görev yapan gönüllü Osmanlı denizcilerinden oluşan bir birliğin lideri olan Selman Reis ile yazıştığı biliniyor. Bkz. Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya 7b; ayrıca Bacqué-Grammont and Mokri, "Lettre de Qâsim Širvânî", 40.

57 Ibn Iyas, *Journal d'un bourgeois du Caire: Chronique d'Ibn Iyās*, Gaston Wiet, çeviri (Paris, 1945), 2:78 [Fransızca çeviriden alıntı].

58 Ibn Iyas, *Journal d'un bourgeois*, 2: 107 [Fransızca çeviriden alıntı].

Selim'in Mısır'ın yeni hükümdarı olarak ilk icraatlarından biri, Hüseyin el-Kurdi'nin tutuklanıp idam edilmesi emrini vermek oldu. Kürdi, davranışlarıyla Hint Okyanusu tüccarlarını çokça kızdıran asi Memlük amiraliydi. Ardından, Hüseyin'in boşalan Cidde limanı valisi görevini doldurmak için Selim, bir tüccar olan Azeri Kasım Şirvani'yi atadı. Şirvani derhâl, Melik Ayaz ve hükümdarı Gucerat Sultanı Muzaffar Şah'a Selim'in fetihlerini bildiren mektuplar yazdı.[59] Ne yazık ki bu iki mektuptan ilki günümüze ulaşamadı ama ikincisi, Selim'in Mısır ve Doğu Akdeniz'deki savaş zaferlerine ek olarak ayrıntılar içeriyor. Bu, Osmanlı filosunun yakında Hindistan'da kuşatma altındaki Müslüman tüccarların yardımına koşacağına dair özel bir sözdür. Metinde şöyle yazmaktadır:

> Daha önce Çerkesler (Memlükler) tarafından inşa edilen 20 gemi şu anda Cidde'de. Saltanatın sığınağı ve gönlü Süleyman'dan olan Hazret-i Selim (Selim), Yüce Allah onun yardımcısı olsun, elli gemi daha inşa ettirdi. Allah'ın izniyle, çok geçmeden bu hain baş belalarını, sayısız birliğiyle karanlık bir kadere doğru sürme görevini üstlenecektir. Fırtına gibi esen (birlikleriyle birlikte) onların bütün askerlerini yok oluş rüzgârlarına atacak ve o zaman emniyet ve güven tesis edilmiş olacaktır.[60]

Bu önemli bildiri, Gucerat'taki Müslüman tüccar cemaatinin üyeleri tarafından büyük bir coşkuyla ve Portekiz Hindistanı yöneticileri tarafından eşit ölçüde bir dehşetle karşılandı. Melik Ayaz'ın 1518'in sonlarında Selim'e gönderdiği yanıt, padişahın mesajından duyduğu memnuniyeti dile getirir ve hem son Portekiz kışkırtmaları hakkında ayrıntılı bir açıklama hem de ortak bir Hint-Osmanlı deniz harekâtı yoluyla onları Hindistan'dan kovma planını içerir.[61] Portekiz Genel Valisi

[59] Bacqué-Grammont and Mokri, "Lettre de Qâsim Širvânî", 35.

[60] Bacqué-Grammont and Mokri, "Lettre de Qâsim Širvânî", 44 [Fransızca çeviriden alıntı].

[61] Feridun Bey, *Mecmū'a-yı Münşe'āt-ı Selāṭīn* (İstanbul, Hicri 1264-75/ Miladi 1848–1858), 1: 447. İkincisi 23 Kasım 1518 tarihlidir. Ayrıca bkz. Nizamuddin

Afonso de Albuquerque tarafından aynı dönemde Lizbon'a gönderilen ivedi bir mesaj, bunun aksine, Portekiz kralını Osmanlı'nın Hindistan'ı yakında işgal etme olasılığı ve bunun yerleşik Müslüman nüfus üzerinde yarattığı heyecan verici etki konusunda onu uyardı. İki yıl önce Malakka'ya gittiğinde alt kıtadaki koşulların tamamen sakin olduğunu belirterek şunları yazdı: "Şimdi, Osmanlı hakkındaki bu haberle döndüğümde her yeri isyan içinde buldum. Ekselansları, bu bölgelerde sahip oldukları itibar göz önüne alındığında, Osmanlıların komşuları olmasının ne anlama geleceğine dikkat etsin."[62] Benzer şekilde, başka bir Portekizli yetkili, Aires da Gama, ertesi yıl Lizbon'a yazarak Gucerat'a karşı acil askerî harekâtı savundu. Çünkü "Diu, kollarını açmış Osmanlıları bekliyor" ve "oradaki tüccarlar artık Mekke ile tüm ticareti kontrol ediyor ve gemileriyle gidip gelmekten başka bir şey yapmıyorlar."[63]

Bu arada, bu muharebe hatları Hint Okyanusu boyunca belirlenirken Selim de Akdeniz cephesiyle meşguldü. Mısır'daki geleneksel Avrupalı baharat müşterilerine, son fetihlerinin ticaret fırsatlarına hiçbir şekilde engel olmayacağına dair güvence vermek için adımlar attı. Buna uygun olarak Dubrovnik'e, şehir tüccarlarının Memlükler döneminde sahip olduğu ticaret ayrıcalıklarını yeniden teyit eden bir imparatorluk fermanı çıkardı.[64] Aynı şekilde Venedik'e haber gönderdi: "Venediklilerin dostluğunu arzuluyordu ve (Mısır'daki) yeni

Maghrebi, "The Ottoman-Gujarat Relations (1517-1556): Political and Diplomatic", P. M. Joshi ed., *Studies in the Foreign Relations of India from the Earliest Times to 1947* (Hyderabad, 1975), 187; ve Naimur Rahman Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations: A Study of Political and Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire 1556-1748* (Delhi, 1989), 12. Aynı sıralarda, Melik Ayaz'ın hükümdarı Gucerat Sultanı Muzaffer Şah, Osmanlı sarayına coşkulu bir yanıt gönderdi. Bkz. Feridun Bey, *Münşe'āt-ı Selāṭīn*, 1: 446.

"*Com a nova dos Rumes achey a muy revolta. Ora vede senhor que serya terem nos por vezinhos afora hocredito que tem nestes partes.*" Gavetas, 15, 14-38.

63 *Tem Dio com os braços apertos esperando pullos Rumes... esta Cambaya tem agora todo ho trato de Meca nam fazem nas naos senam ir e vir.*" Gavetas, 15, 9-11.

64 Nicolas Mirkovich, "Ragusa and the Portuguese Spice Trade", *Slavonic and East European Review* 21/56, (Mart 1943): 180

yönetiminin başlangıcında, hem tebaasının özel kullanımı ve yararı için hem de kamu gelirleri adına o eyaletteki ticaret trafiğini artırmaya çalışıyordu."[65] Aylar içinde Mısır'daki Venedikli ve diğer Avrupalı tüccarlar (Memlükler döneminde nadiren İskenderiye'den daha iç bölgelere seyahat edebilirlerdi) Kahire'nin baharat pazarlarında açıkça alım satım yapmaya başladılar.[66]

Bu tür önlemlere rağmen bu erken tarihte Osmanlıların baharat ticaretine yaklaşımının karmaşıklığına vurgu yaparak bir tartışma yapmak hata olur. 'Kısmetli Kral' namlı Portekiz kralı I. Manuel'in, emperyal stratejisinin temel hedefi olarak Hint Okyanusu'ndaki biber ticaretinde yenilikçi bir "hükümdarlık tekeli" peşinde koşmaya başladığı bir dönemde, Selim yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin ticari rolü, daha önceden var olan Memlük rejimi altında olduğu gibi, hâlâ Mısır limanlarından geçiş tarifelerinin toplanmasıyla sınırlıydı.[67] Fakat daha sonra, Selim'in halefleri döneminde, Osmanlı Devleti, yaklaşık olarak Dom Manuel'in 'biber tekeli'ne benzer bir tarzda, baharat ticaretine daha doğrudan müdahil olabilecekti. Fakat bu sistemin ortaya çıkması ve olgunlaşması birkaç on yıl daha sürecek olsa da Selim, tarihteki Memlük politikalarını gölgede bırakacak şekilde, ticari çıkarlara duyarlı devlet politikaları için bir emsal oluşturarak buna zemin hazırladı. Aynı derecede önemli olarak Selim'in Hint Okyanusu'ndaki karmaşık ve coğrafi olarak geniş ticaret ağına dâhil olma isteğinin daha acil siyasi sonuçları da oldu. Bu, Portekiz krallığının emperyal projesiyle doğrudan paralel olarak emperyal meşruiyet iddialarının temelini kökten bir şekilde yeniden formüle etmesi için ona ilham verdi.

[65] *"Il Gran Turco desiderava l'amicitia de' Venetiani e che nel principio del nuovo imperio procurava d'accrescere i traffi chi in quella provincia per particolare utilità e commodità di quei sudditi e per interesse dell'entrate publiche."* Alıntılayan, A. H. Lybyer, "The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade", *English Historical Review* 30 (1915): 582.

[66] Marin Sanuto, *I diarii di Marino Sanuto* (Venetia, 1879-1903), 25, 464.

[67] Thomaz, "L'idée imperiale", 41.

Portekiz ve Osmanlı Evrensel Egemenlik İddialarının Paralel Gelişimi

1453'te İstanbul'u fethederek Osmanlı devletini tam anlamıyla bir imparatorluğa dönüştüren II. Mehmed'in, (Selim'in dedesi) saltanatından önce erken dönem Osmanlı padişahları, sınır gazileri (Bizans kâfirlerine karşı kutsal bir mücadele veren imanlı savaşçılar) olarak meşruiyet iddialarını tarihsel kökenlere dayandırmışlardı.[68] Bu açıdan, "Mesih'in sporcuları" olarak bilinen ve Ortaçağ İberya'sının zorlu sınır bölgelerinde Hıristiyan âleminin kahramanları olarak özel bir rol üstlenen Portekiz'in ilk krallarıyla aralarında çok fark yoktu.

Daha sonra, 15. yüzyıl boyunca Portekizliler, Fas'ta kademeli olarak birkaç dayanak noktası elde etmeyi başardılar ve sonunda Batı Afrika kıyılarına kadar geldiler. Burası daha önce hiçbir Avrupalının ulaşmadığı bir bölgeydi. Bu başarının takdiri olarak Papalık, Portekizlilere Atlantik'te ve Afrika kıyıları boyunca yeni keşfedilen tüm bölgelerin seyrüsefer ve fetih için özel haklar veren bir dizi ferman verdi. Yüzyılın sonunda, Hindistan'a giden Cape yolu açıldıktan sonra, aynı papalık bildirileri, Portekiz tacı tarafından Hint Okyanusu'ndaki emellerinin hukuki temeli olarak yeniden yorumlandı.

Portekiz'in önemli ölçüde genişletilmiş söz konusu iddialarının esası, Dom Manuel'in Vasco da Gama'nın 1499'da Hindistan'dan muzaffer dönüşünün hemen ardından aldığı yeni imparatorluk unvanıyla somutlaştı: "Portekiz Kralı, Gine'nin Efendisi ve Etiyopya, Arabistan, İran ve Hindistan'ın Fethinin, Seyir ve Ticaretinin Efendisi." Bununla birlikte Dom Manuel Hint Okyanusu'nun hiçbir yerinde tek bir gemisi bile olmadığı bir zamanda bu unvanı aldığı için, bu unvanın otoritesinin gerçekçi bir tasvirinden ziyade teorik bir ideali temsil ettiği vurgulanmalıdır.[69] Ve daha sonraki olayların

68 Bkz. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (Berkley, 1995); farklı bir bakış için bkz. Heath Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State* (Albany, 2003).

69 António Vasconcelos de Saldanha, "Conceitos de espaço e poder e seus refl

da göstereceği gibi Dom Manuel'in niyeti asla Hindistan'da veya doğunun herhangi bir yerindeki müstakil kralların egemenliğini doğrudan feshederek bu iddiayı gerçekleştirmek değildi. O, önceden var olan bu yerel yöneticilerin yerine geçmeyi arzulamıyordu. Onun umudu, otoritesi herhangi bir bölgenin fiziksel mülkiyetini aşan bir 'kralların kralı' veya imparator olarak onların üstleri olarak tanınmaktı.[70] Sonuç olarak, takip eden onyıllar boyunca Asya denizinde elde edilen uzun bir dizi askerî başarıya rağmen ne Dom Manuel ne de haleflerinden herhangi biri bu kraliyet unvanını değiştirdi. Yetkilerinin herhangi bir zamanda yalnızca doğrudan kontrolleri altındaki belirli bölgelere değil, evrensel olarak tüm Hint Adalarına yayıldığı iddiasını her zaman sürdürdüler.[71] Dolayısıyla, Portekizli tarihçi Antonio Vasconcelos de Saldanha'nın tarif ettiği gibi: "Portekiz krallarının unvanları, tarihte ilk kez, etkin biçimde kontrol edilen bir coğrafi alana değil; diplomatik sözleşmelerin sonucunda Papa'nın otoritesiyle meşrulaştırılan güçlü bir hukuki-politik kurguya dayanan bir 'siyasi alan'a karşılık geliyordu."[72]

Bu 'evrensel imparatorluk' modeli, çağdaş Osmanlı Devleti'ndeki durumla nasıl karşılaştırılır? Dikkat çekici bir şekilde, Osmanlı ve Portekiz krallıklarının siyasi kültürleri arasındaki tüm bariz farklılıklara rağmen Saldanha'nın tanımı, 1499'da Dom Manuel tarafından ileri sürülenler gibi bazı açılardan, 1517'de Selim tarafından ileri sürülen imparatorluk iddialarına da uygulanabilir görünmektedir. Dom Manuel, Vasco da Gama'nın Hindistan'dan dönüşünde 'İmparator' olduysa, Selim de itibarlı 'Mukaddes Şehirlerin Koruyucusu' (Hâdım el-haremeyn) unvanını alarak Kahire'ye muzaffer girişini öne çıkarttı. Bu, daha önce Memlük sultanlarına ait olan bir un-

exos na titulação régia portuguesa da época da expansão", *La Découverte, le Portugal et l'Europe: Actes du colloque, Paris, les 26, 27 et 28 Mai 1988* (Paris, 1990), 105-30.

70 Thomaz, "L'idée imperiale", 40.

71 Saldanha, "Titulação régia", 123.

Saldanha, "Titulação régia", 126 (Portekizceden benim çevirim).

vandı. Akabinde Abbasi ailesinin son kukla 'halifesi' olan Mütevekkil'i tutuklayarak bu unvanı da üstlendi. Daha önceki padişahlar, özellikle de Selim'in büyükbabası Mehmed de ara sıra kendilerini 'halife' olarak gösterme fikrini düşünseler de bu iddia ancak bu noktada uluslararası arenadaki diğer Müslüman hükümdarlar arasında yankı uyandırmaya başladı.

Böylece, bu yeni kimlik bilgileriyle donanan Selim, egemenliği, özellikle Hint Okyanusu ile ilgili olarak, fiziksel kontrolü altındaki sınırların çok ötesine uzanan evrensel bir İslami hükümdar sıfatıyla kendini etkin bir şekilde tanıtmaya başladı.[73] Selim, 1518 gibi erken bir tarihte, (hükümdar Şirvan Şah'a hitaben yazılmış) bir resmî diplomatik yazışmada Arabistan, Yemen, Etiyopya hatta Zanzibar beyliğini de unvanlarına dâhil etmişti. Fakat o sıralarda Kızıldeniz'deki Cidde limanının ötesinde hiçbir askerî kuvveti komuta etmiyordu.[74]

Elbette, Selim'in iddiaları Hint Okyanusu'ndaki yerel güçler tarafından basitçe göz ardı edilmiş olsaydı bu tavırların hiçbiri pek bir anlam ifade etmeyecekti. Ama bölgedeki yöneticilerin çoğu onları gerçekten çok ciddiye almış gibi görünüyor. Örneğin Selim'in fetihlerinin haberi Mekke'ye ulaşır ulaşmaz, hüküm süren şerif, padişaha şahsen biat etmesi ve mukaddes şehirlerin anahtarlarını vermesi için oğlunu Kahire'ye gönderdi ve ardından Selim, usulüne uygun olarak onun konumunu tasdik etti.[75] Birkaç ay sonra Aden Emiri'nden bir elçi geldi. O da aynı şekilde Selim'e biat etti ve yılın başlarında ziyaret eden bir Portekiz filosuna erzak ve yerel rehber sağladığı için af diledi.[76] Kısa bir süre sonra Melik Ayaz'ın, Osmanlı

73 Selim'in emperyal iddiaları için bkz. Mazzaoui, "Global Policies." Mısır'ın fetihten hemen sonra Selim'in resmi belgelerde *sahib-kiran* ('Birleşmenin Efendisi') ve *zill Allah* ('Tanrı'nın Gölgesi') unvanlarını kullandığını tartışan Cornell Fleischer'in argümanlarını karşılaştırın. Bkz. Fleischer, "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Suleyman", içinde Veinstein, *Soliman le Magnifique*, 162-63.

74 Bacqué-Grammont ve Mokri. "Lettre de Qâsim Širvânī", 38.

75 Sa'deddin, Tācu't-Tevārīḫ (İstanbul, Hicri 1279/Miladi 1863), 2:371-72; ayrıca bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans 1517–1683* (New York, 1994), 147-48

76 Ibn Iyas, *Journal d'un bourgeois*, 2, 246.

padişahına açıkça 'Yeryüzünün Halifesi' diye hitap ettiği mektubu da İstanbul'a ulaştı.[77]

Böylece Selim, tıpkı çağdaşı Portekizli Dom Manuel gibi, tamamen yeni bir emperyal egemenlik iddiası için fikir birliği oluşturmaya başlamıştı. Bu, etkili bir şekilde kontrol edilen bir coğrafi alana değil daha ziyade İslam'ın hukuk temelli evrenselciliğinin diliyle tanımlanan sınır ötesi geniş bir siyasi bölgeye karşılık gelen bir alandı. Ve kesinlikle bağlantılı bir şekilde hem Portekiz hem de Osmanlı örneğinde bu yeni iddianın *aynı* siyasi alanına atıfta bulunuyordu: Hint Okyanusu'ndaki ticaret dünyası. Hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar, burayı artık yalnızca bir ekonomik mübadele alanı olarak değil, aynı zamanda rakip emperyal ideolojilerin bir savaş alanı olarak da kabul ediyorlardı.

Selim, tecrübeli korsan Hüseyin el-Rumi komutasında 1519'da Yemen'e küçük bir silahlı deniz seferi düzenleyerek bu yeni iddiayı uygulamaya yönelik ilk somut adımları bile atmaya başlamıştı.[78] Padişahın 1520'deki beklenmedik ölümü bu seferi durma noktasına getirecek olsa da Osmanlı emellerinin yeni genişleyen kapsamı bu noktada herkes için açıktı ve onun liderliği olmadan da ilerlemeye devam edecekti. Selim, mukaddes şehirlerin denetiminden kaynaklanan otorite ve itibarı kendine mal etti. Haleflerini Hint Okyanusu'nun denetimi için Portekizlilerle çatışma rotasına soktu ve onlara yaklaşan çatışmada yararlanabilecekleri muazzam siyasi ve

Feridun Bey, Münşe'āt-ı Selāṭīn, 1: 397. Mısır'daki halifeyi iktidardaki padişahın sembolik üstünlüğü olarak kabul etme geleneği, Osmanlı fethinden önce Gucerat'ta iyice yerleşmişti. Bkz. Sanjay Subrahmanyam, "The Trading World of the Western Indian Ocean, 1546-1565: A Political Interpretation", A. T. de Matos and L. F. Thomaz, *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos: Actas do VIII seminário internacional de história indo-portuguesa* (Angra do Heroísmo, 1998), 215.

Kasım Şirvani'nin yerine 1519'da Cidde valisi olarak atanan Hüseyin el-Rumi, 1520'de Yemen'e bir sefer düzenler, ancak Selim'in ölüm haberini duyunca geri döner. Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i 'Osman* (İstanbul, Hicri 1341/Miladi1922–23), 304–5; Kutbeddin Mekki, *Ahbar al-Yemani*, Dosya 10b. Bu güç gösterisi, görünüşe göre bir Portekiz devriyesi i Cidde'ye saldırmaktan caydırdı, çünkü Portekizliler, Hüseyin'in civarda olduğunu duyunca "korku ve korkaklığa yenik düştü." Bkz. Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 51.

diplomatik kaynaklar sağladı. Bu iki güç, bu kadar geniş kapsamlı bir küresel oyun alanında birbirine bu denli doğrudan bir şekilde hiç meydan okumamıştı.

Sonuç: Osmanlılar ve 'İslam Geleneği'

'İslam dünyasını' zamansız, farklılaşmamış bir bütün olarak görme eğilimi, Batı biliminde köklü bir geleneğe sahiptir.[79] Bu, Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki yayılma tarihine özel referansla, aynı zamanda dönemin mevcut kaynakları tarafından pekiştirilen bir eğilimdir. Bu eğilime sahip yazarlar, (hem Portekizli hem de Hintli Müslümanlar) nadiren Osmanlılar ve Memlükler arasında özenli bir ayrım yapmıştır.[80] Sonuç olarak, bu kaynaklara dayanan modern araştırmaların çoğu, doğal olarak, yüzyılın başlarındaki Memlük deniz seferlerini ve sonraki onyıllardaki Osmanlı harekâtlarını tek, sürekli ve farklılaşmamış bir tarihsel sürecin parçası olarak gördü.

Ama gerçekte, Memlük Sultanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında büyük bir fark vardı, çünkü Portekiz'in Hindistan'a gelişinden önce baharat ticaretinde kazanılmış hakkı olan yalnızca Memlük'tü.[81] Bu, belirli sayıda Osmanlı denizci ve topçusunun 1517'den önce Memlüklerin Hint

79 Bkz. Edward Said, *Orientalism* (New York, 1978).

80 Bu kaynakların çoğu, hem Osmanlılara hem de Memlüklere atıfta bulunarak herkesin bildiği gibi muğlak olan 'Türk' ve 'Rumi' terimlerini kullanır. Osmanlı tarihçiliğinde terimlerle ilgili sorunlar için bkz. Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. yüzyıllarda Rūm/Rūmī Aidiyet ve İmgeleri* (İstanbul, 2004).

81 Osmanlılar, Hint Okyanusu ile 16. yüzyıldan önce diplomasi alanında bile neredeyse temas halinde değildi. 15. yüzyılda sadece Deccan'ın Bahmiani sultanları, Akdeniz Avrupası saraylarında ara sıra Etiyopya'dan elçiliklerin görünmesine benzer şekilde, Osmanlılarla ara sıra birkaç defa elçi değiş tokuşu yapmış gibi görünüyor. Bkz. Maghrebi, "Ottoman-Gujarat Relations", 185; Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 12. 16. yüzyıl öncesi Hint Okyanusu ile Osmanlı ticareti hakkında bkz. Halil İnalcık, "Bursa and the Commerce of the Levant", *Journal of the Economic and Social History of the Orient 3/2* (1960): 131–47.

Okyanusu filosunda özel paralı asker olarak görev yaptığını inkâr etmek değildir; Selim'in babası II. Bayezid komutasındaki bu filo, doğrudan Osmanlı hükümetinden sınırlı lojistik destek (topçu, kereste ve muhtemelen birkaç deniz kaptanı şeklinde) bile almıştı.[82] Ancak Bayezid'in bu donanmanın düzenlenmesinde veya faaliyetlerinin yönetilmesinde doğrudan bir rol oynadığına dair hiçbir kanıt yoktur ve her hâlükarda Bayezid'in erzak sevkiyatı, tahta çıkışından kısa bir süre sonra Selim tarafından durdurulmuştur.[83] Aslında, Selim'in saltanatı sırasında (Akdenizli korsan Selman Reis komutasındaki yaklaşık iki bin Levantenden oluşan bir kuvvet) Memlük donanmasında hizmet için gönüllü olan 'Osmanlıların' ana gövdesi, açıkça Selim'in istekleri dışında askere alınmış gibi görünüyor. Bunu Selim'in Mısır'ı fethinden hemen sonra komutanlarını Kahire'ye çağırıp tutuklanması emrini vermesinden anlayabiliriz. Görünüşe bakılırsa Selim, tebaasının çoğunu Memlük hizmetinde bulmaktan pek memnun değildi.[84]

[82] Halil İnalcık, Kızıldeniz'de hizmete gönderilen bir Osmanlı kaptanından II. Bayezid dönemine ait bir rapor tespit etmiştir. Ancak kaptanın orada tam olarak hangi sıfatla görev yaptığı belli değildir. Bununla birlikte Selim'in hükümdarlığı döneminde böyle bir düzenleme olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Bkz. İnalcık, "Review: David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*", *Belleten* 21/81–84 (1957), 500–12. Sultan Bayezid ayrıca Memlüklere Hint Okyanusu seferi için top dökümü için bakır sağladı, ancak kaynaklar bu bakırın Memlüklere kâr karşılığında satıldığını açıkça belirtiyor. Daha sonra Bayezid, görünüşte kâfirlere karşı verilen kutsal savaşa dindar bir katkı olarak, ama gerçekte muhtemelen 1509'da Memlük sarayında bulunan oğlu Korkut'un fidyesi olarak bedava silah ve erzak sağlamaya başladı. Bkz. Brummett, *Ottoman Seapower*, 114–15; Bayezit'in Mekke ve Medine'deki cömertliğinin diğer örnekleri için, bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, 76–77.

[83] Son zamanlarda yapılan bir araştırma, bu yıllarda Osmanlı'nın Memlüklere sağladığı deniz desteğinden birincil olarak Bayezid'in sorumlu olmadığını, daha çok Selim'in kardeşi ve Anadolu'nun kıyı ili Manisa'da bulunan taht rakibi Osmanlı şehzadesi Korkut olduğunu iddia ediyor. Korkut'un Ege'nin 'Deniz Gazileri' ile bariz şekilde güçlü bağları vardı. Korkut, tahta çıktığında Selim tarafından idam edildiği için bu, Osmanlıların Memlüklere yönelik lojistik desteğinin kesilmesini açıklar. Bkz. Nabil al-Tikriti, "Şehzade Korkud (1468–1513) and the Articulation of Early 16th-Century Religious Identity" (Doktora tezi, University of Chicago, 2004), 134–36.

[84] Ibn Iyas, *Journal d'un bourgeois*, 1: 230. Bu tutuklama, Selman Reis ve

O hâlde Selim'in, Memlük Sultanlığı'nın 1517'den önce Müslüman gemiciliğini Portekizlilere karşı savunmaya yönelik zayıf girişimlerinde hiçbir şekilde işbirlikçi veya sessiz bir ortak olmadığı açıktı. Bu nedenle, Portekiz'in Kızıldeniz ablukası Selim olay yerine gelmeden çok önce sıkı bir şekilde yürürlükte olduğundan, Mısır fethinden sonra Hint Okyanusu ticaret yollarını 'savunmada başarısız olduğu' yönünde sık sık tekrarlanan suçlamalar pek mantıklı değildir.[85] Memlük hanedanı, Portekiz saldırılarının bir sonucu olarak pekâlâ acı çekmiş (hatta nihayetinde çökmüş) olabilir. Ancak Selim yönetimindeki Osmanlılar için baharat ticareti hiçbir şekilde padişahın koruyamadığı 'kayıp' bir gelir kaynağı olarak değerlendirilemez. Daha ziyade, kullanılmayan ve potansiyel olarak geniş bir zenginlik kaynağından yararlanmak için büyük bir geleceği, fırsatı temsil ediyordu.

Sonraki nesil Osmanlı devlet adamları, tüccarlar ve maceracılar zaman geçtikçe gerçekten de bu fırsatı sonuna kadar değerlendireceklerdi. Fakat böyle bir girişimin büyüklüğü, herhangi bir çabalarının meyve vermesi için önemli bir hazırlık dönemi gerektirdi. Ne de olsa Portekizlilerin 1488'de (Bartolomeu Dias yönetiminde) Ümit Burnu çevresindeki ilk seferleri ile 1497'de Vasco da Gama'nın Hindistan'a yaptığı takip seferi arasında yaklaşık 10 yıl geçmişti. Karşılaştırıldığında, Osmanlılar Hint Okyanusu'na daha geç geldiler, bu nedenle onların da bölgedeki ekonomik ve siyasi hedeflerini gerçekleştirirken aynı hızı benimsemeleri şaşırtıcı olmamalı.

Aynı zamanda, Selim'in saltanatının daha uzun vadeli sonuçları düşünüldüğünde, Portekiz'in Hint Okyanusu'na gelmesinden çok sonra Mısır'ın dünya ticaretinin bir mıknatısı olarak devam eden canlılığını takdir etmek de önemlidir. Kapsamlı ve görünüşte kesin kanıtlara rağmen birçok mo-

adamlarının 1517'de bir Portekiz saldırısına karşı Cidde'yi kahramanca savunmada tek başlarına sorumlu olmalarına rağmen gerçekleşti. Bkz. John Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century* (New York, 1980), 7–13.

85 Örneğin bkz. Hess, "Piri Reis", 31-33.

dern tarihçi arasında Hindistan'a giden Portekiz Ümit Burnu rotasının doğası gereği herhangi bir alternatiften daha hızlı ve daha ucuz olduğu ve bu nedenle Mısır ve Kızıldeniz'den geçen geleneksel geçiş yolunun yerini kalıcı olarak aldığına dair inatla yerleşik bir inanç olmaya devam ediyor. [86] Fakat dönemin Portekizlileri böyle bir yanılsama içinde değildi. Çağdaş kayıtların açıkça ortaya koyduğu gibi, geleneksel Mısır yolunun üstünlüğünün pekâlâ farkındaydılar; öyle ki Mısır ve Kutsal Topraklar, 16. yüzyılın ilk onyılları boyunca stratejik hesaplarının tam merkezinde kaldı. Aslında, kendi kabullerine göre, ilk Portekizli stratejistlerin Kızıldeniz'i abluka altına alarak Mısır'ı kalıcı olarak *devre dışı* bırakmak gibi bir arzuları yoktu. Daha çok Memlüklerin gümrük gelirlerine erişimini zayıflatarak ve bu süreçte kendilerine para toplayarak Mısır'ın işgalinin önünü açmak istiyorlardı. Bu bir kez başarıldığında ve Mısır onların eline geçtiğinde, baharat ticaretinin doğal olarak geleneksel yollarına dönmesine izin verilecekti. Hint Okyanusu'ndaki zayıf ve pahalı Portekiz üsleri ağı gereksiz hâle getirilecek ve terk edilecekti.[87]

Bu terimlerle ifade edildiğinde Portekiz genişlemesinin ilk döneminin tamamının, Selim'in 1517'de yalnızca birkaç aylık askerî harekâttan sonra başardığını birkaç on yılda başarması, riskli, son derece karmaşık ve nihayetinde başarısız bir girişim gibi görünüyor. Zamanla Mısır ve Kutsal Topraklar'ın kontrolü Osmanlılara, Portekiz'e karşı çok bü-

[86] Braudel bile, Akdeniz üzerine yaptığı klasik çalışmasında, Osmanlıların Mısır'ı fethinin ancak Batı'nın keşifler nedeniyle Mısır'a olan ilgisini kaybetmesinden sonra geldiğini savundu. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, çev. Sian Reynolds (New York, 1972), 2: 666-67. Bu mesele hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bkz. Russell R. Menard, "Transport Costs and Long-Range Trade, 1300-1800: Was Th ere a European Transport Revolution?" James Tracy ed., *The Political Economy of Merchant Empires* (Cambridge, 1991), 228-75.
Albuquerque, Mısır'ın fethi gerçekleştikten sonra bir Süveyş kanalı inşa etmeyi bile hayal etti. Bkz. "L'idée imperiale", 54; Kolomb'un Hint Adaları'na giden bir batı rotası aramadaki hedefleri temelde benzerdi. Bkz. Abbas Hamdani, "Columbus and the Recovery of Jerusalem", *Journal of the American Oriental Society* 101 (1981): 323-30.

yük bir stratejik avantaj sağlayacaktı: yüzyıl ilerledikçe önemi daha da belirginleşecek bir avantaj. 'Denizci Selim' böylece, hanedanına Asya denizlerini kullanmanın anahtarlarını vermiş oldu. Kapıyı açma ve önlerinde uzanan uçsuz bucaksız yeni dünyaya girme görevini haleflerine bıraktı.

İKİNCİ BÖLÜM
İBRAHİM PAŞA VE KEŞİF ÇAĞI 1520-1536

1520 yılı, yaygın olarak (hem o zaman hem de şimdi) Osmanlı Devlet tarihinin en büyük ve en güçlü padişahı olarak kabul edilen Kanuni Sultan Süleyman'ın çok uzun süren saltanatının başlangıcını işaret eder. Bununla birlikte inkâr edilemez tüm başarılarına rağmen Süleyman'ın özenle işlenmiş itibarı, belli bir dereceye kadar şüpheyle yaklaşılmayı hak ediyor. Çünkü bir anlamda, onun 46 yıllık hükümdarlığı, Osmanlı hanedanının tarihinde yeni ve kesinlikle muhteşem olmayan bir şeyin başlangıcını işaret ediyor: vezirlerin, danışmanların ve saltanat ailesinin üyelerinin etkisinin hızla arttığı ve sonunda padişahın otoritesinin altını oymaya başladıkları uzun bir dönem. Bu nedenle, Süleyman'ın hükümdarlığı dönemindeki siyaseti anlamak, daha geniş bir siyasi oyun alanına uyum sağlamak için odağı padişahtan uzaklaştırmak gerekiyor. 1520'den itibaren sadrazamlar, eyalet valileri hatta imparatorluk hareminin hanımları da dâhil olmak üzere sürekli değişen bir karakter kadrosu, imparatorluğun politikalarını şekillendirmede İstanbul'da tahtta oturan her padişahtan sürekli olarak daha etkindi.[1]

Osmanlı siyasi kültüründe böylesine dramatik bir değişimin sebepleri nelerdi? Meseleyi fazla basitleştirecek olsa da sorumluluğun çoğunun muhtemelen Süleyman'ın hassas

Süleyman'ın saltanatındaki bu değişiklikler hakkında bkz. Gilles Veinstein, ed., *Soliman le Magnifi que et son temps* (Paris, 1992); ve Halil İnalcık ve Cemal Kafadar ed., *Suleyman the Second and His Time* (Istanbul, 1993); imparatorluk hareminin artan önemi hakkında, bkz. Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (New York, 1993), 57-90.

karakterine ait olduğu söylenebilir. Süleyman inanılmaz derecede despot babasının aksine, genç padişah, hayatı boyunca zorlayıcı bir yakınlık ihtiyacından mustarip olmuş ve bir dizi yoğun kişisel ilişki kurmuş ve bu ilişkilerin devlet başkanı olarak kararlarına yön vermesine izin vermiştir. Bu eğilimin en bariz ve kötü şöhretli örneği, köle Roxelana'ya (daha sonra 'Hürrem Sultan' olacaktır) olan tutkulu aşkıdır. Süleyman tüm hanedan protokolünü alenen çiğneyerek onunla evlenmiştir ve Hürrem daha sonra imparatorluğun en etkili siyaset simsarlarından biri olmuştur. Fakat bundan önce bile, Süleyman henüz gençliğinin zirvesinde tahtta güç bela otururken çocukluk ve en yakın arkadaşı İbrahim'i lütfa boğarak doğasının bu nazik yönüne çoktan boyun eğmişti. İbrahim'in 1520'lerdeki hızlı yükselişi, Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın ikinci aşamasının başlangıcıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır.[2]

İbrahim Paşa'nın İktidara Yükselişi

Kökenleriyle ilgili çağdaş anlatımlara göre İbrahim Paşa, Epiran'ın Parga kasabasında Venedik Cumhuriyeti'nin tebaasındasından bir ailede dünyaya geldi. Altı yaşında korsanlar tarafından esir alınan ve kısa bir süre sonra seçkin bir haneye köle olarak satılan İbrahim ile Şehzade Süleyman'ın henüz ergenlik çağındayken tanıştığı söyleniyor. Sonraki yıllarda, ilk karşılaşmalarıyla ilgili geniş çapta anlatılan popüler bir hikâyede İbrahim'in başlangıçta güzel keman çalması sayesinde şehzadenin dikkatini çektiğini iddia edilmektedir. Bu hikâyenin gerçek olup olmadığı bilinmiyor ancak ikisinin

Hürrem'in hayatı için bkz. S. A. Skilliter, "Hürrem", *EI*, 66; and Peirce, *Imperial Harem*, 57-70. İbrahim Paşa'nın ilk biyografisi hakkında, bkz. Ebru Turan, "The Sultan's Favorite: Ibrahim Paşa and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty in the Reign of Sultan Süleyman, 1516-1526" (Doktora Tezi, University of Chicago, 2007). Benim vurgum bazı önemli yönlerden onunkinden farklı olsa da burada sunulan anlatımda Turan'ın çalışmasından büyük ölçüde yararlanılmıştır.

çabucak arkadaş oldukları kesindir. İbrahim bu nedenle eski sahibi tarafından Süleyman'a bir hediye olarak sunuldu ve ikisi, gençliklerinin geri kalanını Süleyman'ın şehzadelik eğitimini tamamladığı Manisa Sancağı'nda birlikte geçirdiler.

Süleyman 1520'de tahta çıktığında İbrahim ona İstanbul'a kadar eşlik etti, başlangıçta padişahın hasodasında ikamet etti ve genellikle geceleri onunla aynı odada geçirdi. Bu, Osmanlı İmparatorluk sarayının sıkı bir şekilde kontrol edilen dünyasında neredeyse hiç duyulmamış bir şeydir. İbrahim ertesi yıl, Süleyman'ın fiziksel olarak huzurunda olmadığı zamanlarda da yakınlarda kalabilmek için Topkapı Sarayı'nın arazisine yakın bir yerde kendi köşkünün inşasına başladı. Bu yıllarda ikisi o kadar ayrılmazdı ki İbrahim, o zamanlar İstanbul'da ikamet eden Venedikli bir yetkili tarafından 'Padişahın kalbi ve nefesi' olarak tanımlandı.[3]

Padişahın şahsına ulaşmanın neredeyse doğrudan katıksız siyasi güce dönüştüğü bir zaman ve yerde bu alışılmadık derecede yakın ilişki, İbrahim'i imparatorluğun en etkili kişilerinden biri hâline getirmeye kendi başına yeterliydi. Fakat Süleyman, İbrahim'in kariyerini olabildiğince hızlı bir şekilde daha resmî kanallardan ilerletmeye de çalıştı. Zaten tahta çıktığı sırada, İbrahim'i doğancıbaşı makamına atamıştı ve sonraki yıllarda onu defalarca terfi ettirdi. Daha sonra, 1523'te, babasının yaşlı danışmanı Piri Mehmed'i görevden aldıktan sonra, padişah, İbrahim'e (artık İbrahim Paşa) sadrazam olarak onun yerine geçmesini emretti. Bu, onu ismen ve fiilen Osmanlı sivil ve askerî idaresinin itibari lideri yapıyordu. Padişah, bunu perçinlemek için İbrahim'i Rumeli Beylerbeyi (imparatorluğun en gıpta edilen valiliği) olarak atadı ve birkaç ay sonra başkentte görkemli bir törenle İstanbul'un en üst düzey ailelerinden bir kızla onu evlendirdi.[4]

Eugenio Alberi'deki bailo Pietro Bragadin'den (ed.), alıntıdır, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato* (Firenze, 1840-), 9, 103-4. Daha genel bilgi için bkz. Turan, "The Sultan's Favorite", 138-44.

Bkz. Turan, "The Sultan's Favorite", 179–222. Turan'ın gösterdiği gibi, İbrahim'in

Bütün bunlar, Osmanlı siyasi çarkları içerisindeki daha kıdemli üyeleri kızdıracaktı. Onlar, imparatorluğun en yüksek makamlarına terfi konusunda karar verirken padişahın kıdemle ilgili yazılı olmayan ama oldukça katı kurallarına uymasını bekliyorlardı. Özellikle, Piri Mehmed'in yönetiminde Süleyman'ın ikinci veziri olarak görev yapan oldukça kıdemli Ahmet Paşa, sadrazamlığın haklı olarak kendisine veya en azından eşit deneyime sahip birine ait olduğunu (önemli gerekçelerle) düşünüyordu. Genç padişahın onun yerine o sırada henüz 20'li yaşlarının sonunda olan İbrahim'i terfi ettirme kararı, Ahmet için yutması gereken acı bir hap oldu. Padişah, kırılan gururuna bir teselli olarak –ve belki de onu başkentten uzaklaştırmak için bir bahane olarak– onu Mısır valisi olarak aday gösterdi ve Kahire'ye gönderdi. Ne yazık ki Ahmet bu yeni durumu kabul etmeyi reddetti ve Nil kıyılarına ulaştıktan kısa bir süre sonra isyan bayrağını çekti. Süleyman, büyük bir filo toplayarak ve İbrahim'i Mısır'a yelken açmak ve krizle bizzat ilgilenmek üzere komutanı olarak atayarak yanıt verdi.[5]

Ahmet Paşa'nın isyanı ve ardından İbrahim'in Mısır'ı yeniden fethetmek için düzenlediği sefer, iki nedenden dolayı hikâyemizin merkezinde yer alıyor. Birincisi ve en bariz olanı şudur: Mısır, Hint Okyanusu ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki hayati bağlantıydı ve 1517'de fethedilmesi, Süleyman'ın babası Selim'i denizin güneydoğuya doğru genişleme olasılıkları konusunda ilk kez uyandıran şeydi. Eyaletin ani kaybı, bu bağı tamamen kopardı ve Osmanlıların Hint Okyanusu dünyasıyla bağlantısının Mısır'ın ilk fethinden beş yıl sonra ne kadar zayıf kaldığını gösterdi. Ama aynı zamanda Ahmet'in isyanı, İbrahim Paşa'yı Nil kıyılarına çekmek gibi

gelini aslında eski sahibinin evinden bir kadındı ve önceki araştırmacıların öne sürdüğü gibi padişahın kız kardeşi değildi.

Turan, Ahmet Paşa ve İbrahim'in ilk başta müttefik olabileceklerini ve eski Ahmet Paşa'nın ancak padişahın idam emrini verdiğini öğrendikten sonra isyan ettiğini öne süren kanıtlar sundu. Bununla birlikte, günümüze ulaşan anlatılar bu konuda hemfikir olunmaya uzaktır. Bkz. Turan, "The Sultan's Favorite", 188-202.

çok olumlu bir sonuç da doğurdu. Bu, genç ve hırslı paşada; muzaffer selefi Yavuz Sultan Selim'inkine çok benzer bir tepki uyandıracak bir deneyimdi. Çok geçmeden İbrahim de Hint Okyanusu'nda bir imparatorluk kurmanın hayalini kurmaya başlarken, 1520'lerin başında hemşerilerinin bölge hakkında ciddi bir güvenilir bilgi eksikliğinden mustarip olduğunu fark etmişti.

İbrahim Paşa'nın Keşif Seferi

Askerî cephede, vilayete ilk gelişinden sadece birkaç hafta sonra Ahmet'in infazına nezaret ederek İbrahim, isyanı kısa sürede halletti.[6] Fakat yakında netleşeceği üzere, İbrahim'in Mısır'da bulunduğu süre boyunca kaderinde savaşacağı en önemli sefer, Ahmet'in asi birliklerine karşı değil, Portekizlilere karşıydı. Bu savaş, asker ve toplarla değil, haritalar ve coğrafi metinlerle yürütülecekti.

Aslında bu keşif seferberliği, daha sadrazam Mısır'a gelmeden önce başlamıştır. İbrahim'in İstanbul'dan Rodos'a geçişinde sancak gemisini, denizci ve haritacı Piri Reis'ten başkası komuta etmiyordu. Piri Reis aynı zamanda, 1517'de Kahire'ye seyahat eden ve Sultan Selim'e ünlü dünya haritasını sunan kişiydi.[7] Piri Reis'in daha sonraki yazılarında yer alan bir anlatıma göre o ve paşa birbirlerini ilk kez bu yolculuk sırasında, İbrahim'in Piri'yi güvenli bir rota belirlemek için deniz haritalarına baktığını göründüğünde tanıştılar. Bunlar İbrahim'in hemen ilgisini çekti ve İbrahim bunların nasıl kullanıldığının gösterilmesini istedi ve ardından iki adam

Aslında isyan, İbrahim Mısır'a varmadan önce büyük ölçüde bastırılmıştı. Bkz. Süheyli, *Tārīḫ-i Mışır al-Cedīd* (Ḳosṭanṭiniyye, H.1142), dosyalar. 54a–b; Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, 19b-20b; Hasan b. Tulun, *Tārīḫ-i Mışır*. British Museum, M.S. Add. 1846, dosyalar. 348-50.

Daha sonra Selim, Piri'yi (o zamana kadar Tunus ve Cezayir'de Barbarossa kardeşlerin emrinde görev yapmış olan) İskenderiye'nin yeni kurulan imparatorluk deniz kaptanları kolordusuna atadı. Orhonlu, "Piri Reis", 35-45.

düzenli olarak denizcilik, haritacılık ve deniz bilimi hakkında konuştu.[8]

Denizdeki bu tesadüfi karşılaşmanın Osmanlı'nın Keşif Çağı üzerindeki uzun vadeli etkilerini abartmak zor olacaktır. Çünkü Mısır'a sağ salim vardıklarında İbrahim, Piri Reis'i deniz yolculukları sırasında danıştığı eserin genişletilmiş bir baskısını tamamlaması için görevlendirdi: yakın zamanda tamamladığı atlas ve seyir rehberi *Kitâb-ı Bahriyye.*[9] 1526'da padişaha takdim edildiği son hâliyle bu eser, o kadar çığır açıcı bir entelektüel katkı oluşturdu ki Osmanlı coğrafyasının ve haritacılığının şimdiye kadar üretilmiş en büyük şaheseri olarak kabul edilmektedir.[10]

Kitâb-ı Bahriyye'yi günümüzde okuyan çoğu kişi, her şeyden önce, onun Akdeniz'e ilişkin zengin ve kapsamlı tasvirlerine (özellikle bunlara, ustalıkla yapılmış ve güzel bir şekilde resmedilmiş birkaç düzine harita eşlik etmesi nedeniyle) ilgi duymuştur; ama eserin İbrahim Paşa'yı en çok ilgilendiren kısmı muhtemelen uzun giriş bölümüydü. Bu bölüm, Piri'nin önceki baskısında yer almaz ve aslında Akdeniz hakkında hiçbir bilgi içermez. Bunun yerine, kafiyeli nazım şeklinden oluşan ve halk dilinde anlaşılır bir dille yazılmış bu canlı metin, Hint Okyanusu'nun coğrafyası hakkında özel ve ayrıntılı bilgiler içeren Osmanlı Türkçesi'ndeki ilk orijinal eser sayılmaktadır. Piri'nin önceki dünya haritasının güncellenmiş bir metinsel özetinden oluşan, ancak Vasco da Gama'nın Afrika'nın etrafını dolaşmasını, Kolomb'un Yeni Dünya'yı keşfinin tarihini ve bu yolculukları mümkün kılan teknik gelişmeler anlatan kitap, yeni bölümler içerir. Bu çalışma, her şeyden önce, keşiflerin hem entelektüel hem de politik açıdan muazzam önemine dair bir duyguyu iletmek için tasarlanmıştır.

Kitâbı Bahriyye'nin önemi o kadar büyüktü ki, İbrahim Paşa sadrazamlık yıllarında başka hiçbir şey başarmasaydı bile

Piri'nin Kitāb-ı Bahrīye'de anlattığı bu karşılaşma için bkz. Hess, "Piri Reis", 19.
Piri Reis, Kitāb-ı Baḥrīye, 47.
10 Bkz. Svat Soucek, *Piri Reis and Turkish Mapmaking after Columbus* (Oxford, 1996).

sadece kitabı sipariş etmesi, bilim ve öğrenmenin koruyucusu olarak ününü tescillemek için tek başına yeterli olurdu. Fakat Piri Reis'in şaheseri, İbrahim Paşa'nın çabalarının doğrudan bir sonucu olarak 1520'lerin ortalarında Osmanlıların eline geçen benzer eserlerden yalnızca biriydi. Kendi tarzında olağanüstü başka bir örnek, Magellan'ın dünyanın çevresini dolaştığını gösteren bir haritadır ve Portekiz'in resmî saray haritacısı Pedro Reinel'e atfedilir (Görsel 5). Tarihî bir çalışma olan bu eser hem Magellan tarafından Batı yarım kürede yapılan keşiflerin asıl kayıtlarını hem de Portekiz'in Doğu Afrika ve Güneydoğu Asya'daki seferlerinden (1519 itibarıyla) en güncel bilgileri içerir. Ayrıca, karasal bir harita üzerinde eşit uzaklıkta bir kutup projeksiyonunun (bu 1560'lara kadar düzenli olarak kullanılmayan bir tekniktir) bilinen en eski örneği olarak teknik açıdan da önemlidir.[11]

Fakat bu haritanın belki de en dikkat çekici özelliği, bugün İstanbul'un Topkapı Sarayı kütüphanesi koleksiyonunda olmasıdır. Bu tür hassas bilgiler içeren bir belge, Portekiz makamları tarafından değerli bir devlet sırrı olarak kabul edilir ve normal şartlar altında, Lizbon'daki Casa da Índia'nın sıkı bir şekilde korunan arşivlerinde saklanıyordu. Gerçekten de bu alışılmış gizliliğin bir sonucu olarak, 1520'lerin onyıllarından modern zamanlara kadar günümüze ulaştığı bilinen başka hiçbir resmî Portekiz haritası yoktur.[12] Dolayısıyla, Osmanlıların bu özel haritayı ele geçirmesi, birinci dereceden bir istihbarat darbesi olarak değerlendirildi ve bu, şüphesiz, hakkında ne yazık ki neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz destansı bir uluslararası gizli casusluk hikâyesinin sonucuydu. Bununla birlikte, coğrafya ve haritacılığa yoğun ilgisi yabancı diplomatlar tarafından sıklıkla dile getirilen İbrahim Paşa'nın bu işte

[11] Marcel Destombes, "L'hemisphère austral en 1524: une carte de Pedro Reinel à Istanbul", *Comptes*
rendus du congrès international de géographie, Amsterdam 2 (1938): 175–85; and aynı yazardan, "The Chart of Magellan", Imago Mundi 12 (1955): 65–88.
Destombes, "Chart of Magellan", 68.

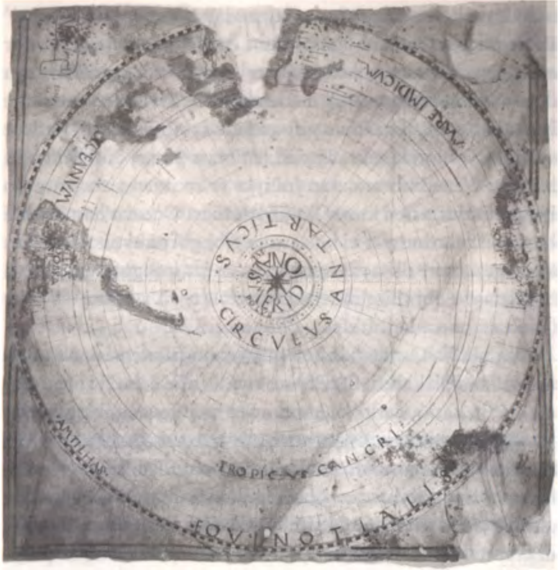
neredeyse kesin olarak başrol oynadığını tahmin edebiliriz.[13] Başka hiçbir Osmanlı yetkilisinin emrinde karşılaştırılabilir mali veya diplomatik kaynaklar yoktu ve hiçbiri Batı'nın önemli ticaret ve casusluk merkezlerinde, özellikle Venedik'te bu kadar geniş bir temas yelpazesine sahip değildi.[14] Sadece spekülasyon olmasına rağmen, en olası senaryo, İbrahim'in haritayı Venedikli aracılar yoluyla ve muhtemelen Antonio Pigafetta'nın, aslen kuzey İtalya kasabası Vicenza'dan önemli bir kaşif, yardımıyla ele geçirmiş gibi görünüyor. Magellan keşif gezisinin ilk ayağına bizzat katılan Pigafetta, görevi bırakmış ve İbrahim'in Mısır seferiyle aynı yıl olan 1524'te (Lizbon üzerinden) İtalya'ya dönmüştü.[15]

İbrahim'in Osmanlı coğrafya bilgisinin ilerlemesine yaptığı üçüncü büyük katkı, diğerlerine kıyasla çok daha iyi belgelenmiştir. Bu katkı, deniz komutanı Selman Reis'in parçalanmış kariyerini yeniden canlandırmasını da içerir. Aslen Ege'deki Midilli adasından olan bu ünlü Osmanlı denizcisi, Osmanlıların Mısır'ı fethinden önceki yıllarda Memlük hizmetine girmiş ve 1515'te Hint Okyanusu'na düzenlenen son Memlük deniz seferine fiilen katılmıştı. Memlük rejiminin nihai çöküşünden sadece birkaç ay önce, 1517'de Cidde'yi bir Portekiz saldırısına karşı savundu. Fakat Osmanlı'nın Mısır'ı fethinden hemen sonra ve görünüşe göre Sultan Selim'in isteği dışında Memlüklere askerî hizmette bulunduğu için tutuklandı, İstanbul'a gönderildi ve sadakatsizlikten hapse atıldı.

[13] İbrahim'in coğrafyaya olan ilgisi hakkında bkz. Nicolas Vatin, "Sur quelques propos géographiques d'Ibrahim Pacha, grand vezir de Soliman le Magnifi que (1533)", içinde Jean-Louis Bacqué-Grammont and Emeri Van Donzel, ed., *Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes, VIth symposium, Cambridge 1st-4th of July* 1984 (Istanbul, 1987), 141–50. Ayrıca bkz. Ayrı ciltte, Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Une lettre d'Ibrahim Paşa à Charles Quint", 65–88.

[14] Örneğin İbrahim, Osmanlı sarayının Venedik'te bulunan her türlü ürünü satın alması için önemli bir aracı olan Venedik dükası Andrea Gritti'nin gayri meşru oğlu Alvise Gritti ile olan dostluğuyla tanınıyordu. Bkz. Gülru Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry", *Art Bulletin* 71/3 (Sept. 1989): 401–27. Ayrıca bkz. Turan, "The Sultan's Favorite", 280–315.

[15] Destombes, "Chart of Magellan", 88.

Görsel 5: Pedro Reinel'in güney kutup projeksiyonlu dünya haritası, 1519 civarı (su hasarlı).[16]

Bu noktadan sonra biyografisi biraz belirsizleşiyor; fakat Selim'in 1520'de ölümü üzerine hapishaneden salıverilmiş gibi görünüyor ve ardından özel bir paralı asker olarak kısa süreliğine Yemen'e döndü.[17] İbrahim Paşa 1524'te Mısır'a vardığında, Selman Kahire'ye geri dönmüştü, ama resmî olarak gözden düşmüştü ve bilinmezlik içinde çürüyordu. Neyse ki korsanın lekelenmiş itibarı için sadrazam, geçmişteki ihlalleri ne olursa olsun, Selman'ın deneyiminin onu Hint Okyanusu'ndaki durum hakkında bilgi sağlamak için benzersiz

[16] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul, Hazine Bakanlığı. MS. 1825.

[17] Selman'ın Yemendeki maceraları için, bkz. Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 17a–19b.

bir şekilde nitelikli hâle getirdiğini fark etti. Bu nedenle bu korsana bir kez daha Cidde'ye gitmesini ve hâlâ limanında bulunan terk edilmiş Memlük filosunu incelemesini emretti. Dönüşünde, Cidde'deki mevcut gemilerin ve topların dökümünü İbrahim'e rapor edecek ve bu filonun en iyi nasıl yenilenip kullanıma sunulacağı konusunda tavsiyelerde bulunacaktı.[18]

Selman'ın 1525'te sadrazama sunduğu raporu, en azından kısmen, bölgedeki ilk elden seyahat deneyimlerine dayanması bakımından, Asya denizíyle ilgili daha önceki tüm Osmânlı belgelerinden farklıdır.[19] Kısa olmasına rağmen (106 satırlık metin), Svahili Sahili, Etiyopya ve Yemen'den Hint Yarımadası ve Endonezya takımadalarına kadar Hint Okyanusu kıyılarının tüm ana bölgelerini değişik ayrıntılarla açıklar. Genel olarak, çeşitli bölgelerin ekonomik kaynaklarına, genel teknolojik gelişme düzeylerine ve Osmanlı kuvvetleri tarafından fethedilme ve elde tutulma kolaylıklarına özenle dikkat çeker.

Selman'ın metninin özellikle çarpıcı bir unsuru, Avrupalı kâşifler tarafından getirilen raporların hem üslubunu hem de içeriğini tam olarak aynı anda yansıtmasıdır. Örneğin Etiyopya'yı anlatırken Selman şöyle yazar:

> Habeşistan vilayetinin başkenti aslında Babü'l Müluk olarak anılır. Çıplak ayaklı ve zayıf askerleri, tahta yaylar ve fil postundan yapılmış kalkan kullanırlar. Fakat bu insanlar o ülkede hâkimdir, çünkü onlara karşı koyacak kimse yoktur. En iyisini Allah bilir, ama ben diyorum ki bin adamla (Nil kıyısında) sadece Tabarah adlı kasabayı değil ama aynı zamanda tüm Habeşistan eyaletini almak kolay olacaktır.[20]

Bu nedenle, KristofKolomb veya Afonso de Albuquerque'nin mektuplarıyla hemen hemen aynı şekilde, Selman'ın raporu,

[18] Kutbeddin Mekki, *Ahbār al-Yemānī*, dosya 21b.

[19] Salih Özbaran, "A Turkish Report on the Red Sea and the Portuguese in the Indian Ocean (1525)", *Arabian Studies* 4 (1978): 81–88. Orijinal Türkçe metnin transkripsiyonu için, bkz. Fevzi Kurtoğlu, "Amiral Selman Reis Lāyıhası", *Deniz Mecmuası* 47/335 (1935): 67–73. Orijinal belge Topkapı Sarayı Arşivi'ndedir, *T.S.M.A.* E. 6455; İbrahim Paşa'nın raporu kabul etmesi üzerine, bkz. Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya. 22b.

[20] Özbaran. "Turkish Report", 86.

egzotik beşerî ve fiziki coğrafya hakkındaki ham verilerin yanı sıra emperyal politika hakkında da özel tavsiyeler içeriyordu. Etiyopya'yı gelecekteki genişleme planları için özellikle umut verici bir yer olarak öneriyordu, ama metin ayrıca benzer nedenlerle Yemen ve Svahili Sahili'nin askerî işgalini savunuyor ve benzer şekilde Portekiz kaleleri Hürmüz, Goa ve Malakka'nın da savunmasız olduğunu ve hepsinin gelecekteki olası hedefler olarak görülmesi gerektiğini öne sürüyordu.

Bu tavsiyelerin her biri, öyle ya da böyle, Osmanlı devlet adamları tarafından daha sonraki yıllarda uygulamaya konulacaktı. Selman'ın raporu, bu nedenle, İbrahim Paşa'nın bölgede gerçek bir Osmanlı varlığını tesis etmeye yönelik ilk somut adımları atmasını sağlayan, Hint Okyanusu'nda gelecekteki Osmanlı genişlemesinin planına en yakın olanıdır. Fakat bunu yapmadan önce, eyalet yönetiminin denizaşırı genişleme için bir fırlatma rampası görevi görecek kadar güvenli olmasını sağlamak adına Mısır'daki Osmanlı yönetimini sağlamlaştırması gerekiyordu.

İbrahim Paşa'nın Mısır'daki İdari Reformları

İbrahim, bir yılın büyük bir bölümünde Mısır'da kaldı ve bu süre zarfında Mısır'ın tüm yasalarının, idari normlarının, örf ve âdet kurallarının tam olarak gözden geçirilmesine nezaret etti. Gelirler, vergi tahsilatı ve kaynakların yeniden dağıtımıyla ilgili olanlara özellikle dikkat etti.[21] Bunlar daha sonra değiştirilmiş, kanunlaşmış ve toplu olarak 1525 tarihli *Kānūnnāme-i Mıṣır* olarak yayımlanmıştır.[22] Kânunname'nin birincil amacı, Mısır'ı İstanbul'daki emperyal bürokrasinin dizginleri altına daha sıkı bir şekilde sokmaktı ve bu nedenle

[21] Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 20b--21a.

[22] Metin için bkz. Ömer Lutfi Barkan, *XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar* (İstanbul, 1943), 355–87.

yayımlanması, eyaletin idari ve mali aygıtının çeşitli yönlerinde önemli değişiklikler getirdi.

Kânunname'nin en önemli yeniliklerinden birçoğu, hem Mısır'da hem de Kızıldeniz'de ticareti, özellikle de baharat ticaretini yöneten vergi rejimi ile ilgilidir. Genel olarak, görünen o ki İbrahim, devlet için gelir sağlama konusunda bariz bir çıkarı sürdürürken mevcut vergi sistemini özel tüccarların çıkarlarına daha uygun hâle getirmek için yeniden düzenlemeyi amaçladı.[23] Yaptığı en önemli değişikliklerden biri, tüccarların devlet görevlileri aracılığıyla önceden belirlenmiş miktarda (fahiş fiyatlarla) biber alıp satmalarını zorunlu kılan Memlük ithalat ve ihracat kotalarının kalıcı olarak kaldırılmasıydı.[24] Bunun yerine, yeni Osmanlı düzenlemeleri artık tüm malların Mısır gümrüğünden geçmesini zorunlu kılıyordu. Biber ve diğer baharatlar da dâhil olmak üzere tüm mallar aynı oranda vergilendirilmeliydi: şerîat tarafından şart koşulan geleneksel %10'luk öşür vergisi. İbrahim ayrıca, Memlük yönetiminin son yıllarında yolsuzluk ve keyfî vergilendirmeyle boğuşan vergi toplama mekanizmasını da elden geçirdi.[25] İskenderi-

23 Osmanlı fethinden önceki Memlük politikaları üzerine bkz. John Meloy, "Imperial Strategy and Political Exigency: The Red Sea Spice Trade and the Mamluk Sultanate in the Fifteenth Century", *Journal of the American Oriental Society* 123/1 (2003): 1–19; Walter Fischel, "The Spice Trade in Mamluk Egypt", *Journal of the Economicand Social History of the Orient I* (1958): 157–74; daha genel olarak Carl Petry, *The Reigns of the Mamlūk Sultans al-Ashraf Qāytbāy and Qanṣūh al-Ghawrī in Egypt* (Seattle, 1993).

24 Çağdaş bir Portekiz raporuna göre, Kansu Gavri yönetimindeki Kalküta ile Cidde arasında taşınan tüm kargoların üçte biri, Memlük acentelerine Kalküta fiyatlarından satılan biber olmalıydı. Bir tüccar Cidde'ye bibersiz geldiyse kargosunun üçte birinin yerel olarak satılması gerekiyordu ve gelirler (yüksek Cidde fiyatlarından) biber satın almak için kullanılıyordu ve biber daha sonra daha ucuz Kalküta oranlarından devlet görevlilerine yeniden satılıyordu. Castanheda, *História do descobrimento e conquista da Índia pelos Portugueses* (Lisbon, 1833), 2: 75.

İbn İyas, Osmanlı fethinden önceki yıllarda Cidde, İskenderiye ve Dimyat'taki ticaret trafiğinin "büyük ölçekte keyfî vergilendirmenin bir sonucu olarak" önemli ölçüde düştüğünü bildirir. Ibn Iyas, *Journal d'un bourgeois,* 2: 87; Selman Reis, Hindistan'dan gelen tüccarların "Cidde limanındaki aşırı adaletsizlik" nedeniyle Cidde yerine Sevakin'de ticaret yapmayı tercih ettiklerini de aktarıyor. Özbaran,

ye ve Kahire'de gümrük evlerini, gelirleri doğrudan eyalet hükümetine gönderilen iltizamlar olarak yeniden düzenledi. Cidde ve Sevakin'in uzaktaki toplama merkezleri ise atanmış görevlilerin (*eminler*) kontrolü altına alındı. Eminler, bu limanlardan elde edilen gelirleri Mısır hazinesi ile Mekke Şerifi arasında eşit olarak paylaştırmakla görevliydiler.

Bir bütün olarak ele alındığında bu reformlar, devletin transit baharat ticaretine ilişkin düzenlemesinin kapsamlı bir 'pazar odaklı' yeniden yapılandırılması anlamına geliyordu. Bu, bağımsız tacirlerin çıkarlarını gözetmek ve devlet müdahalesini olabildiğince sınırlamak için tasarlanmıştı. İbrahim, Memlük kontrolündeki ticaret yollarının gerçek bir alternatifi olmadığı beklentisine dayanan uzlaşmaz ve sömürücü Memlük sisteminin, Portekizliler Ümit Burnu yolunu açıp Hint Okyanusu'na yerleştikleri için artık savunulamaz olduğunu fark etti. Paşa böylece serbest baharat tüccarları için daha elverişli bir ticaret ortamı yaratmaya çalıştı. Bunu yapmaktaki amacı, Portekiz devriyelerinin yüksek saldırı riskine rağmen Mısır limanlarında ticarete devam etmeleriydi. Aynı zamanda İbrahim, yolsuzluğu sınırlayarak ve birkaç kilit alanda devletin haklarını yeniden teyit ederek bu ticaretten imparatorluk hazinesine gelir akışını en üst düzeye çıkarmayı umuyordu. Örneğin Cidde ve Sevakin gümrük evlerinde tahsis ettiği eminler, bu limanların hasılatından Mısır hazinesine hak ettiği payı geri aldı. Bu limanlar 1517'de Memlük rejiminin yıkılmasından bu yana, münhasıran Mekke Şerifi'nin kontrolündeydi.[26]

1527'den kalma bir eyalet bütçesi, İbrahim Paşa'nın reformlarının ardından Mısır'ın maliyesi için bu gelirlerin genel önemi hakkında bir fikir verir. Resmî rakamlara göre İskenderiye, Süveyş, Sevakin ve Cidde gibi dört ana limandan

"Turkish Report", 85. Memlük yolsuzluğu hakkında ayrıca bkz. John Meloy, "The Privatization of Protection: Extortion and the State in the Circassian Mamluk Period", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 47/2 (2004): 195–212.

[26] Selman'ın bu konudaki yorumları için bkz. Özbaran, "Turkish Report", 85.

(Mekke Şerif'ine tahsis edilen kısım hariç) vergi gelirleri, 116.538.994'lük eyalet toplamı üzerinden 17.731.964 akçe olarak gerçekleşti.[27] Bu, aynı yıl Portekiz İmparatorluğu'nun toplam gümrük gelirlerinin (kara taşımacılığı tarifeleri dâhil) yalnızca %11,5 olduğu düşünüldüğünde, toplamın %15'inden biraz fazlasına denk geliyor.[28] 1520'lerin ortalarında, Portekiz'in Müslüman karşıtı deniz ablukasının altın yıllarında, Kızıldeniz'in organize savunmasının fiilen çöktüğü bir dönemde elde edildiği düşünülürse, bu rakam daha da etkileyicidir. Aslında, Kızıldeniz'e gidip gelen Müslüman gemiciliğine karşı Portekiz saldırılarının 1517'den 1525'e kadar olan yıllardan daha başarılı olduğu başka uzun bir dönem yoktur.[29] Yine de bu dönemin sonunda Mısır limanlarındaki gümrük vergileri, imparatorluğun açık ara en zengin eyaleti için başlıca gelir kaynağı olmaya devam etti. Böylece ticarete dayalı gelirler, devlet için bariz büyüme potansiyeline sahip bir alan olarak kendini gösterdi. İbrahim Paşa için de bu potansiyeli değerlendirmenin en iyi yolu belliydi: Bir dizi idari reform yoluyla ticaretin önündeki iç engelleri başarıyla kaldırdıktan sonra, bir filo silahlandırmalı ve Portekiz'in denizde oluşturduğu dış tehdidi ortadan kaldırmalıydı.

Yemen'e İlk Osmanlı Seferi

Korsan Selman Reis, 1525'te İbrahim Paşa'ya verdiği raporunda, sadrazam üzerinde özel bir etki bırakmış gibi görünen iki kritik gözleme yer vermişti. İlk olarak, eski Memlük filosu Cidde'de terk edilip sahipsiz bırakılmış olduğundan, kutsal

Ömer Lütfi Barkan, "H.933–34 (M.1527–28) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1–4 (İstanbul, 1954), 251–93.

28 Luís Filipe Thomaz, "A questão da pimenta em meados do século XVI", in de Matos and Thomaz, *Carreira da Índia*, 88–89.

29 Yüzyılın başından 1532'ye kadar İskenderiye'de ticareti yapılan baharatların hacmine ilişkin istatistikler için bkz. Vitorino Magalhães Godinho, *Os descobrimentos e a economia mundial*, ikinci baskı. (Lisbon, 1981), 3: 84–85.

Mekke ve Medine şehirlerinin Portekiz saldırılarına karşı tamamen savunmasız olduğu konusunda uyarıda bulunmuştu. Kendi ifadesiyle: "Mahvolmuş Portekizlilerin Hindistan topraklarındaki başarılarını duyunca, bu gemileri ve silahları başıboş yatarken gören insan acıdan kurtulamaz."[30] Ama daha da ürkütücü bir şekilde, Selman, Portekiz saldırılarının hızının artmasının ve yalnızca mukaddes şehirleri değil, Mısır'ın güvenliğini de tehdit etmesinin an meselesi olduğunu tahmin etmişti. Bu nedenle sadrazamdan Portekizliler tekrar saldırma şansı bulamadan Cidde'deki donanmayı mümkün olan en kısa sürede yenilemesini istedi (Görsel 6). "Portekizlilerin henüz Tor denizine girmemiş (ve Mısır'a saldırmış) olmalarının tek nedeni, bu gemilerin ve silahların üzerlerine gönderilebileceği korkusuydu" diye yazmıştı. Ama bu gemilerin çalışmadığını ve mürettebatsız olduğunu duyarlarsa büyük bir donanmayla gelmeleri kaçınılmazdır çünkü bu gemiler dışında onları caydıracak hiçbir şey yoktur."[31]

Bunların kehanet sözleri olduğu ortaya çıktı. Selman'ın onları yazdığı yıl, bir Portekiz filosu Kızıldeniz'in derinliklerine girdi ve Müslüman gemiciliğini harap etti, sadece birkaç haftalık sefer sırasında toplam 26 ticari gemiyi yaktı veya ele geçirdi. Açıkçası, Cidde filosunun yeniden inşa edilmesi gerekecekti. Fakat bu, Selman'ın hemen işaret ettiği gibi, yalnızca bir hareket noktasıydı. Osmanlıların emrinde bir donanma olduğunda, İbrahim'i gözlerini güneydeki Yemen topraklarına çevirerek sadece savunma amaçlı değil, aynı zamanda düşmanca düşünmeye de teşvik etti. Selman'ın tarif ettiği gibi Yemen, "efendisi olmayan bir ülke, boş bir eyaletti. Yakalanması hem mümkün hem de kolay olacak ve fethedilirse Hindistan topraklarının efendisi olacak ve her yıl İstanbul'a yüklü miktarda altın ve mücevher gönderecekti."[32]

[30] Özbaran, "Turkish Report", 82.
[31] Özbaran, "Turkish Report", 82.
[32] Özbaran, "Turkish Report", 85.

Görsel 6: Portekiz'in 1517 saldırısı sırasında mukaddes şehirler olan Mekke ve Medine'nin ana deniz giriş noktası olan Cidde'nin çağdaş bir görünümü.[33]

1515'teki başarısız Memlük deniz seferi sırasında ve yine 1520'lerin başlarında kısa bir süre için Yemen'de yoğun bir şekilde sefer yapmış olan bu korsanın onun söylediklerini bildiğine dair çok az şüphe olabilirdi. Gerçekten de 1520'lerin ortalarında Yemen topraklarının çoğu, huysuz bir Levanten ve Çerkes paralı askerleri çetesinin eline geçmişti. Bunlar oradaki son Memlük seferinden kalanlardı ve eyaleti açgözlülükle kötü bir şekilde yönetmeleri dillere düşmüştü. Yerel bir vakanüvise göre, Yemen bu yıllarda "sürekli bir anarşi ve uyumsuzluk içindeydi. Dökülen kandan, zorla girilen evlerden, yağma edilen mallardan ve dökülen gözyaşından başka bir şey yoktu."[34] Daha da kötüsü, 1525'teki yıkıcı baskının çok

[33] Gaspar Correia, Lendas da Índia (Lizbon, 1858-1864).

[34] Frédérique Soudan, *Le Yémen Ottoman d'après la chronique d'al-Mawza'ī: al-iḥsān fī duhūl mamlakat al-Yaman taḥt ẓill 'adālat Āl 'Uthmān* (Cairo, 1999), 54 (Fransızcadan benim çevirim).

net bir şekilde gösterdiği gibi bu savaş ağalarının aralıksız iç çatışmaları onların yapısal olarak Portekizlilere karşı birleşik bir cephe kurmalarına engel olmuştu.[35]

Bu koşullar altında İbrahim Paşa, Yemen'i doğrudan Osmanlı kontrolü altına almanın kendi başına kazançlı bir proje olmakla birlikte, Kızıldeniz'i gelecekteki Portekiz saldırılarından kalıcı olarak korumanın tek yolu olduğuna kolayca ikna oldu. Hızlı hareket ederek Cidde'deki terk edilmiş filodan 19 kadırganın Süveyş'e getirilip yenilenmesini emretti ve Selman Reis'i amiral olarak atadı.[36] Ayrıca dört bin kadar gönüllü piyadeden oluşan bir savaş gücü topladı ve onları Hayreddin el-Rumi komutasına verdi. Hayreddin, son Memlük deniz seferinin bir başka deneyimli gazisi ve Selman'ın uzun süredir ortağıydı.[37] Ardından, Kahire'den ayrılıp 1525 sonbaharında İstanbul'a dönmeden önce, İbrahim Paşa'nın son eylemi, kendi yerine Mısır valisi olarak atamak oldu.

Paşa'nın bu yüce mevki için seçtiği Hadım Süleyman adlı yaşlı bir hadım, o zamanlar genç ve dinamik İbrahim'in beklenmedik (ve geçici) halefi gibi görünmüş olabilir.[38] Fakat sultanın sarayından olan bu iri yarı adam, hiç de deneyimsiz bir yönetici değildi ve iğdiş edilmiş durumuna rağmen aynı zamanda Osmanlıların yakın zamanda Rodos'u fethi (1522) de dâhil olmak üzere çok sayıda büyük askerî sefere katılmıştı. Atandığı sırada 70 yaşından büyük olmasına rağmen sadrazamdan 10 yıl daha uzun yaşayacak ve zamanla Osmanlı'nın Yemen ve ötesine yayılmasının önde gelen savunucusu olarak ortaya çıkacaktı.

[35] Bu savaş ağalarının çoğu, özellikle Ta'izz ve Zebid'de, Osmanlı padişahına en azından sözde sadakat gösteriyorlardı.

[36] Daha sonra alıntılanan kaynaklara ek olarak bu seferden Kâtip Çelebi'nin 17. yüzyıl anlatımında çok kısaca bahsedilir.

[37] Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya 22b; M. Yakub Mughul, "The Beginning of the Ottoman Domination in the Red Sea: The Way to India." *Sind University Research Journal Arts Series: Humanities and Social Sciences* 9 (1970): 68.

[38] Ibn Tulun, *Tārīḫ-i Mıṣır*, dosya 350b.

Yeni valinin şimdilik birincil sorumlulukları, sadrazamı Selman'ın seferinin ilerleyişi hakkında bilgilendirmek ve görevi için Süveyş'teki Osmanlı cephaneliğinden lojistik destek sağlamaktı.[39] Hayreddin el-Rumi ve Selman Reis, onun gözetimi altında filolarını tamamen donattılar ve 1526'nın sonlarında Mısır'dan ayrıldılar, ilk olarak Cidde limanına yöneldiler ve burada limanın ve gümrük binasının kontrolünü ele geçiren silahlı bir Levanten çetesini bastırmak için durdular.[40] Bunu başardıktan sonra, kuvvetlerinin büyük bir kısmını Ocak 1527'de Kızıldeniz'in ağzına yakın Moha limanına çıkararak güneye doğru yollarına devam ettiler.

Oradan, iki Osmanlı komutanı ordularını Yemen'in iç kesimlerine götürdü ve bölgedeki çeşitli bağımsız savaş ağalarının boyun eğmesini talep etmeye başladı. Savaş ağalarının direnişi kısa süre sonra, 1523'ten beri Zebid hükümdarı ve Selman Reis'in eski bir düşmanı Mustafa Bey'in etrafında örgütlendi.[41] Sonraki yıl boyunca Selman ve Hayreddin, Mustafa'yla defalarca savaştı, her seferinde onu yendi ve Eylül 1527'de kuvvetlerini kesin olarak mağlup ettiler. Mustafa yakalandı ve başı kesildi, birlikleri dağıtıldı ve Osmanlılar, Yemen kıyılarının neredeyse tamamının tartışmasız efendileri olarak kaldı.[42] Tek büyük direniş, kapılarını Osmanlı kuvvetlerine açmayı inatla reddeden liman kenti Aden'in emiriydi. Fakat o, her cuma kendi cemaatinin camisinde padişahın adının okunmasını ve adına sikke basılmasını kabul etti.[43] İstanbul'a yönelik bu (kısmen de olsa) teslimiyet gösterisinden tatmin olan Selman, Kızıldeniz'in ağzındaki Babülmendep'in hemen içindeki Kamaran adasına yöneldi. Burada kalıcı bir deniz üssü kurdu ve yeğeni Mustafa Bayram'ı bunun komutanlığına atadı. Selman buradan bir

Süheyli, *Tārīḫ-i Mıṣır al-Cedīd*, dosyalar 54b; Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 21a.

40 Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 21b–23b.

41 Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 25a–26b.

Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 26b–27a.

43 Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 34.

gümrük dairesi de kurdu ve bundan böyle Hindistan'dan sefer yapan tüm gemilerin durup geçiş ücreti ödemesi gerekeceğini duyurdu.[44] Osmanlılar ilk kez Kızıldeniz'in her iki ucunda da ticaretin kontrolünü ele geçirmişti.

"Hindistan Topraklarının Efendisi" Olarak Yemen

Selman Reis, 1525'te İbrahim Paşa'ya verdiği ilk raporda, Osmanlı'nın Yemen'i fethi ile "(Portekizlilerin) topyekûn yıkımının kaçınılmaz olacağını" cesurca tahmin etmişti. "Çünkü kalelerinden biri, diğerini desteklemekten acizdir ve birleşik bir muhalefet ortaya koyamazlar."[45] Ve görünüşe bakılırsa hızlı başarı dizisi Portekizliler üzerinde ani bir moral bozucu etki yarattı: 1527'de, 10 yıldan fazla bir süredir ilk kez, hiçbir Portekiz filosu Kızıldeniz'i ziyaret etmedi. Amiral Lopo Vaz de Sampayo, Yemen'deki Osmanlı varlığından korktuğu için bunun yerine Goa'da kalmayı seçti.[46]

Aynı derecede önemli olarak, cesaretlerini kıracak hiçbir Portekiz engeli olmadığı için, çeşitli Müslüman liderler işbirliği teklifleri veya yardım talepleriyle Osmanlılara yaklaşmaya başladılar. 1527'nin başlarında Hürmüz Veziri, Selman'a adasını Portekiz yönetiminden kurtarmak için askerî yardım istediği bir mektup gönderdi (bu mektup daha sonra Portekiz casusları tarafından ele geçirildi).[47] Birkaç ay sonra (Malabar sahilindeki Müslüman korsanları birleştiren ve 1524'te Portekizlileri oradaki bir kaleyi terk etmeye zorlayan) Kalkütalı Zamorin de aynı şekilde Osmanlıları Hindistan'a bir donanma göndermeye teşvik eden bir elçilik gönderdi.[48] Bu arada,

[44] Hürmüz'deki Cristóvão de Mendonça'nın Kral'a yazdığı mektuba bakın, 2 Temmuz 1528, *Gavetas*, 15, 17–22.
[45] Özbaran, "Turkish Report", 84.
[46] *Gavetas*, 15, 17–19.
[47] Dejanirah Couto, "Trois documents sur une demande de secours ormouzi à la Porte Ottomane", *Anais de história de além-mar* 3 (2002): 469–98.
[48] Dejanirah Couto, "No rasto de Hādim Seleimão Pacha: alguns aspectos do

komşu Güney Hindistan Müslüman Kannur topluluğunun başı olan korsan Mamale, Sumatra'dan Maldivler'e uzanan yeni ve önemli bir okyanus ötesi baharat yolunun öncülüğünü yaptı. Bu rota, tüccarların ilk kez Portekiz Hindistanı'nı tamamen atlamasına ve Endonezya'nın baharat adalarından doğruca Kızıldeniz'e yelken açmasına izin verdi.[49] Sonuç olarak, 1528'de Portekiz devriyeleri, Sumatra kadar uzakta, Osmanlı paralı askerlerinin silahlı refakatçileri tarafından savunulan Müslüman ticaret gemileriyle karşılaşıyordu.[50]

Osmanlıların Yemen'e gelişinden sonraki iki yıl içinde, Hint Okyanusu'nun ötesinden gelen geniş bir güçler ağı, Osmanlı bayrağı altında somut bir Portekiz karşıtı ittifak hâlinde birleşiyor gibi görünüyordu. Selman'ın, Yemen'i kontrol edenin 'Hindistan topraklarının efendisi' olacağı iddiası, kimsenin tahmin edemeyeceği kadar doğru çıktı. Yine de siyasi talihin acımasızca tersine dönmesiyle, tam da bu baş döndürücü başarı anında iki Osmanlı komutanı Selman Reis ve Hayreddin el-Rumi, kan dökülmesiyle sonuçlanan bir kişisel anlaşmazlığa düştüler. Şaşırtıcı derecede kısa sürede, rekabetleri bir önceki yılın tüm kazanımlarını geri alacak ve denizaşırı Müslümanlarla daha geniş çaplı bir koordinasyonu imkânsız hâle getirecekti.

Yemen Yeniden Anarşiye Batıyor

Selman'ın talihinin böyle ani bir şekilde bozulması çok da beklenmedik bir şey olamazdı; zira bu, korsanın hercai geçmişinde, zor elde edilen kazanımların huysuz karakteri yüzünden

comércio do mar vermelho nos anos de 1538–40", içinde de Matos and Thomaz, *Carreira da Índia*, 494.

[49] Geneviève Bouchon, "L'évolution de la piraterie sur la côte malabare au cours du XVIe siècle", içinde *Course et piraterie: Etudes présentées à la commission internationale d'histoire maritime à l'occasion de son XVe colloque internationale* (San Francisco, 1975), 749. Ayrıca bkz. Jorge Manuel dos Santos Alves, *O domínio do norte de Sumatra* (Lisbon, 1999), 160.

DA, dec. IV, bk. 3, 2. bölüm

kaybedildiği ilk vaka değildi. 10 yıl önce, 1515'teki Memlük seferi sırasında, Memlük komutanı Hüseyin el-Kurdi ile olan ilişkisi, ancak Hüseyin'in 1517'de (muhtemelen Selman'ın elinden) ölümüyle sona eren şiddetli kişisel düşmanlıkla bozuldu. Benzer şekilde, Selman 1520'lerin başında paralı asker olarak Yemen'e döndüğünde, Memlük seferinin bir diğer gazisi olan Zebid'in yerel hükümdarıyla çabucak ters düştü ve neredeyse bir kaçak olarak Mısır'a geri kaçmak zorunda kaldı.[51]

Bu kez, Selman'ın sorunları Hayreddin Rumi ile olan yetki anlaşmazlığı yüzünden başlamıştır. İkincisi, amiral olarak Hayreddin'in kara kuvvetleri üzerinde hiçbir yetkisi olmadığı bahanesiyle, onun anakaradan çekilmesini ve Kamaran'daki ada üssüne geri dönmesini talep etti. Selman, seferin başkomutanının yalnızca kendisinin olduğu konusunda ısrar ederek bunu reddedince rakibi onu ortadan kaldırmak için birtakım huysuz Levanten canileri tuttu. Bunları, Selman'a savaş çadırında baskın yaparak (bir rivayete göre o bir el satranç oynarken) etrafını sardılar ve onu bıçaklayarak öldürdüler. Böylece 1528 Eylülü'nde korsanın kariyeri ve hayatı kanlı bir şekilde sona erdi.[52]

Daha sonra, Hayreddin de benzer bir akıbete uğrayacaktı ve ihanetinin meyvelerini alma şansı çok azdı. Selman'ın öldürülmesinin ardından, aynı zamanda donanmada kıdemli bir subay olan korsanın yeğeni Mustafa Bayram, amcasının güçlerini toplayıp Hayreddin'in peşine düşerek infaz emrini verdi. Daha sonra kendisini Selman'ın halefi ilan eden Mustafa Bayram, kendi başına Yemen üzerinde kontrolü yeniden tesis etmeye çalıştı. Fakat elinden gelenin en iyisini yapmasına rağmen siyasi durum kötüleşmeye devam etti ve kısa süre sonra anakarayı terk etmek zorunda kaldı. Mustafa, en güvendiği adamlarını ve kalan topçu parçalarını ve erzaklarını topla-

[51] Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 17a–19b.
Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 27a–28a; Ḥajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 1: 188.

yarak amcasının Kamaran adasındaki deniz üssüne çekildi ve Yemen bir kez daha kaosa sürüklendi.[53]

Selman'ın ölüm ve yeğeninin geri çekildiği haberi deniz yollarında yayılırken geniş Hint Okyanusu bölgesindeki durum da kötüleşmeye başladı. 1528'in sonunda Portekizliler bir kez daha Kızıldeniz'e bir filo gönderme cesaretini buldular ve sadece birkaç hafta içinde sekiz büyük ticaret gemisini ve kırk dört küçük gemiyi ele geçirdiler.[54] Ertesi yıl, denizde Müslüman tüccarları takip etmenin yanı sıra, Yemen'in bazı bölgelerinde kalıcı Portekiz denetimi kurmakla tehdit eden daha da büyük bir filo gönderdiler. Bu filonun komutanı Eitor da Sylveira, önce hükümdarına Portekizlilere ticaret ayrıcalıkları vermesi için baskı yaptığı güney Arap limanı Şihr'e yelken açtı. Daha sonra Mustafa Bayram'a ve geri kalan Osmanlı kuvvetlerine Kamaran'daki üssünde saldırarak onları adayı terk etmeye zorladı. Sonunda Sylveira, Aden'a doğru yola çıktı. Burada yerel emir (1527'de kapılarını Selman'a açmayı reddeden aynı hükümdar) şimdi Portekiz Kralı'nın bir tebaası olmayı ve Portekiz'e yılda 10 bin eşrefi haraç ödemeyi ve Aden'in yetkisi altındaki herhangi bir geminin Mekke yönünde hareket etmesini önlemeyi kabul etti.[55] Daha da kötüsü, Sylveira'nın ayrılması üzerine, kaleyi ele geçiren ve emirin haftalık cami alayına katılmakta ısrar eden 40 Portekiz askerinden oluşan kalıcı bir garnizonu geride bıraktı. Askerler kılıçlarını, tüfeklerini ve diğer silahlarını skandala uğramış yerel halkın önünde gösterişli bir şekilde sallıyorlardı. Yerel bir tarihçinin daha sonra şikâyet ettiği gibi:

Bu, Aden'in efendisinin bir eylemiydi ve kınanması gereki-

53 Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya 27b; *Gavetas*, 20, 2–21; Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 1: 188; Mustafa'nın kariyeri hakkında bkz. M. Y. Mughul, "Türk Amirali Emir Ibn Behram Bey'in Hindistan Seferi (1531)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 4–5 (Ağustos 1973–74), 247–62.

54 Özbaran, "Hindistan Yolu", 91.

55 Eitor da Sylveira'nın seferiyle ilgili ayrıntılar için bkz. DA, Aralık IV, 6. kitap, 10. Bölüm.

yordu. Fakihler ona kusur buldular fakat o dinlemedi. Böyle bir eylemde bulunmasının nedeni, Türklerin kasabasına girmesinden korkmasıdır. Ama hayatım üzerine yemin olsun ki verdiği hüküm yanıldı, bu yöntem yanlışmış ve o, Rabbini, Yüce Allah'ı kızdırdı.[56]

Böylece, Osmanlıların Hint Okyanusu dünyasına yaptığı ilk geçici akın, başladığı kadar hızlı, aşağılayıcı bir şekilde sona erdi. Osmanlı yönetimindeki yıkıcı çatışmalar bunun temel nedeniydi. Portekizliler ile Aden Emiri arasındaki uzlaşmanın da gösterdiği gibi, Osmanlıların diğer Müslüman hükümdarlardan bekleyebileceği işbirliğinin de sınırları vardı. Dahası, daha yola çıkmadan Osmanlılar, Selman'ın savaş gücünün eldeki görev için zar zor yeterli olduğundan şüphelenmiş olmalı. Onun komutası altındaki gemiler, terk edilmiş Memlük filosunun terkedilmiş gemilerinin alelacele yenilenmiş hâlinden başka bir şey değildi. Onun dört bin 'savaşçısı', Mısır'dan ilk kez yelken açtıklarında o kadar kötü bir görüntü ortaya koydular ki çağdaşları tarafından "hiçbir deneyime sahip olmayan serseriler ve genç çapkınlar sürüsü" olarak tanımlandılar.[57]

Fakat bu hatırı sayılır mesuliyet listesi karşısında bile Selman Reis, Yemen'de kalıcı bir Osmanlı dayanağı kurmayı neredeyse başarmıştı. Bu süreçte Portekiz'in Kızıldeniz'e erişimini (geçici de olsa) engellemeyi, Hindistan'da deniz ticaretinde Osmanlı kontrolünü sağlamayı ve Osmanlı hanedanının Hint Okyanusu boyunca ittifaklar kurma potansiyelini göstermeyi başardı. Olayları uzaktan gözlemleyen hem genç sadrazam İbrahim Paşa hem de yaşlı yardımcısı Hadım Süleyman, başarısızlıkla sonuçlansa bile bu misyondan çok şey öğrendiler ve yakında Osmanlı gücünü farklı coğrafyalara yansıtmak için ikinci ve çok daha ciddi bir girişimin hazırlıklarına başlayacaklardı.

[56] Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 56.

[57] Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya 25a.

Selman Reis'in Osmanlı'nın Keşif Çağı'na katkısı işte böyle oldu. Fakat küstah korsan son nefesini 1528'de vermiş olsa da hikâyesi burada bile tam olarak bitmiyor. Selman Reis'in Yeğeni Mustafa Bayram'ın komutasına giren müritler için Osmanlı'nın Keşif Çağı'na yapılacak önemli katkılar vardı.

Mustafa Bayram Hindistan'a Geliyor

1529'da Portekiz'in Kamaran'daki deniz üssüne saldırmasının ardından, Mustafa Bayram ve Selman'ın sefer gücünün geri kalan sadık üyeleri, Cidde'deki en yakın Osmanlı ikmal merkezinden yaklaşık bin beş yüz kilometre uzakta, Güney Arabistan'ın Hadrami kıyısındaki Şihr limanına kaçtı. Osmanlı Mısır'ına dönmek yerine tam olarak neden bu uzak karakolu seçtikleri belli değildir. Fakat sığınaklarının uzaklığına rağmen yine de hem Kahire'deki Hadım Süleyman'la hem de Selman Reis'in İstanbul'da bulunan ailesinin diğer üyeleriyle iletişim hâlinde kalmış görünüyorlar.[58] Sonra, görünüşe göre Mısır'daki Osmanlı yetkililerinin onayıyla Şihr'den ayrıldılar ve kuzeybatı Hindistan'daki Diu limanına doğru yelken açtılar ve 1531 kışında oraya vardılar.[59]

Mustafa'nın Diu'ya gelişi, Gucerat limanı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ilk kez Sultan Selim döneminde kurulan bağı yeniden canlandırdı ve derinleştirdi. Aslında, 1531'de Gucerat'ın hükümdarı Sultan Bahadır, Selim'in eski mektup arkadaşı Sultan II. Muzaffar Şah'ın oğluydu. Diu'nun yerel valisi Melik Togan, Gucerat'ın Rumi tüccar cemaatinin eski önderi Melik Ayaz'ın oğluydu. Aynı şekilde önemli olan bir şey daha vardı. Mustafa Bayram ve adamları Diu'ya bundan daha kritik bir noktada ulaşamazlardı. Portekizli Amiral Nuno da Cunha'nın şehre deniz yoluyla büyük bir saldırı

58 Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 1:188.
59 Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 56; DA, Aralık IV, 3. Kitap, 6. Bölüm.

başlatmasından sadece birkaç gün önce. Bu koşullar altında Guceratlılar, Osmanlı'nın vaktinde gelişlerini bir nimet olarak gördüler ve Melik Togan, derhâl Mustafa Bayram'ın adamlarını (yaklaşık 600 Osmanlı ve toplamda binden fazla Arap yardımcısını) Diu'nun savunmasının tüm sorumluluğunu üstlenmeye davet etti. Davet kabul edildi. Yemen'den yanlarında getirdikleri büyük toplarla kuşatmacılara ağır kayıplar verdirdiler ve kalenin dışındaki tahkimatları barut yükleriyle mayınlayarak Portekiz kuşatmasını bozdular. Sadece birkaç gün içinde, Osmanlılar ile yerel Gucerat güçleri arasındaki işbirliği Portekizlileri bozguna uğrattı. Bu, Osmanlı tarihindeki ilk 'okyanus ötesi' zaferdi.[60]

Bu zaferin haberi yayıldıkça Selman Reis'in Yemen'deki son başarısızlığına dair anılar silindi ve Osman Hanedanı'nın Hint Okyanusu'ndaki en güçlü ve dinamik Müslüman hanedan olarak ünü yeniden teyit edildi. 1529'da skandal bir şekilde Portekiz vasalı olmayı kabul eden inatçı Aden Emiri bile şimdi Osmanlılardan yana olduğunu ilan etti ve şehrinde geride kalan küçük Portekiz garnizonunun 40 üyesinin hepsinin tutuklanıp zincire vurulmasını emretti.[61] Gucerat'ta minnettar Sultan Bahadır, Mustafa Bayram'a hediyeler ve unvanlar verdi ve adamlarını Gucerat'ta kalmaya ve kalıcı olarak hizmetine girmeye davet etti. Bahadır'un şartları cömertti ve sonunda Mustafa'nın adamlarının neredeyse tamamı onun teklifini kabul edip kalmayı seçti.[62]

Bahadır'ın krallığı, geniş Hint Okyanusu ticaret ve denizcilik ağının coğrafi ve ticari merkezinde yer aldığından bu Osmanlı göçmenleri grubu, sonraki yıllarda Hindistan meselelerinde çok önemli bir rol oynayacaktı. Liderleri Mustafa Bayram daha sonra Babürlere sığınsa da maiyetinin Bahadır'ın

[60] Bu olaylar hakkında, bkz. Mughul, "Türk Amirali", 250–58; Zeinu'd-Din, *Tohfut ul-Mujahideen*, 133, 189; *DA*, Aralık IV, 8. Kitap, 3. Bölüm.
[61] Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 59–60.
[62] Bayley, *Local Muhammadan Dynasties* 347; DA, Aralık IV, 8. Kitap, 3. Bölüm; Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 60.

hizmetine katılan geri kalan üyeleri hızla denizci Gucerat'ın yeni yönetici seçkinleri olarak ortaya çıktı.[63] Bu itibarla, bir yandan İstanbul ve Mısır'daki Osmanlı müesses nizamının üyeleriyle yakın mesleki, ticari hatta aile bağlarını sürdürürken bir yandan da gelecek nesiller için saltanatın siyasi hayatını yönlendireceklerdi.[64] Uygulamada, bu Rumi göçmenler, Hint Okyanusu ticaret dünyasının tam kalbinde gayriresmî ama kalıcı bir Osmanlı kolonisi anlamına gelen bir yapı oluşturdular.

1531'de İptal Edilen Sefer ve Irak'ın Osmanlılar Tarafından Fethi

Bu arada, İstanbul ve Kahire imparatorluk merkezlerinden İbrahim Paşa ve Hadım Süleyman bir sonraki hamlelerini planlamaya başlamışlardı bile. Selman Reis'in Yemen'deki kısa süreli başarısının ardından, Kızıldeniz'de güçlü bir Osmanlı donanması inşa etme konusunda her zamankinden daha kararlıydılar. Fakat Yemen ve ötesindeki uzun vadeli hedefleri için çok önemli olduğu aşikâr olan bu proje, lojistik zorluklarla doluydu. Çünkü Mısır ve Arabistan'da neredeyse hiç orman olmaması, kereste ve diğer deniz malzemelerinin kuzey Akdeniz'den getirilmesi ve ardından büyük bir masrafla karadan Süveyş'e taşınması gerektiği anlamına geliyordu. Bu gereklilik, bir Kızıldeniz filosu inşa etme maliyetini engelleyici seviyelere yükseltmekle tehdit ederek Osmanlıların, güçlerini mevcut sınırlarının ötesine taşımak için denizi kullanma çabalarını kalıcı olarak engelledi.

İbrahim Paşa ve Hadım Süleyman'ın bu soruna buldukları çözüm, ne kadar hırslı olduklarının bir kanıtıdır. Akdeniz

Mustafa Bayram'ın daha sonraki Hümayun hizmetindeki kariyeri için bkz. Bayley, *Local Muhammadan Dynasties*, 377–95.

64 Bu Rumi elit hakkında bir tartışma için bkz. Sanjay Subrahmanyam, "The Trading World of the Western Indian Ocean", içinde, Matos ve Thomaz, *Carreira da India*, 217; ayrıca bkz. Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 11.

ile Kızıldeniz arasında doğrudan bir deniz bağlantısı Nil ile Kızıldeniz'deki Tor limanı arasındaki antik kanalı (firavun zamanlarından beri kapalı olan) yeniden açarak kendileri bir kanal açmayı teklif ettiler. Daha 1529'da Mısır'da yaşayan Venedikli Luigi Roncinotto, Nil ile Tor arasındaki çölde birkaç mühendis ekibi gördüğünü bildirdi. "Baharat yüklü karavelalar Hindistan'dan İskenderiye'ye, oradan da İstanbul'a gelsin diye" 12 binden fazla işçi bu eski kanalı yeniden açma girişiminde bulunmuştu.[65]

Roncinotto, bunları yazdığı sırada yaklaşık 30 kilometre uzunluğunda bir kanalın açılmış olduğunu iddia etti. Ertesi yıl –süregelen ilerleme raporları dolaşımda bulunmaya devam ettikçe– kanalla ilgili spekülasyonlar Paris'te bile siyasi tartışmalara hükmediyordu. Söylentiler arasında şu da vardı: Osmanlılar, Hindistan'da yaklaşan bir deniz harekâtına kendilerini tamamen adamak için Avrupa'da V. Charles'la bir ittifak arayacaktı.[66] Daha sonra Kasım 1531'de Portekiz'in Venedik elçisi Mısır'dan bir istihbarat mesajı gönderdi (bu mesaj Osmanlı arşivlerindeki belgelerle doğrulanmaktadır). Bu rapor, Süveyş'teki Osmanlı cephaneliğinde, çeşitli büyüklüklerde yaklaşık 60 savaş kadırgası ve 20 ikmal gemisinden oluşan devasa bir filonun inşa edildiğini bildiriyordu. Rapor, en ivedi ifadelerle, filonun ayrılışının yakın olduğunu, komutanlığına Hadım Süleyman Paşa'nın aday gösterildiğini ve sefere üç bin kişinin eşlik etmeye hazır olduğunu da ileri sürüyordu.[67]

Aynı Portekiz raporu, kısmen ekonomik mülahazalara ve

... acciò le caravelle cariche di specie potessero venire dall'India de longo in Alessandria, et de li in Costantinopoli." Luigi Roncinotto, *Viaggi da Venezia alla Tana* (Venice, 1545), şurada alıntılanmaktadır: Agostino Gambara, "Il Canale di Suez e la Repubblica di Venezia", *Archivio Veneto* 2 (1871): 181.

66 *São Lourenço*, 1: 199–200.

Gavetas, 20, 7–15; H.937 (1530–31) tarihli bir Osmanlı hesap defteri, Süveyş'te kadırga yapımı için ayrılan iki milyon akçeyi göstermektedir. İstanbul, Başbakanlık Arşivi, Kamil Kepeci no. 5638. Ayrıca bkz. Salih Özbaran, "The Ottomans in Confrontation with the Portuguese in the Red Sea after the Conquest of Egypt in 1517", *Studies in Turkish-Arab Relations* (1986): 210.

kısmen de Osmanlı hanedanının itibarına ilişkin kaygılara dayanan bu gerçekten zorlu hazırlıkların ardındaki karar verme süreci hakkında da değerli bilgiler sağladı. Rapor, ekonomik bakımdan 1531 senesinin Portekiz'in Kızıldeniz ablukası için özellikle etkili bir yıl olduğunu doğruladı. Hem Beyrut hem de İskenderiye'deki Venedikli tüccarlara göre, bu limanlarda baharat o kadar kıt hâle gelmişti ki, bunun yerine gemilerine fasulye ve buğday yüklemek zorunda kalmışlardı. Bu nedenle, önde gelen Venedik ailelerinden mühtedi iki Müslüman, Giovanni Contarini "Cacciadiavolo" ve Francesco Giustiniani, İbrahim Paşa tarafından Divanı Hümayun'a davet edilmişti:

> Kızıldeniz'e gönderilecek bir donanmanın nasıl hazırlanacağına dair bilmesi gereken her şeyi Sultan'a sundukları ve Sultan'ın bu bilgiler sayesinde Portekiz Krallığı ve kralının yapabilecekleri hakkında çok bilgili olduğu söyleniyor. Öyle ki, Padişah şimdi daha önce niyet ettiğinden daha büyük bir kuvvet hazırlıyor.[68]

Aynı zamanda rapor, padişahın baharat yolunun güvenliğinden endişe duymakla birlikte, Portekizlilerin Cidde yakınlarındaki Arabistan kıyılarına baskın düzenlediği haberine özellikle öfkelendiğini de belirtiyordu: "ve söylenenlere göre, şu anda hazırlamakta olduğu donanma, diğer tüm hedeflerden çok Mekke'nin savunması içindir."[69] Açıkçası, padişahın 'Mukaddes Şehirlerin Savunucusu' olarak itibarını sürdürme ve tüccarların çıkarlarını koruma arzusu artık bir noktada birleşmişti ve sonuçta Osmanlı politikasının gelecekteki yönü hakkında sağlam bir fikir birliğine varılmıştı.

Gerçekten varılmış mıydı? Avrupa kaynaklarında (1531'e kadar) kanalda devam eden çalışmalarla ilgili tüm gevezeliklere rağmen kazılar başladıktan kısa bir süre sonra durduruldu,

68 "*Dizem que mete em cabeça todalas cousas necessarias ao Turquo pera a sua armada que va ao Mar Roxo contra Portugueses e que ele sabe muy bem a pratica daquele reino de Portugall e ho que el rey pode fazer e tudo isto muidamente de maniera que dizem que ho Turquo manda fazer mais enforço do que pensava de fazer.*" Gavetas, 20, 7–15.

69 "...*o que elle agora faz e mays segundo dizem por a meca que por nihuma outra cousa.*" Gavetas, 20, 7–15.

çünkü montaj maliyetleri ve teknik zorluklar projeyi imkânsız gösteriyordu. Süveyş donanmasının hazırlıkları biraz daha uzun sürmüş ve 1531'in sonunda neredeyse tamamlanmış gibi görünüyor. Fakat daha sonra, oldukça gizemli bir şekilde, bu hazırlıklar da iptal edildi ve filonun erzakları, cephaneleri ve topçuları birdenbire Süveyş'ten Akdeniz'e aktarıldı. Hadım Süleyman Paşa ve üç bin adamı daha sonra Suriye'ye gönderildi ve burada tamamen farklı bir operasyon için hazırlıklara başlamaları emredildi: Irak'ta Safevilere karşı bir kara harekâtı.[70]

Ne Osmanlı ne de Avrupa kaynakları bu ani dönüşün somut nedenlerini ortaya koyuyor. Modern tarihçiler, daha iyi bir açıklama bulamadıkları için, bunu Hint Okyanusu'ndan bir 'yüz çevirme' veya daha sosyolojik terimlerle, temelde 'karaya dayalı' Osmanlı Devleti'nin doğal olarak, fırsat bulduğunda kaynaklarını bir kara harekâtında kullanmaya daha meyilli olduğunun bir işareti olarak görme eğilimindeydiler.[71] Bununla birlikte bu açıklamanın, hem Irak'ı işgal etme kararından hem de Kızıldeniz'deki daha önceki Osmanlı deniz kuvvetlerinden sorumlu olan İbrahim Paşa'nın süreç boyunca oynadığı merkezî rolle bağdaştırılması çok zor görünüyor. Sadrazamın Hint Okyanusu'na ilgisinin geçmişi; bölge hakkında bilgi toplama çabaları, İstanbul'daki Venedikli tüccar topluluğuyla yakın ilişkileri ve bu yıllarda padişah üzerindeki eşi benzeri görülmemiş etkisi göz önüne alındığında, ani tavır değişikliğinin arkasında yapısal olarak kökleşmiş bir 'kara temelli ön yargının' olması pek mantıklı görünmüyor.

Bu, normal şartlar altında, İbrahim'i (ya da aslında herhangi bir Osmanlı sadrazamını) Osmanlı'nın en yakın ve en güçlü komşuları olan Safevilerle bir çatışmadan daha fazla meşgul edecek bir Portekiz tehdidinin bulunmadığını inkâr etmek değildir. Ancak bu özel durumda, önemli sayıda kanıt, Safevilere karşı bir kara harekâtının ve Portekizlilere karşı bir deniz seferinin ardındaki stratejik zorunlulukların, göründüğü

70 Özbaran, "Hindistan Yolu", 98.

71 Örneğin bkz. Hess, "Piri Reis", 25; ayrıca Özbaran, *Ottoman Response,* 84.

kadar ayrı olmadığını gösteriyor. Öncelikle İbrahim Paşa, Portekizlilerin Safevi hükümdarı Şah Tahmasb ile temas kurduğunu ve onunla açıkça Osmanlı karşıtı bir ittifak kurmayı umduklarını en az 1525'ten beri biliyordu. Aslında, İbrahim Paşa'yı Portekiz-Safevi müzakereleri hakkında ilk kez uyaran aynı Osmanlı yetkilisi (o sırada Safevi sınırında Diyarbakır'ın genel valisi olan Hüsrev Paşa) kısa bir süre sonra Mısır'a nakledildi. Burada, Hadım Süleyman filosunun hazırlıklarına nezaret etmekten sorumluydu.[72]

Aynı şekilde önemli olan 1529 senesi, Batı Basra Körfezi'ndeki ilk Portekiz müdahalesine tanık olmuştu. Burada, Hürmüz'den küçük bir donanma, Basra'nın bağımsız hükümdarı Emir Reşid'i 50 Osmanlı paralı askerini hizmetine vermeyi reddettiği için cezalandırmak adına birkaç kıyı yerleşimini basıp yakmıştı.[73] Ertesi yıl, Calicut'dan bir dizi silahlı Müslüman ticaret gemisi Hürmüz çevresindeki Portekiz devriyelerinden başarıyla kaçıp Basra'ya güvenli bir şekilde ulaştığında ve Portekizlilerin Bahreyn adasına bir saldırı başlatarak misilleme yapmasına neden olduğunda, oradaki gerilim yükselmeye devam etti.[74] Kısa bir süre sonra Portekizliler, Kızıldeniz ağzına başka bir filo gönderdi.[75]

Sonuç olarak, 1531'de İbrahim Paşa, Portekiz'in Kızıldeniz kadar Basra Körfezi'nde de bir tehdit oluşturduğunun giderek daha fazla farkına vardı. Bu, donanma güçlerinin Osmanlılara karşı koordineli bir saldırıda Safevi kara kuvvetleriyle makul bir şekilde birleştirilebileceği anlamına geliyordu. İstanbul'daki *bailo,* yani resmî Venedik temsilcisi Daniello De Ludovisi'nin o dönemde durumu anlattığı gibi: "Portekiz Kralı artık Sultan tarafından dikkate alınıyor

Hüsrev Paşa'nın raporunun metni için bkz. 8964.

Salih Özbaran, "The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf 1534–1581", *Journal of Asian History* 6/1 (Spring 1972): 48–49; ayrıca Willem Floor, *The Persian Gulf: A Political and Economic History of Five Port Cities 1500–1730* (Washington, 2006), 154.

Zeinu'd-Din, *Tohfut ul-Mujahideen*, 127; Özbaran, "Ottoman Turks", 50.

Gavetas, 20, 7–15.

Hintlilerin işleriyle ilgili olarak, hem o yol aracılığıyla Safevilere sağlayabileceği yardım nedeniyle, hem de Sultan'ın bu bölgelerdeki Portekiz deniz gücünü yok etmek için girişmeyi umduğu sefer nedeniyle."[76]

Bu açıdan bakıldığında, İbrahim Paşa'nın kuvvetleri Süveyş'ten Irak'a yönlendirme kararını, 'Hint Okyanusu'ndan yüz çevirme' olarak değil, daha ziyade imparatorluğun bölgedeki müdahalesini Kızıldeniz'e ek olarak Basra Körfezi'ni de içerecek şekilde genişletme girişimi olarak yorumlamak için yeterli nedenler var. 1534'te tamamlanan Irak fethinden hemen sonraki Osmanlı diplomatik faaliyeti, bu görüşü kesinlikle desteklemektedir: Sultan Süleyman'ın Bağdat'a ilk girişinden sonraki sadece üç ay içinde o, İbrahim Paşa ve Hadım Süleyman'ın hâlâ orada ikamet ettikleri bir zamanda, Basra Emiri Raşid'e oğlunu huzura çıkması için Bağdat'a göndermesi emredildi. Raşid'in oğlu, burada resmen padişaha bağlılık yemini etti ve Raşid'i temsilen, sikke bastırmayı, Süleyman'ın adına Cuma hutbesini okutmayı ve Osmanlı devletine boyun eğmeyi kabul etti. Körfez devletleri Bahreyn ve Katif'in emirleri de aynı şeyi yaptı. Böylece tüm batı Basra Körfezi üzerinde itibari Osmanlı hükümdarlığı onaylandı. Portekiz ile yeni bir kuzey deniz sınırı kurulmuştu.[77]

Sonuç: Keşif Çağının Sonu

Irak'ın 1534'te çabucak fethedilmesi hem kişisel olarak İbrahim Paşa hem de bir bütün olarak Osmanlı'nın Keşif Çağı için bir kırılma noktasıydı. Paşa açısından zaferle sonuçlanan bu sefer, şüphesiz kariyerinin en önemli başarısıydı. Ama aynı zamanda,

[76] *"Il re di Portogallo viene in considerazione del Signor Turco... per [le cose] dell'Indie, sì per l'aiuto che ditto re potesse fare dare al Sofì per quella via, come per l'impresa che potesse il Signor Turco fare a distruzione della navigazione di Portogallo in quelle parti."* Alberi, *Relazioni*, 3: 22.

[77] Özbaran, "Ottoman Turks", 55; Floor, *Persian Gulf*, 156.

bir yıldan fazla bir süre sonra, onun ani ve dramatik düşüşüne de yol açacaktı. Kasım 1534'te Bağdat'ın ele geçirilmesinin zafer sarhoşluğu içinde ve sınırsız olduğu anlaşılan gücüyle sarhoş olan sadrazam, bir resmî yazışmada kendisinden 'serasker sultan' olarak bahsetmeye cüret etti.[78]

Irak'taki zaferlerinin ardından İran'daki savaş cephesinde devam eden başarısına rağmen İbrahim'in konumu sonraki aylarda istikrarlı bir şekilde kötüleşti. Bazılarına göre İbrahim'in tabutuna çivi, padişahın sevgilisi Hürrem tarafından çakılmıştı. Hürrem, İbrahim'in Süleyman'ın kalbinde işgal ettiği yere ancak bir süre tahammül edebildi.[79] İbrahim, 1536 yılının başlarında, doğu cephesinde iki yılı aşkın bir süreden sonra İstanbul'a şanlı dönüşünden sadece haftalar sonra, sarayı ziyaret etmesi için son kez davet edildi. Ve orada, İstanbul martının kış soğuğunda padişah, çocukluk arkadaşının yargısız infazını emretti.[80]

Böylece İbrahim Paşa'nın parlak ama garip bir şekilde eksik kariyeri sona erdi. Yaşasaydı 1536'ya kadar elde ettiği başarıların yalnızca temellerini atmaya hizmet ettiği Portekizlilere karşı büyük bir Osmanlı deniz harekâtı için çabalamaya devam edeceğine çok az şüphe var. Fakat söz konusu daha büyük emelleri ölümüyle yarıda kalmış olsa da sadrazam yine de iktidarda olduğu 13 yıl boyunca çok şey başarmıştı. 1523'te, İbrahim ilk kez sadrazamlığa terfi ettiğinde Osmanlıların Kızıldeniz'de operasyonel bir donanması yoktu. Hint Okyanusu'ndaki koşullar hakkında neredeyse hiçbir güvenilir bilgiye sahip değildi, hatta kısa bir süre için Mısır'ın kontrolünü kaybetmişti. Yavuz Selim'in 1517'deki fetihlerinden önceki tüm niyet ve amaçlarıyla aynı konumdaydılar. Ancak

78 İbrahim'in padişahın gözünden düşmesine ilişkin bu açıklama, Osmanlı tarihi anlatılarında en yaygın olarak verilen açıklama olsa da son araştırmalar onun düşüşünün Süleyman'ın gelişen hükümdarlık ideolojisi bağlamında da görülmesi gerektiğini ileri sürüyor. Örnek olarak bkz. Fleischer, "Lawgiver as Messiah", 166–67.

79 Skilliter, "Hürrem", *EI*, 5: 66a–b.

80 Gökbilgin, "İbrahim Pasha", *EI*, 3: 998a.

1536'da koşullar, neredeyse tanınmayacak kadar dramatik bir şekilde değişti. Mısır'daki Osmanlı yönetimi, daha önce hiç olmadığı kadar sağlam bir temel üzerindeydi ve yönetimi, Hint Okyanusu tüccarlarının çıkarlarını karşılayacak şekilde yenilenmişti. Süveyş'teki cephanelik tamamen faaliyete geçmişti ve Osmanlı donanması Yemen'i (geçici de olsa) başarılı bir şekilde işgal etmişti. Irak da işgal edilmiş, Basra Körfezi'nde Portekiz ile yeni bir cephe açılmıştı. Gucerat'taki gayriresmî bir Osmanlı göçmen kolonisinde olduğu gibi Hint Okyanusu boyunca (Malabar korsanlarından Hürmüz boğazlarına kadar) Müslüman güçlerle diplomatik bağlar kurulmuştu. Ve belki de en önemlisi, Osmanlılar Hint Okyanusu hakkında en güncel istihbarata erişim elde etmiş ve (Hadım Süleyman, Piri Reis, "Cacciadiavolo" Contarini ve Francesco Giustiniani dâhil) bir danışmanlar ve politika yapıcılar kadrosunun deneyimlerinden yararlanabilmişlerdi. Bu kişilerin hepsi, bölgenin işleyişini yakından biliyordu.

Bu anlamda İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı bir fetih çağı olmaktan çok bir keşif çağı olarak anlaşılabilir. İbrahim 1536'da öldüğünde Hadım Süleyman'ın Süveyş'teki filosu henüz yarı inşa edilmiş durumdaydı. Yemen inatla Osmanlı kontrolünün dışında kaldı ve Portekiz'in denizdeki gücüne hâlâ büyük ölçüde karşı çıkılamıyordu. Fakat İbrahim Paşa, sabırla ve kararlılıkla Osmanlı gücünü farklı coğrafyalarda yansıtmak için başarılı bir platform kurmuştu. Ölümünden sadece iki yıl sonra, devasa bir Osmanlı filosu Süveyş'ten yelken açacak ve Hint Okyanusu dünyasının siyasi manzarasını kalıcı olarak yeniden çizecekti.

Üçüncü Bölüm
Hadım Süleyman Paşa'nın Dünya Savaşı 1536-1546

İbrahim Paşa'nın ölümü, imparatorluğu açık bir iktidar boşluğuna terk etti. Bundan sonraki yaklaşık 10 yıl boyunca, başka hiçbir Osmanlı şahsiyeti, İbrahim'in görev yaptığı yıllarda olduğu gibi devlet işlerine hâkim olamayacaktı. Ancak 1536'dan 1544'e kadar olan dönemde iktidar için mücadele eden tüm çeşitli şahsiyetler arasında, imparatorluğun yeni devlet adamı olmaya en yakın olanı İbrahim'in vekili Hadım Süleyman Paşa idi. Kendi içinde bu, Hint Okyanusu'nun Osmanlı siyasi hayatı için ne kadar merkezî hâle geldiğini ortaya koyuyor. Fakat padişahın lütfuyla üstün bir güce ulaştıktan sonra Hindistan'a ilgi duymaya başlayan İbrahim'in aksine, Hadım Süleyman ilk olarak, imparatorluğun Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde varlık sağlama çabalarına katılmasının sonucunda Osmanlı hiyerarşisinin içinde ilerleyebildi. 1541'de Hindistan'a bir sefer düzenledikten ve bu süreçte Yemen'i başarıyla fethettikten sonra sadrazamlığa terfi etti. Bu olay, Osmanlı tarihinde Hint Okyanusu'nun imparatorluğun en yüksek makamına ulaşmak için bir sıçrama tahtası hâline geldiği ilk vakadır.[1]

Fakat İbrahim'in idamının hemen ardından bunların hiçbirini tahmin etmek kolay olmayacaktı. Gerçekten de o zamanın çoğu siyasi gözlemcisine göre, Hadım Süleyman kendisini bekleyen yüce pozisyon için en ihtimal dışı aday gibi görün-

Hadım Süleyman'ın kariyeri hakkında bkz. Cengiz Orhonlu, "Khādım Süleymān Pasha", EI, 4: 901a.

müş olmalı. Çocukluğundan beri hadımdı, aşırı kiloluydu ve 1536'da zaten 80 yaşının üzerindeydi. Söylendiğine göre o kadar kötü bir hâldeydi ki kendi kendine zar zor hareket edebiliyordu. Ve bu kötü fiziksel özelliklere ek olarak Hadım Süleyman, aynı zamanda acımasızlığı ve sadistliğin sınırındaki gaddarlığıyla da ünlenmişti. Bu özelliği, en yakın meslektaşları ve tabiileri tarafından bile genel olarak sevilmemesine neden olmuş gibi görünüyor. Hemen hemen o yıllarda yaşamış bir Osmanlı yazarının ifade ettiği gibi: "Padişahın has kölesi olmasına rağmen anlaşıldığına göre efendisinden öğrendiği tek şey, en ufak bir bahaneyle kan dökmekti."[2]

Bu zorlu mesuliyetler listesine rağmen İbrahim Paşa'nın ölümü sırasında Hadım Süleyman, Mısır genel valisi olmak üzere bir dizi önemli üst düzey makamda hatırı sayılır bir ayrıcalıkla hizmet etmişti. Onun için Mısır genel valiliği, Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı politikasını yönetme konusunda eşi benzeri olmayacak kadar nitelikli kılan bir deneyimdi. Paşa, Kahire'de bulunduğu yıllarda Selman'ın Yemen seferine lojistik destek sağlamaktan, Nil'den Kızıldeniz'e bir kanal inşa etmeye yönelik başarısız girişimi denetlemekten ve Süveyş'teki Osmanlı cephaneliğini geliştirmekten sorumluydu. 1531'de, Safevilerle savaşın patlak vermesiyle o yıl Suriye'ye nakledilmesine kadar Kızıldeniz'deki yeni Osmanlı donanmasının amirali bile oldu.

İbrahim Paşa'nın Hint Okyanusu hakkında istihbarat toplamaya yönelik devam eden çabalarında Hadım Süleyman da eşit derecede önemli bir rol oynamıştı. "Cacciadiavolo" Contarini, Francesco Giustiniani ve Selman Reis gibi Portekiz meselelerinde diğer önde gelen danışmanlarla yakın işbirliği yapmıştı. Hatta hevesli bir harita koleksiyoncusu ve kendi başına bir haritacıydı. Hint Okyanusu'nun seyir haritalarını o kadar güvenilir bir şekilde derliyordu ki, Osmanlı yetkilileri

de Sacy, "Foudre du Yémen", 442.

1580'lere kadar bunlara başvurmaya devam etti.[3] Ve bir o kadar da önemli olan şuydu: Hadım Süleyman'ın Mısır'da yıllarca hizmet etmesi, onun korsan Selman Reis'le bağlantılı müteşebbis Rumi cemaatiyle yakın temas kurmasını sağladı. Selman'ın 1528'de ölümünden sonra, bu Rumilerin çoğu Hindistan'a kaçıp Gucerat Sultanı Bahadır'ın yanında çalışmaya başlayınca hem Yemen'deki hem de daha geniş Hint Okyanusu dünyasındaki olaylardan haberdar olmak için bu bağlantıları kullanabildi.

Hadım Süleyman'ın bu gruptan bir üyeyle ilişkisi, onun Hint Okyanusu politikalarının oluşumunda özellikle önemli olduğunu kanıtlayacaktı. Bu kişi Hoca Sefer adıyla bilinen bir adamdı ve güney İtalya'daki liman kenti Otranto'dan Selman Reis'in eski bir kölesiydi. Bu müstesna şahsın kariyerinin ilk yılları, diğer birçok Rumi yoldaşı gibi belirsizdir ve hangi koşullar altında Selman'ın hizmetine girdiği İslam dinini seçtiği ve sonunda özgürlüğünü kazandığı bilinmemektedir. Ancak Selman Reis'in 1526'daki Yemen seferi sırasında Hoca Sefer, Selman'ın en güvendiği yardımcıları arasında sayılabilirdi ve suikastçılarını yakalayıp öldürmeye yardım ederek Selman'ın intikamını almada kilit rol oynadı.

Hoca Sefer daha sonra, Selman'ın yeğeni Mustafa Bayram ve Rumi maiyetine Hindistan'daki yeni evlerine kadar eşlik etmişti. Mustafa Bayram'ın Gucerat'ın hizmetinden ayrılıp Babürlere sığındığı 1534 yılında, onun yerine Gucerat'taki Rumi cemaatinin yeni önderi olarak Hoca Sefer seçildi. Buna göre Sultan Bahadır, ona Hüdavend Han unvanını verdi ve stratejik liman şehirleri Surat ve Diu'yu içeren geniş arazileri ona bahşetti.[4] Üç yıl sonra, Bahadır Portekizliler tarafından

Hadım Süleyman'ın haritacılığı hakkında bkz. Giancarlo Casale, "An Ottoman Intelligence Report from the Mid Sixteenth-Century Indian Ocean", *Journal of Turkish Studies* 31/1 (2007): 187.
Hoca Sefer'ın kısa bir biyografisi için bkz. Subrahmanyam, "Trading World", 217; Hoca Safer hakkında bir de eğlenceli ve şaşırtıcı derecede bilgilendirici bir tarihi roman vardır, ancak ne yazık ki bunun yalnızca Türkçesi mevcuttur.

ihanete uğrayıp denizdeki bir pusuda öldürüldüğünde (daha sonra daha ayrıntılı olarak anlatılacak koşullar altında) Hoca Sefer hâlâ onun yanındaydı. Saldırganlarına karşı, acı sona kadar cesurca savaştı ve ciddi şekilde yaralandı. Aslında bu olayda, efendisiyle neredeyse aynı kaderi yaşadı; gemiden atlayıp kıyıya kadar gerçekten uzun bir mesafe yüzerek hayatını kıl payı kurtardı.[5]

Ortadoğu'dan Hindistan'a kadar 10 yılı aşkın bir süreye yayılan tüm bu dramatik olaylar boyunca Hoca Sefer, Hadım Süleyman Paşa ile uzun mesafeli hararetli bir yazışmayı sürdürmeyi başardı. Böylece alt kıtanın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi dünyaları daha önce hiç olmadığı kadar yakınlaştı. Sonunda bu ilişki, Hadım Süleyman'a Gucerat'ın işlerine doğrudan müdahale etmesi için bir bahane sağlayacak ve Osmanlılar ile Portekizliler arasında kıvılcım hâlindeki rekabeti küresel bir yangına dönüştürecekti.

Karadaki Babürler ile Denizdeki Kâfirler Arasında: Gucaratlı Bahadır'ın Saltanatı

Bu çatışmanın nasıl ortaya çıktığını anlamak adına Gucerat Sultanı Bahadır'ın çalkantılı kariyerini takip etmek için birkaç yıl geriye gitmeyi gerekiyor. Sultan Bahadır, babası II. Muzaffer'in 1526'daki ölümü ile 1537'deki kendi vefatına kadar uzanan sıkıntılı 10 yıl boyunca krallığı yönetmiştir. Bahadır'ın saltanatı özel bir öneme sahiptir; çünkü deniz işleriyle, 16. yüzyıldaki herhangi bir Gucerat sultanından daha fazla ilgilendi, sık sık deniz yoluyla seyahat etti ve hem askerî hem de ticari amaçlar için gemileri görevlendirmek gibi etkin bir politika izledi. Saltanatının en erken yıllarından iti-

Bahadır'ın ölümü ve Hoca Sefer'in onu savunmadaki rolü hakkında bkz. Bayley, *Local Muhammadan Dynasties*, 397–98; ve Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 215–23.

baren, Diu limanını güçlü bir deniz üssü ve bir ticaret merkezi hâline getirmeye çalıştı; bu çaba, ilk aşamalarında 1531'de bir Portekiz saldırısına neden olacak kadar başarılı olmuştur.[6]

Bahadır, bu saldırıyı ancak Mustafa Bayram ve onun Rumi donanmasının Yemen'den tesadüfi gelişi sayesinde savuşturabildi. Bu deneyim, dış politikasını tamamen Osmanlılarla stratejik ortaklık kavramı etrafında yeniden yönlendirmesine yol açtı. Aslında 1532 gibi erken bir tarihte, yeni Rumi maiyeti aracılığıyla Osmanlı Mısırı'na bir elçilik gönderdi.[7] Ve 1533'te, bu Rumilerden başka bir grubu Kalküta'nın Müslüman korsanlarıyla bağlarını geliştirmek için kullandı. Bunlar Portekiz gemiciliğine karşı kendi saldırılarına zaten girişmişlerdi. Bahadır, ayrıca Kızıldeniz'e deniz ticaretini canlandırma projesine büyük yatırım yaptı.[8]

Bahadır, bununla birlikte, Gucerat'ı bir deniz gücü olarak kurmaya yönelik tüm bu çabaların ortasında, karada onu Babür İmparatoru Hümâyun ile çatışmaya sürükleyen yanlış yönlendirilmiş bir genişleme seferi de başlattı. Bu sefer kampındaki Rumi varlığıyla ilgiliydi. Çünkü Bahadır'ı güçlü Babürlülerle bir savaşı kışkırtmak için ilk cesaretlendiren unsur, Osmanlıların güçlü topçularına duydukları güven gibi görünüyor. Fakat gerekçesi ne olursa olsun, Bahadır önce Hümâyun tarafından alt edildiği ve ardından Mustafa Bayram'ın savaş alanından haince kaçmasıyla zayıfladığından hareketin trajik bir yanlış hesap olduğu ortaya çıktı. Bahadır, sonunda Mart 1535'te Babür ordusu tarafından yenildi ve kaçtı. Askerî olarak tükenmiş ve siyasi olarak yalnız kalmış Bahadır'ın Diu'ya sığınmaktan başka seçeneği yoktu ve oradan çaresizlik içinde yardım için eski düşmanı Portekizlilere yöneldi. Bahadır, Ekim 1535'te Babür ordusu hâlâ yaklaşmaktayken Portekiz genel valisi Nuno da Cunha ile aşağılayıcı bir

Pearson, *Merchants and Rulers*, 75.
Dejanirah Couto, "Hādim Seleimão", 494.
Zeinu'd-Din, *Tohfut ul-Mujahideen*, 135.

anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Diu'nun gümrük dairesinin kontrolünü Portekizlilere devretti. Onlara Diu limanında bir kale inşa etme izni verdi ve acil askerî destek vaadi karşılığında krallığının Osmanlı İmparatorluğu ile tüm ilişkilerini kesme vaadinde bulundu.[9]

Önceki on yılın çoğunu Diu'nun kontrolü için başarısız planlar yapmakla geçiren Portekizliler için bu antlaşma, birinci dereceden bir diplomatik darbe olarak kutlandı. Fakat Gucerat'ı deniz gücü hâline getirme hayallerinden vazgeçmeye hiç niyeti olmayan Bahadır, bunu en iyi ihtimalle geçici bir anlaşma olarak görmüş gibi görünüyor. Daha onaylanmadan anlaşmanın yürürlükten kaldırılmasını zorlamak için adımlar atmaya başlamıştı. Bahadır, henüz 1535 yazında, muhtemelen Hoca Sefer'in kışkırtmasıyla, hazinesini ve evindeki tüm kadınları, güvenilir memuru Asaf Han'ın sorumluluğuna vermiş ve onları güvenli bir yer olan Mekke'ye göndermişti.[10] Oradan, Asaf Han'a İstanbul'a bir elçi göndermesi ve Diu'yu Bahadır'ın kontrolüne geri vererek Osmanlı yetkililerini kendi adına müdahale etmeye ikna etmesi talimatını verdi.[11]

Bu görev için seçilen elçi Umdetü'l-Mülk, 1536 sonbaharında Osmanlı başkentine geldi. Sultana oldukça pahalı bir mücevher kuşağı ve başka birçok ihtişamlı hediye sundu. Gucerat halkını, kendi deyimiyle 'karadan Babürler ve denizden kâfirler'in ikiz belasından kurtarması için ona yalvardı.[12] Seferin masraflarını karşılamak için, Bahadır'ın '1 milyon 270 bin 600 altın içeren 250 sandık' değerindeki tüm devlet hazinesini teslim etmeyi teklif etti.[13] 1537 baharında Bahadır'ın

Bu olaylar hakkında, bkz. DA, dec. IV, 9. Kitap, 7. Bölüm; ayrıca Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 214.

[10] Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 219.

[11] *DA*, dec. IV, 9. kitap, 8. bölüm; Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 207; M. Y. Mughul, "The Expedition of Suleyman Pasha Al-KHadım to India (1538)", *Journal of the Regional Cultural Institute (Iran, Pakistan, Turkey)* 2/3 (Summer 1969): 146.

[12] Lütfi Paşa, *Tevārīḫ-i Āl-i 'Os̱mān*, 357.

[13] Asaf Han'ın gönderdiği 17 Zilhicce 942/7 Haziran 1536 tarihli mektubun aslı

Portekizliler tarafından haince öldürüldüğü haberiyle birleşen bu talih kuşu, sultanı müdahale edilmesi gerektiğine ikna etmeye yetti. O sırada Rumeli genel valisi olarak görev yapan Hadım Süleyman Paşa, derhâl Mısır'a atandı, vezir rütbesine terfi etti ve Hindistan'ın denizden işgaline hazırlanma emri verildi.[14]

Hadım Süleyman Küresel Bir İttifak Kuruyor

Paşa, Mısır'a vardığında, istihbarat toplama ve karmaşık diplomasiyi birleştirerek seferini planlamaya başladı. İlk adımı, Arabistan'ın Hadrami kıyısındaki stratejik liman kenti Şihr'in hükümdarı Sultan Bedir'e planları hakkında gizli mesajlar göndermek oldu. Bedir, kendi topraklarında bir grup Portekizli tüccarı tutuklatarak ve resmî bir hediye olarak Mısır'a göndererek buna yanıt verdi.[15] Bu Portekizli mahkumlardan 25'i daha sonra Hadım Süleyman tarafından bizzat sorguya çekildi ve paşa tarafından en bilgili ve işbirlikçi olarak belirlenen ikisi İstanbul'a gönderildi. Orada, güvenilir danışmanı Francesco Giustiniani, içlerinden Diego Martins adlı Hıristiyanlığa geçmiş bir Yahudi'yi İslam'ı benimsemeye ve Osmanlılarla işbirliği yapmaya ikna etmeyi başardı. Giustiniani, padişahla kısa bir görüşmeden sonra Martins'e Mısır'a kadar eşlik etti ve burada ikisi, Hadım Süleyman'a seferin ayrıntılarını planlamasında yardım etti.[16]

halen Topkapı Sarayı arşivlerindedir, T.S.M.A. E.1351; Bu mektubu İstanbul'a getiren elçinin isminden bahseden tek Osmanlı kaynağı anonimdir: *Ḳānūnnāme-i Sulṭān Süleymān Ḫān*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Ms. no. 1970, dosya. 14a; Dönemin Divan-ı Hümayunu'nun bir mensubu tarafından kaleme alınan bu elçiliğin ziyaretinin ilk elden anlatımı için bkz. Lütfi Paşa, *Tevārīḫ-i Āl-i 'Oṣmān*, 357–58; Portekiz kayıtları, olayların burada açıklanandan biraz farklı bir yorumunu sunar. Bkz. *DA*, dec. V, 2. kitap, 6. bölüm.

[14] Mughul, "Expedition of Suleyman Pasha", 148–48.

[15] Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 73–74.

[16] Roma'dan Pedro de Sousa de Távora'nın raporuna bakın. 19 Temmuz 1537, CDP, III, 396–97.

Bu sırada Hoca Sefer de Gucerat'ta yaklaşan Osmanlı saldırısına hazırlanıyordu. Surat'taki üssünden Hadım Süleyman'a bir mektup göndererek paşayı Diu kalesini birincil askerî hedefi yapmaya çağırdı ve harekât için gerekli her türlü yardımı sağlayacağına söz verdi. Mektubunun Portekizce bir başka ifadesine göre:

> (Hoca Sefer), filonun doğrudan Hindistan'a gönderilmesini ve gerekli tüm yardımı sağlayacağı için (Portekiz'in elindeki) kaleyi ele geçirmenin çok kolay olacağı Diu adasına inmesini istedi. Ve (Diu), Hindistan'ın tüm deniz ticaret yollarının merkezi olduğundan, oradan Portekiz'in tüm ana kalelerine karşı istenilen zamanda savaş açılabilir ve bunların hiçbiri direnemez. Böylece Portekizliler Hindistan'dan kovulacak, ticaret eskisi gibi yeniden serbest kalacak ve Muhammed'in ikametgahına giden yol onların talanlarına karşı yeniden güvende olacaktır.[17]

Hoca Sefer'in işbirliğini bu şekilde güvence altına alan Hadım Süleyman, saldırıda Hint Okyanusu'nun her tarafındaki Müslüman güçlerle işbirliği yapmak için daha geniş bir diplomatik çaba başlatmaya artık hazırdı. Yaveri Solak Ferhat'ı Müslümanların elindeki Yemen ve Hadramaut limanlarına bir elçiliğe göndererek işe başladı. Fakat Ferhat, burada yalnızca karışık bir başarı elde etti. Zebid'de, Hadım Süleyman'ın planlarının bilgeliğini açıkça sorgulayan yerel diktatör Nakhoda Ahmet'ten beklediği ilgiyi kesinlikle görmedi. Ve Aden'de, daha da dramatik bir şekilde, hüküm süren Emir ibn Davud, Ferhat gelmeden önce şehirden kaçtı ve

17 *"lhe pedio... que mandasse sua armada a India contra os portugueses e que viesse demandar aquella ilha de Dio, onde lhe seria muito fasil tomar aquella fortz.a para o que lhe daria elle toda ajuda necessaria. E que ficava dali a ballravento de toda a India para onde a todo o tempo que quisesse poderia partir a fazer guerra as mais fortalezas dos portugueses que lhe não poderião resistir. E assy os lanssarião fora da India e tornaria a ficar o comerssio antigo em sua liberdade como dantes e a romagem da casa de Mafamade desempedida aos romeiros della."* *DA*, dec. V, 2. Kitap, 8. bölüm.

Osmanlı heyetiyle görüşmeyi bile reddetti.[18] Şihr'de ise Sultan Bedir, Osmanlı heyetine hediyeler ve iltifatlar yağdırdı, bundan böyle Sultan Süleyman'ın adına Cuma hutbesi okunmasını emretti. Ferhat'ı "Sultan Bedir'in kendisine karşı gösterdiği şeref, cesurca muamele ve saygı için minnettar bir ruh hâli ve övgü dolu sözlerle" gönderdi.[19] Son olarak, Ferhat'ın heyeti Osmanlı topraklarına dönmeden önce Umman Denizi'ni geçerek Afrika Boynuzu'na gitti ve burada Zeyla'nın güçlü Emiri Ahmet el-Mücahit'ten benzer destek ifadeleri duydu.[20]

Ferhat'ın Mısır'a dönmesiyle birlikte Hadım Süleyman'ın bir sonraki adımı, Osmanlı Devleti'yle daha önce hiçbir şekilde resmî temas kurmamış olanlar da dâhil, çok daha uzak güçlerle ilişkiler kurmak oldu. Çok çarpıcı bir şekilde, çağdaş Portekizli gezgin Fernão Mendes Pinto'nun anlatımından şunu öğreniyoruz: "Paşa, güneydoğu Asya'daki Sumatra adasındaki uzak Açe Sultanlığı'na Mısır'dan 'özenle seçilmiş adamlardan' oluşan bir timi 'Hamat Han adlı bir Türk'ün komutası altında' gönderdi."[21] Pinto'nun raporunda ayrıca Portekizlilere sert bir uyarı yer alır. Bu rapor kendisine, Açe iktidarı için yerel rakiplerinden birinin misafir büyükelçisi tarafından Malakka'da teslim edilmiştir. Rapor, Hadım Süleyman'ın hangi koşullar altında bu kuvveti göndermeyi kabul ettiği hakkındadır. Bu elçiye göre:

> (Osmanlılar bu birlikleri Açe Sultanı'na yardım etmek için gönderdiler) Malakka boğazında deniz üstünlüğünü ele geçirdiler ve halkının açıkça övündüğü gibi sizi (Portekizlileri) Banda ve Maluku adalarıyla yaptığınız tüm baharat ticaretinden mahrum bıraktılar. Çin, Sunda, Borneo, Timor ve Japonya'ya giden tüm ticaret yollarınızı kapatıyorlar. Öğ-

[18] Serjeant, *Hadrami Chonicles*, 78.
[19] Serjeant, *Hadrami Chonicles*, 76–77.
[20] Osmanlıların Zeyla ile ilişkileri hakkında bkz. Orhonlu, *Habeş Eyaleti* (İstanbul, 1974), 1–17.
[21] Pinto, *The Travels of Mendes Pinto*, ed. ve çev. Rebecca D. Catz (Chicago, 1989), 28; ayrıca bkz. Anthony Reid, "Sixteenth-Century Turkish Influence in Western Indonesia", *Journal of South East Asian History* 10/3 (ARALIK 1969), 402.

rendiğimize göre, kendisini her türlü yardımı alma umuduyla dolduran yeğeni Kahire Paşası aracılığıyla Büyük Türk ile yeni imzaladığı anlaşmanın koşulları bunlardır.[22]

Kuşkusuz, bu pasajları yorumlamada bazı güçlükler vardır. Pinto, Hadım Süleyman'ın Hindistan seferinin tamamlanmasından tam bir yıl sonra, 1539'a kadar Malakka'ya ulaşamadı. Raporu ise Hamat Han ve adamlarının da Sumatra'ya yalnızca 1539'un başlarında geldiğini göstermektedir. Bu yüzden bazı tarihçiler, bu Osmanlı askerî gücünün gerçekten de Hadım Süleyman Paşa tarafından doğrudan Mısır'dan mı gönderildiği, yoksa bunların, paşanın 1538'de Diu'dan çekilmesinden sonra bağımsız olarak Güneydoğu Asya'ya ulaşan 'beklenmedik' paralı askerler olup olmadığı konusunda şüphelerini dile getirdiler.[23] Doğrulayıcı kaynaklar olmadığı için, bu soru muhtemelen kesin olarak asla cevaplanmayacaktır. Ancak Pinto, Osmanlı kuvvetlerinin doğrudan 'Mekke boğazlarından' geldiğini oldukça açık bir şekilde belirtiyor.[24] Ayrıca Pinto'nun, kendisinin belirttiği gibi, gerçekten de Haziran 1539'da Malakka'da olduğunu varsayarsak o zaman anlatısının kronolojisi yakından incelendiğinde, Diu kuşatmasından gelen paralı askerlerin Sumatra'ya ondan önce ancak çok büyük zorluklarla ulaşmış olabileceği görülmektedir.[25]

Dahası, Pinto, Hamat Han ve adamlarının "(Açe Sultanı'nın) bir biber kargosu ile (Kızıldeniz'e) gönderdiği dört gemiyle" Açe'ye ulaştığını iddia ediyor.[26] Bu bilgi, Açeliler için Osmanlı askerî desteği sayesinde Hadım Süleyman

Pinto, *Travels*, 38.

23 Örneğin bkz. Reid, "Turkish Influence", 402; Alves, *Domínio do norte*, 142.

24 Pinto, *Travels*, 21.

25 Pinto bize, 13 Nisan 1539'da Osmanlıların Diu'dan çekilmesinden sonraki ilk musonla birlikte Goa'dan Malakka'ya gitmek üzere yola çıktığını anlatıyor ve Osmanlıların geldiği sırada en az birkaç aydır Sumatra'da seferber olduklarında ısrar ediyor. Gucerat'tan gelen herhangi bir kuvvet, muhtemelen Açe'ye yolculuk yapmadan önce Pinto ile aynı musonu beklemek zorunda kalacağından, Osmanlılar, Kızıldeniz'den doğrudan Güneydoğu Asya'ya yelken açarak bir önceki yılın musonuyla gelmiş olmalı.

26 Pinto, *Travels*, 21.

ile Calicut'un Mappilla korsanları arasında gelişen bir ilişki arasında bir bağlantı olduğunu gösteriyor. Önceki bölümde belirtildiği gibi, Açe ile Kızıldeniz arasında Maldivler üzerinden doğrudan bir deniz yolunun açılması, 1527'de söz konusu Mappilla korsanlarının bir buluşuydu. 1530'lara gelindiğinde ise bu rota boyunca yılda sekiz gemi düzenli olarak Cidde'ye gönderiliyordu. Bu yıllar boyunca, Mappilla lideri Pate Marakkar ayrıca 50 kadar hafif fustadan ve birkaç bin kişiden (bin tüfekli ve dört yüz top parçası dâhil) oluşan büyük bir saldırı filosu topladı. Korsanlar bunlarla 1537'de Seylan Denizi'nde Portekizlilere saldırmaya başladı.[27]

Doğrudan kanıt çok az olsa da Güney Hindistan kıyılarının açıklarındaki bu Mappilla harekâtının, Hadım Süleyman'ın Mısır'daki hazırlıkları ve Açe'de neredeyse eşzamanlı askerî operasyonların başlamasıyla doğrudan koordine edilmiş olması son derece muhtemel görünüyor. En olası senaryo şu gibi görünüyor: 1537'de Pate Marakkar ve Calicut'da Zamorin'den gönderilen elçiler tarafından cesaretlendirilen Hadım Süleyman bizzat Hindistan'a giderken Hamat Han'ı Açe'ye gönderdi. Portekiz gemilerini taciz etme ve mümkünse Portekiz'in Malakka kalesine yapılacak bir saldırıya yardım etme emri verdi. Bu hipotez, Açe filosunun Hamat Han'ın oraya varmasından kısa bir süre sonra Sultan Alaaddin Riayat Şah'ın 1539 yazında kardeşine karşı bir saray darbesiyle iktidarı ele geçirmesinin ardından, Malakka'yı kuşatması gerçeğiyle desteklenmektedir.[28]

Böylece, 1538 baharında, Hadım Süleyman'ın kendi filosu Süveyş cephaneliğinde tamamlanmak üzereyken paşa muazzam bir okyanus ötesi koalisyon kurmayı başardı. Bu koalisyon İstanbul'u, Şihr ve Gucerat'tan Calicut ve Sumatra'ya

Pate Marakkar ile ilişkiler için bkz. Jorge Manuel Costa da Silva Flores, *Os Portugals e o mar de Ceilão 1498–1543: Trato, diplomacia e guerra* (Lizbon, 1998).

28 Denys Lombard, *Le Sultanat d'Atjeh au temps d'Iskandar Muda 1607–1636* (Paris 1967), 37. Ayrıca bkz. Alves, *Domínio do norte*, 162–66.

kadar Hint Okyanusu'nun tüm genişliği boyunca müttefikleriyle birleştiriyordu. Bu muhtemelen, şimdiye kadar bir araya gelmiş coğrafi olarak en kapsamlı ittifaktı. 20-30 yıl önce tasavvur edilemeyecek bir oluşumdu. Hadım Süleyman, bu kıtalararası yapbozun son parçası olarak planlamasının coğrafi kapsamını daha da genişletmek için Akdeniz'deki siyasi gelişmelerden yararlandı. Osmanlı'nın 1537'de Venedik'e savaş ilan etmesini bahane ederek Mısır'daki tüm Venedik ticaret gemilerine el koydu ve mürettebatını kendi filosunda hizmete soktu.[29] Süveyş'teki kuvvetleri yüzlerce Venedikli topçu, kaptan ve yetenekli zanaatkârla çoğalttığında, sonunda Hindistan'a yelken açmaya hazırdı.

1538 Osmanlı Seferi

Hadım Süleyman'ın Hindistan seferi, günümüz araştırmacıların son derece az ilgisini çekmiş olmasına rağmen neredeyse her açıdan gerçekten şaşırtıcı boyutlarda bir girişimdi. Süleyman'ın yaklaşık 70 gemiden oluşan donanması, bir asırdan fazla bir süre önce Çinli amiral Cheng Ho'nun efsanevi filolarından bu yana Hint Okyanusu'nda görülen en büyük donanmaydı.[30] Dahası, 10 bin kişiye yaklaşan toplam mürettebatıyla gücü, muhtemelen Portekiz Asya'sındaki tüm kolonilerin toplam nüfusuna eşit olan çağdaş Portekiz filolarını gölgede bıraktı.[31] Akdeniz'deki en çetin savaş

[29] *DA*, dec. V, 2. kitap, 6. bölüm. Bu Venedik mürettebatından birinin anonim bir üyesi, keşif gezisi için ana tarihsel kaynağı oluşturan bir anlatının yazarıydı. İngilizce çeviri için bkz. "Particular Relation of the Expedition of Solyman Pacha from Suez to India against the Portuguese at Diu", Robert Kerr ed., *General History and Collection of Voyages and Travels* (Edinburgh, 1824), 7: 257-87.

[30] Bu ilk filonun boyutunun yeniden değerlendirilmesi için bkz. Christopher Wake, "The Myth of Zheng He's Great Treasure Ships", *International Journal of Maritime History*, 14/1 (June 2004): 59–75.

[31] Portekiz Asya'sı için nüfus rakamları üzerine, bkz. Sanjay Subrahmanyam, *The Portuguese Empire in Asia, 1500–1700: A Political and Economic History* (Longon, 1993), 216–24.

standartlarına göre bile paşanın donanması çok büyüktü ve o dönemde şimdiye kadar toplanmış en büyük Osmanlı donanmasından biri sayılırdı. Üstelik tüm bunlar, Mısır ve Arabistan'da hiç orman bulunmamasına rağmen başarıldı. Bu, yapımında kullanılan her kalasın imparatorluğun başka yerlerinden Mısır'a gönderildiği ve ardından 150 kilometreden fazla, çöl boyunca karadan Süveyş'teki cephaneliğe taşındığı anlamına gelmektedir.

1538'deki seferi dikkatlice planlanmış ve abartılı bir şekilde finanse edilmiş olsa da sonunda Hadım Süleyman'ın umduğu her şeyi sağlamadı. En büyük hayal kırıklığı, paşanın uzaktaki müttefikleriyle ortak çabalarının amaçlanan sonucu vermemesiydi: Coromandel sahili açıklarında, Pate Marakkar'ın Mappilla korsanlarından oluşan filosu, Hadım Süleyman Süveyş'ten ayrılmadan aylar önce Portekizliler tarafından yok edildi; Güneydoğu Asya'da, Portekiz Malakkası'na yönelik Açe saldırısı da aynı şekilde püskürtüldü. Gucerat'ta Osmanlı operasyonları, Hadım Süleyman ve yerel müttefikleri arasındaki zayıf işbirliği nedeniyle kesintiye uğradı ve sonunda paşayı Diu kuşatmasını kaldırmaya ve eli boş bir şekilde Yemen'e geri çekilmeye zorladı.

Yine de unutulmamalıdır ki en azından Diu'da Osmanlıların elinden kıl payı farkla kurtulmak zaferdi. Hadım Süleyman, şehri almak için altı haftalık destansı bir mücadelenin ardından nihayet Eylül 1538'de kuşatmanın kaldırılması emrini verdiğinde, Diu kalesinin içindeki Portekiz garnizonu neredeyse can çekişiyordu; cephaneleri tamamen tükenmişti ve silah taşıyacak kadar sağlıklı 40'tan fazla askeri yoktu.[32]

[32] Burada alıntılanan kaynaklara ek olarak, kuşatmayla ilgili ana Portekiz anlatısı Lopes de Sousa Coutinho'nun *História do cerco de Dio* (Lizbon, 1890); ayrıca bkz. Luciano Ribeiro'nun iki belge koleksiyonu, "O primeiro cerco de Dio", *Studia* 1 (Jan. 1958): 201–95; ve "Emtorno do primeirocerco de Diu", *Studia* 13–14 (Jan.–July 1964): 41–100; ek olarak Herbert Melziğ, *Büyük Türk Hindistan Kapılarında* (İstanbul, 1943). Kutbeddin Mekki'nin kroniği dışında, Osmanlı kuşatma anlatıları sinir bozucu bir şekilde mevcut değildir. Kısmi bir istisna, Katib Çelebi'nin *Tuḥfetü'l-Kibār* adlı eserindedir, 83–84. Hadım Süleyman'ın kendi

Portekizli tarihçi Diogo do Couto'ya göre, savaşın son günlerinde "durum o kadar tehlikeliydi ki, dışarıdan herhangi bir gözlemci kesinlikle kaybedildiğini tahmin ederdi."[33]

Öyleyse Diu'nun yakalanması neredeyse kaçınılmaz görünürken Hadım Süleyman niçin yüz kızartıcı bir geri çekilmeyi seçti? Paşanın kınanmasında neredeyse hemfikir olan kuşatmayla ilgili günümüze ulaşan anlatıların çoğu, onun kararını korkaklığına atfediyor. Bu kaynaklarda, Goa'dan yola çıkan bir Portekiz yardım gücüne dair söylentilerden korktuğu ileri sürülmektedir. Fakat bunda görünüşte doğruluk payı olsa da paşanın kuşatmasına karşı kendi yerel müttefiklerinde bile artan bir direnişle karşı karşıya olduğu da açıkça görünüyor. Bu nedenle, Osmanlıların Diu'dan çekilmesi –paşanın müttefiklerinin Sumatra veya Seylan Denizi'nde uğradığı aksiliklerin aksine– askerî bir yenilgiden çok siyasi bir yenilgi olarak değerlendirilmelidir.

Bu, Hadım Süleyman'ı başarısızlığının tüm kişisel sorumluluğundan katiyen muaf tutmaz. Kuşatma sırasında, uzaktan büyük ittifaklar kurmakta bu kadar usta olan aynı adam, yakın mesafede çok daha az yetenekli bir devlet adamı ve diplomat olduğunu kanıtladı. Sefer boyunca tavrı hem Müslüman hem de Hıristiyan anlatılarında genellikle buyurgan, aldatıcı, ani ve şiddetli öfke nöbetlerine eğilimli olarak tanımlanıyor. Ve aşırı derecede ilerlemiş yaşı ve hoş olmayan fiziksel görünümü de bir etken olmalı, çünkü 80 yaşında ve gülünç derecede şişman bir hadım olarak, Hindistan Müslümanlarının güçlerini toplamak için ilham alabilecekleri kudretli bir fetih kahramanı imajına pek uymuyordu.

Fakat paşanın karakterindeki bu tür kusurlar, önceden

anlatısı, mektup koleksiyonunda eksiktir. Bkz. Fevzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın muhasara planı", *Belleten* 9 (1940): 63–73; Hadım Süleyman'ın Gucerat Veziri Ulu Han'a yazdığı bir mektup bugün Torre do Tombo Arşivlerinde Portekizce tercümesiyle korunmaktadır. Bkz. A.N.T.T., *Corpo Cronológico*, parte 3a, maço 14, doc. 44.

[33] DA, dec. V, 5. kitap, 3. bölüm.

var olan bir dizi siyasi zorluğu şiddetlendirmeye hizmet etti yalnızca. Bu zorluklar, bazı Hint Okyanusu Müslümanlarının bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti fikrine direnişinden ziyade liderlik eksikliğine dayanıyordu. Nitekim Hadım Süleyman Mısır'dan yelken açmadan önce, Aden Emiri ibn Davud, 1537'de Süleyman'ın elçisi Ferhat'ı kabul etmeyi reddettiğinde bu tür sıkıntılar başlamıştı. O sırada paşa tarafından küçümsense de bu olay, büyük bir diplomatik krizin tüm unsurlarını içeren bir hakaretti. Çünkü Aden, tüm Yemen sahilindeki en güçlü müstahkem limandı ve Osmanlılara karşı en az 20 yıl öncesine dayanan bir düşmanlığı ve Portekizlilerle dostane ilişkileri vardı. Aden'in stratejik önemi nedeniyle, Hadım Süleyman, Hindistan'a giderken şehri öylece es geçemeyeceğini gayet iyi biliyordu. Çünkü bunu yaparsa, görevinin geri kalanında ikmal hatlarını tehlikeli bir şekilde açıkta bırakacaktı. Fakat aynı zamanda, Aden Emiri'yle gireceği uzun bir çatışmanın, Diu'ya yönelik koordineli saldırısında zaferini tehlikeye atabileceğini de biliyordu.

Daha iyi bir seçeneği olmayan paşanın Hindistan'a giderken Aden'e vardığında bulduğu çözüm, ikiyüzlülük ve gaddarlığın karakteristik bir bileşimiyle hareket etmek olmuştu: önce dostluk numarası yapmak ve emiri resmî bir uzlaşma için amiral gemisine davet edip sonra birdenbire onu bağlayıp geminin avlusunda boynundan asılmasını emretti. Bu sırada Aden kalesini ele geçirmek için karaya bir yeniçeri birliği gönderildi (Görsel 7).[34] Hadım Süleyman böylece daha önce hem Memlüklerin hem de Selman Reis'in elinden kurtulmuş olan stratejik bir limanı tek kurşun atmadan ele geçirmişti. Fakat bunu kendi itibarına büyük bir leke sürerek yapmıştı, çünkü ihanetinin haberi hızla uzaklara yayıldı ve birden fazla potansiyel Hintli müttefiki paşaya güvenilmemesi gerektiğine

[34] Kutbeddin Mekki, *Ahbār al-Yemānī*, dosya 38b; Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 44; Soudan, *Chronique d'al-Mawza'ī*, 55–56; Katib Çelebi, *Tuhf etü'l-Kibār*, 83;

ikna etti.[35] Bu, birkaç hafta sonra, Osmanlı donanmasının öncü kuvvetleri Hindistan kıyılarına ulaşıp Deccan'daki güçlü Müslüman hükümdar Adil Han'a bir elçi gönderdiğinde paşa için aşikâr hâle geldi. Elçi, Diu kuşatması sırasında lojistik destek karşılığında Portekizlilerden Goa'yı fethetmesine yardım etmeyi teklif etti. Adil Han bunu reddetti. Yemen'deki son olayların ışığında, "Goa'yı geri getirme sözü veren Büyük Türk'tense, orayı kendisinden alan Portekizlilerin dostu olmayı tercih edeceğini" ilan etti.[36]

Askerleri nihayet Diu'da karaya çıktıktan sonra paşa için işler daha kolay olmadı. Orada, beklendiği gibi, Hoca Sefer'in Rumi birliği ve Bahadır'ın oğlu olan Gucerat'ın yeni sultanı Mahmut tarafından gönderilen birkaç bin asker tarafından karşılandı.[37] Fakat Hadım Süleyman'ın Sultan Mahmut'un başkomutanı Ulu Han'la ilk görüşmesinde paşa, mevkidaşına öyle küçümseyici davranmıştı ki onu, Hoca Sefer'in özel hizmetkârlarından biri sandığı söylendi.[38] Hadım Süleyman bunu yalanladı ve dostane bir 'selamünaleyküm' ile selamlaşmayı bile reddederek kendisine ilk hakaret edenin Ulu Han olduğu konusunda ısrar etti.[39] Fakat Ulu Han yine de hakareti Sultan Mahmut'a bildirdi. Hükümdarının şüphelerini öyle bir uyandırdı ki, Hadım Süleyman'ın elçisi birkaç gün sonra Mahmut'un sarayına bir kaftan hediye ederek geldiğinde Mahmut öfkeyle hediyeyi reddetti. Bir sultana cüppe sunan bir hizmetçinin 'onun mevkisini anlamadığı' şeklindeki veciz mesajla cevap verdi.[40] Hadım

[35] Kutbeddin Mekki'nin bu konudaki görüşleri için bkz. Aḫbār al-Yemānī, dosya 38b; Ayrıca bkz. Katib Çelebi,
Tuḥfetü'l-Kibār, 83.
[36] Pinto, *Travels*, 13.
DA, dec. V, 3. kitap, 6. bölüm.
[38] Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 97; *DA*, dec. V, 3. kitap, 7. bölüm; Kutbeddi Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya 39b.
[39] Olayların Hadım Süleyman açısından anlatımı için, bkz. A.N.T.T. *Corpo Cronológico*, parte 3a, maço 14, doc. 44.
[40] "*miḳdār ve ḥaddın bilmez.*" Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya 40a.

Süleyman derinden sarsıldı. Hatta o kadar etkilendi ki o döneme ait bir kaynağa göre, bu haberi duyunca kimsenin görmediği bir yere girip haykırdı: "O vezir beni görmeye geldiğinde, onu boynundan astırarak meseleyi halletmeliydim!"[41] O andan itibaren "o sultana ve vezirlerine karşı nefretten başka bir şey beslemediği" söylendi.[42] Görünüşe göre bu duygu karşılıklıydı ve kısa bir süre sonra Mahmut, tüm kuvvetlerinin Diu'dan çekilmesini ve iç kısımlara tek taraflı olarak ricatı emretti.[43]

Osmanlı-Gucerat ilişkilerindeki bu çöküşe dair günümüze ulaşan hemen hemen tüm anlatılar, bunun Diu kuşatmasının nihai başarısızlığında kritik bir faktör olduğu konusunda hemfikirdir. Hemen hemen o dönemde kaleme alınmış *Gucerat'ın Arap Tarihi*'nin yazarı Hacı ed-Dabir, Hadım Süleyman'ın eksikliklerini şu sözlerle özetledi: "Kibar olsaydı istediğini alırdı fakat sert ve dik başlıydı. Kimse ona yanaşmadı veya onunla uzlaşmak istemedi. Bu nedenle o, hiçbir şey başaramadı."[44]

Öyle bile olsa, bu diplomatik kargaşanın (her ne kadar Hadım Süleyman'ın davranışı bunu kışkırtmakta etkili olsa da) Gucerat siyasetinde daha derin bir değişimin belirtisi olduğu anlaşılabilir. Paşanın bu siyasette talihsiz (tamamen masum değilse de) bir kurban olduğu söylenebilir. Burada şu hatırlanmalıdır: Sultan Bahadır, üç yıl önce Osmanlıları Gucerat'ın işlerine müdahale etmeye ilk kez davet ettiğinde savaş alanında Babürlerin elinde küçük düşürücü bir yenilgiye uğramıştı ve Diu şehrini gönüllü olarak Portekizlilere teslim etmek üzereydi. O çaresiz anda, İstanbul'la bir ittifak kurmak, Bahadır'a tahtını korumak için sahip olduğu tek

[41] *vezīr-i a'ẓamı geldükde eger ṣalb eylemiş olaydım tamām murād üzere meṣāliḥ itmām olmış idi.*" Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya 40a.

[42] Kutbeddin Mekki, *Aḫbāral-Yemānī*, dosya 40a. Ayrıca bkz. Serjeant, *Hadrami Chonicles*, 97.

[43] Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 227; Katib Çelebi, *Tuḥf etü'l-Kibār*, 83.

[44] Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 227.

makul fırsat gibi görünmüş olmalı. Fakat aradan geçen üç yıl içinde büyük değişiklikler yaşanmıştı: Bahadır, Portekizliler tarafından haince öldürülmüştü; Babürler beklenmedik bir şekilde Delhi'ye çekilmişti ve yeni sultanın, Bahadır'ın oğlu Mahmut'un artık başka bir yabancı işgal gücünü ülkesine davet etme arzusu (veya güdüsü) kalmamıştı.

Tüm bunlar, Mahmut'un ordusunun 1538'de Diu'da ortaya çıkmasının, alenen itibarını kaybetmemek için Osmanlı komutanıyla düzenlenmiş olabileceği ihtimalini artırıyor. Sefere bu kadar çok yatırım yapmış olan Hadım Süleyman'ın, Diu kalesini ele geçirmeyi başarması durumunda önceki hükümdarına öylece iade etmesi pek mümkün değildi. Mahmut da bunu düşünmüş olmalı. Bu nedenle, genç padişahın başından beri, babasından miras kalan ve kendisinin hiçbir zaman özel bir ilgi duymadığı bir ittifaktan vazgeçmek için ikna edici herhangi bir bahane bulmaya hevesli olması makul görünüyor.

Aynı şekilde, Mahmut'un sarayının üst kademelerinde büyüyen bir çatlağın işaretlerini de tespit edebiliyoruz. Bu çatlak, Hoca Sefer'in Osmanlı yanlısı Rumi seçkinleri (Bahadır'ın saltanatı sırasında açıkça tercih edilen) ile Ulu Han'ın başını çektiği eyaletin daha geleneksel yerli savaşçı aristokrasisi arasında giderek açılmış gibi görünüyor. Nispeten zayıf bir hükümdar olarak ve tahta çıktığı sıralarda henüz ergenlik çağında olan Sultan Mahmut, bu ikinci grubun etkisi altına girmiş görünüyor. Bunlar, 1535'te Mustafa Bayram'ın savaş alanında Babürlülere sığınmasının ardından, padişaha olan sadakatlerini giderek artan bir şekilde şüpheli olarak gördüler.[45] Daha da kötüsü bu Rumiler, aslen Osmanlı olduğundan ve en başta Hadım Süleyman'ın Diu'ya getirilmesinde etkili olduklarından, Ulu Han'ın daha yerel köklere sahip hizbin üyeleri, Portekiz'e karşı

[45] Hadom Süleyman aslında Hoca Sefer tarafından şu şekilde uyarılmıştır: "Padişah çocuktur ve her şey Vezirin elindedir." ["El Rey era moço e o gozil gouvernava tudo"], *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, parte 3a, maço 14, doc. 44. fol. Ib.

bir Osmanlı zaferinin yalnızca Gucerat'ta Rumilerin gücünü daha da sağlamlaştırmaya yardımcı olacağından korkuyorlardı. Bu tür Osmanlı karşıtı duyguları akla getiren Hadım Süleyman, daha sonra Ulu Han'ı kuşatma sırasında Portekizlileri kendi birliklerine tercih etmekle suçlayıp onu şöyle tarif etti: "Kâfirlerin pençesine o kadar derinden yakalanmış bir adam ki artık kendi dinini bile bilmiyor."[46]

Bu karmaşık iç rekabet ağının savaş alanındaki pratik sonucu, Hoca Sefer'e ve onun Rumi birliğine sadık güçlerin paşanın yanında kalması ve Diu kuşatması boyunca Osmanlılarla işbirliğini sürdürmesiydi. Fakat ne Sultan Mahmut'tan ne de başka herhangi bir yerel Müslüman güçten destek almadılar. Ve haftalar geçtikçe, kayıplar arttıkça ve barut ile erzak stokları tükendikçe, Hadım Süleyman ile Hoca Sefer arasındaki ilişki bile yıpranmaya başladı.[47] Bu nedenle, paşanın tam da zaferin yakın göründüğü bir anda kuşatmayı kaldırma ve geri çekilme kararı, korkaklığının veya muhakeme eksikliğinin bir sonucu olarak görülmemelidir. Bu, belirgin alternatiflerin yokluğu ve giderek daha izole bir diplomatik konum tarafından zorlanan bir hareketti. Beceriksiz diplomasisi ve kontrolünün dışındaki koşullar nedeniyle Hintli müttefiklerinin çoğunu kaybetmiş olan Hadım Süleyman, Diu'yu fethetmeyi başarsa bile, artık Diu'yu elinde tutabileceğinden emin olamıyordu. Kuvvetlerinin geri kalanını böylesine şüpheli bir girişimde riske atmak yerine, en iyi hareket tarzının Yemen'e dönmek ve en azından oradaki konumunu sağlamlaştırmak olduğuna karar verdi.[48]

46 *"Era tam nas maos dos ymfeis que nam conheceu a sua ley."* A.N.T.T. *Corpo Cronológico*, parte 3a, maço 14, doc. 44, fol. Ia.

Hatta bazı kaynaklar, Hadım Süleyman'ın geri çekilme kararının, kendisini büyük bir Portekiz yardım gücünün yolda olduğuna ikna etmek için Hoca Sefer tarafından uydurulmuş bir mektubun sonucu olduğunu öne sürüyor. Bkz. İsimsiz, "Particular Relation", 275; Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 97; Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 227.

48 Bu yorumu destekleyen olayların bir versiyonu için bkz. Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 85.

Görsel 7: Sönmüş bir volkan kraterinin içine inşa edilmiş olan Aden şehri, deniz kıyısındaki Asya'nın en ağır tahkimatlı liman şehirleri arasında yer aldı.[49]

Osmanlı Gücünün Yemen'de Güçlenmesi

Hadım Süleyman'ın Diu'dan çekilme kararı ne kadar tartışmalı olursa olsun, seferinin son Yemen faslı kesin bir başarı elde etti. Paşa ilk olarak Hadrami liman kenti Şihr'e yöneldi. Buranın hükümdarı Sultan Bedir, sefer boyunca sadık bir Osmanlı müttefiki olarak kalmıştı. Paşa, filo gücünü Bedir'in denetimini Dofar'a kadar kıyıya genişletmesine yardım etmek için kullandı. Mısır'daki hazineye ödenecek yıllık 10 bin eşrefi haraç karşılığında, ona sancak beyi unvanını bahşetti.[50] Ardından, Aden'deki Osmanlı garnizonunu takviye ettikten sonra, Zebid'in bağımsız hükümdarı Nahüda Ahmet'i devirdi ve Ta'izz ve Moha üzerinde de Osmanlı kontrolü kurdu.[51] Son olarak, Mekke'ye hac ziyareti yapmak ve İstanbul'a dönmek için ku-

[49] Georg Braun ve Frans Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, 1. cilt (Cologne, 1572).

[50] Sultan Bedir'in bu anlaşmayı teyit eden Şaban 945/Haziran 1539 tarihli mektubunun aslı için bkz. T.S.M.A. N.E.6704; Ayrıca bkz. Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 85–86.

[51] Hadım Süleyman'ın bu olaylarla ilgili kendi anlatımı için bkz. Kurtoğlu, "Hadım Süleyman", 69–73. Ayrıca bkz. Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar.

zeye yönelmeden önce, Yemen kıyılarının tamamına resmî bir Osmanlı idari yapısı getirdi. Vilayetin başına eski beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa el-Neşar'ı atadı.[52]

Nereden bakarsak bakalım, Osmanlı gücünün Yemen'de bu şekilde sağlamlaşması, Hadım Süleyman'ın Gucerat'tan alelacele geri çekilmesinin yarattığı utancı fazlasıyla telafi etti. 1538'e gelindiğinde Diu, muhtemelen tüm Portekiz Hindistanı'nda en ağır şekilde savunulan kale olarak sıralandı. Fakat Portekizliler için bile, yalnızca Yemen'de askerî bir varlık tesis ederek garanti altına alınabilecek olan Kızıldeniz'in kontrolüyle karşılaştırıldığında stratejik önemi sönük kaldı. Aslında yaklaşık 10 yıl önce, 1531'de Portekiz'in Diu'yu Sultan Bahadır'dan almaya yönelik ilk başarısız girişiminin arifesinde, isimsiz bir Portekiz raporu, Diu'ya sahip olmanın "Hindistan'da artık Osmanlı tehlikesi olmayacağı anlamına gelmediği" konusunda uyarıda bulunmuştu. "Çünkü başka birçok giriş limanı bulunmaktadır ve (Yemen'de) boğazların kapısındaki limana bir kale inşa edilmedikçe Rumi korkusundan dolayı Hindistan asla baskıdan kurtulamayacaktır."[53]

10 yıldan kısa bir süre sonra, bu tür korkular gerçeğe dönüştü. Hadım Süleyman'ın Yemen'i fethetmesi, Osmanlıların Aden ve Moha'da deniz üsleri ve gümrük binaları inşa etmesine izin verdi. Onlara Umman Denizi'nde kalıcı bir dayanak sağladı.[54] Yemen'deki bu Osmanlı varlığı, Diu'daki tersine rağmen yakındaki liman kenti Surat'taki konumunu yeniden sağlamlaştırmayı başaran Hoca Sefer'le sürekli işbirliğini de sağladı. Hoca Sefer, burada kendi deniz tahkimatlarını inşa

41b–43a; İsimsiz, "Particular Relation", 279; *DA*, dec. V, 5. Kitap, 4. bölüm; Soudan, *Chronique d'al-Mawza'ī*, 55–56; Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 84.

J. R. Blackburn, "Two Documents on the Division of Ottoman Yemen into Two Beglerbegiliks (973–1565)", *Turcica 27* (1995): 244; Orhonlu, "Kızıldeniz Sahilleri'nde Osmanlılar", *Tarih Dergisi* 16 (Temmuz 1961): 16; Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 84.

PM, 6: 295.

54 Aden'deki tahkimatlar hakkında, bkz. the letter of João de Castro, Oct. 29, 1539, içinde *Cartas*, 38. Moha için bkz. Anonymous, "Particular Relation", 240.

etmeye başladı (Görsel 8).[55] Surat, çok geçmeden, Gucerat ile Kızıldeniz arasındaki deniz trafiğinin ana geçiş noktası olarak ortaya çıkacak ve Portekiz'in Diu üzerindeki kontrolünü bir dereceye kadar gereksiz kılacaktı.[56]

1540'a gelindiğinde Portekizli yetkililer bu nedenle deniz imparatorluklarının geleceğini çok karanlık bir şekilde resmediyorlardı. Örneğin müstakbel genel Vali João de Castro, o yıl krala yazdığı bir mektupta, Osmanlıların artık Yemen'in tüm limanlarını sıkı sıkıya kontrol altında tuttuklarını teyit eder ve şöyle ekler:

> Bu yeni komşuların bizim için ne kadar zarar verici ve sakıncalı olacağını belirtmeye gerek yok, çünkü sadece mevcut konumlarını korumakla büyük bir tehdit oluşturuyorlar ve [kendi savunmamızı sağlamak için] bizi o kadar büyük harcamalara mecbur edecekler ki, kısa bir süre sonra bu toprakları tamamen terk etmek zorunda kalacağız.[57]

Osmanlıların Yemen'in fethinden sonraki konumu öyle bir iyileşmişti ki, aslında bazı Portekizliler, başından beri Hadım Süleyman'ın birincil hedefinin Diu değil, Yemen olduğunu düşünmeye başladılar.[58] İstanbul'daki padişah, bunun doğru ya da yanlış olmasına bakmaksızın, Hadım Süleyman'ın performansından kesinlikle memnun görünüyor. Paşanın başkente döndüğünde padişah tarafından azarlandığı (hatta idam edildiği!) konusunda ısrar eden Hindistan Müslümanı bazı yazarların aksini iddia eden birkaç kurmaca açıklamaya rağmen Hadım Süleyman aslında terfi aldı. Hatta bir değil,

55 Surat'ın yükselişi hakkında, bkz. Sanjay Subrahmanyam, "A Note on the Rise of Surat in the Sixteenth Century", *Journal of the Social and Economic History of the Orient* 43/1 (2000): 23–33.

56 Subrahmanyam, "Trading World", 213.

"*quam danosa e pergudisiall nos seja esta vizimhamça a meu ver a pouco que detriminar, porque somente com estarem quedas nos farão tamta guerra e porão em tamto gasto que não sera muito de nos porem em termos de deixar a terra.*" *Cartas*, 51.

58 Öreğin bkz. *DA*, dec. V, 7. kitap, 1. bölüm; ayrıca bkz. Elaine Sanceau, "Uma narrativa da expedição portuguesa de 1541 ao Mar Roxo", *Studia* 9 (Jan 1962): 226 ve bu görüşün modern bir ifadesi için bkz. Dejanirah Couto, "Rasto de Hādim Seleimão", 498.

birkaç defa aldı.[59] 1541'de sadrazam oldu ve Yemen'in artık sadece Hindistan'ın değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun da anahtarlarını elinde tuttuğunu kanıtladı.

Osmanlı ile Portekiz Arasında İlk Barış Müzakereleri

Hadım Süleyman'ın Diu'daki başarısızlığına rağmen 1538 seferi sırasındaki başarıları kayda değerdi. Donanmasının büyüklüğü, insanları ve kaynakları göz korkutucu bir ölçekte seferber etme kapasitesini göstermişti. Diplomasisi, tüm kusurlarına rağmen tarihte ilk kez Doğu Afrika'dan Güneydoğu Asya'ya kadar Müslümanları etkin bir askerî ittifakta birleştirmişti. Ayrıca Hadım Süleyman, Yemen'i fethederek Mısır'dan Hint Okyanusu'na doğrudan bir deniz yolunu ve Umman Denizi'nde kalıcı bir Osmanlı askerî varlığını güvence altına aldı. Bütün bunlar, Portekizlilere Osmanlı gücünün yeni gerçekliğiyle bir şekilde uzlaşmaktan başka çare bırakmadı. Bu itibarla 1538, yalnızca Osmanlılar ile Portekizliler arasındaki açık savaşın başlangıcına değil, aynı zamanda Osmanlı-Portekiz diplomasisi çağının da başlangıcına tanık oldu.

İstanbul ile Lizbon arasındaki ilk doğrudan müzakereler Duarte Cataneo tarafından başlatıldı. Cataneo, gerçek güdüleri ve bağlılığı kendi yaşamı boyunca olduğu gibi bugün de anlaşılmaz kalan gizemli bir diplomat örneğidir. Cataneo aslında, Sakız Adası'nın özerk Ceneviz topluluğuna mensup bir Osmanlı tebaasındandı. 1530'larda bir ara Hadım Süleyman Paşa'nın istihbarat aygıtıyla ilişkilendirilmiş gibi görünüyor. Hayatının erken dönemine dair diğer ayrıntılar ne yazık ki mevcut değildir. Ama 1538'in başlarında Hadım Süleyman filosunun Hindistan'a gitmek üzere Süveyş'ten ayrılmasından yalnızca birkaç ay önce Cataneo bir şekilde özel tüccarlardan oluşan bir şirketle Portekiz Hürmüzü'ne

[59] Hadım Süleyman'ın akıbetiyle ilgili yerel kaynaklardaki karışıklık üzerine bkz. Soudan, *Chronique d'al- Mawza'ī*, 57; Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 309.

ulaştı ve oraya vardığında Portekiz Hindistanı için önem taşıyan bir konu hakkında Portekizli yetkililerle konuşmak istedi.[60] Yerel valinin huzuruna çıktığında Cataneo, Hadım Süleyman'ın seferi için bilgi toplamak üzere Hindistan'a casus olarak gönderildiğini açıkladı. Fakat iyi bir Hıristiyan olarak vicdanı onu bu görevi yerine getirmekten alıkoyduğu için, gerçek umudunun çok geç olmadan Portekiz'in Osmanlılarla müzakere etmesine yardım etmek olduğunu itiraf etti. Samimiyetiyle ilgili bariz çekincelere rağmen yerel yetkililer onu hemen Goa'ya gönderdi. Cataneo'nun iyi niyetine ikna olan genel vali, doğrudan III. Dom João ile konuşması için Lizbon'a geçişini ayarladı.[61]

Cataneo, ertesi yılın ortasında, Hadım Süleyman'ın Diu kuşatması ve Yemen'in fethiyle ilgili ilk raporların Lizbon'a ulaşmasından kısa bir süre sonra Portekiz'e geldi. Bu haberin sarayda yarattığı panik havasında Cataneo, yatıştırıcı iddiası için uygun bir dinleyici kitlesi buldu: Padişahın 'gerçek' amacı Portekiz'in Asya'daki gücünü yok etmek değil, yalnızca kendi pazarı için güvenilir bir baharat kaynağına erişim elde etmekti. Daha sonraki saldırılara karşı garanti almak da dâhil olmak üzere bir anlaşmanın Portekizliler tarafından kabul edilebilir koşullarda kolayca güvence altına alınabileceğine büyük güven duyduğunu ifade etti. Kralı, kendisini İstanbul'a gidecek resmî bir Portekiz delegasyonunun bir parçası olarak atamaya ikna etti. Ateşkes sağlamak ve Osmanlılar ile kalıcı bir çözüm müzakere etmek için geniş yetkiye sahip olacaktı.[62]

[60] Bu ilgi çekici karakterin kariyeri ve düşüşü için bkz. António da Silva Rego, "Duarte Catanho, Espião e Embaixador (1538–1542)", *Anais* serie 2, 4 (Lisbon, 1953): 123–140; ve Dejanirah Couto, "L'itinéraire d'un marginal: la deuxième vie de Diogo de Mesquita", *Arquivos do Centro Cultural Calouste Gulbenkian* 39 (2000): 9–35. Couto, Rego'nun yanlış bir şekilde Cataneo'nun bir Venedikli olduğunu ve daha sonra Lizbon'da casusluk yaptığı için idam edildiğini (aslında suçlandı ama temize çıkarıldı) belirten çalışmasındaki bazı önemli hataları düzeltir.

[61] Vali, Cataneo'yu neredeyse hemen Lizbon'a göndermeyi kabul etti, ancak Cataneo bir sonraki musonu beklemek zorunda olduğu için, aslında Hadım Süleyman'ın Diu'dan çekilmesine kadar ayrılmadı. Rego, "Duarte Catanho", 124.

[62] Rego, "Duarte Catanho", 127.

Cataneo, bir Osmanlı casusu ve bir dönme olduğunu açıkça kabul ettiği için, sonraki müzakere sürecindeki rolünün belirsiz kalması belki de şaşırtıcı değildir. Bir yandan, Cataneo'nun iyi niyetle müzakere etmeyi amaçlaması ve Portekiz sarayına sunduğu koşullar altında bir anlaşmanın mümkün olduğuna gerçekten inanması akıl almaz değildir. Fakat III. Dom João'nun padişaha iletmesi için ona yetki verdiği şartlar – Cataneo'nun talimatlarına göre yalnızca son çare olarak ifşa etmesi gereken gizli tavizler bile buna dâhildir– Osmanlıların ciddi bir çözüm olarak kabul edeceği her şeyden çok uzaktı. Bu nedenle, Cataneo'nun, Hadım Süleyman için çifte ajan olarak hareket etmeye devam ederken kendisine elçi gibi kazançlı bir atama sağlamak amacıyla Osmanlı konumunu kasıtlı olarak yanlış tanıtmış olması mümkün görünüyor.[63]

Dom João'nun teklifi şu maddelerden oluşuyordu: Osmanlıların hem Kızıldeniz'de hem de Hint Okyanusu'nda tüm seyrüsefer haklarından feragat etmesi bekleniyordu. Bölgeye daha fazla silahlı filo göndermeme sözü verecekti, hatta Aden'i yerel savunma için gereken minimum asker sayısından fazla olmayacak şekilde garnizona almayı kabul edecekti. Bu arada, Dom João kendisi için neredeyse sınırsız seyrüsefer hakkı ve ticari imtiyaz talep etti. Kızıldeniz'de kendi gemilerine sınırsız erişim ve Portekizli tüccarların Müslüman tüccarlarla aynı koşullar altında Aden ve Cidde'de serbestçe ticaret yapmasına izin verilmesi de buna dâhildi. Tüm bunların karşılığında Dom João, padişaha her yıl üç bin quintal (yaklaşık 130 ton) Hint biberi satın alma izni vererek biber ticareti üzerindeki mutlak tekelinden taviz vermeye istekli olduğunu ilan etti. Fakat bu imtiyaz bile ciddi kısıtlamalara tabiydi. Koşullar şunlardı: Biber Portekiz gemileriyle doğrudan Basra'ya teslim edilecekti; padişah bu tahsis edilen miktardan daha fazla biberin liman-

63 Üç yıl sonra, İstanbul'a, Hindistan'a ve Lizbon'a döndükten sonra, Cataneo uzlaşmacı belgelerle yakalandı ve casuslukla suçlandı. Rego, "Duarte Catanho", 139.

larından herhangi birinden geçmesine izin vermemesini kabul edecekti ve izinsiz ticareti önlemek için Portekizlilere Hürmüz ve Kızıldeniz boğazlarında denetleme hakkı verilecekti. Ayrıca, Lizbon'un açık izni olmadan Osmanlı limanlarında baharat satmaya çalışan bağımsız Portekizli tüccarların yakalanması için Osmanlıların yardım etmesi gerekecekti. Son olarak, Dom João, Portekiz gemilerine Osmanlı korsanlarının saldırısından korkmadan Mısır ve Suriye'den tahıl satın almaları için izin verilmesi konusunda ısrar ederek Akdeniz'deki tüccarları için Osmanlı tahıl tedarikine erişim talep etti.[64]

Bu teklif, Portekizliler tarafından Osmanlı padişahına sunulan ilk teklif olsa da ayrıntılarının çoğu, Lizbon'un 16. yüzyılın ilk onyıllarında Hint Okyanusu'ndaki beyliklerle yaptığı anlaşmalarla uyumluydu. 1535'te Gucerat Sultanı Bahadır'a dayatılan antlaşma da buna dâhildi. Genel olarak konuşacak olursak, Portekiz'in tecrübeyle sabit stratejisi, karada yaşayan potansiyel düşman yöneticilere sınırlı miktarda baharat ve diğer mallarda ticaret yapma hakkı sunmaktı. Buna karşılık kraliyet, deniz ticareti ve seyrüsefer üzerindeki egemenliğinin resmî olarak tanınmasını ve kraliyete ait baharat tekelini uygulamak için işbirliği taahhüdünü talep etti. Açıkçası Dom João, Osmanlıları zaten kurulmuş olan bu sisteme bir şekilde dâhil etmeyi umuyordu.

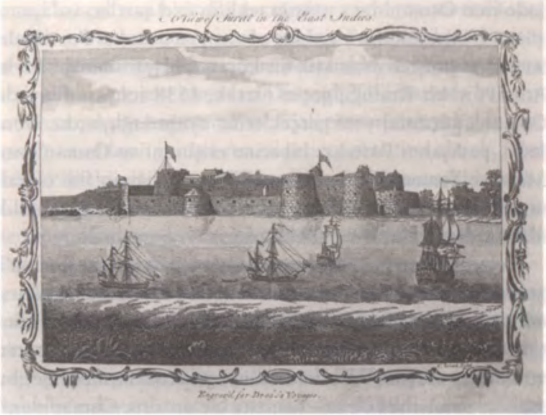
Fakat bunu yaparken Dom João, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz diplomasisinin temel köşe taşlarından en az birini terk etmeye istekli olduğunu gösterdi: Mısır'ı ve Kızıldeniz'i kontrol eden herhangi bir Müslüman güce karşı kökleşmiş bir düşmanlık. Ve bu kendi içinde basit sonuçları olacak önemsiz bir taviz değildi; çünkü Portekizliler, emperyal girişimlerini bir haçlı seferi olarak düşünmeye devam ediyorlar ve Hint Adaları'ndaki operasyonlarının nihai amacının Mısır'ı fethetmek ve Kutsal Toprakları Müslüman yönetiminden kurtarmak olduğunda ısrar ediyorlardı. Bu nedenle, Dom

[64] Rego, "Duarte Catanho", 130–31.

João'nun Osmanlılara yaptığı teklifin özel şartları uzlaşmaz görünse bile, teklifin yapılmış olması, en azından Portekizliler için geçmişten dramatik bir kopuş gibi görünmüş olmalı. Ama Portekiz Krallığı, geçici olarak, 1538 sonrası dünyada Osmanlı gücünün yeni gerçeklerine uyum sağlıyordu. Dom João, padişahın Portekiz biberine erişimini ve Osmanlı'nın Mısır ve Yemen'deki kara temelli egemenliğinin fiilî olarak tanınmasını teklif ederek Portekiz'in denizdeki egemenlik iddialarından elinden geleni kurtarmayı umuyordu.

Bu zemine karşı, 1540 yazında Cataneo ile birlikte Lizbon'a geri gönderilen Dom João'nun teklifine Osmanlıların karşı teklifi, özel bir ilgiyi hak ediyor. Çünkü bu, Osmanlıların Hint Okyanusu'ndaki emellerini açıkça ilan ettiklerini gösteren günümüze ulaşmış en eski tarihi kaynaktır. Bu nedenle, bu teklifin potansiyel olarak şaşırtıcı bir unsuru, Osmanlıların Dom João'nun teklifinin en azından bazı yönlerini ciddi şekilde değerlendirdiğinin göstergesidir. Örneğin padişah, Hint Okyanusu'ndaki Portekizli tüccarlara Osmanlı limanlarında ticaret yapma hakkı vermeyi kabul etti. Bu kotanın yılda üç bin kentalden biraz daha yüksek bir rakam olan dört bin kentale çıkarılması şartıyla, Hindistan'dan Osmanlı biber ithalatını önceden belirlenmiş azami bir miktarla sınırlamayı da kabul etti. Fakat ilginç bir şekilde, padişah bu biberin Goa'dan gelen Portekiz gemileri tarafından değil bağımsız liman kenti Calicut'dan *Müslüman* gemileri tarafından tedarik edilmesinde ısrar etti. Benzer şekilde padişah, Portekizlilere Mısır'dan Osmanlı tahılı tedarik etme izni vermeyi de kabul etse de Portekizlilerin tahılı doğrudan satın alıp kendi gemileriyle taşımasına izin vermek yerine lisanslı Fransız ve Venedikliler aracılığıyla olmasına izin vererek yalnızca dolaylı olarak kabul etti. [65]

[65] Özbaran, "Hindistan Yolu", 106; asıl belge için bkz. *A.N.T.T. Doc. Orient.* maço 1 doc. 22. Orijinal Portekizce çevirisi de korunmaktadır. Bkz. *A.N.T.T. Corpo Chronológico* 1, 3–4; basılmış bir sürümü için, Rego, "Duarte Catanho", 131–34.

Görsel 8: 16. yüzyılın ortalarında inşa edilen Surat kalesinin bir görünümü. 1538 ile 1573 yılları arasında kesintisiz bir dizi Rumi komutan tarafından yönetilen Surat hem Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaretin hem de Osmanlı yanlısı siyasi faaliyetlerin merkeziydi.[66]

Bu hükümlerin her birinin arkasında, özellikle Portekiz biber tekeline değil, Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki deniz ticareti hâkimiyeti gibi daha geniş bir soruna odaklanan, yeni ortaya çıkan bir Osmanlı stratejisinin işaretlerini görebiliyoruz. Padişahın, Portekiz gemilerinin biber ithalatından sorumlu olmalarına kesinlikle karşı çıkarken Portekiz'in biber ithalatına koyduğu kısıtlamaları kabul etme konusundaki istekliliği, doğrudan bu konuya değiniyor. Padişahın Portekiz ticari hâkimiyeti sorununu ele alırken kendi çıkarlarını savunmak yerine her yerdeki Müslüman tüccarların haklarının garantörü olduğunu iddia ettiğine dair işaretler de aynı derecede çarpıcıdır.

[66] Edward Cavendish, *A New Universal Collection of Voyages and Travels, from the Earliest Accounts to the Present Time* (London, 1771).

Örneğin biber payının Müslüman gemileriyle taşınmasında ısrar ettikten sonra padişah, daha da ileri giderek şu talepte bulundu: "Hindistan Müslümanlarına o topraklara ait beyaz kumaşlar, baharatlar ve diğer malların ticaret yapma özgürlüğü." Portekiz'in kontrolleri altındaki herhangi bir bölgede "barışçıl bir şekilde ticaret yapmak isteyen tüm Müslümanları kayıracağına ve saygı duyacağına" dair açık bir garanti talep etti. Bu arada padişah, Arap kıyılarında sınırsız Portekiz devriyelerine izin vererek Portekiz'in deniz egemenliği iddialarını karşılamayı açıkça reddetti. Bunun yerine, Arap Yarımadası ile Doğu Afrika kıyısındaki Zeyla arasında deniz boyunca bir sınır çizgisi çizilmesi çağrısında bulundu. Burası, iki devlet arasında deniz sınırı olarak belirlenecek ve her iki taraf da sınırı herhangi bir türden silahlı filoyla geçmemeyi kabul edecekti.[67]

Bu karşı teklif, Portekizliler için açıkça kabul edilemezdi, çünkü Müslüman tüccarlara serbestçe ticaret yapma hakkı vermek, onların Asya deniz ticaretini kontrol etme sistemlerinin temelini sarsacaktı. Daha da ürkütücü bir şekilde, Osmanlıların denizde bir sınır hattı talebi, haklı olarak, Portekiz'in okyanus seyrüseferi üzerindeki münhasır kontrol iddiasına doğrudan bir meydan okuma olarak görülüyordu. Özünde, Lizbon ile İstanbul arasındaki müzakerelerin ilk turu böylece, her iki tarafın da aralarındaki farklılıkların neredeyse bağdaşmaz olduğunun acımasızca kabul edilmesiyle sona erdi. Sınırlı biber ithalatı sorununda uzlaşmanın mümkün olduğuna dair bazı cesaret verici işaretlere rağmen iş ticaret özgürlüğü ve deniz egemenliği gibi daha geniş meselelere geldiğinde Osmanlılar ve Portekiz okyanuslar kadar ayrıydı.

1538 sonrası dünyada, bu iki konu Portekiz Hindistanı için varoluşsal bir önem kazandı. Makul bir müzakereyle çözüm elde etme umudu ortadan kalktığı için Portekizliler için düşmanlığa devam etmekten başka seçenek kalmadı.

Özbaran, "Hindistan Yolu", 106.

1541'de, Osmanlıları kazanımlarını tam olarak pekiştirme fırsatı bulamadan gafil avlamayı uman Portekiz Valisi Estevão da Gama, Kızıldeniz'deki Osmanlı mevzilerine karşı umutsuz bir karşı saldırı başlattı.

1541'de Portekiz'in Süveyş Seferi

Hadım Süleyman Paşa'nın 1538'deki donanmasının büyüklüğüne tam olarak uymasa da 1541'de Estevão da Gama tarafından komuta edilen donanma, hâlâ Portekiz'in topladığı en büyük donanmaydı. İrili ufaklı 40'tan fazla gemiden ve yaklaşık 2.300 kişiden oluşuyordu. Vali, bu heybetli güçle Hint Okyanusu'nu geçmeyi ve Kızıldeniz'in derinliklerine girmeyi amaçlıyordu. Yol boyunca kıyı yerleşimlerine baskın düzenleyen valinin nihai hedefi, imparatorluk filosunu yakmayı ve cephaneliğini ve tersanesini kalıcı olarak yok etmeyi umduğu Süveyş'teki ana Osmanlı deniz üssüne saldırmaktı.

Bunu başarmış olsaydı Osmanlıların Hint Okyanusu'ndaki yeni iddialarını yeniden değerlendirmeye hatta belki de Dom João'nun iki yıl önce onlara sunduğu barış teklifini yeniden gözden geçirmeye mecbur kalacakları kesindi.[68] Bununla birlikte o dönemde yazılmış hemen hemen bütün anlatılar, Portekiz misyonunun karşı karşıya kaldığı çok fazla zorluk olduğu ve başarısının hiçbir zaman ciddi bir olasılık taşımadığı konusunda hemfikirdir. Her şeyden önce, daha önce Kızıldeniz'de hiç bu kadar derinlere yelken açmamış olan Portekizliler, gemi yolculuğunun önündeki göz korkutucu doğal engellere tehlikeli bir şekilde yabancıydılar. Bu engeller, ters rüzgârlar ve aldatıcı sığlıklardan tatlı su eksikliği ve aşırı sıcaklığa kadar uzanıyordu. Dahası, Portekiz misyonunun başarısı neredeyse tamamen sürpriz unsuruna bağlıydı; bu, donanmalarının büyüklüğü ve

[68] Bu sefer hakkında bkz. Timothy Coates, "D. João de Castro's 1541 Red Sea Voyage in the Greater Context of the Sixteenth-Century Portuguese-Ottoman Red Sea Rivalry", in Caesar Farah, ed., *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* (Kirksville, 1993), 263–85.

Osmanlıların bölgedeki istihbarat ağı düşünüldüğünde fiilen imkânsızdı. Aslında Portekizliler daha yelken açmadan önce, Surat'taki Hoca Sefer'in hazırlıklarından haberdar edildiğini ve da Gama'nın saldırı planı hakkında ayrıntılar için Osmanlılarla temasa geçmeye çalıştığını öğrendi.[69]

Bu tür sorunlar ancak 1541 yılının Ocak ayının sonlarında da Gama'nın kuvvetleri Kızıldeniz'e vardığında arttı. Önce Babülmendep'in hemen içindeki Etiyopya'nın Massava limanına giden genel vali, filosunun eldeki görev için çok büyük ve hantal olduğunu hemen fark ederek filosunu ikiye böldü. Daha büyük yelkenli gemileri ve bin adamını, klanının başka bir üyesi olan Manuel da Gama'nın komutası altında Massava'da bıraktı ve yalnızca daha küçük ve daha çok sayıda kürekli gemisiyle kuzeye, Süveyş'e doğru devam etti. Bu azaltılmış kuvvet, yolda erzak eksikliği nedeniyle bir kez daha durmak ve Sevakin limanına baskın yapmak zorunda kaldı. Da Gama bu karardan daha sonra pişman oldu çünkü çarpışma ilerlemesini geciktirdi ve yerel Osmanlı garnizonuna Mısır'daki yetkililere güncellenmiş bir uyarı gönderme fırsatı verdi.

Kuzeye yapılan zorlu yolculuk sırasında ters rüzgârlar nedeniyle filo daha da yavaşladığından, mürettebat sıcaktan ve içme suyu eksikliğinden ciddi şekilde zarar görmeye başladı. Mart ayının sonunda durum o kadar çaresiz hâle geldi ki da Gama filosunu bir kez daha bölmek zorunda kaldı. Kalan kuvvetlerinin büyük bir kısmını Massava'ya geri gönderdi ve yalnızca en hafif 16 gemi ve 250'den daha az kişiden oluşan bir iskelet mürettebatla Süveyş'e ilerledi. Bunlar nihayet Nisan ayı sonlarında Süveyş'teki sıkı bir şekilde korunan cephaneliğe ulaştılar, ama limanın güçlü bir top bataryası ve en az iki bin Osmanlı süvarisi tarafından savunulduğunu fark ettiklerinde saldırıya son derece hazırlıksızdılar. Ağır bir topçu yaylım ateşiyle karşılanan ve sayıca neredeyse ona bir olan Estevão da Gama'nın, karaya çıkma girişiminde bile

[69] Bkz. Cartas'ta João de *Castro*'nun Ekim 1541 tarihli krala yazdığı mektup

bulunmadan alelacele geri çekilme çağrısı yapmaktan başka seçeneği yoktu (Görsel 9).[70]

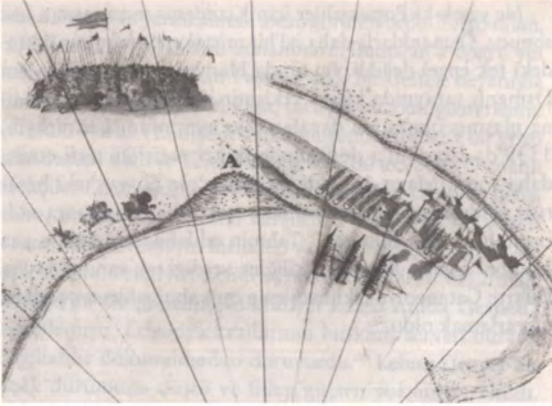
Portekizliler, Massava'ya dönerken eziyetli bir ay daha geçirdiler. Kavurucu Mayıs güneşi altında kayıplar vermeye devam ettiler, ama oradaki durumun Süveyş'te bıraktıklarından daha az umutsuz olmadığını gördüler. Limanın sağlıksız iklimi ve erzakın neredeyse tamamen tükenmesi, geride kalan Portekizliler için son derecede ağır bir yük olmuştu ve açlıktan ölme olasılığı 100'den fazla kişiyi isyana sevk etmişti. Komutanları Manuel da Gama onlara direnmeye çalıştığında onu öldürmekle tehdit eden isyancılar, ıssız iç bölgeye kaçmışlardı. Burada etrafları bir grup yerel kabile tarafından hızla kuşatıldı ve neredeyse son adamlarına kadar katledildiler. Massava'da kalanlar, Etiyopya imparatorundan bir miktar erzak gelmemiş olsaydı, doğa şartlarına kesinlikle yenik düşerlerdi.

Bu koşullar altında hem doğa şartları hem de kendi asi birlikleri tarafından çaresizlik noktasına sürüklenen genel vali, aceleyle Goa'ya geri çekilme emri verdi. Fakat bu dönüş yolu bile,kuşatma altındaki Portekiz kuvvetlerini pek rahatlatmadı, çünkü filonun küçük gemilerinden birkaçı eve dönüş sırasında bir fırtınaya yakalandı ve denizde tümüyle kayboldular.[71] Estevão da Gama'nın keşif gezisi böylelikle, olağanüstü boyutlarda bir başarısızlıkla sonuçlandı. Sayısız adam kaybedilmiş, kaynaklar boşa gitmişti ve Osmanlıların bölgedeki konumu her zamankinden daha güvenli görünüyordu. Gerçekten de sefere katılanlardan bazıları (geleceğin genel Valisi João de Castro da dâhil olmak üzere), Süveyş'teki Osmanlı cephaneliğinin 'zaptedilemez' olduğuna ve gelecekteki Portekiz saldırıları için asla gerçekçi bir hedef olamayacağına ikna olarak bu deneyimden uzaklaştı.[72]

70 Bu sefer için başlıca Portekiz kaynakları, João de Castro ve D. Manuel de Lima'nın daha önce alıntılanan anlatımlarıdır. Yerel bir Arap anlatımı için bkz. Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 98–100.

71 Massava'daki olayların ilk elden iki anlatımı için bkz. R. S. Whiteway, ed. ve çev., *The Portuguese Expedition to Abyssinia in 1541–1543 related by Castanhoso and Bermudas* (London, 1902), 138–47, 271–77.

72 Bkz. João de Castro, *Roteiro de Goa a Suez* (Lisbon, 1940), 178–80.

Görsel 9: Üç Portekiz kadırgası, Süveyş surlarının önünde Osmanlılarla karşılıklı ateş ederken büyük bir Sipahi süvari birliği arka planda bekliyor.[73]

Yetkililerin cepheden haber alma olanağının olmadığı Lizbon'daki kralın tek güvencesi hâlâ bir Portekiz zaferiydi. Oradan, Süveyş'e yapılan başarılı bir saldırının ardından Osmanlıların durumunda bir yumuşama beklentisiyle, barış antlaşması şartlarını yineleyerek İstanbul'a ikinci bir elçilik göndermişti. Da Gama'nın incinmiş gururuna son ve ironik bir darbe indirmiş olması gereken bir hareketle, Goa'ya yüz kızartıcı bir şekilde dönüşünde kendisini bekleyen genel valiye bir emir bile vermişti: Kraliyet elçileri padişahla müzakereleri tamamlayana kadar, güney Arabistan'a başka gemi gönderilmemeli veya başka bir şekilde Osmanlıları düşmanlaştırmasına izin verilmemelidir.[74]

73 João de Castro, *Roteiro que fez Dom João de Castro da viajem que fezeram os Portugueses desde India atee Soez*, Minnesota Üniversitesi James Ford Bell Kütüphanesi, Minneapolis, Ms. 1541 fCa, dosya 81b.
74 *DA*, dec. V, 10. Kitap, 8. Bölüm.

Ne yazık ki Portekizliler için Kızıldeniz macerasının feci sonucu, Osmanlılarla daha iyi bir müzakere ortamının önündeki tek engel değildi. Bu arada Hadım Süleyman Paşa'nın Osmanlı sarayında kişisel etkisinin yeni bir zirve noktasına ulaşmış olması da davaları için aynı oranda zararlıydı. 1539'da İstanbul'a dönüşünde ikinci vezirliğe terfi etmiş, daha sonra Mayıs 1541'de da Gama'nın Süveyş'teki başarısız saldırısının yaşanmasından sadece haftalar sonra sadrazamlığa yükseltilmişti.[75] Tahmin edilebileceği gibi, o yaz İstanbul'a gelen Portekiz elçiliğine verdiği tek yanıt, 1540'ta Duarte Cataneo'ya teklif edilen aynı kabul edilemez şartları tekrarlamak oldu.[76]

Savaş Afrika Boynuzu'na Yayılıyor

Estevão da Gama ve mağlup filosu yaralarını sarmak için Goa'ya dönerken Doğu Afrika Boynuzu'nda Osmanlı ve Portekiz destek kuvvetleri arasındaki bir vekâlet savaşı tüm şiddetiyle devam ediyordu. Burada, 1527 gibi erken bir tarihte, yetenekli ve hırslı Zeylalı Emir Ahmed el-Mücahit, komutası altında önemli bir Müslüman güç koalisyonunu birleştirmeye ve sistematik olarak, Etiyopya'nın Hıristiyan imparatoru veya 'negüs'ü Lebna Dengel'in hüküm sürdüğü bölgeleri istila etmeye başlamıştı.[77] 1530'ların ortalarına gelindiğinde kısmen Osmanlı topraklarından gelen düzenli ateşli silahlar ve toplar sayesinde Ahmet el-Mücahit, Etiyopyalılara karşı etkileyici bir dizi zafer elde etti ve bölgesel baskın güç olarak

75 Bkz. Orhonlu, "Khādım Süleymān", 902.

76 Özbaran, "Hindistan Yolu", 107; 1541 ile 1544 yılları arasında İstanbul'da Osmanlı yetkilileri Cataneo ve meslektaşı ve rakibi Diogo de Mesquita'nın dâhil olduğu müzakerelerin ayrıntılı bir çalışması için bkz. Couto, "L'itinéraire d'un marginal", Ekim 1544'te padişahın Lizbon'a gönderdiği son mektubun tam metni için bkz. Özbaran, *Ottoman Response*, 111–14.

Daha önce, 1525'te Selman Reis, Zeyla Emiri'nin artan gücünü fark etmişti. Bkz. Özbaran, "Türkçe Rapor", 85.

Lebna Dengel'in yerini almak üzere görünüyordu.[78] Ardından, 1538'de Ahmet, Osmanlı donanması Hindistan'a doğru yol alırken Hadım Süleyman Paşa'ya açık bir destek beyanıyla elini daha da güçlendirdi. Paşa, bu açık sadakat gösterisinin bir ödülü olarak Hindistan'dan dönüşünde Ahmet'e bir gemi dolusu ateşli silah ve Yemen'den gelen 200 tecrübeli Osmanlı tüfekçilerinden oluşan bir birlik bahşetti.[79] Onların gelişi Emire, Etiyopyalı rakipleri karşısında belirleyici bir askerî avantaj sağladı. Emirin birlikleri sadece birkaç ay içinde savaşta Lebna Dengel'in kendi oğullarından birini öldürmüş, bir diğerini ele geçirmiş ve kraliyet kalesi Amba Geshen'i yağmalamıştı. Etiyopya krallarının birikmiş serveti burada yüzyıllardır dokunulmadan duruyordu.[80] Lebna Dengel bir kaçak durumuna düştü ve fiilen güçten yoksun bırakıldı. İmparatorluğunun vilayet eyaletinin, muzaffer Zeyla Emiri'ne verildiği ilan edildi.

Afrika Boynuzu'ndaki olaylar garip bir şekilde, sadece birkaç yıl önce, Sultan Bahadır'ın 1535'te savaş alanında Babürler tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından Gucerat'taki olayları anımsatan bir hâl aldı. 'Karada Moğollar ve denizde kâfirler' tarafından uçurumun eşiğine getirilen Bahadır'ın, tahtını korumak için Osmanlılardan yardım istemeye mecbur kalması gibi Lebna Dengel de yüzünü şimdi Portekiz'e döndü. Portekiz, ilerleyen Müslüman ordularından ve ateşli silahlardaki korkunç avantajlarından onları kurtarabilecek tek güçtü. Lebna Dengel, Gucerat'ta Hoca Sefer'in

78 Ahmed Gran'ın bu yıllardaki yükselişini özetleyen ayrıntılı çağdaş bir kaynak için bkz. 'Arab Faqīh, *The Conquest of Abyssinia: Futuḥ Al-Ḥabaša*, çev. Paul Lester Stenhouse (Hollywood, 2005).

Roteiros de João de Castro'da, Ahmet Gran için Osmanlı ateşli silahlarının önemi hakkında João de Castro'nun yorumlarına bakın, 2 cilt, ed. A. Fontoura da Costa (Lizbon, 1940), 1940), 2: 60; ayrıca bkz. Whiteway, *Portuguese Expedition*, xxxvi.

80 Lebna Dengel'in saltanatının bir özeti için bkz. E. A. Wallace Budge, *A History of Ethiopia, Nubia and Abyssinia* (London, 1928), 1: 332–36; Ayrıca bkz. Whiteway, *Portuguese Expedition*, xxxvi.

oynadığı role şaşırtıcı derecede benzer bir şekilde Etiyopya sarayında danışman olarak rol oynayan Portekizli din adamı João Bermudez aracılığıyla, Lizbon'a bir elçilik heyeti gönderdi. Ahmet'e karşı askerî yardım karşılığında papanın dinî otoritesini tanımayı teklif etti.[81]

Portekizliler bu teklifi kabul ettiler ve çok geçmeden destek sözlerini yerine getirmek için somut adımlar attılar. Aslında Estevão da Gama'nın 1541'de Kızıldeniz'e yaptığı seferin ikincil bir amacı, Etiyopya'nın iç kesimlerinde Lebna Dengel ile buluşacak olan birlikleri Massava'ya çıkarmaktı. Fakat Lebna Dengel, herhangi bir Portekiz yardımı kendisine ulaşamadan 1540 yılında hastalıktan öldü. Bu, Sultan Bahadır'ın Osmanlılarla ittifak kurma çabalarına bir başka çarpıcı benzerliktir. Yine de Estevão da Gama, 1541'de Massava'dan, küçük kardeşi Christovão da Gama'nın komutası altında 400 Portekizli tüfekçiden oluşan bir bölük gönderdi. Hepsi yıl sonuna kadar Lebna Dengel'in oğlu ve halefi Galawdeos'un sarayına ulaştı.

Portekizliler için bu küçük zafer, Estevão da Gama'nın aksi takdirde felaketle sonuçlanacak olan 1541 seferinin potansiyel olarak olumlu tek sonucuydu. Fakat bu Portekiz piyade birliğinin Etiyopya sarayına gelişi, bölgede çatışmanın tehlikeli bir şekilde artmasına neden olmak gibi önemli riskler de taşıyordu. Hadım Süleyman'ın, müttefiki Ahmet el-Mücahit'in kazanımlarının bu kadar kolay engellenmesine izin verme niyeti kesinlikle yoktu. Portekizlilerle yaptığı müzakerelerde Afrika Boynuzu'nun kesinlikle Osmanlı nüfuz alanı içinde olduğunu düşündüğü bir bölge olduğunu ilan etti. Devam eden başarısı büyük ölçüde Osmanlı silahlarına ve askerî uzmanlık erişimine bağlı olan Ahmet el-Mücahit, Etiyopya'nın dağlık bölgelerinde kazanımlarını desteklemek için İstanbul'la ilişkisini derinleştir-

[81] Yüzyılın başlarından beri Etiyopya ve Roma kiliseleri arasında devam eden birliğe ilişkin müzakereler, Ahmet Gran'ın ilerlemeleri sonucunda 1530'ların sonunda doruk noktasına ulaştı. Bkz. Budge, *History of Ethiopia*, 1: 335–36; Whiteway, *Portuguese Expedition*, 130–33; Orhonlu, "Kızıldeniz Sahilleri'nde Osmanlılar", 20.

meye aynı şekilde istekliydi. Hadım Süleyman Paşa, Portekiz topçularının Etiyopya'ya gelişinden sadece birkaç hafta sonra, isteği üzerine Süveyş'ten 12 Osmanlı kadırgasından oluşan bir filo gönderdi. Bu filo, Ağustos 1541'de Afrika'nın Beylul limanına 900 tüfekli ve 10 uzman topçu çıkardı.[82] Buna karşılık Ahmet el-Mücahit, Osmanlı hükümdarlığını resmen tanımayı, padişaha 100.000 okka altın ödemeyi ve Zebid'deki Osmanlı valisi Mustafa el-Neshar'a yılda 2.000 okka altın değerinde haraç göndermeyi kabul etti.[83]

Ahmet el-Mücahit, bu güçlendirilmiş ittifakın meyvelerini neredeyse anında toplamaya başladı ve önümüzdeki yıl birleşik Etiyopya ve Portekiz kuvvetlerine karşı bir dizi önemli zafer kazandı. Sonunda, o ve Osmanlı kuvvetleri, 28 Ağustos 1542'de Wofl'da bir meydan savaşında İmparator Glawdewos'un yeniden oluşturulmuş ordusunun ve Christovão da Gama'nın dört yüz Portekizli tüfekli gücüyle karşı karşıya geldi. Bu, Ahmet el-Mücahit ve Osmanlılar için tartışmasız bir zaferle sonuçlandı. Etiyopya hatları kırıldı, yaklaşık iki yüz Portekizli öldürüldü ve Christovão da Gama ve birkaç adamı esir alındı.[84]

Fakat bu zafer anında –Gucerat'taki olaylara son bir benzerlik olarak– Ahmet el-Mücahit ile Osmanlı tüfekçileri arasında, savaşta esir alınan Portekizlilerle nasıl başa çıkılacağı konusunda bir tartışma çıktı. Lizbon'la devam eden müzakerelerinde bu esirleri bir pazarlık kozu olarak kullanmayı uman Osmanlılar, esirlerin zarar görmeden Yemen'deki eyalet yetkililerine teslim edilmelerini talep etti. Ama Ahmet el-Mücahit bu talebi reddetti ve yakalanmasından sadece birkaç saat sonra da Gama'yı kendi elleriyle infaz etti. Öfkelenen Osmanlı komutanı ve kuvvetlerinin büyük bir kısmı Ahmet'i terk edip Yemen'e döndü. Gama'nın kesilmiş başını ve hâlâ

Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 100.

83 Bu antlaşmanın giriş bölümü isimsiz olarak korunmaktadır: *Ḳānūnnāme-i Sulṭān Süleymān Ḫān*, fl. 39a. Ayrıca bkz. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 26–27.

84 Whiteway, *Portuguese Expedition*, 65–68.

hayatta olan 12 Portekizli tutsağı da yanlarına aldılar.[85] Onların ayrılışı, Ahmet el-Mücahit'in zaferinden yararlanmasını engelledi ve Etiyopyalılara ve kalan 120 Portekizliye yeniden bir araya gelme fırsatı verdi. Bir yıl sonra Portekizliler, Wayna Daga savaşında başarılı bir karşı saldırı düzenlediler ve bu savaşta Ahmet el-Mücahit öldürüldü.[86]

Zamanla Zeyla'nın orduları, Ahmet'in yeğeni Abbas'ın önderliğinde yeniden bir araya gelecekti. Fakat amcasının sahip olduğu Osmanlı desteği olmadan Abbas, kontrolünü Zeyla'nın çevresindeki kıyı ovalarının çok ötesine genişletemeyeceğini kanıtladı. Bu anlamda, Afrika Boynuzu'ndaki kanlı çatışma, Etiyopya dağlık bölgelerinde tahtını ve Hristiyan yönetiminin bütünlüğünü korumayı başaran Galawdeos için sınırlı bir zaferle sonuçlandı. Fakat uluslararası alanda, Portekizlilerin Etiyopya'da kalıcı bir askerî varlık kurmasını engelleyerek üstün bir konumda ortaya çıkan Osmanlılardı. Christovão da Gama ölmüş ve adamlarının çoğu yakalanmış veya öldürülmüşken Portekizliler bundan böyle bölgeye daha fazla yatırım yapma konusunda isteksizdi.[87] Etiyopya ile Lizbon arasındaki sınırlı dinî ve ticari alışverişler sonraki yıllarda da devam edecekti, ama Galawdeos, Portekizlilerden daha fazla askerî yardım bekleyemezdi. Kızıldeniz bir Osmanlı gölü olmuştu.

Osmanlı Ticari Nüfuzunun Yükselen Dalgası

Osmanlıların Etiyopya'da Portekiz maceraperestliğini bastırmadaki başarısı, imparatorluğun Hint Okyanusu boyunca

[85] Whiteway, *Portuguese Expedition*, 69; Orhonlu, "Kızıldeniz Sahilleri'nde Osmanlılar", 21–22.
[86] Whiteway, *Portuguese Expedition*, 80–88; Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 29.
[87] Tek istisna, 1544'te, Goa'dan Massava'ya giden beş gemiden oluşan küçük bir yardım kuvveti gönderildiğinde geldi. Ancak bu filo, Aden yakınlarında dokuz Osmanlı kadırgasından oluşan bir filo tarafından durduruldu ve Habeş kıyılarına asla ulaşamadı. Bkz. Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 104; Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 29.

artan servetinin bir göstergesiydi. Osmanlı gücünün pekişmesi, Kızıldeniz sınırlarının çok ötesinde bir dizi somut fayda sağlamaya başlamıştı. 1540'ların başlarında, Hint Okyanusu'nun geniş bir bölümünde Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerinde çarpıcı bir artışa tanık olunduğundan, bu eğilim özellikle ticari alanda göze çarpmaktadır.[88] 1542'de Portekizli tarihçi Gaspar Correia, Osmanlıların Afrika'nın Massava limanında kalıcı bir faktör (ticari temsilci) olduklarını kaydetti. Burası, sadece aylar önce Estevão da Gama'nın filosu tarafından işgal edilmiş olan limandı.[89] Aynı yıl, güney Arabistan kıyılarındaki Maseira adalarının çevresinde sekiz Osmanlı gemisi görüldü ve Portekiz'in elindeki Hürmüz'de bile Osmanlı tüccarlarının artan önemi kaydedildi.[90] Aynı sıralarda Mozambik'in Portekizli kaptanı, filosunun Mogadişu'da ticaret yaparken yakalanan bir Osmanlı gemisini imha ettiğini bildirdi ve Svahili Sahili'nin yukarı ve aşağısında Osmanlı gemilerinin varlığından şikâyet etti.[91] 1545'e gelindiğinde yeni Portekiz Genel Valisi João de Castro, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen tüccarların Pegu ve Bengal'in uzak ticaret merkezlerinde bile görünmeye başladığı konusunda uyardı.[92]

Osmanlı ticari üstünlüğünü destekleyici bu kanıt, sonunda Portekiz'in güvenini o kadar sarstı ki genel vali 1545'te benzeri görülmemiş büyük bir konsey düzenledi. Ülkenin önde gelen tüm yetkililerini, Hint Okyanusu boyunca serbest ticaret politikası lehine Kızıldeniz ablukasını tek taraflı olarak terk etme olasılığını tartışmaya davet etti.[93] Bu konsey görüşme-

88 Özbaran, "Hindistan Yolu", 110; Luís de Albuquerque, "O domínio português do Índico e a resposta turca", *Vertice* 36 (1976): 12.

89 Gaspar Correia, *Lendas da Índia*, ed. M. Lopes de Almeida (Porto, 1975), 4: 343–44.

90 Maseira adaları açıklarındaki Osmanlı kadırgaları hakkında bkz. Correia, *Lendas*, 4: 423; Hürmüz'deki Osmanlı tüccarları hakkında bkz. Sanceau, "Narrativa da expedição", 209.

91 *PM*, 7: 132; ayrıca bkz. Correia, *Lendas*, 4: 525.
Siyam'daki Osmanlı gemileri hakkında bkz. Pinto, *Travels*, 35; Castro'nun raporu için bkz. *A.N.T.T. Corpo*
Cronológico 1, 7–19; ayrıca bkz. Özbaran, "Hindistan Yolu", 111.

93 Bu tartışmanın derinlemesine incelenmesi için, bkz. Luís Filipe Thomaz, "Questão

sinin nihai sonucu, mevcut durumun teyit edilmesiydi. Fakat Osmanlı'nın elde ettiği kazanımların ardından verilen sözlerin hiç tutulmamış olması, Hadım Süleyman Paşa'nın 1538'de Diu'ya yaptığı seferden bu yana Hint Okyanusu'nun siyasi ve ekonomik manzarasının ne kadar değiştiğinin bir göstergesiydi.

Gerçekten de bu değişikliğin boyutu yalnızca Portekizlilerin azalan güveniyle değil, aynı zamanda Osmanlı emellerindeki buna karşılık gelen artışla da ölçülebilir. Bu, muhtemelen, bölgedeki emperyal bürokratların kullanmaya başladıkları yeni görkemli bir terminolojiyle açıkça ifade edilmekteydi. Örneğin 1520'lerden beri kısaca Kızıldeniz Filosu (*Bahr-i Ahmer Filosu*) veya Süveyş Filosu olarak bilinen, Süveyş'te konuşlanmış Osmanlı donanmasının adı, Hadım Süleyman Paşa tarafından görkemli bir şekilde Hint Donanması olarak yeniden adlandırıldı.[94] Benzer şekilde, daha önce Mısır Kaptanı olarak bilinen sorumlu amiral, şaşalı bir isim olan *Kapudān-ı Hind* olarak yeniden adlandırıldı.[95] Kısa süre içerisinde, bu anlamsal değişiklikler yerini yükselen Osmanlı gücünün daha somut ifadelerine bırakacaktı, fakat Hadım Süleyman Paşa onları denetleyecek kadar uzun süre görevde kalmayacaktı.

Hadım Süleyman'ın İktidardan Düşüşü ve 1546 Osmanlı Taarruzu

Hadım Süleyman Paşa'nın üç yıllık sadrazamlık görevi, 1544 Kasımı'nda skandal olaylarla sona erdi ve kısa bir süre sonra öldü. Görevden alınmasının en muhtemel nedeni, Mısır valiliği sırasında bir dizi mali usulsüzlük suçlamasıydı. Bunlar saraydaki siyasi rakipleri tarafından kendisine yöneltilmişti. Süveyş'teki Osmanlı filosu için tahsis edilen devlet fonlarını kötüye kullandığı ve Sultan Bahadır'ın hatırı sayılır hazine-

da pimenta", 37–206.

94 Orhonlu, "Piri Reis", 235.

95 İlk "Hint Amirali", 1543'te göreve atanan Hadım Süleyman'ın yardımcısı Ferhat Bey'di. Orhonlu, "Piri Reis", 236.

sinin bir kısmını izinsiz amaçlarla ele geçirdiği iddiaları da buna dâhildi.[96] Paşanın kanıtlanabilir Makyavelist çizgisi göz önüne alındığında bu suçlamaların en azından bazı gerçeklere dayandığına inanmak için her türlü neden var gibi görünüyor. Fakat görevi kötüye kullandığı iddia edilen davranışının doğruluğu veya yanlışlığı ne olursa olsun, Hadım Süleyman'ın Hint Okyanusu meselelerine tek başına odaklanması, nihai düşüşünün muhtemelen başlı başına önemli nedeniydi. İmparatorluğun diğer bölgelerinde kendi destek üsleri olan diğer Osmanlı simsarları, Hint Okyanusu sahnesine bu kadar çok yatırım yapmaktan yorulmuştu. 1544'e gelindiğinde yaşlı ve yıpratıcı paşayı bir kenara itmeye ve imparatorluğu kendi çıkarlarına daha elverişli farklı bir yöne taşımaya hazırdılar.

Sonraki yıllarda, liderlikteki bu değişiklik, Osmanlı'nın Keşif Çağı için ciddi sonuçlar doğuracaktı. Bununla birlikte kısa vadede, Hadım Süleyman'ın görevden alınmasının etkisi, şu gerçekle hafifletildi: Mısır, Yemen, Hicaz hatta Irak'ın sınır bölgelerindeki neredeyse tüm önemli idari merkezler, deniz üsleri ve askerî karakollar, onun adamları ve bizzat atadığı kişiler tarafından yönetilmeye devam etti. Sonuç olarak sadrazamın görevden alınmasından hemen sonraki yıllardaki Osmanlı politikası, onun en büyük etkisinin olduğu dönemle büyük ölçüde süreklilik gösterdi. Öyle ki 1546'da müşterileri ve müttefikleri, Portekizlilere karşı hem karadan hem de denizden yeni bir saldırı turu başlatmaya hazırdı. Bazı açılardan bu yenilenen saldırı, paşanın yokluğundan bile fayda sağlamış olabilir ve Osmanlıların, Hadım Süleyman'ın sert diplomasisinden çekindiği uzaklardaki Müslüman müttefiklerle daha etkili bir şekilde koordinasyon sağlamasına olanak tanıdı.

1538'de olduğu gibi Osmanlıların en önemli işbirlikçisi, hâlâ Surat'taki Gucerat limanının valisi olan ve Diu'yu Portekizlilerden geri almak için elinden gelen her şeyi yapmaya

Bernardo Navagero'nin Alberi'deki açıklamasına bakın, Relazioni, 3: 99; ayrıca Orhonlu, "Khādım Süleymān", 902.

kararlı olan Hoca Sefer olarak kaldı. Hadım Süleyman'ın görevden alınmasının Gucerat siyasetinin yeniden yönlendirilmesinin yolunu açmasıyla Sefer, hükümdarı III. Mahmut'u Diu'ya yeni bir saldırının gerekliliğine ikna edebildi.[97] Bu arada akrabası Mustafa el-Neşşar vasıtasıyla da Osmanlılarla sürekli irtibat hâlinde kaldı. Neşar, 1545'e kadar Yemen'de Zebid valisiydi ve Hoca Sefer gibi 1538 seferinin bir başka gazisiydi.

Harekâtlar, Hoca Sefer'ın ısrarı üzerine Mustafa el-Neşşar'ın Moho'daki Osmanlı üssünden doğrudan Diu'ya bir topçu ve 500 yeniçeri sevkiyatı göndermeyi kabul etmesiyle başladı.[98] Sultan Mahmut ve Hoca Sefer'ın orduları şehri çoktan kuşatmışken Osmanlı yardımcı kuvvetlerinden oluşan bu ordu 18 Nisan 1546'da Diu limanına dramatik bir giriş yaptı. Diogo do Couto'nun sözleriyle: "Türk bayrakları sallanıyor, büyük bir tüfek yaylım ateşi açılıyor ve o barbar ulusun tüm tuhaf ve küstah şatafatına kendini kaptırıyordu."[99] Kuşatma aynı gün başladı ve düşmanlıkların patlak verdiği haberi yayıldıkça, Hindistan kıyılarının yukarısındaki ve aşağısındaki Müslüman tüccarlar, Hoca Sefer ve müttefikleri için hızlı bir zafer beklentisiyle Portekizlilerle ticaret yapmayı reddetmeye başladılar.[100]

İkinci Diu kuşatması, aylarca süren çatışmalar ve her iki tarafta da korkunç boyutlara ulaşan kayıplarla ilkinden daha kanlı ve daha uzun süreli bir mücadeleye dönüştüğü için, böyle bir güvenin erken olduğu ortaya çıktı. Hoca Sefer, valinin oğlu da dâhil olmak üzere Portekiz tarafındaki çok sayıda yüksek

97 Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 232–34.

98 Hoca Sefer'ın çatışmalar öncesinde Kızıldeniz'e gönderdiği sayısız gemiden biri, Hoca Sefer'ın başka bir Osmanlı akrabasının kaptanlığını yaptığı ve Diu'ya giden Osmanlı askerleriyle doluydu. Portekizliler tarafından durduruldu ve ele geçirildi.

99 "*foi hum gramde esquadrão de Turcos com suas bandeiras e dando uma grande salva de arcabuzaria e com outras bizarrias e soberbas que aquela barbara nação usa.*" *DA*, dec. VI, 1. kitap, 7. bölüm.

100 *São Lourenço*, 3: 367.

rütbeli subay gibi savaş alanında bir topçu bombardımanı sonucu öldü.[101] *Gucerat'ın Arap Tarihi* kitabının yazarı durumu açıkça şöyle tarif etti: "Savaşanların çoğu top ateşiyle öldü diğerleri de pis hava yüzünden öldü, hayatta kalan çok az kişi vardı."[102] Kuşatma devam ettikçe Müslüman avcılar Diu'nun duvarlarını birkaç yerden geçmeyi başardılar hatta az sayıda asker kısa bir süreliğine kalenin içine girmeyi başardı. Ama sonunda, her iki taraf da tükenme noktasına yaklaşırken Portekizliler, Goa'dan zamanında gelen bir yardım filosu sayesinde kurtuldular. İkinci Diu kuşatması, birincisi gibi başarısızlıkla sonuçlandı.[103]

Gucerat'ın Rumi seçkinleri için bu yenilgi, ezici bir darbe olarak geldi. Yıkıcı etki, liderleri Hoca Sefer'ın kaybıyla birleşti. Cesedi hâlâ savaş alanındayken eski kadırga kölesi olan valinin yerine oğlu Receb geçti. Ona Rumi Han unvanı verildi ve babasının yerine Gucerat'ın Rumi cemaatinin yeni lideri oldu.[104] Bu şekilde, en azından Gucerat'ın Osmanlı yanlısı hizbinin bütünlüğü korunmuştur. Fakat hiçbir grup, kuşatma sırasında Rumiler kadar yatırım yapmamış veya bu kadar ağır kayıplar vermemişti. Sekiz yıl içindeki ikinci büyük yenilgileri hem acı hem de kesindi. Gucerat Rumileri bir daha asla Portekiz'in Diu üzerindeki kontrolüne doğrudan meydan okumayacaktı.

Öte yandan, Osmanlı emperyal perspektifinden bakıldığında kuşatma başarısızlıkla sonuçlansa bile yararlı bir amaca hizmet ettiği için durum o kadar da vahim değildi. Portekizliler şehirlerini savunmuşlardı; ama bunu yapmak, neredeyse insanüstü bir çaba gerektirmişti. Portekiz Hindistanı'nda bulunan her yedek kaynağı çağırmışlardı. Ve tüm güçleri

[101] Hoca Sefer'ın ölümü hakkında bkz. *DA*, dec. VI, 2. kitap, 3. bölüm.

[102] Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 233.

[103] Kuşatma ile ilgili belgeler için bkz. António Baião, ed., *História quinhentista (inédita) do segundo cêrco de Dio, ilustrada com a correspondência original, também inédita, de D. João de Castro, D. João de Mascarenhas, e outros* (Coimbra, 1925).

[104] Hajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 234.

Diu üzerinde yoğunlaşmışken diğer cephelerdeki ilerlemelere karşı koyamadılar. Sonuç olarak Osmanlılar, kendileri için eşit derecede önemli bir harekât sahası olan Basra Körfezi'nde nispeten serbest kaldılar.

Burada Osmanlılar, tam da Diu'daki müttefiklerinin gücü azalmaya başlamışken iki koldan bir saldırı başlattı. Çatışmalar, Ağustos 1546'da dört kürekle çalışan küçük bir savaş gemisinin Aden'deki Osmanlı deniz üssünden ayrılmasıyla başladı. Bu filo hızla Arap kıyılarına yöneldi ve sadık Osmanlı tebaasından Sultan Badur'un Kişn'i ele geçirmesine yardım etmek için önce Şihr'de durdu. Kişn, yakın zamanda Portekizlilerle ittifak kuran komşu bir liman kentiydi. Gemiler, saldırı altındaki Kalyat'a doğru ilerledi ve ardından Portekiz'in kalesi Maskat'a kadar geldi. Orada konuşlanmış Portekiz garnizonunu gafil avlayan Osmanlılar, limana baskın düzenledi, limanı yağmaladı ve sonunda dönüp Aden'e doğru yola çıkmadan önce burada demirlemiş bir ticaret gemisini ele geçirdi.[105]

Bu arada, bin kilometreden fazla doğuda, çok daha büyük bir Osmanlı kuvveti Basra'nın çevresine toplanmaya başlıyordu. Burası, Basra Körfezi'nin girişinde hâkim bir konuma sahip büyük bir uluslararası ticaret merkeziydi ve Portekizlilerin uzun zamandır gözlerini diktikleri bir yerdi. 1540'ların başına kadar Basra, Emir Reşit tarafından yönetiliyordu. Osmanli tebaasından olan Emir Raşit, 1534'te Osmanlı'nın Bağdat'ı fethinden bu yana Cuma hutbesi okuyarak ve Sultan Süleyman'ın adına para basarak imparatorluğa olan bağlılığını sürekli olarak gösteriyordu.[106] Fakat Raşit'in 1543'te ölümünden sonra şehrin kontrolü, hırslı bir aşiret lideri olan

105 Correia, Lendas, 4: 525; ayrıca Luís Falcão'nun, Hürmüz'den D. J. Castro'ya yazdığı mektup, 4 Kasım 1546, São Lourenço, 2: 123.

106 Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu", *Tarih Dergisi* 25 (Mar. 1971): 54; ayrıca Robert Mantran, "Règlements fiscaux ottomans: La province de Bassora (le moitié du XVIe s.)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 10 (1967): 224.

Benu Amanlı Şeyh Yahya'ya geçti. Şeyh Yahya, katiyen Osmanlılardan yana değildi. Şeyh Yahya, Basra'yı bir üs olarak kullanarak Dicle ve Fırat nehirlerindeki denetimini kademeli olarak genişletmekle, tüccarların Osmanlı toprakları ile Basra Körfezi arasındaki serbest dolaşımını kısıtlamaya ve ayrıca Hürmüz'de Portekizlilere dostane girişimlerde bulunmaya başlamıştı.[107] Basra Körfezi'nin gelecekteki kontrolü artık dengedeyken Osmanlılar, Portekiz'in müdahale etme şansı bulamadan şehri kendileri ele geçirme fırsatını değerlendirdi.[108]

Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa, seferden sorumlu Osmanlı yetkilisiydi. Basra'nın hemen yukarısındaki Korna'da yeni bir kale inşa ederek işe başladı ve ardından Şeyh Yahya'ya bir mektup göndererek Hürmüz'de Portekizlilere karşı bir taarruz saldırısına hazırlık olarak şehrin kapılarının kendi birliklerine açılmasını talep etti. Emri reddeden Şeyh Yahya, bunun yerine bu mektubu Hürmüz kaptanı Luiz Falcão'ya iletti ve Basra'nın Osmanlılara karşı savunmasına yardım karşılığında kaleyi Portekiz'e teslim etmeyi teklif etti.[109] Şattülarap'taki aşiret müttefikleri, benzer bir yardım talebiyle Falcão'ya kendi mektuplarını göndererek ricalarını aşağıdaki uyarıyla bitirdi:

> Padişahın amacı, deniz kontrolünü Portekizlilerden almaktır. Buna inanın ve çabucak gelin! Osmanlılar Basra'yı alırsa, onların size ve topraklarınıza karşı ilerlemelerini engelleyecek hiçbir şey kalmayacak, çünkü oradan geçen yol Süveyş veya Cidde'den çok daha kısadır.[110]

107 Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra", 55.

108 1542 gibi erken bir tarihte Duarte Cataneo, Portekiz'in Süveyş'e saldırısının, bu kez Basra'da bir kale inşa etmek için Hadım Süleyman'ın Hint Okyanusu'na dönüşünü hızlandıracağı konusunda uyarıda bulunmuştu. Bkz. Luís de Albuquerque, "Alguns aspectos de ameaça turca sobre a Índia por meados do século XVI", *Agrupamentos de Estudos de Cartographia Antiga*, 51 (1977), 137.

109 Albuquerque, "Ameaça turca", 18.

110 *A sua temção he defemder aos Portugueses a navegação do mar... credeme e vimde loguo, per que se tomarem Baçora nam se poderaa fazer nada e hyrem sobre vos e vossas terras e este caminho para eles he mui mais perto do que he o de Suez nem o de Juda.*" Albuquerque, "Ameaça turca", 17.

Hürmüz'deki Portekizliler bunu açıkça kabul etti. 30 Kasım 1546'da Hindistan'daki beylerbeyine yazan bir yetkili şu uyarıda bulundu:

> Efendim, bunlar çok tehlikeli adamlar ve savaş yöntemleri ve sanatlarında çok deneyimliler... Mekke'yi (ve Kızıldeniz'i) çoktan ele geçirdiler. Basra'da da bir kale inşa ederlerse diğer denizde sahip oldukları tüm gemileri bu tarafa gönderebilecekler, bu da tüm Hindistan için olabilecek en büyük tehlikeyi temsil ediyor.[111]

Bir hafta sonra Hürmüz kaptanı, Şeyh Yahya'ya yardım sözü veren bir mektup yazdı ve ardından genel valiye bir mektup göndererek Goa'dan mümkün olan en kısa sürede bir filo gönderilmesini istedi.[112] Bununla birlikte, Diu'nun savunmasıyla tamamen tükenmiş olan Hindistan'daki Portekizliler yardım sağlayacak durumda olmadığı için, ricası duyulmadı. Ayas Paşa, kendisine karşı koyacak yerel bir direnişten başka bir şeyi olmayan ve emrindeki üç binden fazla askerle Basra'yı kolaylıkla fethetti ve Şeyh Yahya'yı kaçırdı. Osmanlılar neredeyse tek kurşun bile atmadan Hint Okyanusu'na açılan bir başka stratejik çıkışı daha ele geçirdiler.

Bilal Mehmed Paşa ve Osmanlı-Portekiz Müzakerelerinin İkinci Turu

Basra'nın fethinden sonra, Portekiz Hindistanı'ndaki genel kanı, Osmanlıların Hürmüz'ü işgal etmesinin an meselesi olduğu yönündeydi. Fakat Basra'nın yeni efendileri bunun yerine Portekizlileri gerçekten şaşırtacak şekilde, Basra Körfezi'nin diğer

[111] "*Senhor, estes omens são maos e muytos muyto usados na guerra e providos de muytos arteffi cios dela; vemse cheguando a cabeça deste estreito e senhoreão o de Mequa... e se eles fi zeram ff ortaleza em Baçora passerem os navios que tem no outro estreyto a este, o que soçedendo asy, sera muy grando perda e dano pera toda a Imdja.*" *Albuquerque*, "Ameaça turca", 15.

[112] Albuquerque, "Ameaça turca", 19–20.

ucundaki muadilleriyle müzakere etme konusunda son derece istekli olduklarını ifade ettiler. Şubat 1547 gibi erken bir tarihte, Ayas Paşa'nın şehri fethinden iki aydan daha kısa bir süre sonra, yeni birleşen Basra vilayetinin ilk Osmanlı valisi Bilal Mehmed Paşa'dan Hürmüz'e bir mektup geldi. Portekizli Amiral Luis Falcão'ya hitaben yazılan mektup şehrin ele geçirilmesi için makul bir gerekçe sunuyordu. Mektupta açıklandığına göre Şeyh Yahya, Osmanlı toprakları ile Basra Körfezi arasında tüccarların ve ticaret mallarının güvenli geçişini engellemeye yönelik hukuksuz girişimleriyle, yetkililere başka seçenek bırakmamıştı. Osmanlı Devleti serbest ticaret ilkelerini savunma sorumluluğuyla hareket etmeye mecbur edildiğinden Bilal Mehmed, Portekizlilerle barışçıl bir ticaret ilişkisi kurmanın da devletin çıkarına olduğunu ileri sürmeye devam etti. Şöyle yazdı:

> Bu sebeple sizinle dostluk kurmanın, gemilerinizin ve tüccarlarınızın mallarıyla birlikte güçlü ve adil padişahımızın himayesinde ve hiçbir zarar ve ziyana uğramadan gelip gitmeleri için gerekli olan anlaşmaya ulaşmanın çok faydalı olacağını fark ettik. Bu sözlerden şüphe duymayın ve bunlarla kalbimdekiler arasında herhangi bir tutarsızlık olduğunu düşünmeyin. Çünkü böylece hem sizinle hem de Hindistan'daki ortaklarınızla arkadaş olacağız, öyle ki dostluğumuz dünyanın dört bir yanındaki insanlar tarafından kıskanılacak... Bu nedenle, bu mektubumu Hindistan'a ve (mülkiyetiniz altındaki) tüm topraklara iletmenizi rica ediyorum ki (tüm bu yerlerden tüccarlar) gelip serbestçe ticaret yapsınlar ve mallarınızı benim topraklarıma ve benim mallarımı sizin topraklarınıza getirebilsinler. Bunu yapın ve artık anlaşmazlığa düşmek için hiçbir nedenimiz kalmasın. Aksi takdirde, bunun tam tersi söz konusu olacaktır.[113]

[113] *"E por esta razam achamos que nos vem muito bem sermos com vosco amigos e asemtarmos as cousas pera que venham vosos navios e vosos mercadores com vosas ff azemdas, e irão e virão sob guardia e grandeza e verdade do meu Rey, sem receberam dano nam perda duum grão; e não vos pareça que destas palavras aos corações ha deferemça alguma, e nam aja em vos descomfi anca nenhuma, per*

Bu mektubun şaşırtıcı derecede uzlaşmacı tonunun arkasında, Hint Okyanusu'nda olgunlaşmakta olan bir Osmanlı politikasının temelleri yatıyordu: Portekizliler karşısında her zamankinden daha güçlü bir konuma dayanan bir politika. Lizbon ile Osmanlılar arasındaki önceki müzakerelerde olduğu gibi Bilal Mehmed, ticaretle ilgili meselelerde Osmanlı yetki alanının genişlediği iddiasını yineledi. Padişahı hem kendi devletinin sınırları içinde hem de daha geniş Hint Okyanusu dünyasında ticari çıkarların nihai garantörü olarak sundu. Artık emperyal güçlerin Yemen'in yanı sıra Basra'yı da sıkı bir şekilde kontrol etmesiyle Bilal Mehmed, Osmanlıların bu iddiayı uygulayabilecek durumda olduğunu da açıkça ortaya koydu. Fakat aynı zamanda paşanın mektubu, hükümdarı ile Portekizliler arasında kalıcı bir barışın mümkün olmasının yanı sıra karşılıklı olarak faydalı olduğuna dair her türlü işareti veriyordu. Bilal Mehmed, Portekizliler Müslüman gemiciliğine yönelik savurgan ve nihayetinde beyhude saldırılarından vazgeçerlerse Osmanlılarla yeni ve kârlı bir ticari ilişki yoluyla herhangi bir itibar kaybını fazlasıyla telafi edebileceklerini düşündü. Bunun alternatifi, son birkaç yılın Portekiz'e yalnızca sürekli zorluklar ve artan masraflar getireceğini gösteren düşmanlıkların devamıydı.

Tamamen pragmatik şartlar etrafında kurgulanan bu öneri, Portekizlilerin geniş çaplı bir iç muhakeme yapmasına yol açtı. Beylerbeyi, anlaşmayı kabul etmenin lehindeki ve aleyhindeki argümanları tartışmak üzere ikinci büyük konsey topladı. 1545'te olduğu gibi, bir kez daha, Portekizli liderler nihayetinde yerleşik politikalarını terk etmenin ve Osmanlı himayesinde bir serbest ticaret sistemini benimsemenin, faydaları ne olursa

que desta maneira seremos amigos, asy vos como os da Imdia, perque em mim não se acharaa outra cousa e os de todas as quatro partidas do mundo averam emveja a nosa amizidade... e peçovos muito que esta carta mandeis a Imdia e per todas as terras, pera que seguramente tratem e vam e venham e vos levem minhas emcomendas e me tragem as vosas, per que semdo asy nam ha hy mais que dizer, e nam semdo seraa o comtrayro." Albuquerque, "Ameaça turca", 21.

olsun, siyasi olarak kabul edilemez olduğuna karar verdiler.[114] Fakat bu kez, Portekiz saflarında, siyasi bedellere rağmen bir anlaşmadan yana olan muhaliflerden sesini yükselten bir grup da ortaya çıktı.[115] Onlara göre Basra Körfezi'ndeki Osmanlı gücünün yeni gerçekleriyle karşı karşıya kalındığında Osmanlı karşıtı bir ambargoyu sürdürmeye devam etmek çılgınlıktı. Portekiz ticaret merkezlerinden uzak ve her hâlükârda Hıristiyan tüccarlara kapalı olan Kızıldeniz'in aksine, Basra'nın yakın, kolay erişilebilir ve Hürmüz'le bağlantısını kesmenin neredeyse imkânsız olduğunu savundular.[116]

Çok kısa bir süre içinde, Portekizli tüccarlar hatta yüksek rütbeli devlet yetkilileri, Goa'dan gelen bitimsiz katı yasaklara rağmen Basra'da ticaret yapma cazibesine direnmeyi imkânsız bulduklarından, bu muhalif görüşün haklı olduğu ortaya çıktı. Portekiz kayıtları, 1547 baharında Hürmüz'ün yeni amirali olarak Luis Falcão'nun yerini alan Dom Manuel de Lima'nın, görev süresi boyunca Bilal Mehmed Paşa ile dostane bir yazışma sürdürdüğünü gösteriyor. Hatta oradaki Osmanlı cephaneliği hakkında istihbarat toplama bahanesiyle Basra'da kişisel bir ticari temsilci tutuyordu.[117] Görev süresinin sonunda, Basra ile Hürmüz arasındaki yasadışı ticaret o kadar yaygın hâle geldi ki de Lima, şehirde işleri yürütmek için neredeyse haftalık olarak temsilciler gönderdi.[118]

Vali João de Castro, tüm suçlu tarafları defalarca hapisle tehdit ederek bu faaliyeti durdurmak için cesurca girişimlerde bulundu fakat durum kısa sürede geri dönüşü olmayan bir yola

114 Dejanirah Potach, "Th e Commercial Relations between Basra and Goa in the Sixteenth Century", *Studia* 48 (1989): 155.

115 Potach, "Commercial Relations", 155.

116 Böyle bir muhalif görüşe örnek olarak, bkz. Özbaran, *Ottoman Response*, 172–74.

117 Bkz. Albuquerque, "Ameaça turca", 23–26; ve aynı yazarın, "Resposta turca", 17.

118 Görev süresinin sonunda, 1548 gibi erken bir tarihte, Portekizlilere Basra'dan Goa'ya doğrudan bir yolculuk yapmaları için "viajens de Baçora" verildiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Bkz. Potach, "Commercial Relations", 156–57; ayrıca bakınız *PM*, 7: 274.

girdi.[119] 1551'de, en azından Osmanlı tarafında, durum yasalaşmıştı bile: O yıl yürürlüğe giren Basra Eyaleti için Osmanlı vergi kanununda, Hürmüz amiralinin Basra'ya bir temsilci göndermesine ve belirli bir miktar malı vergisiz alıp satmasına izin veren özel bir hüküm vardı.[120] Üstelik Osmanlı vergi kayıtları, bu düzenlemeler sonucunda Basra'daki ticaretin yalnızca canlanmakla kalmadığını aynı zamanda doğrudan devlete de fayda sağladığını ortaya koymaktadır. Basra'nın yeni vergi kanununun çıkarıldığı 1551 senesinde, ticaretle ilgili tarifelerden elde edilen gelirler, toplam eyalet gelirlerinin tam üçte ikisini oluşturuyordu. Bu oran, Hint Okyanusu bölgesindeki herhangi bir Osmanlı eyaletindeki orandan açık ara yüksektir.[121] Portekiz'in Osmanlı karşıtı ablukasının temelleri, yavaş ama kesin olarak, kendi etraflarında çöküyordu.[122]

Sonuç: Tarihteki İlk Dünya Savaşı

1540'ların ikinci yarısında, Osmanlılar ile Portekiz arasındaki ilişkiler, en azından geçici olarak, belli bir ölçüde istikrar kazandı. Fakat bundan önceki sekiz yıl, 1538'den 1546'ya kadar, İstanbul ile Lizbon arasında, Hint Okyanusu'nun tüm genişliğini kapsayan muazzam bir alanda yürütülen, şiddetli ve neredeyse kesintisiz bir savaş dönemi olmuştu. Açık denizlerde, Osmanlı korsanları ve onların Müslüman müttefikleri, güney Hindistan'dan Arap kıyılarına kadar harekât alanlarında koordineli saldırılar düzenleyerek Portekiz filosuyla karşı karşıya geldiler. Afrika Boynuzu'nda ve Güneydoğu Asya'da, Osmanlı ve Portekiz tüfeklilerinden

[119] *Gavetas*, 15, 16–25.

[120] Robert Mantran, "Règlements fiscaux", 242.

[121] 1551'de Basra'da deniz ticaretinden elde edilen gelirler, toplam 2.935.551 *para*nın 1.942.068'sı veya toplam gelirlerin yüzde 66'sıydı. Bkz. Mantran, "Règlements fiscaux", 246; for comparative trade figures in Egypt, bkz. Barkan, "Bir Bütçe Örneği", 251–93; ve Yemen için Özbaran, *Sınırdaki Osmanlı*, 214.

[122] Bu sürecin hakkında bir anlatım için, 15 Eylül 1547'de Cananor veziri tarafından genel valiye sunulan şikâyete bakın, *São Lourenço*, 3: 382.

oluşan seçkin birlikler –16 yüzyıl komandoları– dost yerel rejimleri desteklemek ve rakiplerini istikrarsızlaştırmak için gerilla savaşlarına giriştiler. Her iki taraf da Süveyş ve Goa'daki ana ikmal üslerinden, Mısır ve Hindistan'daki birbirlerinin en önemli deniz tabyalarına karşı büyük donanmalarla karşı karşıya gelmişti. Bu donanmalar, binlerce adam ve düzinelerce gemiden oluşuyordu. Bu şiddetli çarpışmalar, dünyanın gördüğü ilk gerçek küresel silahlı çatışmadan başka bir şey değildi (Harita 2).

1538'den 1546'ya kadar olan dönemde, iki Akdeniz gücü arasındaki savaşın yalnızca 20-30 yıl önce hayal bile edilemeyecek bir coğrafi ölçekte yürütülmesine izin veren şey neydi? Hint Okyanusu'ndaki Portekiz faaliyetlerinin sürekli genişleyen yelpazesi olarak teknoloji, kuşkusuz önemli bir faktör olarak sayıldı. Gelişmiş yelkenli gemileri ve barut silahlarıyla sağlanan bu güç, kaçınılmaz olarak bölgedeki Müslümanları Osmanlılarla daha yakın bir ilişki içine itti. Her iki tarafın gelişen dünyagörüşü de eşit derecede önemliydi. Çünkü Osmanlılar ancak 1530'larda, neredeyse 20 yıllık aralıksız çabalar sayesinde nihayet harekete geçirilebilir kritik bir istihbarat ağı bir araya getirdiler. Bu onların Portekizli rakipleriyle karşılaştırılabilir bir coğrafi ölçekte stratejik olarak düşünmelerine izin verdi. Bununla birlikte, bu dönemde savaşın küreselleşmesindeki en kritik faktör, başka bir yerde, siyasi ideoloji alanında yatıyordu. Osmanlı devlet adamları, devletlerinin meşruiyeti ile Hint Okyanusu tüccarlarının çıkarlarını korumak için deniz gücünü kullanma becerisi arasında doğrudan bir bağlantı kurmaya başladılar. Bu, İstanbul'un politikalarının düzenlenmesi için güçlü bir motive edici güç olduğunu kanıtladı. Daha da önemlisi, Hint Okyanusu boyunca Müslümanların kendi refahları ile uzaktaki bir Osmanlı Devleti'nin kaderi arasında bir bağlantı kurmaları için ideolojik bir temel sağladı. İlk kez, padişahın yetkisi, doğrudan mülkiyetindeki karaya dayalı topraklarla sınırlı olmak yerine, deniz yollarının ötesine uzanabilirdi.

Harita 2: Hadım Süleyman Paşa'nın dünya savaşı, 1536-1546

Bu yorum, kuşkusuz, erken modern dünyanın siyaseti üzerine çalışan çoğu araştırmacının düşüncesiyle taban tabana zıttır. Modern araştırmacılar hâlâ, 'denizler üzerindeki egemenliğin', 'karada yerleşik İslami devletler'in siyasi düşüncesine yabancı, özellikle Batılı bir kavram olduğu fikrine bağlıdırlar. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu ve onların Hint Okyanusu'ndaki müttefikleri, genellikle, toprak elde etmekle meşgul ve bunun sonucu olarak, Portekiz'in ticaret odaklı denizcilik politikalarından temelde farklı bir siyasi mantık tarafından yönlendirilen devletler olarak tasvir edilmiştir. Gucerat Sultanı Bahadır'ın bu genel tavrı, meşhur ve özlü bir alıntıyla güzelce özetlediği söylenir: "Deniz savaşları tüccarların işidir ve kralların itibarıyla ilgili değildir."[123]

[123] Osmanlı İmparatorluğu'na özel atıfta bulunularak, bu tür görüşler en çok Andrew Hess'in 1970'lerin başında yayınlanan bir dizi makalesinde ifade edildi. Bkz. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries 1453–1525", *American Historical Review* 75/7 (Aralık 1970): 1892–1919; "The Ottoman Conquest of Egypt and the Beginning of the Sixteenth-Century World War", *International Journal of Middle East Studies* 4/1 (Ocak 1973): 55–76; ve "Piri Reis", 19–37. Ayrıca İnalcık'ın ilgili görüşlerine bkz. *Economic and Social History*, 44–54; Michael Pearson, Gucarat Sultanlığı'na

Fakat 1538'den 1546'ya kadar olan önemli yıllarda karadaki (ve denizdeki!) olaylar hakkındaki ayrıntılı anlatılardan yararlanarak şimdi, Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki politikasının deniz ticareti çıkarlarına hiç de ilgisiz kalmadığını ileri sürecek durumdayız. Bilakis, Osmanlı askerî operasyonları sürekli olarak Moha, Aden, Basra ve Diu gibi deniz ticaretinin stratejik merkezlerine odaklandı. Osmanlı müzakerecileri, Portekizlilerle herhangi bir barış anlaşmasının ön şartı olarak Müslüman tüccarlar için defalarca serbest ticaret talep ettiler. Vergi kayıtları, gümrük gelirlerinin Hint Okyanusu'na kıyısı olan tüm Osmanlı vilayetlerinin başlıca gelir kaynağı olduğunu doğrulamaktadır. Kısacası, Portekizliler gibi Osmanlılar da deniz ticaretini Hint Okyanusu bölgesinin birincil kaynağı olarak görüyorlardı.

Bununla birlikte denizcilik meselelerine yönelik bu endişeyi, artan gümrük gelirlerinin veya güçlü ticari çıkarların münhasır sonucu olarak sunmak aşırı basitleştirme olur, çünkü dinin de bu yeni devlet ideolojisinin oluşturulmasında ufuk açıcı bir rolü vardı. Halife ve mukaddes şehirlerin koruyucusu (hadımü'l-haremyn) ikiz unvanlarına dayalı olarak Müslüman dünyasının üstün liderliği iddiasını ileri süren Osmanlı

ve daha sonra 16. yüzyıl Hindistan'ındaki Babürlere atıfta bulunarak benzer argümanlar geliştirdi. Bahadır'ın burada bahsedilen alıntıları için bkz. Pearson, *Merchants and Rulers*, 118. Bu ilk çalışmaların ortaya çıkışından bu yana geçen on yıllar boyunca, bazı araştırmacılar (Pearson da dâhil), tüm "kara temelli İslam devletlerinin temel bir özelliği olarak hükümdar ve tüccar arasındaki bağlantıların yokluğu hakkında daha teorik görüşler ileri sürmeye devam ettiler." Bkz. Pearson, "Merchants and States" içinde James Tracy, ed., *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350–1750* (Cambridge, 1991), 41–116; K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilization in the Indian Ocean* (Cambridge, 1985), 68; ve Andre Wink, "Al-Hind: India and Indonesia in the Islamic World Economy, c. 700–1800 AD", *Itinerario* 12 (1988): 57–58; Bu görüşün eleştirisi için bkz. Sanjay Subrahmanyam, "Of *Imarat* and *Tijarat*: Asian Merchants and State Power in the Western Indian Ocean, 1400 to 1750", *Comparative Studies in Society and History* 37/4 (October 1995); 750–80; ayrıca Brummett, *Ottoman Seapower*, 175–183; ve daha genel olarak, Huri Islamoğlu-Inan, "Oriental Despotism in World-System Perspective", in Islamoğlu-Inan, ed., *The Ottoman Empire and the World Economy* (Cambridge, 1987), 1–20.

padişahı, Mekke ve Medine'ye giden hac yollarının açık ve güvenli tutulması konusunda kutsal bir sorumluluk üstlendi. Bu sorumluluk, müminlerin gözünde bir yönetici olarak sağlam konumunun temel bir bileşeni hâline geldi.[124] Ve bu hac yolları aynı zamanda, deniz ticareti dağılımıyla ayrılmaz biçimde bağlı olan bir deniz rotası olması nedeniyle, denizin kendisi bir tiyatro sahnesi hâline geldi. Burada, Osmanlı'nın uluslararası arenadaki meşruiyet iddiaları, pazarın daha dünyevi kaygıları için önemini korurken bile ya yeniden onaylanacak ya da engellenecekti.

Dinî ideoloji ile ticari çıkarların bu müthiş yakınlaşması, Osmanlıların imparatorluğun sınırlarından çok uzak bölgelerde bile denizleri kontrol etme kaygısını açıklamaya yönelik uzun bir yol kat ediyor. Bunu, Sultan Süleyman'ın 1538'de Hadım Süleyman Paşa'nın Hindistan'a gidişi münasebetiyle verdiği fermanda da görüyoruz. Sultan şöyle yazmıştır:

> Siz Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa, bu ferman gelir gelmez hemen silah, levazım ve erzak toplayacak ve Süveyş'te gazaya hazırlanacaksın. Bir filo donattıktan ve yeterli miktarda birlik hazırladıktan sonra, Hindistan'a geçecek ve Hindistan limanlarını ele geçirip elinizde tutacaksınız. Yolları kesen ve mukaddes şehirler Mekke ve Medine'ye (Yüce Allah onları yüceltsin!) giden yolu kapatan Portekizli kâfirlerin bu topraklara verdiği zarardan kurtaracaksınız *ve onların denizdeki yağmalarına son vereceksin.*[125]

[124] Bu dönemde kısa bir süre sadrazamlık yapan Lütfi Paşa, daha sonra Osmanlı hilafetinin hukuki meşruiyeti üzerine bir risale kaleme almıştır. Bkz. H. A. R. Gibb, "Lutfi Paşa on the Ottoman Caliphate", *Oriens* 15 (1962): 287–95; asıl metin için, Lutfi Pasha, *Khalās al-umma fī ma'rifat al-a'immah*, ed. Majidah Makhluf (Cairo, 2001); Osmanlı hilafetinin modern tarihçiliği hakkında bir inceleme için bkz. Abderrahmane el-Moudden, "Sharifs and Padishahs: Moroccan-Ottoman Relations from the Sixteenth through the Eighteenth Centuries" (Doktora tezi, Princeton, 1992), 25–32; ve haccın Osmanlı dış ilişkileri açısından önemi üzerine, bkz. Suraiya Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, 127–46.

[125] *Senki Mışır Beglerbegisi Süleymān Paşasın ḥükm-i şerīfüm saña vāṣıl olduğı demden yāt ve yarāḳ ve bār ve bünyāh ḥāżır idüp ve ol Süveyş'de cihād fī sebīli'llah ve ġazāvetine ḥāżır olup ve müheyya olan gemilere zād ve zevāde ḳoyup kifāyet*

Padişahın bu emirleri Hadım Süleyman'a kutsal bir savaş ibaresi olarak vermesi, ama bunun her şeyden önce deniz hac yollarını savuŋmayı amaçlaması, 1538 seferinin Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki deniz egemenliği iddiasına doğrudan bir meydan okuma olarak tasarlandığını doğruluyor. Bu anlamda, Hadım Süleyman Paşa'nın ardından gelen dünya savaşı, yalnızca toprak veya kaynaklar üzerindeki bir çatışma olarak değil, denizin kontrolü için ideolojik olarak motive edilmiş bir mücadele olarak anlaşılmalıdır. 1538'den başlayarak Osmanlı padişahları ve Portekiz kralları, deniz egemenliği diyalektiği olarak adlandırılabilecek bir duruma girdiler. Her iki tarafın iddiası diğerini yansıtıyordu ve her iki devlet de kendi meşruiyetlerinin nihayetinde denizi diğerinin aleyhine kontrol etme becerisine dayanacağının giderek daha fazla farkına vardılar.

Fakat katı bir teorik düzeyde, her iki taraf da artık açık bir şekilde denizi kontrol etmeyi amaçlıyor olsa bile bu hedefe ulaşmanın pratik sonuçları, iki devleti çok farklı yönlere yöneltti: Portekizliler için 'kontrol', tüccarların istedikleri gibi seyahat etmelerini ve ticaret yapmalarını engelleme gücü anlamına gelirken Osmanlılar için tam tersi anlamına geliyordu. Zamanla, bu pratik fark kaçınılmaz olarak Osmanlıların yararına olacaktır, çünkü onlar için devlet ideolojisi ve piyasanın talepleri isabetli bir şekilde bir araya geldi. Portekizliler ise, piyasa güçlerini ideolojik olarak motive edilmiş bir ablukanın taleplerine tabi kılmaya zorlandılar. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti gemisi ve zorba ama ilham verici kaptanı Hadım Süleyman Paşa'yla arkasına ekonomik rüzgârları alarak Hint Okyanusu'na doğru yol alıyordu. Fakat İstanbul'da, yeni bir lider dümene geçmeye ve imparatorluk için çok farklı bir yol çizmeye hazırlanırken ufukta uğursuz fırtına bulutları toplanıyordu.

idecek ḳadar 'asker alup varup Hind'e giçüp ve ol Hind'üñ benderlerin alup ve żabṭ idüp Mekke'nüñ ve Medīne'nüñ şerefehümā Allahu te'ālā yolın kesüp ve tarīḳin ḳaṭ' idüp Portuḳāl kāfi rüñ żararın eylerden def' idüp ve elemin deryādan ref 'idesün." [Çevirideki italikler benim vurgumdur]. Hasan b. Tulun, Tarih-i Mısır, dosya. 353b.

Dördüncü Bölüm
Rüstem Paşa, Hint Okyanusu Hizbine Karşı
1546-1561

16. yüzyılın ortaları boyunca Osmanlı siyasi hayatına Rüstem Paşa'nın yükselen figürü hâkim oldu. Rüstem paşa, Enderun'da yetişmiş ve küçük yaşlardan itibaren padişahın lütfundan nimetlenmiş bir saray mensubu örneğiydi. Bir rivayete göre ilk terfisini gençliğinin ilk yıllarında bir saray kâhyası iken yanlışlıkla padişahın elinden düşen bir eşyayı almak için kendini ikinci katın penceresinden atarak elde etmişti.[1] Diğer terfiler peş peşe geldi ve Rüstem çok geçmeden padişahın eşi Hürrem Sultan'ın sevgisinden de yararlanmaya başladı. Hürrem'in pek çok himaye faaliyeti, 1540'ların başlarında tek kızı Mihrimah'la evlendirmeyi teklif etmesiyle doruk noktasına ulaştı. Bu evlilik, Rüstem'in siyasi talihinin yanı sıra Hürrem'in imparatorluğun en büyük güç simsarı olarak itibarını da mühürledi ve ikisi arasında hem sağlam hem de esnek olduğunu kanıtlayan kalıcı bir ittifak kurdu. Kısa bir süre sonra, Kasım 1544'te Hadım Süleyman'ın azledilmesi üzerine sadrazamlığa aday gösterilen Rüstem, 17 yıl, ölümüne kadar neredeyse kesintisiz olarak bu görevi sürdürdü.[2]

Rüstem, bu uzun süreli görev süresi boyunca, Osmanlı toplumunun hemen hemen her alanında belirgin bir iz bıraktı. İmparatorluğu ancak bir tür bürokratik cemaat sistemi olarak tanımlanabilecek yeni bir yönetim modeline göre yeniden

Bernardo Navagero, bu hikâyeyi bizzat Rüstem'den duyduğunu iddia etti.
Hürrem Sultan'ın yaşadığı dönemde damat statüsünün artan önemi üzerine bkz. Peirce, *Imperial Harem*, 65-79.

şekillendirmeye çalıştı. Onun vesayeti altında, Osmanlı hukuku ve devlet idaresinin yapıları imparatorluk genelinde merkezîleştirildi, kanunlaştırıldı ve standartlaştırıldı.[3] Devlet destekli sanatçılar ve mimarlar, tekrar eden biçimler ve öngörülebilir motiflerden oluşan belirgin bir Osmanlı görsel söz dağarcığını ifade etmeye başladılar. Bunlar önceki onyılların eklektik tarzlarından belirgin şekilde farklıydı.[4] Daha önce çeşitli hatta mesihvari ifade biçimleriyle deneyler yapmış Osmanlı aydınları, şimdi, imparatorluğun hem geçmişine hem de bugününe dair daha bütünleşmiş, yekpare bir bilinci yansıtan, bilinçli bir şekilde klasikleştirici bir edebi ses geliştirdiler.[5] Tüm bu ince değişiklikler aracılığıyla Rüstem, hem kendi kendine yeten hem de komşularından farklı bir toplum olarak yeni tutarlı bir Osmanlı İmparatorluğu anlayışı geliştirmeye çalıştı. Bunu yaparken imparatorluğun genişleme hızı yavaşlamaya ve fiziksel sınırları sertleşmeye başladığında Rüstem, Osmanlı merkezî idaresinin otoritesini sağlamlaştıracak yeniden canlandırılmış bir temel oluşturmayı umuyordu. Bunun başında da kendisi olacaktı.

Bu yeni Osmanlı merkezli zihniyet, Osmanlı'nın Keşif Çağı için ne gibi sonuçlar doğurdu? Özellikle gözle görülür bir değişim alanı, Osmanlı entelektüellerinin Hint Okyanusu'nu tasavvur etmeye başladıkları yeni yoldur; çünkü Rüstem'in seleflerinin hırsları, onun daha sınırlı ve dar görüşlü vizyonuyla en açık şekilde çeliştiği yer, imparatorluğun güneydeki değişken deniz sınırı boyunca uzanıyordu. Bu nedenle Rüstem, görev süresinin çok erken dönemlerinden itibaren, bölgenin siyasi kaygılarıyla hâlâ ilgili olsa da önceki onyılların coşkulu

Imber, "Suleyman as Caliph", 179–84.
Gülru Necipoğlu, "A Kanun for the State, a Canon for the Arts: Conceptualizing the Classical Synthesis of Ottoman Art and Architecture", içinde, Veinstein, *Soliman le Magnifique*, 195–216; ve daha genel olarak, Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (London, 2005), 314–31.
Fleischer, "Lawgiver as Messiah", 171.

emperyalist yollarından kasıtlı olarak ayrılan farklı türde bir bilginliği teşvik etti.

Bunun bir örneği *Rüstem Paşa Vakayinamesi*'dir. Bu eser, Sadrazam'a atfedilen ama muhtemelen onun adına ünlü tarihçi ve coğrafyacı Matrakçı Nasuh tarafından yazılan bir Osmanlı İmparatorluğu tarihidir. Bir yandan bu çalışma, Yemen'deki son Osmanlı faaliyetinin ayrıntılı bir açıklamasını sunması bakımından dönemin Osmanlı vakayinameleri arasında dikkate değerdir ve aslında bu bölgeyi anlatısına dâhil eden en eski genel Osmanlı tarihi olarak addedilir.[6] Fakat şaşırtıcı bir şekilde, bunu, Hadım Süleyman'ın Hindistan seferini veya bir bütün olarak Yemen ile Asya denizi arasındaki herhangi bir bağlantıyı neredeyse göz ardı edecek şekilde yapar. Böylelikle vilayet statüsünün daha geniş bir dünyaya stratejik bir atlama taşı olmaktan çok Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanır. Bu şekilde hem bir tarih eseri hem de Osmanlıların benlik duygusunun bir ifadesi olarak Rüstem'in vakayinamesi, azalan küresel hırsları yansıtıyordu. Bu da sadrazamın devletlerarası meselelere yaklaşımını karakterize etmektedir.

Ünlü *Mir'atü'l-Memalik*'te buna çok benzer bir dizi öncelik tespit edilebilir. Bu hatırat, deniz kaptanı Seydi Ali Reis tarafından yazılmıştır. Yazar bu eseri Hindistan, Afganistan, Özbekistan ve İran üzerinden dört yıllık destansı bir yolculuktan dönüşünden sonra 1560 yılında Rüstem'e sunmuştur.[7] Bu son derece özgün metin, Osmanlı anlatı nesrinin çığır açıcı bir örneğiydi ve belki de şimdiye kadar yazılmış en büyük Osmanlı seyahat anlatısı olarak bugün bile çekiciliğini korumaktadır. Yine de ironik bir şekilde, yazarının 'Osmanlılığını'

Rüstem Paşa, *Tevārīḫ-i Āl-i 'Os̱mān*, Cambridge University Library, Turkish OR. Ms. Gg 6.33, dosyalar. 220–380.

Bkz. Seydi Ali Reis, Mir'ätü'l-Memālik, ed. Mehmed Kiremit (Ankara, 1999); bu çalışmayla ilgili son iki bilimsel tartışması için bkz. Alam and Subrahmanyam, *Indo-Persian Travels*, 94–131; ve Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World around It* (London, 2004), 183–85.

vurgulamak için egzotik konusunu sürekli olarak kullanan Seydi Ali'nin hatıratı, aynı zamanda Rüstem'in sadrazamlığının Osmanlı merkezli şovenizminin benzersiz dokunaklı bir ifadesidir.

Sürekli olarak yeniden ele alınan Osmanlılık teması (metin boyunca çeşitli yollarla aktarılır), hiçbir yerde anlatının sonuç kısmında olduğundan daha açık değildir. Yazar burada nihayet Osmanlı topraklarına döner. İmparatorluğun sınırları dışında geçirilen bunca yıldan sonra duygularına yenik düşen Seydi Ali coşkuyla haykırır: "Yeryüzünde Rum toprakları gibi memleket, padişahımıza denk hükümdar, Osmanlı'nın muzaffer ordusu gibi askerîye yoktur!"[8] Ardından, imparatorluğunun başkentine dönüş yolculuğunun son birkaç ayağını anlattıktan sonra, okuyucularını şu öğütle baş başa bırakır:

> Bu anlatıdan yararlanmak isteyen kişi unutmamalıdır ki gerçek gücün asla yok olmayan sırrı, boş yere büyüklük peşinden gitmekte değil, sakin ve mutlu bir zihinde yatmaktadır. Ama eğer Allah'ın takdiriyle evinden sürülürse ve bilinmeyene doğru yürümeye zorlanırsa ve şans eseri zorlu okyanusların çalkantılı sularına kapılırsa, yine de vatan sevgisi imanının yanında olduğunu her zaman aklında tutsun. Doğduğu kıyıları yeniden göreceği günü özlemekten asla vazgeçmesin ve başına ne gelirse gelsin her zaman padişahına sadakatle sarılsın. Bunu yapan gurbette mahvolmaz; Allah ona bu dünyada ve ahirette muradını bahşeder ve hemşerilerinin hürmet ve şefkatiyle keyif bulur.[9]

Bu sözler, Seydi Ali'nin daha geniş anlatısı bağlamında, yazarın farklı coğrafyalarda yaşadığı deneyimler nedeniyle bu

"*rūy-i zemīnde ne Vilāyet-i Rūm'a mu'ādil bir vilāyet ve ne pādişāh-ı 'alem-penāh ḥażretlerine 'adīl olur bir pādişāh vardur... ve leşker-i Rūm'a muḳābil olur leşker olmaḳ cihān içinde bir daḫī mutaṣavver degildür.*" Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l-Memalik*, 162–63.

İngilizce çevirisi Sidi Ali Reis'ten alınmıştır. *The Travels and Adventures of Sidi Ali Reis in India, Afghanistan, Central Asia and Persia during the Years 1553–1556*, çev. A. Vambery (London, 1899), 107; asıl metin için bkz. Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 168–69.

tür duyguların özel bir burukluk duygusuyla karıştığı büyük bir önem taşımaktadır. Bu özellikle, seyahat arkadaşlarının çoğunun –Seydi Ali'nin isteklerine açıkça karşı çıkarak– onunla İstanbul'a dönmek yerine Rumi diasporası arasında kalmayı ve yerleşmeyi seçtiği Hindistan'daki ikameti için geçerlidir. Bu nedenle, Seydi Ali'nin hükümdarına övgüye değer bağlılığı ve ülkesine olan sevgisinin yanı sıra, bu pasaj (ve genel olarak yazıları), hem Hindistan Rumilerine düşmanlığı hem de dünyayı dolaşıp denizaşırı ülkelere yerleşme fikrine karşı genel bir nefreti gözler önüne sermektedir. Bunlar, daha sonra göreceğimiz gibi, Seydi Ali'nin hamisi Rüstem ile paylaştığı iki duygudur.

Rüstem'in sadrazamlığı döneminde üretilen diğer eserlerin çoğu, karşılaştırıldığında, söylediklerinden çok, söylenmeyenleri açısından dikkate değerdir. *Mir'atü'l-Memalik*'e ek olarak okyanus seyrüseferine uygun bir şekilde *Kitâbü'l-Muhît* adlı teknik bir el kitabı kaleme almış olan Seydi Ali'nin müstesna sıradışılığını ayrı tutalım. Dönemin diğer Osmanlı coğrafyacıları, imparatorluğun kendi sınırları içindeki toprakları tanımlamaya ve kataloglamaya odaklanmış görünürken, ötesinde ne olduğuna, özellikle Hint Okyanusu'na genellikle çok az ilgi gösteriyorlar.[10] Benzer şekilde, Rüstem'in himayesinde yazılan tarihler ve hanedan vakayinameleri genellikle bir veya iki sayfayı sadrazamın Arap sınırındaki kendi maceralarına ayırır. Bundan sonra, sanki Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyle artık hiçbir teması kalmamış gibi bir bütün olarak Hint Okyanusu anlatıdan kayboluyor.[11] Ve tahmin edilebileceği gibi, Osmanlı entelektüel yaşamının bu içe dönük dönüşüne,

[10] Bu bilgelik türüne güzel bir örnek: Matrakçı Nasuh, *Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i 'Irāḳeyn-i Sulṭān-ı Süleymān Ḫān*, ed. Hüseyin Yurdaydın (Ankara, 1976); Osmanlı siyasi alanını tanımlama girişimi olarak bu çalışmanın yakın tarihli bir bilimsel tartışması için bkz. Kathryn Ebel, "City Views, Imperial Visions: Cartography and the Visual Culture of Urban Space in the Ottoman Empire, 1453–1603", (Doktora tezi, Texas Üniversitesi–Austin, 2002).

[11] Celalzade Mustafa Çelebi'nin *Tabaḳāt al Memālik fī Derecāt al-Mesālik* bunun tipik bir örneğidir. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Hanım no.

imparatorluğun Rüstem dönemindeki siyasi önceliklerinin paralel olarak yeniden düzenlenmesi eşlik etti; bu, tam anlamıyla ticaret politikası alanında hissedilen bir değişiklikti.

Rüstem'in Ekonomi Politikaları ve Hint Okyanusu Hizbinin Yükselişi

Rüstem, Hint Okyanusu'ndan Osmanlı topraklarında serbest ticaret akışını sürekli olarak en üst düzeye çıkarmaya çalışan selefi Hadım Süleyman'dan farklıydı. O, yabancı tüccarlara karşı derin bir kuşku besliyordu ve genel olarak ticari çıkarları orduya ve Osmanlı sermayesine ikmal ihtiyacına tabi kılan bir ekonomi politikasını tercih ediyordu.[12] Bu, çağdaş Venedikli gözlemcilerin çabucak işaret ettikleri gibi[13] kendi ceplerini doldurma fırsatı sunulduğunda Rüstem'in bu ilkeye bazı istisnalar yapmaktan kaçındığı anlamına gelmez. Fakat genel olarak Rüstem, Osmanlı İmparatorluğu'na giren ve çıkan mal akışını bir zenginlik kaynağı ve Osmanlı itibarının teyidi olarak görmek yerine, uluslararası ticareti öncelikle bir tehdit, İmparatorluğun değerli metallerinin ve diğer stratejik kaynaklarının sürekli olarak emildiği bir gider olarak görmüş görünüyor.[14]

Rüstem'in bu daha geniş otarşik vizyona dayalı bir dizi somut politika girişimi uyguladığı en iyi bilinen alan belki de

427–28. Osmanlı vakayinamelerinde Hint Okyanusu ile ilgili genel bilgi kıtlığı üzerine bkz. Özbaran, *Ottoman Response*, 79.

Rüstem'in ekonomi politikaları, muhtemelen bazı Osmanlı bilginlerinin 'provizyonizm' olarak adlandırdıkları şeye en yakın yaklaşımdır. Bkz. Mehmed Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul, 2000); ayrıca bkz. İnalcık, "Ottoman Economic Mind", 218; *Faroqhi, Pilgrims and Sultans*, 161.

Alberi, *Relazioni*, 3: 84–85.

14 Rüstem'in Hint Okyanusu'ndaki ekonomik politikaları hakkında daha fazla tartışma için bkz. Giancarlo Casale, "The Ottoman Administration of the Spice Trade in the Sixteenth-Century Red Sea and Persian Gulf", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 49/2 (May 2006): 175–76.

Karadeniz'dir. Karadeniz, onun rehberliğinde nispeten serbest bir ticaret bölgesinden, yabancı tüccarların ticaret yapmasının yasak olduğu bir Osmanlı gölüne dönüştürüldü.[15] Karşılaştırıldığında, Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki politikaları, modern araştırmacılar tarafından keşfedilmeden kaldığı için daha az anlaşılmıştır. Fakat Rüstem'in bu bölgenin ticaretine yönelik tavrı daha da büyük bir şüpheye dayanmış gibi görünüyor, çünkü burada ticareti kısıtlamaya yönelik doğal eğilimi başka bir faktör tarafından şiddetlendirildi: kişisel intikamdan kaynaklı eski bir hesap.

Başlangıçta, acımasız ve hesapçı selefi Hadım Süleyman'ın (Rüstem onunla hiçbir zaman yakın bir ilişki kurmamıştır) büyük sadrazamlığı döneminde nüfuzlu bir konuma gelen genç vezir, kendi gücü arttıkça kaçınılmaz olarak Hadım Süleyman'ın yandaşlarının saldırılarının hedefi hâline geldi. Aslına bakılacak olursa, onun ilk düşmanlarından biri, Hadım Süleyman'ın güvenilir yardımcısı Davud Paşa'ydı. Davud Paşa, 1538'den beri Mısır'ın genel valisiydi ve Rüstem'in müstakbel eşi Mihrimah Sultan'a talip olan rakip bir adaydı.[16] 1540'ların başlarında, sultanın sevgisine talip olan iki kişi arasındaki rekabet yoğunlaştı ve Davud o kadar alçaldı ki Rüstem'in frengi hastası olduğu için evliliğe uygun olmadığı söylentisini yaydı. Bu söylentinin, saray hekimi Moşe Hamon tarafından iftira olduğu doğrulandı. Rüstem, sonunda söylentileri çürütmeyi ve padişahtan Mihrimah'la evlenmek için onayını almayı başardı, ama alenen onuruna yapılan hakaret unutulmamalıydı. Hadım Süleyman'ın görevden alınması için derhâl planlar yapmaya başladı ve paşanın 1544'te gözden

[15] Rüstem'in Karadeniz'deki politikası ve genel olarak ekonomik programı için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Rüstem Paşa Hakkındaki İthamlar", *Tarih Dergisi* 11–12 (Temmuz 1955): 11–50.

[16] Davud Paşa, Hadım Süleyman'ın vilayet valisi olarak görev yaptığı süre boyunca Mısır saymanı olarak da görev yapmıştı. Bkz. Süheyli, *Tārīḫ-i Mışır al-Cedīd*, dosya 55a.

düşmesine ve mahvına yol açan mali denetimin düzenlenmesinden doğrudan sorumluydu.[17]

Bundan sonra, siyasi rakiplerinin saraydaki ayrıcalıklı konumunu bir daha asla engellemeyeceklerini garanti altına almak amacıyla planlar yaptığı için, bu kin dolu hizipler arası çekişmenin kalıcı etkileri, Rüstem'in sadrazam olarak görev süresi boyunca hissedilmeye devam edecekti. Rüstem, Hadım Süleyman'ın etkisinin her zaman en derin şekilde yerleştiği imparatorluğun Hint Okyanusu eyaletlerinin düşmanları için doğal bir üs oluşturduğunu düşündü. Bu yüzden rakiplerinin güçlerini artırmasını önlemek için bölgedeki daha fazla genişlemeyi etkili bir şekilde bastırmaya karar verdi. Hatta bu amaçla, Ayas Paşa'nın 1546'da Basra'yı fethetmesine açıkça karşı çıkacak kadar ileri gitti, sefer için asker ikmalini reddetti ve limanı "harap . . . hiçbir değeri olmayan bir yer" olarak değerlendirdi.[18]

Ertesi yıl, Bilal Mehmed'in Hürmüz'deki Portekizlilerle Basra'da bir ticaret anlaşması imzalama çabalarına benzer şekilde karamsar bir bakış açısıyla yaklaştı.[19] Fakat Rüstem, buna ve diğer serbest ticaret önlemlerine ne kadar şiddetle karşı çıkmış olsa da onları durdurmak için bir anlamda güçsüzdü. Önceki bölümde anlatıldığı gibi, Bilal Mehmed Paşa, Rüstem'in rızası bile olmadan Hürmüz'le ticarette benzeri görülmemiş bir genişleme ortaya koydu. 1551'de, yerel Portekiz makamlarıyla yaptığı anlaşma, Basra'nın eyalet vergi kanununda kalıcı olarak yer aldı. Benzer şekilde, Mısır'da Rüstem'in ezeli rakibi Davud Paşa da 1540'lar boyunca iktidarda kaldı ve o da Hint Okyanusu'na yayılmacı bir ticaret politikası izlemeye devam etti.

Alberi, *Relazioni*, 3: 98–9.

18 Rüstem'in Ayas Paşa'ya muhalefeti hakkında bkz. Dom Manuel de Lima'nın Hürmüz'den 1547 tarihli mektubu, Özbaran, *Ottoman Response*, 143; Rüstem'in sefer için asker tedarik etmeyi reddetmesi hakkında bkz. Halil Sahillioğlu, ed., *Topkapı Sarayı Arşivi H.951–952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri* (İstanbul, 2002), dosya 213.

19 Özbaran, *Ottoman Response*, 143.

Dolayısıyla Rüstem Paşa'nın umduğu gibi Hint Okyanusu'ndan kesin olarak yüz çevirilmemiş, sadrazamlık yılları, sadrazam ile muhaliflerinden oluşan bir koalisyon arasında uzun süreli bir çekişmeye dönüştü. Bu koalisyon bundan böyle 'Hint Okyanus'u ittifakı' olarak anılacaktır. Bu mücadelede Rüstem, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin sınır bölgelerini imparatorluğun ayrılmaz bir parçası hâline getirerek düşmanlarını zapt etmeye çalıştı: mümkün olan her yerde yerel idari bağımsızlığı sınırlamak, Hadım Süleyman'ın atadığı kişileri kendi seçtiği adamlarla değiştirmek ve faaliyet alanına denizden uzağa ve hinterlanda doğru yeniden odaklamak. Bu arada, Hint Okyanusu hizbinin hedefleri neredeyse tam tersiydi: İttifak, Rüstem'in müdahalesine direnerek yerel özerkliği kendileri için korumaya ve böylece daha geniş Hint Okyanusu dünyasıyla siyasi ve ekonomik ilişki sürecini sürdürmeye çalıştılar.

Günümüze ulaşan Osmanlı tarihi kaynaklarının ezici çoğunluğu devlet merkezli doğası sayesinde, Rüstem'in doğrudan İstanbul'dan gönderdiği hafiyelerinin faaliyetleri hakkında kaçınılmaz olarak en iyi şekilde bilgi sahibi oluyoruz. Bunlardan en önde gelenleri, 1540'ların sonlarından 1550'lerin ortalarına kadar merkezî hükümetin politikalarını uygulamak için hızlı bir şekilde art arda ana aktörler olarak hizmet eden Üveys Paşa, Piri Reis ve Seydi Ali Reis'tir. Fakat yukarıdan aldıkları desteğe rağmen bu üç kişinin de çabaları iç karartıcı bir başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Ve yolun her adımında, Hint Okyanusu hizbinin üyeleri, Rüstem'i geride bırakmak ve amansız bir kararlılıkla kendi gündemlerini zorlamak için bu başarısızlıklardan yararlanmayı başardılar.

Özdemir Paşa ve 1547 Yemen Ayaklanması

Rüstem Paşa'nın, bürokratik liderlik tarzına çok uygun olarak, Hint Okyanusu hizbiyle ilk büyük çatışması, Yemen'deki idari atamalar konusundaki bir anlaşmazlığın sonucu ola-

rak meydana geldi. Burada, Hadım Süleyman'ın 1538'de vilayeti kesin olarak fethinden bu yana, yerel devlet aygıtı esasen Mısır'ın idari bir ilhakı olarak yönetiliyordu ve Hadım Süleyman'ın ilk seferinden kalma sıkı sıkıya bağlı bir gazi grubunun münhasır alanı olarak kalmıştı. Fakat 1545'te Rüstem'in merkezî hükümetin otoritesini artırmayı amaçlayan kapsamlı reformlarının bir parçası olarak Yemen'in tüm idari bölgeleri, yani *sancakları* Mısır'dan ayrıldı ve bağımsız bir eyalet yani *beylerbeylik* olarak yeniden düzenlendi.[20]

Rüstem'in sadrazamlığa terfi etmesinden sadece birkaç ay sonra gelen bu hamle, Mısır valisi olarak hatırı sayılır yetkilere sahip olmaya devam eden rakibi Davud Paşa'ya açıkça bir saldırı olarak tasarlanmıştı. Davud, bu meydan okumaya önceden kendi adamı Neşşar Mustafa'yı Yemen'in ilk *beylerbeyi* olarak atamaya çalışarak yanıt verdi.[21] Fakat bu çaba başarısız oldu ve yıl dolmadan Mustafa'nın yerine Rüstem'in tercihi Üveys Paşa geçti. Üveys Paşa, Sultan Selim'in eski bir kölesiydi. Sarayla yakın ilişkileri vardı ama Yemen'de daha önce hiç deneyimi yoktu.[22]

Üveys Paşa'nın deneyimsizliği, tam da beklendiği gibi, onu Yemen'in kırılgan statükosunu tehlikeli bir şekilde bozan bir dizi hızlı hata yapmaya itti. İlk yanlışı, Zeydi İmam Şerefeddin'i tehdit etmek oldu. Şerefeddin, Yemen'in iç bölgelerdeki yaylalarını bağımsız bir emir olarak yönetmeye devam eden meşru bir Şii hükümdardı. Şerefeddin ile oğlu Mutahhar arasında hararetli bir hanedan anlaşmazlığı olduğunu öğrenen Üveys Paşa, 1546 yılının sonlarına doğru Zeydilerin elindeki Ta'izz şehrine bir saldırı başlattı. Harekât aslında başarılıydı; ama Üveys, sefer sırasında, Osmanlı idaresindeki eski kurtlarla ters düşmeye başladı. Bunlar, yeni gelenin muhakeme eksikli-

20 Soudan, *Chronique d'al-Mawza'ī*, 60.

21 Mustafa daha önce Mısır *kaşifi* ve *emirü'l-hac* olarak görev yapmıştı. Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 45a.

22 Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar 45b; Soudan, *Chronique d'al-Mawza'ī*, 60.

ğini küçümsediler ve onun otokratik eğilimlerinden rahatsız oldular. Paşa, sonraki aylarda daha da kuzeye ilerlemeye ve San'a şehrini kuşatmaya karar verdiğinde durumundan rahatsız olanlardan küçük bir grup ona karşı bir komplo kurdu. 1547 yazında, Osmanlı ordusu zaten San'a surlarının önünde kamp kurmuşken içlerinden biri, Hasan Pehlivan adlı bir Çerkez, içki ve sefahatle geçen bir gecenin ardından Üveys'i çadırında uyurken katletti.[23]

Yemen genelinde kaos çıktı. Liderinin kaybıyla felce uğrayan ve şimdi iç bölünmeler yüzünden harap olan ana Osmanlı kuvveti, derhâl San'a kuşatmasını kaldırdı ve suikastçının kaçmasına izin verdi. Kısa bir süre sonra, Osmanlı idari başkenti Zebid, bir grup Hasan Pehlivan taraftarı tarafından saldırıya uğradı ve mücadele etmeden teslim oldu. Bu da Aden'deki şehrin ileri gelenlerinden bir grubu, aynı şekilde İstanbul'a bağlılıklarından vazgeçmeye ve şehirlerini Aden'in hinterlandından bir aşiret reisi olan Ali el-Tavlaki'ye teklif etmeye sevk etti. Daha da kötüsü, el-Tavlaki daha sonra Hürmüz'e bir elçilik heyeti göndererek Aden limanının ve gümrüklerinin kontrolünü Portekizlilere devretmeyi teklif etti. Dom Paio de Noronha komutasındaki iki gemi, Hürmüz'den daha fazla yardımın yolda olduğuna dair söz alarak hemen şehre doğru yola çıktı.[24]

Osmanlı otoritesi tamamen çöküşün eşiğindeyken vilayetin kaderi artık Özdemir adlı yerel bir beyin elindeydi. Özdemir, kökenleri ve erken kariyeri bakımından imparatorluğun Hint

[23] Yemen tarihinde bu döneme ilişkin başlıca Osmanlı kaynakları: Kutbeddin Mekki, dosya 45–55; Rüstem Pasha's Tevārīḫ, dosyalar 346–80; Seyyid Lokman, *Mücmelü't-Tūmār*, British Museum, Turkish Ms. Or. 1135, dosyalar. 72–76; ve Soudan, *Chronique d'al-Mawza'ī*, 60–64. Bu kitap, bu kaynaklardan oluşmaktadır. Dönemin Osmanlı ve Arap kaynaklarına ilişkin bir inceleme için bkz. J. R. Blackburn, "Arabic and Turkish Source Materials for the Early History of Ottoman Yemen 945/1538–976/1568", in Abd al-Rahman b. al-Ansary, ed., *Sources for the History of the Arabs* (Riyadh, 1982), 2: 197–210.

[24] Bkz. *DA*, dec. VI, 6. Kitap, 1-3 bölümler; ayrıca bkz. Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 89.

Okyanusu hizbinin birçok üyesinin klasik bir örneğiydi. Osmanlı öncesi eski rejimle yakın bağları olan askerî bir ailenin çocuğu olarak Memlük Mısırı'nda dünyaya gelen Özdemir, ilk olarak 1520'lerin sonlarında Hadım Süleyman'ın Mısır valisi olarak ilk görev yaptığı dönemde Osmanlı hizmetine girmişti. Bu, birçok eski Memlük ve soyunun, sadık Osmanlı tebaası olarak yeni taşra idaresine yeniden dâhil edildiği bir dönemdi. Özdemir sonraki 10 yılını Mısır'da orta düzey bir taşra yetkilisi olarak geçirdi, en sonunda 1538'de Hadım Süleyman tarafından Osmanlı'nın Gucarat seferine katılmak üzere seçildi.

Gucerat seferi sırasında Özdemir'in faaliyetleri hakkında çok az şey biliniyor. Fakat anlaşıldığı kadarıyla Özdemir, 1538 sonbaharında Hindistan'dan dönüşünde, Hadım Süleyman'dan bir terfi aldı ve kendi küçük sefer kuvvetinin komutanlığına getirildi. Daha sonra paşanın Kızıldeniz ile Nil vadisi arasındaki kurak Afrika hinterlandını keşfetme emriyle, 1539 kışında Kuseyr limanına yöneldi. Oradan birkaç yüz kilometrelik çölü başarıyla geçti, Nil'e ulaştı. Yukarı Mısır'da hâlâ Osmanlı kontrolü dışında olan bir dizi şehri ele geçirdi ve sonunda nehir mavnasıyla sağ salim Kahire'ye döndü. Daha önce bir Osmanlı kuvveti böyle bir göreve kalkışmamıştı ve bu görevin başarısı, Özdemir'in cüretkâr ve yetenekli genç bir komutan olarak tanınmasını sağladı. Mısır'da birkaç yıl daha hizmet ettikten sonra 'sancak beyi' mertebesine terfi etti ve Yemen'deki önemli bir göreve atandı.[25]

Özdemir, 1547 baharında hâlâ Yemen'deydi ve Üveys Paşa'nın öldürülmesinin ardından birdenbire eyaletteki en kıdemli Osmanlı subayı olarak kaldı. Genel bir ayaklanma ihtimaliyle karşı karşıya kaldığında San'a'nın dışında kamp kuran birlikler arasında bir şekilde düzeni yeniden sağlamayı başardı. Öldürülen paşanın yerine, halkın desteği sayesinde,

[25] Özdemir Paşa'nın kariyerinin ilk dönemi hakkında modern bir anlatım için bkz. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 33-35.

geçici komutan olarak aday gösterildi. Bundan sonra, şaşırtıcı bir hız ve verimlilikle işlerin kontrolünü eline aldı. Üveys suikastının intikamını almaya ant içerek Hasan Pehlivan'ı birkaç gün içinde yakalayıp öldürmeyi başardı, sonra iptal edilen Sana'a kuşatmasını yeniden başlattı ve şehri bir haftadan kısa bir süre içinde ele geçirdi. Oradan, Mısır'daki yetkilileri eyaletin kritik durumu hakkında bilgilendirmek için bir ulak gönderdi. Hâlâ isyan hâlindeki Zebid ve Aden kalelerinde Osmanlı kontrolünün yeniden sağlanmasına yardımcı olmak için Süveyş'ten derhâl bir filo gönderilmesini talep etti.[26]

Böyle bir yardım çok geçmeden gelecekti ama Özdemir'in çağrısına yanıt, anlamlı bir şekilde Rüstem'den değil, Mısır'daki Davud Paşa'dan geldi. Davud Paşa, konuyu üslerine havale etmeden Özdemir'in sevkini alır almaz harekete geçti. Önceki yıllardaki siyasi entrikaların devamında, Davud bunu yalnızca durumun aciliyetinden dolayı değil, aynı zamanda Rüstem'in rahmetli Üveys Paşa'nın yerine başka bir yabancıyı seçme fırsatını reddetmek için yapmış gibi görünüyor. Davud'un kendi tercihi, yakın dostu olan Solak Ferhat'tı. Solak Ferhat, Hint Okyanus'u hakkında son derece güvenilir biriydi. 1537'de Hadım Süleyman'ın Yemen ve Hadramut elçisi ve 1538'de Hindistan'da baş müzakerecisi olarak görev yapmıştı ve 1542'den beri de Kızıl Deniz donanma kaptanıydı. Şimdi Davud Paşa tarafından Yemen genel valisi olarak Üveys'in yerine aday gösterildi ve hemen Moho'ya gönderildi. Oraya Kasım 1547'de ulaştı.[27] Davud, kendisine yardımcı olmak için Süveyş'te altmış kadar gemiden oluşan önemli bir filonun hazırlanmasını emretti ve bu gücün yeni amirali olarak ünlü haritacı ve denizci Piri Reis'i aday gösterdi.[28]

[26] Bu mektubun metni için bkz. J. R. Blackburn, "Th e Ottoman Penetration of Yemen: An Annotated Translation of Özdemir Bey's Fethnāme for the Conquest of San'a in Rajab 954/Aug. 1547", *Archivum Ottomanicum* 5 (1980): 70–89.

[27] Ferhad'ın atanmasıyla ilgili entrika üzerine bkz. Blackburn, "Ottoman Penetration", 77.

[28] Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 89.

Geçmişi göz önüne alındığında Piri Reis bu pozisyon için kesinlikle mantıksız bir seçim değildi. İskenderiye'deki Osmanlı kadırga filosunun başı olarak o zamanlar Mısır'daki en kıdemli donanma yetkilisiydi ve aynı zamanda Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki genişlemesini uzun süredir savunmakla övünebilirdi.[29] Fakat Davud Paşa, Özdemir Paşa veya Solak Ferhat'ın aksine, Piri Reis, Gucerat seferine katılmamıştı ve bu atamadan önce Hint Okyanusu'nda deneyimi yoktu. Yani Süveyş'e 1547 sonbaharında bir tür yabancı olarak geliyordu. Dahası, kariyerinin bu noktasında Piri neredeyse 90 yaşındaydı ve tüm hayatını Osmanlı'nın Akdeniz filosunun hizmetinde geçirmişti. Sonuç olarak, Piri'nin siyasi yönelimi Mısır'dan ziyade İstanbul'a yönelik olmaya devam etti ve sonunda Davud ve Hint Okyanusu hizbinin değil, Rüstem'in taraftarı olarak ortaya çıkacaktı.[30]

Fakat bu çatışan bağlılıklar, Yemen'deki kriz başarılı bir şekilde önleninceye kadar tam olarak ortaya çıkmayacaktı. Bu arada Piri Reis, Süveyş'ten yola çıktı ve Aralık 1547'nin başında Moha'da Solak Ferhat'la başarılı bir şekilde buluştu. Oradan iki komutan, Zebid'i kolayca geri alan ve iç kısımdaki isyana son veren Özdemir'e karadan takviye gönderdi. Hem Ferhat hem de Piri Reis daha sonra Aden'e yöneldiler; Ferhat, aralık sonunda beş gemilik bir ön kuvvetle önden geldi ve Piri Reis ve filonun geri kalanı Aralık sonunda ona katıldı.[31]

Pozisyonlarını aldıktan sonra birleşik filoları, Portekizli komutan Dom Paio de Noronha ve onun Hürmüz'den gelen iki kadırgasının mürettebatıyla Aden'in sağlam savunma duvarlarını büyük bir bombardımana tuttu. O sırada Noronha, Álvaro de Castro komutasındaki daha büyük bir yardım gücünün Hindistan'dan gelmesini bekliyordu. Fakat bir dizi

29 Piri Reis'in İskenderiye kaptanı olması hakkında bkz. Alberi, *Relazioni*, 3: 59.

30 Çağdaş bir Portekiz kaynağı, Piri Reis'in eski hamisi Barbaros Hayrettin Paşa'nın 1546'daki ölümünün ardından Rüstem'in kişisel tebaası olduğunu açıkça belirtir. Bkz. A.N.T.T. *Corpo Cronológico*, part 1, maço 89, doc. 9.

gecikme nedeniyle bu filo hâlâ Goa'da demirli durumdaydı ve iki hafta daha denize açılmayacaktı. Şubat ortasına kadar Noronha, hâlâ takviye belirtisi görmeyince, nihayet şehri savunmaktan ümidini kesti ve şehri terk etti. Osmanlılar ayın 23'ünde surları aştı ve Aden kalesine baskın düzenlediler. Mart ayı başına kadar Arabistan kıyılarına varamayan Álvaro de Castro, Aden'i bir daha görmeden geri dönmek zorunda kaldı.[32]

Sefer, böylelikle, özellikle Osmanlıların harekât yapmak zorunda kaldığı son derece uzun mesafeler göz önüne alındığında, Osmanlı askerî verimliliğinin etkileyici bir şekilde sergilenmesiyle sona erdi. Ne de olsa Özdemir, ilk yardım talebini ancak Ağustos ayının sonunda gönderebilmişti. Bu, mektubunun Eylül ortasından önce Mısır'daki Davud Paşa'ya ulaşmış olamayacağı anlamına gelmekteydi. Yine de Ekim ayının sonunda Davud, Süveyş'te muazzam bir filoyu çoktan donatmıştı. Kasım ayı sonunda bu kuvvet güvenli bir şekilde Yemen'e ulaştı. Ocak ayına kadar eyaletin çoğu etkisiz hâle getirildi ve ana Portekiz kuvvetinin olay yerine gelmesinden haftalar önce Şubat ortasında Aden yeniden ele geçirildi.

Osmanlı'nın Portekiz'e karşı tepkisi hızından ve gücünden hiçbir şey kaybetmedi. Portekizlilerin karşı koyma becelerine dair güvenleri, Osmanlıların 1546'da Basra'yı şimşek gibi fethiyle çoktan sarsılmıştı. Uzun yıllar sonra yaşanan bu ikinci büyük başarısızlığın ardından Goa piskoposu, krala olaylardan daha iyi haberdar olmanın ve deneyimli insanlardan

[32] Noronha'nın kararı o kadar kötü bir üne kavuştu ki, Diogo do Couto'ya göre olaydan yıllar sonra, Goalı bir beyefendi sokakta yürürken Noronha'nın oğulları ondan bir tavuk çaldığı için ağlayan genç bir kız gördü. Ona şöyle dedi: "Sus kızım, olay çıkarmanın bir faydası yok. Aden olsaydı seve seve sana verirlerdi ama verecek tavukları yok!" ["*cala-te filha, não te mates, se fora Adem largáram-ta; mas galinha não ta hão de dar.*"] DA, dec. VI, 6. kitap, 6. bölüm. Bu ve sonraki olaylar için bkz. (daha önce alıntılanan Osmanlı kaynaklarına ek olarak): DA, dec. VI, 6. kitap, bölümler 1–6; Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 108–9; İbrahim Peçevi, *Tārīḫ-i Peçevī*, 1:351; çağdaş bir anlatım için Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten* 34/134 (1967), 235–38.

tavsiye almanın önemi hakkında kasvetli bir şekilde tavsiyelerde bulundu. "Özellikle şimdi Osmanlılar hem Basra'da hem de Aden'deler çünkü daha çalışkanlar, kendilerini savaşa hazırlamakta daha dikkatliler ve genel olarak bizim burada (Hürmüz'de) olduğumuzdan daha bilgililer."[33]

Elbette 1547'ye gelindiğinde böyle bir açıklama, artık İstanbul'daki merkezî hükümet hakkında değil, yalnızca Mısır, Yemen ve Basra Körfezi'ndeki Osmanlı yetkilileri hakkında yapılabilirdi. Davud Paşa'nın Yemen'deki krize tepkisinin hızı ve etkisi, düzenli emir komuta zincirini atlaması ve Rüstem'den bağımsız hareket etmesi sayesinde mümkün olmuştu. Ayrıca, paşanın müdahalesi, ilk etapta Rüstem'in uygunsuz bir şekilde dışarıdan biri olan Üveys Paşa'yı yerel yönetimin başına getirmesiyle gerekli hâle gelmişti. Neredeyse önlenen bu krizin ardından, isteksizce de olsa Rüstem'in kendisi bile bunu kabul etmeye başlamış gibi görünüyor. Davud'un adayı Ferhat'ı Yemen'in yeni beylerbeyi olarak yeniden atamayı reddetmesine rağmen onun yerine İstanbul'dan başka birini atamayıp Özdemir Paşa'yı getirdi. Bu seçim, uzak sınır bölgesiyle uğraşırken yerel hassasiyetlere ve yerel uzmanlığa saygı duymanın önemi konusunda yeni keşfedilen bir değere aykırıydı.[34]

Özdemir, yetkin bir yönetici, becerikli bir arabulucu ve parlak bir askerî stratejist olarak ün kazandığı tam beş yıllık bir dönem için Yemen'deki konumunu koruyacaktı. Düzeni sağladıktan ve Üveys'e karşı düzenlenen komplodaki son komplocuları cezalandırdıktan sonra (bu görev 1548'in başlarında tamamlandı), Özdemir bir kez daha kuzeyi zorladı. Yaylalarda Zeydiler üzerindeki baskıyı kademeli olarak artıran ve 1552 yılına kadar İmam Şerefeddin'in oğlu Mutahhar barış

[33] "*...maiormente neste tempo de aguora que temos os Rumes em Baçora e em Adem, e são eles mais imdustrios e tem mais cuidado aparelhar-se pera fazer cousas de guerra e ordenadamente tem seus conselhos milhor que nos qua.*" DP, iv. cilt, 24. dosya.

[34] Bkz. Soudan, *Chronique d'al-Mawza'ī*, 62.

talep etmeye mecbur bırakılana kadar iç kısımlardaki Osmanlı kontrolünü genişletti. Bunun sonucunda, Mutahhar'ın 'sancak beyi' olarak imparatorluk idaresine alınmayı ve bir Osmanlı memuru olarak hizmet ettiği bir antlaşma ortaya çıktı. Bu antlaşma, Osmanlı kontrolünü her zamankinden daha fazla iç kesimlere doğru genişletti ve Osmanlı yönetimine karşı son yerel direniş cephelerini ortadan kaldırdı.[35] Özdemir 1554'te görev süresini tamamladığında, Yemen zengin ve istikrarlı bir eyaletti ve İstanbul'daki imparatorluk hazinesine fazlasıyla katkı sağlıyordu.[36]

Özdemir'in bu yıllarda başardıklarının çoğu, çelişkili bir şekilde, Yemen'i Hint Okyanusu kıyısındaki ücra bir karakoldan Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası hâline getirdiğinden beri, Rüstem Paşa'nın vilayet için asıl planına oldukça yakındı. Bu nedenle Özdemir'in yönetimi, sadrazam ile Hint Okyanusu hizbi arasında başarılı bir erken uzlaşma olarak görülmelidir. Böylelikle merkezî hükümet, Rüstem'in politikalarının uygulanmasında yerel rıza karşılığında belirli bir oranda doğrudan kontrolü kabul etti.

Ne yazık ki bu yumuşama anı, Özdemir'in valilik süresi boyunca pek sürmedi. Paşa, Yemen'den ayrıldıktan sonraki bir yıl içinde İstanbul'daki geçici bir liderlik değişikliğinden yararlanarak Osmanlı genişlemesini bir kez daha iç kısımlardan denize doğru yönlendirecekti. Ve bu arada sadrazam ile Hint Okyanusu hizbi arasındaki çatışma başka yerlerde devam edecekti. Faaliyet odağı, Umman Denizi'ne kayacak ve Özdemir Paşa'nın az tanınan meslektaşı ve çağdaşı Sefer Reis'in etrafında toplanacaktı.

35 Blackburn, "Arabic and Turkish", 198; Kutbeddin Mekki, "*Aḫbār al-Yemānī*", dosyalar, 51–52.

36 1561'den kalma ve önemli bir sermaye fazlalığı gösteren Osmanlı Yemen'inden günümüze kalan en eski bütçe için bkz. Özbaran, "A Note on the Ottoman Administration in Arabia in the 16th Century", *International Journal of Turkish Studies 3/1* (Winter 1984–85), 97.

Doğu'da Parlayan Bir Yıldız

Sefer Reis'in deniz hayatına ilk kez ne zaman ve hangi şartlar altında başladığı bilinmiyor. Konuya dair 1544 tarihli, günümüze ulaşan en eski Osmanlı arşiv belgesi, Sefer'in o zamana kadar Süveyş merkezli küçük bir kadırga filosunun komutanı olduğunu gösteriyor. Bu sıfatla, Kızıldeniz devriyelerini yürütmekten ve üstlerine daha geniş Hint Okyanusu bölgesi hakkında düzenli istihbarat raporları sağlamaktan sorumluydu. Bu durum, böylesi erken bir tarihte, Osmanlıların Kızıldeniz donanmasının hiyerarşisinde zaten önemli bir kişi olduğunu gösteriyor.[37] Ayrıca 1544 yılı, Hadım Süleyman Paşa'nın sadrazamlığının son aylarına denk geldiğinden, Sefer'in Hint Okyanusu hizbiyle çok daha öncesinden yakın bir ilişkisi olduğunu tahmin edebiliriz. İttifakın diğer pek çok üyesi gibi, muhtemelen Hadım Süleyman'ın 1538'deki Gucerat seferine katılmıştı. Sadrazamın ölümünden sonra, Sefer'in 1546 yılında Osmanlıların Portekiz'e karşı genel taarruzuna katılması da aynı şekilde muhtemel görünüyor. Bu taarruz, belki de Ayas Paşa'nın Basra'yı fethinden hemen önce Arap kıyılarından Maskat'a kadar uzanan cesur bir deniz baskınının parçasıydı. Sefer, bu harekâtın komutanlığını bile yapmış olabilir, ama bu yıllardan kalma Osmanlı mühimme defterleri olmadığı için bundan kesin olarak emin olamayız.[38]

Her hâlükârda 1550 yılına gelindiğinde Sefer'in adı Portekiz kaynaklarında da geçmeye başlar. Kaynaklarda anlatılanlardan, bu noktada, işini iyi yapan bir denizci olarak oldukça müthiş bir üne sahip olduğu açıktır. Örneğin tarihçi Diogo de Couto, o yılın sonbaharında şunu kaydeder:

> Luiz Figueira komutasındaki büyük bir Portekiz filosu, Jor kıyılarında "dört büyük ve muntazamca inşa edilmiş kadırga gördü. Onlarla birlikte Sefer adında büyük bir

Bkz. Sahillioğlu, *E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, 119. dosya; bu belgenin bağlam içinde tartışılması için bkz. Casale, "Ottoman Intelligence Report", 187–88.

38 Bkz Correia, *Lendas*, 4: 525; ayrıca bkz. Diogo Luys'un Muskat'tan mektubu, içinde *São Lourenço*, 1: 125–27.

Müslüman korsan yelken açıyordu. Maskat'ı yağmalamak ve normalde Hürmüz'den Goa'ya ve Hindistan kıyılarındaki diğer limanlara gitmek üzere yola çıkan gemilere baskın yapmak amacıyla Mekke'den gelmişti.[39]

Portekiz sularının bu kadar derinlerinde Osmanlı gemilerinin varlığından endişe duyan Figueira, hemen peşine düşmeye karar verdi.

Couto'nun tarihçesinde kapsamlı bir şekilde ele alınan Sefer ile Portekizliler arasındaki bu ilk belgelenmiş temasın ortaya çıkışı, biraz ayrıntılı olarak anlatılmayı hak etmektedir; çünkü bu temas, korsanın kariyerinin geri kalanında başarılı bir şekilde tekrarlayacağı bir model oluşturmuştur. Couto'nun bize söylediği gibi, Sefer'in amaçlanan hedefi, her sonbaharda musonla birlikte Hürmüz'den Hindistan'a geçen, ağır yüklü ve savunması zayıf Portekiz ticaret gemileriydi. Bunlar, bir korsan için ideal bir hedef gibi görünmüş olması gereken pahalı ödüllerdi. Aynı zamanda Sefer, kuzeyin uzak noktalarına ve Hürmüz'deki Portekiz üssüne, bu kadar yakına yelken açtığı için bunu biliyor olmalıydı. Ayrıca, ağır silahlı bir Portekiz devriyesiyle karşılaşma riskini de göze aldı ki sonunda tam olarak olan buydu. Fakat Sefer, yerinde durup doğrudan Figueira ile savaşmaya çalışmak yerine kadırgalarını döndürdü ve geldiği yöne geri döndü. Kıyıdan aşağı doğru hızla ilerledi ve açık denizde bir çatışmadan kaçındı. Figueira onu kovalamak için elinden geleni yaptı ama kısa süre sonra, Sefer'in hafif kadırgalarının çok hızlı olduğunu ve çok iyi bir avantaj elde ettiğini fark etti. Nafile kovalamacasından vazgeçti, bunun yerine Hindistan'a geri dönmek için bir rota belirledi.[40]

Figueira, Goa'ya varıp konuyu üstlerine bildirir bildirmez, Vali Afonso de Noronha, ona dört yelkenli gemi ve bir kürekli

[39] "*Quatro galeotas grandes e formosas... andava nellas hum Mouro grande cossario, chamado Cafár, que tinha sahido de Meca com tenção de saquear Mascate, e saquear as náos que em Outubro haviam de partir de Ormuz pera Goa, e pera outros portos da costa da India.*" DA, dec. VI, 8. kitap, 12. bölüm.

[40] DA, dec. VI, 8. kitap, 12. bölüm.

fustadan oluşan biraz daha büyük bir filoyu silahlandırmasını ve Kızıldeniz'deki kendi bölgelerinde Sefer'e karşı cezalandırıcı bir karşı saldırı başlatmasını emretti. Fakat kış musonunu beklemek zorunda kaldığı için Figueira, Ocak 1551'e kadar güney Arabistan kıyılarına ulaşamadı ve Babülmendep'e girmedi. Figueira'nın gelişini bekleyen Sefer, görülebilir ama özenli bir yer seçmişti. Rakibinin önceki geri çekilmesini bir zayıflık işareti olarak gören Figueira, korsanın dört kadırgasını görünce kendi tek kürekli gemisiyle pervasızca saldırdı ve kısa sürede kendisini kuşatılmış hâlde buldu. Yelkenli gemilerden oluşan refakatçisi yardım etmek için harekete geçti, ama suyun sığlığı nedeniyle yaklaşamayacaklarını çok geç fark etti.

Kumandanlarının gemisinin boğulmasını izlerken, Portekiz yelkenli gemilerinin mürettebatının elinden gelen tek şey, uzaktan etkisiz bir topçu ateşi yapmaktı. Figueira'nın fustası gözlerinin önünde istila edildi. Figueira, öldürüldü ve tüm adamları esir alındı, kalan dört Portekiz gemisi utanç içinde kaçmaya zorlandı. Bunlardan bir mürettebat o kadar utanmıştı ki, Hindistan'a asla dönmemeye karar verdiler. Bunun yerine, Etiyopya İmparatoru'nun sarayına sığınmak için Afrika kıyılarına gittiler. Kalan üç gemi doğuya yelken açtı ve dönüş yolculukları sırasında Diu'da Portekiz ticaret ruhsatı taşıyan bir ticaret gemisini yağmalayarak yenilginin utancını artırdı.[41]

Sadece bir avuç geminin dâhil olduğu ve ne İstanbul ne de Lizbon'un doğrudan müdahale ettiği bu görünüşte önemsiz karşılaşma, Portekiz aleyhine ne ilk ne de en önemli Osmanlı zaferi olarak sayıldı. Yine de Portekizlilerin kendi şartlarına göre yenildikleri en eski örnek gibi görünüyor: Bir kuşatma veya karadaki bir kaleye amfibi saldırı yerine denizde doğrudan bir çatışmaydı. Portekiz açısından daha da rahatsız edici bir şekilde, Sefer'in zaferi, Osmanlıların ezici gücüne atfedilemezdi. Zaferin asıl sebebi, Batı Hint Okyanusu'nun

[41] Bkz. DA, dec. VI, 9. kitap, 11. bölüm; ayrıca Özbaran "Hindistan Yolu",125.

fiziksel koşullarına ve Portekiz'in deniz ağının doğal kırılganlıklarına dair çok yönlü bir anlayıştı.

Sefer'in başarısı üç temel iç görünün sonucuydu. Sefer öncelikle, Hürmüz ile Gucerat arasındaki sularda, burası tüm Portekiz Hint Adaları'nda en çok ticaret yapılan deniz yoluydu, yağma için pek çok fırsat olduğunu fark etti. Çok hafif ve hızlı kadırgalardan oluşan küçük bir kuvvet kullanarak yaz sonları ve sonbahar başlarındaki yoğun yelken sezonunda Portekiz Hindistanı'nın bireysel ticaret gemilerini yenme şansı yüksekti. İkincisi, Sefer kadırgalarının açık denizde Portekiz yelkenli gemilerinin silahlı devriyelerine karşı savunmasız olduğunu biliyordu. Fakat muson rüzgârları yaz sonu ve sonbahar boyunca sürekli olarak kuzeydoğuya doğru estiği için, güneybatıya doğru *kürek çekerek* Arap kıyılarından aşağı ve Moha'daki üssüne geri dönerek böyle bir güçten her zaman kaçabileceğini hesapladı. Portekiz yelkenli gemileri onu burada takip edemeyecekti. Üçüncü olarak Sefer, denizdeyken herhangi bir ticaret gemisini ele geçiremese bile, kadırgalarının Hürmüz çevresinde ortaya çıkmasının, sonunda Portekiz filosunun karşı saldırısına yol açacak bir provokasyon olduğunu biliyordu. Ve bu saldırı ancak kış aylarında, değişen muson yağmurlarının Hindistan'dan batıya yelken açmayı mümkün kıldığı zamanlarda gerçekleşebileceğinden, gelişleri için önceden hazırlık yapabilirdi. Ayrıca, Portekizlileri kararsız rüzgârların, sığlıkların ve tehlikeli mercan resiflerinin kendi kadırgaları için ölümcül bir avantaj sağlayacağı sulara çekebilirdi.[42]

Sonraki 10 yıl boyunca bu strateji, Sefer'in denizdeki maceralarının neredeyse tamamı için temel şablonu oluşturacak ve her geçen yıl giderek daha cüretkâr ve etkili hâle gelecekti. Fakat erken başarısı şimdilik, onun hiçbir rol oynamadığı, denizde benzeri görülmemiş bir dizi Osmanlı yenilgisinin

[42] 1546'da Muskat'a yapılan ilk Osmanlı baskınından sonraki bir yıl içinde, Dom Manuel de Lima bu stratejinin etkinliğini öngördü ve Osmanlıların her yıl kuzey Umman Denizi'ne baskın yapmaya başlamasının an meselesi olduğunu doğru bir şekilde tahmin etti. Bkz. Albuquerque, "Resposta turca", 17.

temelini atmakla meşgul olan amirlerinin beceriksizliği yüzünden gölgede kalacaktı.

Hürmüz'deki Mağlubiyet

Bu utanç verici deniz felaketleri dizisi sahnesi, Hint Okyanusu'nun işlerine karışmaya devam etmesinin bir sonucu olarak Rüstem Paşa tarafından hazırlandı. Rüstem ve Hint Okyanusu hizbiyle, Özdemir Paşa'nın o vilayetin genel valisi olarak atanmasıyla Yemen'de tatmin edici bir muvakkat anlaşma müzakere etmiş olsalar da, sadrazam başka yerlerde bir dizi merkezî reform başlatmaya devam etmişti. Bunlardan ilki, öz kardeşi Sinan Paşa'nın Osmanlı donanmasının yeni kaptan-ı deryası olarak aday gösterilmesiyle gerçekleştirilen, Osmanlı donanmasının Akdeniz'deki bağımsızlığını dizginleme girişimiydi. Rüstem'in birçok ataması gibi Sinan da birçok yönden talihsiz bir seçimdi: Denizcilik işlerinde deneyimsiz bir adamdı ve temel özelliği güvenilir kardeş sadakatiydi. Sonuç olarak, Üveys Paşa'nın Yemen'in eski askerî unsurlarıyla başı derde girdiği gibi Sinan da kısa süre sonra Akdeniz filosunun daha tecrübeli komutanlarını kendine düşman etmeye başladı. Buna rağmen Rüstem'in desteğiyle birkaç yıl görevini sürdürebildi ve görev süresi boyunca Osmanlı donanmasının iç yapısında ve bağımsızlığında (olumlu olmasa da) kalıcı değişiklikler gerçekleştirdi.[43]

Daha sonra, 1550 ile 1554 arasında Rüstem, aynı merkezîleştirme mantığını çok daha küçük ve hâlâ büyük ölçüde özerk olan Hint Okyanusu filosuna uygulamış görünüyor. Rüstem, Üveys Paşa'nın öldürülmesi sonucunda aday gösterme politikalarını kısmen yeniden değerlendirmek zorunda kalmasına rağmen Osmanlı yetkililerinin Hint Okyanusu bölgesinde devam eden bağımsızlığından, özellikle Hürmüz'deki Portekizliler ile Basra'daki yerel Osmanlı yetkilileri arasındaki

43 Sinan Paşa hakkında bkz. Alberi, *Relazioni*, 3: 70.

rahat ve büyük ölçüde denetimsiz ticaret ilişkisinden açıkça şüphe duymaya devam etti. Dahası, Portekiz'in 1547'de Aden'e müdahalesinden gerçekten endişelenmiş görünüyor. Bu müdahale, Hürmüz'deki üslerinin Yemen'in iç güvenliği için ciddi bir risk oluşturmaya devam ettiğini göstermişti. Buna göre Rüstem, Portekizlileri Arap Yarımadası'ndan tamamen kovmak için iddialı bir plan başlattı. Bunu yaparak Basra Körfezi'ni, tıpkı Karadeniz gibi, kalıcı olarak dış etkilerden izole edilecek ve sıkı bir şekilde kendi kontrolü altında olacak bir Osmanlı gölüne dönüştürmeyi umuyordu.

Bu planın en önemli parçası, Hürmüz'ün fethiydi. Buranın heybetli ada kalesi, Basra Körfezi'ne deniz yoluyla giriş ve çıkışın kontrolünü elinde tutuyordu. Rüstem, ilk adım olarak 1550'nin başlarında Basra'daki Osmanlı garnizonuna takviye kuvvetler gönderdi ve bu garnizon, onun emri altında, Hürmüz'ün bir kolu olan ve bu yüzden dolaylı olarak Portekiz yönetimi altındaki Katif limanını ele geçirdi.[44] Rüstem aynı zamanda, Süveyş'te yeni bir kadırga filosunun inşasını emretti ve topçu, piyade ve kuşatma uzmanlarından oluşan büyük bir sefer kuvveti oluşturdu.[45] Tüm bu adamlar ve malzemeler daha sonra Rüstem'in kendi adamı ve 1547'den beri Hint Okyanusu filosunun kaptanı olan Piri Reis'in doğrudan komutası altına verildi.[46]

1551'e gelindiğinde bu hazırlıkların bir sonucu olarak Hürmüz'ün her yerinde yakın zamanlı bir istilanın söylentileri konuşuluyordu ve şehri Osmanlılara teslim etmeye yönelik birkaç yerel komplo ortaya çıkarıldıktan sonra Portekizliler, Basra'ya karşı kendi önleyici saldırılarını düzenleyecek kadar paniğe kapıldı.[47] O yılın Temmuz ayında, Hürmüz kaptanı Álvaro de Noronha, 1.100 Portekizli ve 3.000 yerel yardımcı ile Katif'e doğru yola çıktı. Burada yaklaşık 400

[44] Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra", 57–59.
[45] *DA*, dec. VI, 8. kitap, 5. bölüm.
[46] Piri'nin Rüstem ile ilişkisi için 30. nota bakın.
[47] Bu komplolar hakkında bkz. P. Gaspar Barzaeus'un Hürmüz'den mektubu, 24 Ekim 1550, içinde *Documenta Indica*, 2: 69; ayrıca bkz. Viceroy D. Afonso de Noronha kraliçeye mektubu, 27 Ocak 1552, PM, 7: 254.

Osmanlı askerinin garnizon kurduğunu gördüler. Birkaç gün süren ağır bombardımandan sonra, Portekizliler Katif'in boş kalesini yeniden işgal etmektense yıkmayı seçse de Osmanlı askerleri bu garnizon mevziisini terk etmeye ve kaçmaya zorladı. Noronha daha sonra deniz yoluyla, Basra'ya doğru ilerledi. Osmanlıların 1546'da Basra'dan zorla kovduğu yerel aşiret reisi Şeyh Yahya'nın yardımıyla burayı şaşırtmayı ve ele geçirmeyi umuyordu.[48] Ne yazık ki Portekizliler için, yerel beylerbeyi, Noronha'nın hareketlerine ilişkin önceden uyarı almış ve böylece ayrıntılı bir hile yoluyla Portekizlileri yerel müttefiklerinin onlara ihanet ettiğine ikna etmeyi başarmıştı. Noronha, filosuna bir saldırı girişiminde bulunmadan geri dönmesini emretti ve Basra kurtarıldı. Birkaç hafta sonra Osmanlılar Katif'i de yeniden işgal etti.[49]

Bütün bunlar olurken Piri Reis, donanmasının Süveyş'ten hareket etmesi için son hazırlıklarını yapıyor, nihayet Nisan 1552'de 24 kadırga ve dört erzak gemisiyle yola çıkıyordu. Temmuz ayına gelindiğinde oğlu Mehmed Reis komutasındaki bir ileri kuvvet Arap Yarımadası'nı dolaşarak Portekiz kalesi Maskat'a çıktı. Burada, 18 günlük bir kuşatmanın ardından Maskat yağmalandı, kalesi yıkıldı ve yerel komutan João de Lisboa ile 128 Portekizli esir alındı.[50] Birkaç gün sonra Piri'nin gelişinden sonra, donanma tek bir savaş gücü olarak kendini yeniden oluşturdu ve sonraki hafta Hürmüz'e ulaşarak kuzeye devam etti. Ağustos ayı başlarında, çok sayıda Osmanlı askeri adaya çoktan çıkarılmıştı ve topçular kalenin etrafındaki mevzileri kazmışlardı. Belki de tüm Portekiz Asya'sındaki en değerli ödül olan Hürmüz kuşatması başlamıştı (Görsel 10).

48 *DA*, dec. VI, 9. kitap, 4. bölüm; ayrıca bkz. *A.N.T.T.*, *Corpo Cronológico* I, mç. 89, doc. 7, fol. 2.

49 *DA*, dec. VI, 9. kitap, 16. Bölüm.

Maskat'ın ele geçirilmesiyle ilgili bir Cizvit anlatımı için bkz. Ludovico Frois'nın Goa'dan yazdığı 1 Aralık 1552 tarihli mektubu, *Documenta Indica* içinde, 2: 487; ayrıca Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-Memâlik*, 73.

Görsel 10: Portekiz'in Hürmüz kalesinin 16. yüzyıl ortalarından bir görünümü.[51]

Bu noktaya kadar olaylar, Piri Reis ve filosu için şaşırtıcı derecede sorunsuz ilerlemişti. Fakat onun Hürmüz'e gelişi, neredeyse kesintisiz bir dizi felaketin başlangıcı oldu ve bu dizi nihayet sadece birkaç ay içinde –Osmanlıların elinden– ölümüyle sonuçlandı. Sorunun ilk işaretleri, Osmanlıların Hürmüz'e ilk gelişinde kendini gösterdi. Şans eseri, büyük ve ağır silahlı bir Portekiz savaş gemisinin adaya kendilerinden hemen önce ulaştığını öğrendiler. Bu beklenmedik olay, kalenin içindeki savunucuların sayısını neredeyse kuşatıcılardan fazla olacak kadar şişirmişti. Portekizliler ayrıca alışılmadık derecede çok sayıda topa ve sağlam bir barut stokuna sahip oldukları için hem Osmanlı kuşatma birliklerine hem de limanda demirlemiş gemilerine ağır kayıplar verdiler. Bu arada, Osmanlıların kendi topları, kalenin güçlendirilmiş duvarlarına karşı çileden çıkaracak şekilde etkisiz kaldı. Bunun en önemli sebebi, cephane depolarının önemli bir bölümünü Yemen'den yolculuk sırasında kaybolan bir ikmal gemisinin taşımasıydı.[52]

[51] Gaspar Correia, *Lendas da Índia* (Lizbon, 1858–1864).

[52] Hürmüz kuşatması için bkz. Portekizli görgü tanıklarının üç anlatısı *A.N.T.T.*, *Corpo Cronológico* 1, mç. 89, doc. 9; ayrıca *DA*, dec. VI, 10. kitap, bölümler

Bu nedenle, pahalı ve özenle planlanmış saldırının umutsuz olduğu özellikle de Hindistan'dan ek bir Portekiz yardım gücünün yolda olduğu haberi Osmanlılara ulaştıktan sonra ortaya çıktı. Piri Reis, kuşatmanın kaldırılmasını emretti ve şehrin çevresini yağmalamakla ve yakındaki bir adada demirlemiş değerli mallarla yüklü birkaç ticaret gemisini ele geçirmekle yetindi. Ardından, Portekiz yardım gücüyle karşılaşmaktan korkarak Rüstem'den aldığı emirler bu adayı açıkça ikinci bir saldırı hedefi olarak belirlemiş olmasına rağmen Bahreyn'e çıkarma girişiminde bile bulunmadan doğruca Basra'ya yöneldi.[53]

Filo, Piri'nin şiddetli ve alışılmadık bir güven bunalımı yaşadığı Basra'ya vardığında durum kötüleşmeye devam etti. Bu kötüleşme, muhtemelen ileri yaşından (o sırada neredeyse 90 olduğuna inanılıyordu), çevresine aşina olmamasından ve Hürmüz'ü alamamasının derin hayal kırıklığından kaynaklanıyordu. Fakat nedeni ne olursa olsun, Basra'ya güvenli bir şekilde yerleşmiş olmasına rağmen görünüşe göre Süveyş'e dönüş yolunun kesilmesi ihtimali karşısında paniğe kapılmıştı. Piri, emirlerini doğrudan ihlal ederek ve Basra'nın yeni valisi Kubad Paşa'nın şiddetli protestoları arasında, bu nedenle sefer sırasında elde ettiği esirleri ve ganimetleri en hızlı üç gemisine yüklemeye ve tek başına Süveyş'e gitmeye karar verdi. Filosunun geri kalanını kaderine terk etti.[54] Böyle bir hareket vatan hainliği niteliğinde bir suçtu. Piri, Kızıldeniz'e dönüş yolculuğu sırasında kendisi i takip etmek için gönderilen iki

2–5; Olaylar hakkında zıt bir görüş için bkz. Dom Álvaro de Noronha'nın "[Osmanlılar] bombardımana devam etselerdi kesinlikle tüm duvarı yıkacaklardı" konusunda ısrar ettiği anlatıya bakın. Özbaran, *Ottoman Response*, içinde, 162; olayların Osmanlı bakış açısı için bkz. Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 89–90.

53 Orhonlu'daki ilgili belgelere bakınız, "Piri Reis", 250–54.

54 Seydi Ali'ye göre, Piri Reis, Hindistan'dan gelen bir filonun kendisini avlamak üzere yolda olduğu konusunda uyarıda bulunan Portekizli tutsaklar tarafından donanmayı terk etmesi için kışkırtıldı (Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l Memālik*, 73). Bazı Portekizliler, "Basra'da on Türk gemisini yakmanın, Konstantinopolis'i onlardan almaktansa Kralımıza daha büyük bir hizmet edeceğini" öne sürerek böyle bir girişimi gerçekten teşvik etmişti. Bkz. *A.N.T.T.*, *Corpo Cronológico* 1, mç. 89, doc. 9, fol. 2.

ayrı Portekiz filosundan kaçmakta büyük beceri göstermesine rağmen Mısır'a vardığında kendi amirlerinin gazabından kurtulamadı.[55] 1549'da Davud Paşa'nın yerine Mısır valisi olarak atanan Semiz Ali Paşa, Piri'nin Süveyş'te tutuklanmasını emretti ve kısa bir süre sonra infazına nezaret etti.[56]

Denizdeki Diğer Felaketler

Piri Reis'in ölümüyle, Osmanlı donanması lidersiz ve Basra'da mahsur kalmıştı. Hürmüz'ün kontrolü hâlâ Portekiz'in elindeydi. Pero de Taide Inferno komutasındaki bir düşman filosu, Yemen kıyılarında pusuya yatmıştı. Kızıldeniz'in, Cidde'nin hatta Süveyş'in güvenliği, haklı bir endişe meselesi hâline geliyordu. Ama böyle bir kriz anında, pek çok açıdan, beş yıl önce Üveys Paşa'nın öldürülmesinin ardından yaşanana benzer şekilde, Hint Okyanusu hizbi bir kez daha etkisini yeniden ortaya koyma fırsatı buldu. Piri'nin yerine, Basra'daki donanmanın geçici komutasını Davud Paşa'nın koruyucusu ve Aden kuşatması gazisi ve o sırada Katif limanının idarecisi olarak görev yapan Murad Bey devraldı. Murad, Temmuz 1553'te hâlen Basra'da bulunan gemilerden en iyi 15 gemiyi seçti ve onlara Süveyş'e kadar eşlik etmeye çalıştı. Dom Diogo de Noronha komutasındaki büyük bir Portekiz filosu tarafından rotası kesilmeden önce Hürmüz'e kadar yelken açtı.

Ardından gelen savaş, Osmanlı ve Portekiz deniz kuvvetleri arasında kaydedilen en büyük açık deniz çatışması oldu ve Murad için neredeyse kesin bir zaferle sonuçlandı (Görsel 11). Portekiz yelkenli gemilerini geçici olarak etkisiz hâle getiren rüzgârdaki ani düşüşten yararlanan Murad, Noronha'nın amiral gemisi i topçularıyla batırdı ve ardından

[55] Piri'nin dönüş yolculuğu ile ilgili detaylar için bkz. DA, dec. VI, 10. kitap. 10. bölüm; ayrıca Orhonlu, "Piri Reis",244.

[56] Orhonlu, "Piri Reis", 245; ayrıca bkz. Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 90.

15 kadırgasına ana filodan ayrılan ikinci bir gemiye hücum etmelerini emretti. Diğer Portekizli kaptanlar, Osmanlıların önce geminin yelkenlerini, teçhizatını ve üst güvertelerini top ateşiyle yok etmesini ve ardından mürettebatının çoğunu öldürerek veya esir alarak ön güvertesine çıkmasını çaresizce izledi. Rüzgâr düştüğü gibi aniden tekrar yükseldiğinde bu gemi batmanın eşiğindeydi ve geri kalan Portekiz gemilerinin yeniden toplanıp bir karşı saldırı düzenlemesine izin verdi. Murad, Hürmüz açıklarındaki küçük adalar arasındaki sığ alanlara sığınarak tüm kadırgalarını kurtarmayı başardı, ama filosu manevra sırasında ağır kayıplar verdi ve Süveyş rotasına devam edemedi.[57]

Murad'ın daha sonra Basra'ya dönüşü, Rüstem Paşa'nın Piri Reis'in yerine yeni bir kaptan aday göstererek olayların doğrudan kontrolünü yeniden ele geçirmesine izin verdi. Görev için ikinci tercihi, İstanbul'daki ana Osmanlı cephaneliğinin sorumlusu ve Karadenizli denizcilerden oluşan köklü bir ailenin torunu olan Seydi Ali Reis'ti (aynı zamanda otobiyografik bir eser olan*Mir'atü'l-Memalik*'in gelecekteki yazarı).[58] Piri Reis gibi, Seydi Ali de 1522'de Rodos'un fethine katılmış, Akdeniz'deki Osmanlı donanmasının eski kurtlarındandı. O zamandan beri Hayreddin Paşa, Sinan Paşa ve diğer Akdeniz komutanlarıyla uzun yıllar seferlere katıldı. Kendi deyimiyle: "Batı Denizi'nin her noktasını biliyordum."[59] Fakat Piri Reis gibi Seydi Ali de daha önce Hint Okyanusu'nda hiç görev yapmamış biri olarak yeni atamasını kabul etti. Bu, onu bekleyen tehlikeli görev için benzer şekilde hazırlıksız bırakacak bir deneyim eksikliğiydi.

57 Bu karşılaşmanın açıklamaları için bkz. FS, cilt 2: 246–47; *DA*, dec. VI, 10. kitap, 3. bölüm; *Documenta Indica*, cilt 3, 25–26; Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 74–75; Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 90–91; muharebe aynı zamanda Portekizliler ile Osmanlılar arasında görsel olarak tasvir edilen ilk savaştır. Bkz. Lisuarte de Abreu, *Livro de Lisuarte de* Abreu (Lisbon, 1992), dosya 83.

58 Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 91.

59 *"külliyen deryā-yı mağribüñ eṭrāf ve eknāf geşt olınup* . ." Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 74.

Görsel 11: Portekiz filosunun geri kalanı çaresizce bakarken Murad Reis'in kadırgaları tarafından hareketsiz hâle getirilen iki Portekiz yelkenli gemisi. Başlıkta alaylı bir şekilde şöyle yazmaktadır: "Dom Diogo de Noronha'nın Osmanlı kadırgalarını aramaya gittiği ve bulduğu filo bu!"[60]

Seydi Ali, görevlendirmesini aldıktan sonra 1553'ün sonlarında İstanbul'dan Basra'ya karayoluyla ulaştı. 1554 kışı ve baharının boş aylarında donanmadaki onarımlara nezaret ettikten sonra, Osmanlı donanmasını güvenli bir şekilde Süveyş'e geri getirmek için yaz ortasında yelken açtı.[61] Yolculuğunun ilk ayağında kaptan, Hürmüz'de Portekizlilerden başarıyla kaçarak ve Ağustos ayı başlarında Mosandam Burnu'nu dönerek iyi bir ilerleme kaydetti. Portekizliler ancak Umman Denizi'ne girdikten sonra nihayet konumundan haberdar oldular ve Dom Fernão de Menezes komutasındaki bir filoyu peşinden gönderdiler. Menezes, Osmanlı gemilerini Musandam Burnu'nun hemen dışında kısa bir süre durdurdu

[60] Lisuarte de Abreu, *Livro de Lisuarte de Abreu.* Pierpoint Morgan Kütüphanesi, New York, M. 525.

[61] Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 75.

fakat Seydi Ali geri çekilmeyi başardı ve kıyıya sarılarak ve rüzgâra doğru ilerleyerek bir kez daha gözden kayboldu. 15 gün daha kürek çektikten sonra, Portekizlilerden başka bir iz görmeden, ters esen rüzgârların onları kovalamayı bırakmaya zorladığına ikna oldu ve Hürmüz'e döndü.[62]

Bunun feci bir yanlış hesap olduğu ortaya çıktı. Menezes geri dönmek yerine açık denize yönelmiş, kıyıdan yeterince uzaklaşana kadar doğuya doğru yelken açmış ve rüzgârı savuşturarak yavaş hareket eden Osmanlı kadırgalarının çok daha öncesinden Maskat'a varmıştı.[63] Daha sonra bir pusu kurdu ve tüm yelkenli gemileriyle birlikte kıyının hemen açıklarında beklerken bir dizi kürekli gemiyi Maskat limanının içinde sakladı. Hâl böyle olunca, Seydi Ali'nin birkaç gün sonra hâlâ rüzgâra karşı güneye doğru yola çıktığı zaman, kesinlikle kaçamadı. Hâlihazırda Maskat'ta bulunan Portekiz yelkenli gemileri rüzgârın tersi yönde hareket ettiğinden geri dönmeye çalışırsa onu çabucak yakalayabilirlerdi. Yolu Maskat'taki topçu birlikleri tarafından savunulan Portekizli kürekli gemiler tarafından da kapatıldığı için, Seydi Ali'nin Portekiz yelkenli gemilerinin takip edemeyeceği kadar sığ sularda sahili dolaşarak bir çatışmadan kaçınmasının hiçbir yolu yoktu. Geriye kalan tek seçeneği, yarıp geçme umuduyla Menezes'in hatlarına pervasızca saldırmaktı. Fakat bunu yaparken kadırgalarının daha ağır olanı kısa süre sonra diğerlerinin gerisine düştü ve Portekizliler tarafından saldırıya uğradı. Portekizliler sonunda altısını yakaladılar, mürettebat-

Seydi Ali'nin *Mir'at ül-Memalik*'teki kendi anlatımı bu karşılaşmanın ana kaynağı olsa da, birkaç açıdan güvenilirliği şüphelidir. Örneğin, Hürmüz'den geçerken Portekizlilerle şiddetli bir savaşın meydana geldiğini ve bir Portekiz gemisini batırdığını ve geri kalan gemilerini geri çekilmeye zorladığını iddia ediyor. Bkz. Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l-Memalik*, 79–81; Portekiz kaynakları, iki filonun hiçbir zaman karşılıklı ateş açacak kadar yaklaşmadığını öne sürüyor. Bkz. Özbaran, "Turks in the Persian Gulf", 64.

63 Seydi Ali, Menezes'ten kurtulduğuna o kadar inanmıştı ki, yenildiğini asla anlamadı ve Maskat'ta kendisini bekleyen gücün tamamen farklı bir filo olduğuna inandı. Seydi Ali, *Mir'atü'l-Memalik*, 81.

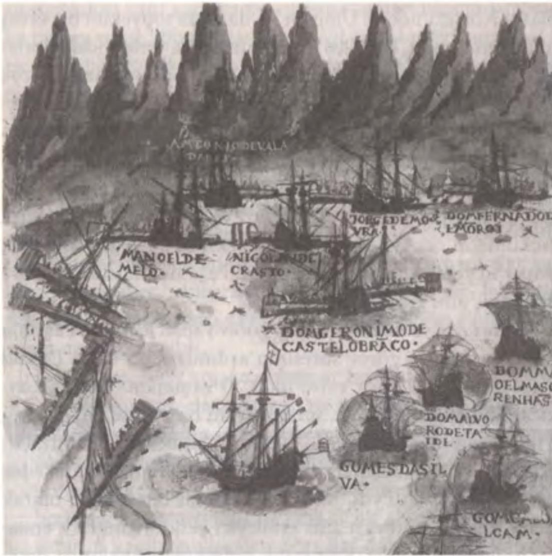
larını köleleştirdiler ve yaklaşık 50 bronz top parçasını ele geçirdiler.[64] Seydi Ali'nin kalan dokuz kadırgası ablukayı aşıp kaçmayı başardı fakat mürettebatı çatışmada o kadar zayıflamıştı ki kürekçileri kürek çekmeye devam edecek gücü bulamadı ve gemiler çok geçmeden çaresizce açık denize sürüklendi (Görsel 12).[65]Fırtınalarla sarsılan kaptan, bir Akdeniz denizcisi olarak Hint Okyanusu'nun çetin koşullarına karşı ne kadar hazırlıksız olduğunu ancak şimdi anlamaya başladı. Daha sonra kendi anılarında bu deneyim hakkında şunları yazdı: "Bu korkunç fırtınalarla karşılaştırıldığında, batı denizlerindeki kötü hava sadece çocuk oyuncağı ve onların yükselen dalgaları, Hint denizindekilerle karşılaştırıldığında su damlaları gibidir."[66] Birkaç hafta amaçsızca sürüklendikten ve şiddetli fırtınalarda iki kadırgayı daha kaybettikten sonra, Seydi Ali nihayet Kızıldeniz'e ulaşma girişiminden vazgeçti ve onun yerine Hindistan'a yöneldi. Burada, Osmanlıların Gucerat'taki Rumi müttefikleri arasında güvenli bir sığınak bulmayı umuyordu.[67] Sonunda Hoca Sefer'in oğlu Mevlâna Han ve damadı Kara Hasan'a sığındı ve onların yardımıyla ve daha nice maceralar yaşayarak Afganistan ve İran üzerinden kara yoluyla İstanbul'a dönmeyi başardı. Fakat gemileri Daman limanında terk edildi ve daha sonra parçalara ayrıldı. İki yıl önce Hürmüz'ü fethetmek için gönderilen büyük donanmadan geriye hiçbir şey kalmamıştı.

[64] Burada da Seydi Ali'nin kendi anlatımıyla karşılaşma, her iki tarafın da eşit kayıplar verdiği çetin bir mücadele olarak resmedilir. Portekiz kaynakları kendi taraflarında önemli bir kayıp kaydetmez ve altı Osmanlı kadırgasının (Seydi Ali'nin iddia ettiği gibi) batmadığını, ancak ele geçirildiğini açıkça belirtir. Bkz. *DA*, dec. VII, 1. kitap, 4. bölüm; ayrıca *Livro de Lisuarte de Abreu*'daki savaşın grafik tasviri, dosya 85

[65] Bkz. Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 82–83; Katib Çelebi, *Tuḥfetü'l-Kibār*, 93–94.

[66] " Deryā-yı Maġrib'de vāḳi' olan furtūnalar anuñ yanında bir z–errece ve ḳilel-i cibāl gibi emvācı bunun ḳatında bir ḳaṭrece gelmeyüp." Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 84.

Seydi Ali, nihayet Gucerat'a varmadan önce kuzeyde Belucistan'a ve güneyde Şihr'e kadar sürüklendi. Bkz. Seydi Ali Reis, Mir'ātü'l-Memālik, 83–88.

Görsel 12: Seydi Ali Reis'in donanması Ağustos 1554'te Maskat açıklarında Portekiz pususuna düştü. Osmanlı kadırgaları solda ve arka planda görünüyor; Portekiz yelkenli gemileri ön planda ve sağda.[68]

Kurtarma Seferi

Rüstem'in entrikaları, eşi benzeri görülmemiş felaketlerle geçen bu yıllar boyunca Sefer Reis'i Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl (ve artık feshedilmiş) Hint Okyanusu filosunun harekâtına doğrudan müdahil olmaktan fiilen dışlamıştı. Bunun yerine,

[68] Lisuarte de Abreu, Livro de Lisuarte de Abreu. Pierpoint Morgan Kütüphanesi, New York, M. 525.

Basra Körfezi'nde ve Umman kıyılarında topyekûn bir savaş sürerken korsan, Umman Denizi'nin başka yerlerindeki Portekiz hedeflerine karşı bir dizi küçük çaplı baskın düzenlemeye devam etmişti. 1551'de Güney Arabistan açıklarında iki Portekiz ticaret gemisini ele geçirdi ve 1552'de Hindistan'daki birkaç kıyı yerleşimini yağmaladı.[69] Bu ufak harekâtlar, başarılı olmakla birlikte, Osmanlıların Hürmüz ve Maskat'ta verdiği büyük kayıpları zar zor telafi etti ve İstanbul'daki merkezî hükümetin neredeyse hiç ilgisini çekmedi. Fakat Kahire'de, Mısır'ın yeni genel valisi Semiz Ali Paşa'nın ilgisini çekmeye başlamış gibi görünüyor.

Semiz Ali, yalnızca birkaç ay görev yapan Mustafa Paşa'nın son derece kısa görev süresinin ardından, 1549'da Davud Paşa'nın yerine Mısır valisi oldu. O zamandan beri, bu ayrıcalıklı bakış açısından, sürekli artan bir endişe duygusuyla Hint Okyanusu'ndaki koşulların kötüleşmesini izlemişti. Piri Reis'i Mısır'a dönüşünde tutuklayan ve idamına nezaret eden aslında Semiz Ali'ydi. Ve bu deneyimin bir sonucu olarak Sefer Reis'in mütevazı ama etkileyici yetkinliğini fark etmeye başladığında bile, Rüstem'in politikaları hakkında derin şüpheler geliştirmiş gibi görünüyor. Buna göre 1554 yazında Seydi Ali, Basra'dan yola çıkarken Semiz Ali, Sefer'e Basra Körfezi'nden dönüş yolculuğunda Osmanlı donanmasıyla buluşması ve ona sağ salim Süveyş'e dönmesi için elinden gelen her şeyi yapması emrini gönderdi. En azından o döneme ait bir anlatıya göre, bunun nedeni şuydu: Paşa "Seydi Ali'nin (zorluklarla karşılaşacağını) tahmin etmişti ve arkasından ondan daha iyi muhakeme yeteneğine sahip Sefer'i gönderdi... Sefer, kadırgaları devralabilir ve diğerinin başlangıçta görevlendirildiği görevi yerine getirebilirdi."[70]

Bu tehlikeli görev için Kızıldeniz'den yola çıkarken Sefer'in

[69] Bkz. *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 86, doc. 120, fol. 1b; DP, 5: 271.

[70] "A que aguardava a Ale Chelubij, parece que esteve antevendo o Turco, porque logo enviou atrás o Zafar. (mais ajuizado em seu conceito) para receber dele as galeras e fazer com elas o que primeiro tinha pensado do outro." FS, 3: 259.

emrinde dört hafif kadırgadan oluşan standart filosundan başka bir şey yoktu (bunlardan biri üç yıl önce Luiz Figueira'dan ele geçirdiği Portekiz gemisiydi). Seydi Ali'yle buluşmak için mümkün olan en kısa sürede her zamanki hızıyla seyahat etmesine rağmen hâlâ Umman kıyılarının açıklarında, Maskat'ın biraz güneyindeydi. Kaptanın yenilgiye uğradığı ve Portekizlilerin ele geçirilen altı Osmanlı kadırgasıyla Hindistan'a doğru yola çıktığı haberini aldı. Bu feci haberle harap olan ve birdenbire yalnız başına kalan ve sayıca Portekiz filosu tarafından büyük ölçüde geride bırakılan Sefer, Moha'ya çekilip yeni emirler bekleyebilirdi. Fakat bunun yerine, felakette büyük bir fırsat hissetti ve tarihçi Diogo do Couto'nun daha sonra açıkladığı gibi:

> Doğası gereği bir korsan olduğu ve bu denizlerde çok tecrübeli olduğu için, ele geçirecek bir av bulma umuduyla Portekiz donanmasının izini sürmeye karar verdi. Diu yarımadasına ulaşmadan hemen öncesine kadar bu şekilde ilerledi, burada durdu ve bu sulardan geçmek zorunda kalabilecek herhangi bir gemiyi pusuya yatarak bir abluka kurdu.[71]

Sefer'in kendisininkinden dört kat daha büyük bir kuvveti yeni bozguna uğratmış bir filoyu gizlice takip etmesi ve ardından Portekiz gemilerini abluka altına alması her açıdan cüretkâr bir plandı. Bu, tam da Portekizlilerin Kızıldeniz'e giden Müslüman gemilere karşı kullanmaya alıştıkları türden bir ablukaydı. Ama ne kadar cüretkâr olsa da plan işe yaradı. Birkaç hafta içinde Sefer, ağır yüklü dört Portekiz ticaret gemisini ele geçirdi. Gemideki mahkumlar ve yüklere ek olarak 160.000 *cruzado*dan fazla altın paraya el koydu. Hâlâ civarda olduğu söylenen bir diğer zengin gemiyi daha yakalamayı uman Sefer, ele geçirilen gemilerin mürettebatı

"E como era cossario, e muito prático nas cousas daquelle mar, determinou de se ir na esteira da armada, porque sempre lhe fi caria por ella cousa que preasse. E seguindo a sua derrota, antes que chegasse à ponta de Dio, desemmasteou e deixou-se fi car ao mar pera esperar pelas náos que haviam ir demandar aquella paragem." *DA*, dec. VII, 1. kitap, 5. bölüm.

zincire vurdu. Her birinin yanına kendi adamlarından oluşan küçük birlikler yerleştirerek onlara Moha'ya kendi başlarına dönme emri verdi. Kendisi ise Diu çevresindeki sularda gezinmeye devam etti.

Balthazar Lobato komutasındaki silahlı bir Portekiz fustası, kısa süre sonra rutin bir devriye sırasında, tesadüfe bakın ki, ele geçirilen bu dört gemiyle karşılaştı. Gemilerden birinin hareketsiz bırakılan Portekizli mürettebatı onu görünce bir isyan çıkardılar ve Lobato'nun yardımıyla sadece kendi gemilerini değil diğer üç gemiyi de geri almayı başardılar. Önceki esir alıcıları yakaladılar ve Hindistan'a doğru bir rotada bir kez daha yelken açtılar. Bu sırada artık başka gemileri yakalama girişiminden vazgeçmiş olan Sefer, aynı Portekiz gemilerini tesadüfen bir kez daha gördü. Ne olduğunu anlayınca onları ikinci kez esir aldı. Daha sonra Balthazar Lobato'nun kaçan savaş gemisinin peşine düştü ve sonunda ona savaşmadan teslim oldu. Dokuz geminin tamamı artık güvenli bir şekilde kendi mülkiyetinde olan Sefer, Moha'ya doğru bir rota belirledi. Birkaç hafta sonra buraya muzaffer bir şekilde vardı.[72]

Korsan Politikacı Oluyor

Savaş ganimetleriyle dolup taşan kasası ve iktidardaki rakiplerinin ölmesi, itibarsızlaşması veya savaş sırasında kaybolmasıyla Sefer'in yıldızı yükseliyordu. Bu büyük kişisel zafer anı, onun bahtında, İstanbul'daki çalkantılı değişimin ortasında gerçekleşti. Rüstem Paşa, daha önce cömertçe yararlandığı hanedan entrikalarının kurbanı olmuştu. Vezirin ani düşüşünün nedeni, padişahın karısı Hürrem ile devam eden ittifakıydı. Hürrem, 1553'te onu, sevilen Şehzade Mustafa'nın, (Hürrem'in öz oğul-

Bu anlatı şuna dayanmaktadır: DA, dec. VII, 1. kitap, 5. bölüm; ve FS, 3: 259; ayrıca Sefer'in yalnızca üç gemiyi ele geçirdiğini iddia eden João de Lisboa'nın güncel raporuna bakın. *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 86, doc. 120, fol. 1b.

larından olmayıp hayatta kalan tek Osmanlı şehzadesi) infazını ayarlamak için sahte iddialarla kullanmıştı. Özellikle ordu içinde, bu eylemin sebep olduğu genel bir öfkenin ortasında Rüstem, görünüşte öfkeli bir sultan tarafından görevden alındı ve geçici olarak sürgüne gönderildi.

Sefer, bu fırsat anında inisiyatifi hem kendisi hem de Hint Okyanusu hizbi için geri almak adına yeni servetinden yararlanarak cesurca karşılık verdi. Daha önce Maskat'ın Portekizli komutanı olarak görev yapmış ve Kahire'de Osmanlı esiri olan João de Lisboa tarafından Mısır'dan Portekiz'e gönderilen alışılmadık derecede ayrıntılı bir casusluk raporu sayesinde bu çabaları bugün biliyoruz. Bu rapor, 1555 yılı başlarında Sefer'in İstanbul'daki padişaha hediye olarak Portekiz'den ele geçirdiği 20 bin *cruzado* altınla bir ulak gönderdiğini ortaya koyuyor. Karşılığında Osmanlıların Hint Okyanusu filosunun kaptanlığına terfi sağlamayı umuyordu. Bu görev uygulamada hâlâ Seydi Ali'ye aitti. Ayrıca Sefer, Mısır'ın yeni valisi Mehmed Paşa'ya ikinci bir hediye göndererek Moha'daki filosuna beş hafif kadırga daha eklemek için izin istedi. Bunlarla, Osmanlıların şimdiye kadarki tüm girişimlerinden daha iddialı bir Portekiz karşıtı baskın başlatma niyetini ilan etti. Malakka ve Bengal'den batıya giden Portekiz ticaret gemilerini yağmalamak için Seylan'a kadar yelken açacaktı. Oradan, kış musonuyla Doğu Afrika'ya gidecek devreyi tamamlamadan ve sonraki baharda Kızıldeniz'e dönmeden önce oradaki Portekiz hedeflerine de saldıracaktı.[73]

Sefer'in bu cesur planı sunarken sergilediği özgüven ne kadar çarpıcıysa Gucerat'ın hâlâ güçlü olan Rumi elitleriyle ne ölçüde koordine edilmiş göründüğü de o kadar çarpıcıdır. Bunlar, Rüstem Paşa'nın yıllarca ihmaline rağmen Osmanlı Devleti ile bağlarını sürdürmekle yakından ilgilenmeye devam ettiler. Lisboa'nın raporundan, Gucerat'tan bir Rumi elçisinin Sefer'in kuryesiyle aynı zamanda Kahire'ye geldiğini öğreniyoruz. Elçi, hâlâ Surat limanının valisi olan Rumi Han'dan

[73] A.*N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 86, doc. 120, fol. 1b.

da olmak üzere birkaç resmî mektup taşıyordu. Bu büyükelçi ile bizzat görüşmeyi ve mektuplarının içeriğini tam olarak öğrenmeyi başaran Lisboa'ya göre görevinin amacı, Osmanlı makamlarından Süveyş'teki cephanelikte en az 50 savaş kadırgası inşa etme taahhüdünü almaktı. Rumi Han, Gucerat Sultanı Ahmet'le birlikte bu kadırgaların inşası ve bakımıyla ilgili tüm masrafları karşılamanın yanı sıra Surat'ta kendilerine ait 50 gemi daha inşa etme sözü verdi. Ayrıca Calicutlu Zamorin'i 50 tane daha sağlamaya ikna edecekti. Rumi Han bu birleşik güçle, Diu'nun Portekizlilerin elinden alınmasını garanti etti ve bu seferin başarıyla tamamlanmasının ardından Surat şehrini doğrudan Osmanlı kontrolüne devretme sözü verdi.[74]

Bu öneri aslında, Hadım Süleyman Paşa, Hoca Sefer ve Calicut'un Mappilla korsanları arasında yaklaşık 20 yıl önce temelleri atılan koalisyonun daha da iddialı bir ölçekte tam teşekküllü bir yeniden yapılanması anlamına geliyordu. Yenilenmiş bir Osmanlı donanmasının komutasında Sefer Reis, Gucerat'taki operasyonlardan sorumlu Hoca Sefer'ın oğlu Rumi Han ve Calicut'dan Zamorin'in Mappilla filosunun işbirliği ile Hint Okyanusu hizbinin gücü yeniden doğabilir ve Portekizlileri Diu'dan sonsuza dek kovma amacını sonunda yerine getirebilirdi.

João de Lisboa, bu yenilenen ittifakın önceki bir araya gelişinden daha etkili olacağını bile öne sürdü. Çünkü Gucerat Rumileri, Gucarat Sultanlığı'nın geleneksel toprak sahibi eşrafıyla uzun süredir devam eden rekabetlerinde nihayet üstünlük kazanmış gibi görünüyordu. Lisboa, Kahire'de bir Gucerat ticari temsilcisiyle yaptığı kişisel görüşmeye dayanan raporunun bir bölümünde, hizipler arası bir güç mücadelesi hakkında ayrıntılar veriyordu. Bu mücadele, Gucerat Sultanı Mahmut'un yakın zamanlı ölümüyle tetiklenmişti ve Rumiler rakiplerini yenmişti. Sonuç olarak, Rumi Yusuf Han (Hint kaynaklarında İmad ül-Mülk olarak bilinir), yeni Sultan

[74] *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 86, doc. 120, fol. 3a; Chaul'dan gelen doğrulayıcı bir Portekiz raporu için bkz. *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 100, doc. 28, fol. 2b.

Ahmet'in sarayındaki en güçlü vezir oldu. Hatta 'Osmanlı padişah sancağının efendisi' olma bahanesiyle Gucerat'ta otorite iddiasında bulunduğu bile söylendi.[75]

Osmanlı evrensel egemenliği ilkesine bu şekilde bir başvurunun Gucerat siyasetinde ne ölçüde bir faktör olmaya devam ettiği (ve Osmanlı merkezî hükümetinin neredeyse hiçbir teşviki olmadan kıtalararası ittifak planlarını canlandırmak için kullanılabilme kolaylığı) hem Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu hizbinin dayanıklılığının hem de ideolojisinin tutarlılığının bir kanıtıdır. Öyle bile olsa, Osmanlı İmparatorluğu içinde, Rüstem Paşa'nın geride bıraktığı düşmanca siyasi ortamda Sefer ve müttefiklerinin dış politikayı yönlendirme yeteneğinin hâlâ bir sınırı vardı. Son zamanlardaki başarısına rağmen Sefer, Osmanlı dünyasının en uzak ucunda faaliyet gösteren önemsiz bir figür olarak kaldı. Ve 1555'in sonunda, Hürrem Sultan'ının sarsılmaz desteği sayesinde Rüstem, Şehzade Mustafa'nın idamını çevreleyen siyasi fırtınayı atlattıktan sonra sadrazam olarak tekrar göreve geldi. Sonuç olarak, Rumi Han'ın görkemli teklifi sarayda pek rağbet görmedi ve Sefer Reis'in terfi dilekçesi reddedildi. Moha'da ek beş kadırga için yaptığı mütevazı talebi bile azaltıldı. Sonunda, Süveyş'teki cephanelikten iki hafif kadırgadan fazlasını alamadı.[76]

Sefer Avı

Sefer, İstanbul'daki üstleri tarafından yeterince takdir görmemeye devam etmiş olabilir ama Portekizliler onu öyle görmüyordu. Artık onu Batı Hint Okyanusu'ndaki refahları için en tehlikeli tek tehdit olarak görmeye başlamışlardı. Daha 1554 sonbaharında, Diu kıyılarındaki başarılı baskınının hemen ardından, Portekizli komutan Manuel de Vasconcelos büyük bir

A.N.T.T. Corpo Cronológico, part 1, maço 86, doc. 120, fol. 6a; benzer bir durumu Seydi Ali Reis de anlatır, *Mir'ātü'l-Memālik*, 90–92.

76 *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 86, doc. 120, fol.1a.

filoyla Goa'dan gönderilmişti. Sefer'i saldırılarının ganimetlerini taşırken durdurmayı umuyordu. Vasconcelos, Ocak 1555'te Yemen kıyılarına ulaştı, ama Sefer'in kadırgalarına dair hiçbir iz bulamadı ve kuzeydoğuya gidip Hürmüz ile Hindistan arasında yolculuk ettikten sonra –yine sonuç alamadan– sonunda Hindistan'a eli boş döndü.[77] Ertesi kış, João Peixoto komutasındaki başka bir filo Sefer'in peşine gönderildi fakat bu kez Portekizliler, Moha'daki üssüne güvenli bir şekilde yerleşmiş korsan filosunu buldular. Yaklaşmaya cesaret edemediler.[78] Sefer, aşağılanmalarını daha da artırarak, Hindistan kıyılarında kendi başına bir baskın daha düzenledi ve 1556 yazında Chaul limanı yakınlarında iki Portekiz ticaret gemisini ele geçirdi.[79]

Kahire'deki esareti sırasında yazan João de Lisboa, Sefer'in devam eden başarısının bir sonucu olarak Portekiz'in yaşadığı aşırı hayal kırıklığını bize hissettirir. 1555'te beylerbeyine şöyle yazdı: "Hangi nedenle böyle bir hırsızlığın devam etmesine izin veriyorsunuz? (Sefer'in) gücü günden güne artıyor ve Kahire, Portekizlilerden alınan ganimetlerle sürekli zenginleşiyor. Donanması her gün büyüyor ve emrinde sadece üç gemi varken ne kadar çok şey başarabildiği düşünülürse . . . Portekizlilere daha ne kadar sorun çıkaracak ve 30 yaşına geldiğinde Kahire'ye daha ne kadar mal gönderecek?"[80] Lisboa, Sefer'in Moha'daki üssüne doğrudan saldırı tavsiyesinde bulundu ve korsanın filosunda mevcut 400'den fazla adamı olmadığını bildirdi. Ayrıca Moha'nın duvarları veya kaleleri yoktu ve yalnızca birkaç yüz yerel Arap kabilesi tarafından savunuluyordu.

77 DA, dec. VII, 1. kitap, 7. bölüm.
78 DA, dec. VII, 3. kitap, 3. bölüm.
79 *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 100, doc. 28, fol. 2b.
80 *"para que era deixar aquella ladroeira tanto tempo em Moqua... que cada dia ya em crecimento, e aquele Cairo se faz cada dia com has presas dos Portugueses mais rico e cada dia ha de acrecetar armada quando avia tres fustas somente... quanto mais trabalho lhe avria de dar aquele Cairo com trinta armadas?"* A.N.T.T. *Corpo Cronológico, part 1, maço 86, doc. 120, fol. 1b*; Ertesi yıl Chaul'dan benzer bir tavsiye için bkz. *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 100, doc. 28, fol. 2b.

Görsel 13: Moha limanı, yaklaşık 1541. Görüntü, tarihî kaynaklarda Sefer Reis'in ilk bahsinden öncesine ait olsa da burada (sol üstte) resmedilen kadırga filosunun Sefer'in komutası altında olması mümkündür. Sağ alttaki daha büyük gemiler (ölçeğe göre çizilmemiştir), 1558'de Álvaro da Silveira tarafından kullanılanlara benzer tiptedir.[81]

1557'ye gelindiğinde yelkenli gemilerinin açık denizde Sefer'in kürekli kadırgalarıyla çarpışmaya zorlama yeteneğinden nihayet umudunu kesen Goa'daki Portekizli yetkililerin bu riskli stratejiyi benimsemekten başka seçeneği kalmadı. Ateşe ateşle karşılık vermeye yemin ederek yelkenli gemilerden ziyade sığ sularda savaşmaya daha uygun 20 kürekli gemiden oluşan devasa bir kuvvet donattılar ve Sefer'in ana üssüne doğrudan bir saldırı gerçekleştirmeye hazırlandılar. Onu şaşırtıp o kaçma şansı bulamadan kadırgalarını yakacaklardı. Korsanın filosuyla Moha'da kış aylarını geçirmeyi planladığı istihbaratıyla, bu gemiler Alvaro da Sylveira'nın komutası altına alındı ve 1557 sonbaharının sonlarında sevk edildi.[82]

[81] João de Castro, Roteiro que fez Dom João da Castro da viajem que fezeram os Portugueses desde India atee Soez. Minnesota Üniversitesi James Ford Bell Kütüphanesi, Minneapolis, Ms. 1541 fCa, fol. 81b.
DA, dec. VII, 6. kitap, 7. bölüm.

Silveira'nın filosu yavaş ilerledi, öncüsü Kızıldeniz'e ancak Şubat 1558'de ulaştı. Orada Portekizliler, Sefer'in gerçekten de hâlâ Moha'da olduğunu ama her an başka bir baskın için ayrılmaya hazırlandığını öğrendi. Bu sefer Afrika'nın güneydeki Svahili Sahili'ne doğru saldıracaktı. Sylveira'nın kuvvetleri Hindistan'dan geçişi sırasında şiddetli rüzgârlar tarafından kısmen dağıtıldığından danışmanlarından bazıları onu, saldırısını başlatmadan önce beklemeye ve yeniden toplanmaya çağırdı. Fakat Sefer'in kadırgalarının kısa süre içerisinde kalkacak olması, onu kaybedecek zamanı olmadığına ikna etti ve bu nedenle, filosu tam güçte olmadan Moha'nın dar limanına hücum etti (Görsel 13).

Beklenebileceği gibi Sylveira, Sefer'in kuvvetlerinin onun yaklaştığı konusunda uyarıldığını fark etti. Düşmanın görüş alanına girer girmez hem karadan hem de denizden ağır bir topçu bombardımana maruz kaldı. Ateş o kadar yoğundu ki birkaç gemisine zarar verdi ve ilk birkaç dakika içinde bir düzine denizcisini öldürerek Portekizlileri aceleyle utanç verici bir geri çekilmeye zorladı. Silveira'nın filosu en azından Cidde'ye giden bazı ticaret gemilerini ele geçirme umuduyla kıyı açıklarında birkaç hafta daha oyalandı. Fakat bundan sonra da sonuç alınamayınca Sylveira, sıkıntısını göstermek için yanına yalnızca kayıpları alarak Maskat'a geri döndü.[83] Sefer, ana Portekiz filosundan doğrudan bir saldırıya maruz kalmış ve neredeyse yara almadan çıkmıştı.

Özdemir Paşa ve Eritre'nin Osmanlılar Tarafından Fethi

Aynı yıllarda, Sefer'in denizde Portekizlilere karşı parlak manevraları, Kızıldeniz bölgesinin hâlâ doğrudan Osmanlı kontrolü dışında olan bir bölgesinde karada bir fetih seferiyle tamamlandı: Eritre. Bu girişimin beyni, anlamlı bir şekilde, Yemen valisi olarak korsanın faaliyeti in ilk yıllarında Sefer

DA, dec. VII, 7. kitap, 6. bölüm.

Reis ve filosuna ikmalden doğrudan sorumlu olan Özdemir Paşa'ydı. Aynı derecede anlamlı bir şekilde, Özdemir'in valilik süresi, Nisan 1554'te, Seydi Ali'nin Maskat'taki donanmasının yok edilmesinden yalnızca birkaç ay önce sona ermişti. Sonuç olarak, Sefer'in Seydi Ali'yi rahatlatmak için bir keşif gezisine liderlik etme hazırlıklarından ve belki de Gucerat kıyılarında Portekiz gemilerine baskınlar başlatmak gibi daha büyük hırslarından kesinlikle haberdardı. Özdemir, Yemen'deki hizmetini tamamladıktan sonra Eritre'de gelecekteki bir harekâta destek sağlama umuduyla İstanbul'a giderken bunu mantıklı bir şekilde Sefer'in Diu ile Hürmüz arasında ilk deniz ablukasını kurduğu sırada yaptı.

Özdemir'in imparatorluk başkentine gelişi, Rüstem Paşa'nın siyasetten kısa süreli sürgününe de denk geldi. Ve şans eseri, Rüstem'in geçici olarak yerine geçen Kara Ahmet Paşa, Hint Okyanusu hizbinin çok daha hevesli bir destekçisi olduğunu kanıtladı. Hatta Kara Ahmet'in kendi adına müdahalesi sayesinde Özdemir, Topkapı Sarayı'nın özel bahçesinde padişahla alışılmadık bir şekilde yüz yüze görüşme fırsatı bulmuştu. Osmanlı nüfuzunu Kızıldeniz'in Afrika kıyısı boyunca da genişleterek Yemen'deki son kazanımlardan yararlanmak için bir plan sundu. Padişah, Özdemir'in iddiasını inandırıcı buldu ve Özdemir yıl bitmeden, birkaç bin kişilik bir sefer gücü toplamak için yetki alarak Mısır'a gitti.[84]

Özdemir, aşağı Nubia'nın hâlâ Osmanlı topraklarının dışında kalan birkaç bölgeyi kontrol altına almak için Nil'e doğru kısa bir akının ardından, adamlarıyla birlikte Sudan'ın sahil kasabası Sevakin'e yelken açarak Süveyş üzerinden Kızıldeniz'e yöneldi. Hâlihazırda Osmanlı kontrolü altında olan bu önemli ticaret merkezi, yeni Habeş eyaletinin veya Osmanlı Eritre'sinin idari başkenti olarak çabucak yeniden düzenlendi.[85] Daha sonra güneye hızlı bir saldırı başlattı ve

[84] Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 34–36; ayrıca bkz. *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 86, doc. 120, fol. 4a–5a.
[85] Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 37–39; ayrıca bkz. *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 102, doc. 47, fol. 2a.

1556 sonbaharında Eritre'nin büyük Massava limanını ve kısa bir süre sonra da Arkiko ve yakındaki Dahlak adasını aldı. 1557'nin sonunda, Eritre sahili tamamen kontrolü altında olan Özdemir, kıtanın iç taraflarındaki keşfedilmemiş geniş topraklara dönmeye hazırdı.[86] Sonuç olarak, dağlık bölgelerde bir yıl daha süren sürekli savaşın ardından, stratejik olarak güçlendirilmiş tepe kasabası Debarwa da dâhil olmak üzere neredeyse tüm Tigre eyaleti fethedildi.

Bu zaferler, paşanın yaklaşık 20 yıl önce, Hindistan'dan dönen genç bir maceracı olarak çölde bir yol açtığı ve hamisi Hadım Süleyman için Yukarı Mısır'ı fethettiği zamanki başarılarını hatırlatıyordu. Fakat Özdemir'in kısa süre sonra anlayacağı gibi Habeşistan, Mısır değildi ve o ilerledikçe birlikleri hastalıktan ürkütücü bir şekilde etkilenmeye başladı. Sonunda, ölü ve ölmekte olanların sayısı hızla artarken Özdemir bile bölgenin düşmanca ikliminin kurbanı oldu ve sonunda Kasım 1560'ta vefat etti. Naaşı, cenaze için Sevakin'e geri götürüldü ve yerine vali olarak tek oğlu, müstakbel sadrazam Özdemiroğlu Osman geçti.

Özdemir Paşa ve Sefer Reis

Özdemir'in ölümü, Osmanlıları Habeş içlerinden çekilmeye zorlamış olsa da kıyıdaki Osmanlı kazanımları kalıcı oldu ve uzun vadede bunlar, paşanın seçkin kariyerinin en önemli mirasını oluşturacaktı. Özdemir'in bu bölgeleri, özellikle de stratejik sahil kasabaları olan Massava ve Arkiko'yu fethetmesinden önce, Portekizliler ara sıra ama fark edilir bir varlık göstermişlerdi. Bu yüzden Osmanlılar, Kızıldeniz'e deniz ulaşımını hiçbir zaman tam olarak kontrol edemediler. Daha 1556 baharında, João Peixoto (o sırada Sefer Reis'i arıyordu) komutasındaki küçük bir filo, Sevakin'e kadar kuzeyde Osmanlılara karşı akınlar

[86] Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 43–44.

düzenlemek için Massava'yı üs olarak kullanmıştı.[87] Dört yıl sonra, Osmanlılar ilk kez Kızıldeniz'i Babülmendep'in her iki yakasındaki komuta konumundan koruyabildiler.

Doğal olarak, bunun sadece Kızıldeniz'in güvenliği üzerinde değil, Sefer Reis'in Portekizlilere karşı saldırgan taktikler geliştirmesi üzerinde de ani bir etkisi oldu. Bu etki, 1560'ın başlarında, Eritre'deki yeni Osmanlı yetkililerinin yardımıyla gerçekleştirilen karmaşık ve ustaca uygulanan bir aldatmaca sayesinde korsanın denizde yeni bir zafer kazanmasıyla apaçık ortaya çıktı. Bu karşılaşmada Sefer'in kandırdığı talihsiz Christovão Pereira Homem'du. Homem, Etiyopya'ya giden bir Cizvit misyonerine Habeş kıyılarında güvenli bir yere kadar eşlik etmesi için üç yelkenli gemi ve bir kürekli fustadan oluşan küçük bir filo ile Hindistan'dan gönderilmişti. Pereira Kızıldeniz'e güvenli bir şekilde girdi ve varlığını belli etmeden geçip gitmeyi umduğu Massava'ya kadar yelken açtı. Fakat Massava'nın yanından geçerken gemilerinin yerel Osmanlı komutanı tarafından gönderilen küçük bir kayık tarafından karşılanması onu şaşırttı. Komutan Pereira'yı selamladı ve "Portekizlilerin bir dostu olduğu ve onlara su, erzak veya ihtiyaç duyabilecekleri herhangi bir şeyi sağlamaktan memnuniyet duyacağı" konusunda güvence verdi.[88] Pereira, biraz düşündükten sonra akıllıca davranarak teklifi reddetti ve hızla doğuya, Kamaran adasına doğru yelken açtı, ama hasar çoktan verilmişti. Bu gecikme, Massava'daki yetkililere Pereira'nın hareketleri hakkında Sefer'e tavsiyede bulunma şansı vermişti ve karşı kıyıya vardığında korsan tuzağını kurmuştu.

Kamaran açıklarından gelen Portekizliler, Açe'den gelen zengin bir baharat gemisinin tüm işaretlerini taşıyan korumasız büyük bir gemi gördüler. Böylesine zengin ve savunmasız bir avı yakalama ihtimali karşısında heyecanlandılar. Pereira

DA, dec. VII, 3. kitap, 3. bölüm.

88 "*que elle era amigo dos Portuguezes; que se queria agua, ou mantimentos, que tudo lhe mandaria dar, e de muito bǫa vontade e assim tudo o mais de que tivesse necessidade.*" DA, dec. VI, 8. kitap, 8. bölüm.

hiç tereddüt etmeden fustasına gemiye doğru son hızla hücum etmesini emretti. Geminin bir baharat gemisiyle hiç ilgisi olmayıp Portekizlileri pusuya düşürmek için sahte yelkenler ve donanımlarla şekil değiştirmiş Sefer'in kendi savaş kadırgasından başkası olmadığını çok geç fark etti.[89] Sefer'in diğer üç hafif kadırgası daha sonra yakındaki bir adacığın arkasındaki saklanma yerlerinden çıktı ve dört gemi de ürkütücü bir hızla Pereira'nın gemisine yaklaşmaya başladı. Gün boyu süren ve geceye sarkan çılgın bir kovalamaca başladı.

Ertesi sabah, Pereira'ya eşlik eden üç yelkenli gemi, Babülmendap'ın hemen dışında Afrika kıyılarına ulaştı. Pereira'nın kürekli fustasını endişeyle bekliyorlardı ki fusta sonunda şafaktan hemen sonra ufukta belirdi. Tehlikeden uzak olduklarına inanarak onunla buluşmak için yola çıktılar. Portekiz'in konumunu bir şekilde sezmiş ve onları şaşırtmak için gece boyunca sessizce kürek çeken Sefer'in kadırgalarıyla karşılaştılar. Sefer, Pereira'nın ağır yüklü fustasına yaklaşırken çaresiz mürettebatı, bazı adamları ve silahları Portekiz'in en hafif yelkenli gemilerine boşaltmaya çalıştı. Fakat kötü tasarlanmış hatta kötü uygulanan bu manevra, Pereira'nın gemisini alabora etmeye yaradı yalnızca. Sefer, bu karışıklıkta her iki gemideki herkesi vurdu, öldürdü veya esir aldı. Diğer iki yelkenli gemi kaçtı. Mürettebat canını kurtardı ama utanç içinde Hindistan'a döndü.[90]

Gecikmiş Bir Terfi

Bu zaferin ardından, ihtiyar Rüstem Paşa, Sefer Reis'in hak ettiği takdiri görmesini engellemek için 1560 yazında son bir girişimde bulundu. Bunu, 1557'de Hindistan'dan dönen

[89] "*por não ser conhecida a sua galé lhe tinha alevantadas grandes arrombadas de esteiras e sobre o masto feito huma gavea pera parecer náo, e as outras tres galés tinha mandado affastar de si.*" *DA*, dec. VII, 8. kitap, 8. bölüm.

[90] *DA*, dec. VII, 8. kitap, 8. bölüm; *FS*, 3: 300–1.

sadık müvekkili Seydi Ali'yi kaptan olarak eski görevine geri döndürmeye çalışarak yaptı. Bu makam, Seydi Ali'nin donanmasının 1555'te yok edilmesinden bu yana boştu. Fakat Seydi Ali'nin atanması bu defa Mısır'ın yeni valisi Sufi Ali Paşa tarafından engellendi. Onun yerine, Sefer Reis, nihayet imparatorluğun Hint Okyanusu filosunun en yüksek rütbeli amiralliğine terfi etti.[91]

Sefer'in yeni atanmasına, 1560'a gelindiğinde birkaç yeni savaş gemisinin yapım aşamasında olduğu söylenen Süveyş'teki cephanelikte artan faaliyet eşlik etti.[92] Bunun Sefer'in stratejisi üzerinde kısa vadede çok az etkisi oldu. Çünkü Sefer, Süveyş yerine Moha'da faaliyet göstermeye devam etti ve kaptan olarak yeni yükselen statüsüne rağmen Portekiz gemiciliğine karşı küçük ölçekli bilindik baskınlar düzenledi. Bununla birlikte korsanın gelecek için daha büyük hırsları olduğuna ve taktikleri ile stratejisini ciddi bir şekilde yeniden yönlendirmesinin an meselesi olduğuna hiç şüphe yoktu. Portekiz'in Roma'daki büyükelçisi Lourenço Pires de Távora'nın terfi haberine verdiği tepki, Lizbon'un şimdi geleceğe dair önsezisinin bazı işaretlerini veriyor. Şöyle yazmıştı:

> Kaptanın Mozambik'e kadar tüm Svahili Sahili'nde ve diğer yönde Aden'den Hürmüz'e kadar sahip olduğu deneyimi göz önünde bulundurarak; (Osmanlıların) bu iki kıyıdan biri boyunca büyük bir girişimde bulunacakları ve (yeni kaptanın) tasarladığı ve kendilerine büyük başarı vaat ettiği plan için büyük umutları olduğu kesin gibi görünüyor. Hindistan Beylerbeyi tetikte kalmalı ve her olasılığa hazırlıklı olmalıdır.[93]

[91] Sefer'in tayini hakkında bkz. *MD* 4, dök. 540, 51.

[92] *CDP*, 5: 396; ve doğrulayıcı bir Osmanlı kaynağı için bkz. *MD* 3, dök. 550, 195.

[93] *"Pella pratica e experiencia que aquelle capitão tem de toda a costa de Melinde ate Moçambique e assi da outra de Adem ate Ormuz quererão por alguma daquelles tantar ardis e eff ectuar speranças que elle deve ter imaginadas e por ellas off erecido grandes e proveitosos successos. A tudo se deve prevenir e de tudo deve estar advertido o Visorrei da India."* *CDP*, 9: 111.

Goa, Sefer'in devam eden baskınlarına sürekli artan ama her zaman etkisiz bir dizi karşı saldırıyla karşılık verdiğinden bu tür önseziler kısa sürede etkisini gösterdi. Örneğin 1561 sonbaharında Hürmüz kaptanı Sefer'in bir kez daha Hürmüz ile Diu arasında bir abluka kurmayı planladığına dair istihbarat aldı. Yanıt olarak, eşi benzeri görülmemiş büyüklükte bir donanma gönderildi. 23 kürekli gemi, iki kalyon ve eski bir vali olan Dom Francisco Mascarenhas komutasında "aralarında pek çok onurlu şövalye ve soylunun da bulunduğu Hindistan'ın en iyi askerlerinden oluşan 650 kişilik birlik"[94] vardı. Bu filo Kasım 1561'de Goa'dan yola çıktı ve Sefer'in üç hafif kadırgadan oluşan küçük filosuyla neredeyse Güney Arabistan kıyılarında karşılaştı. Fakat korsan, yerel Arap denizciler tarafından ihbar edildi ve sonunda Portekizlilerden kaçınmayı başardı. Mascarenhas, Hürmüz'e yelken açtı ve ardından Ocak 1562'de eli boş bir şekilde Goa'ya döndü. Sefer ise bir Portekiz ticaret gemisini ele geçirip sağ salim Kızıldeniz'e döndü.[95]

Birkaç ay sonra, ilkbaharda musonla birlikte Sefer'in geri dönmesinden hâlâ korkan Portekizliler, Jorge de Moura komutasında üç kalyonluk başka bir filo ve birkaç kürekli gemi gönderdiler. Hem korsanları aramalarını hem de Açe, Malabar ve Cambay'dan Kızıldeniz'e giden Müslüman gemileri için devriye gezmelerini emrettiler.[96] Bu operasyon sırasında Moura'nın komutasındaki gemilerden biri, Açe'de çok büyük bir silahlı gemiye saldırmayı başardı fakat iki günlük bir savaşın ardından hem Portekiz gemisi hem de Müslüman gemisi yanarak dibe battı.[97] Moura'nın filosunun geri kalanı, başka hiçbir gemiyi başarılı bir şekilde alıkoymadan veya Sefer'den

[94] *"seicentos e sincoenta soldados dos melhores da India, em que entravam muitos fi dalgos e cavalleiros mui honrados."* *DA*, dec. VII, 10. kitap, 2. bölüm.

[95] Metin, Sefer'i çoktan ölmüş Piri Reis ile karıştırsa da, bu karşılaşma *Tarih-i Shihr*'de kayıtlıdır. Bkz. R.B. Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 110; ayrıca *DA*, dec. VII, 10. kitap, 2. bölüm.

[96] *DA*, dec. VII, 10. kitap, 2. bölüm.

[97] Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 110; DA, dec. VII, 10. kitap, 3. bölüm.

herhangi bir haber almadan, bir aydan fazla bir süre Arabistan kıyılarında bir aşağı bir yukarı dolaştı ve sonunda Hürmüz'e çekildi. Bir kez daha hüsrana uğradı. Portekiz'in onunla yüzleşme çabalarının ölçeği, zamanlaması veya yöntemleri ne olursa olsun, Sefer durdurulamazdı.

Sefer Reis: Osmanlı Denizcilik Stratejisinde Bir Yenilikçi

1552'de Hürmüz'de ve 1554'te Maskat'ta Osmanlı deniz yenilgilerinin (dönemin Osmanlı vakanüvisleri tarafından uzun uzadıya tartışılan yegâne olaylar) korkunçluğu göz önüne alındığında, bu terslikleri takip eden yılların, Hint Okyanusu'nda benzeri görülmemiş bir Osmanlı hâkimiyeti dönemi olduğunu unutmak kolaydır. Aynı zamanda Sefer ve adamları Portekiz gemiciliğine karşı başarı üstüne başarı elde ediyorlardı. Osmanlı tüccarları geniş bir ticari ilişkiler ağı geliştiriyorlardı. Bu ağ, Svahili Sahili'nden Seylan ve Siyam'a kadar uzanıyordu ve genellikle Gucerat dışında ve Hindistan'ın Malabar sahilinde faaliyet gösteren serbest Osmanlı korsanları tarafından destekleniyordu.[98] Sonuç olarak, Kızıldeniz ve Basra Körfezi üzerinden biber ve lüks mal trafiği yeni zirvelere ulaştı. 15. yüzyılda Memlük tekelinin zirve yaptığı dönemde elde edilen hacimleri aşmakla kalmayıp aynı zamanda Ümit Burnu çevresindeki rakip Portekiz ticaretini de geride bıraktı.[99]

Bu dikkate değer ticari canlanmaya bir açıklama arayan akademisyenler, Osmanlıların politikalarını ve faaliyetlerini bizzat ele alma konusunda anlaşılmaz bir isteksizlik gös-

[98] Bu serbest korsanların faaliyetleri hakkında, bkz. *DA*, dec. VI, 10. kitap, 1. bölüm ve dec. VII, 7. kitap, 2. bölüm; Siyam'daki Osmanlı nüfuzunun kanıtı için bkz. *Documenta Indica*, 3: 152.

[99] Bu soru için bkz. Frederick C. Lane'in klasik çalışması, "The Mediterranean Spice Trade: Further Evidence for Its Revival in the 16th Century", Brian Pullman, ed., *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth Century* (London, 1968), 47–58; Bu eğilimin çağdaş Portekizce açıklamaları için bkz. *CDP*, 9: 136; ve *A.N.T.T.* Corpo Cronológico, part1, maço 105, doc. 139.

terdiler. Örneğin Özdemir Paşa'nın Eritre'deki harekâtları genellikle "İmparatorluğun güney sınırını güvence altına almayı" amaçlayan bir 'kara harekâtı" olarak açıklanır.[100] Sefer Reis'in eylemleriyse, adı geçtiğinde, basit korsanlık eylemleri olarak reddedilir.[101] Bu arada, Portekiz'in Kızıldeniz'deki ablukasının dağılması ve Osmanlılar tarafından kontrol edilen 'geleneksel' yollarla ticarette buna karşılık gelen büyüme (değişen derecelerde vurgularla) dış faktörlerin bir birleşimine atfedildi: Portekiz yönetimindeki yolsuzluk, Portekiz Hindistanı'ndaki ticaret politikalarındaki değişiklikler, küresel baharat talebindeki dalgalanmalar ve 'piyasa güçlerinin karşı konulamaz çekimi.'[102]

Yine de Sefer Reis'in kariyeri, Osmanlıların da Hint Okyanusu ticaret kalıplarını değiştirmede önemli ve kasıtlı bir rol oynadığını gösteriyor. Sefer, özellikle Portekiz gemiciliğine yönelik yağmacı korsan saldırılarının kullanılmasında bir öncüydü. Portekiz'in denizler üzerindeki kontrolünün Akdeniz'deki herhangi bir kontrolden temelde farklı olduğunu fark eden ilk Osmanlı deniz stratejistiydi. Akdeniz'de, deniz operasyonlarının çoğu Hint Okyanusu'ndakinden farklı olarak, esasen, kaleleri ele geçirmek veya en azından her hâlükârda karaya dayalı ikmal merkezlerini kontrol etmek için tasarlanmış amfibi saldırılardı.[103] Daha önceki Osmanlı seferleri (Piri Reis'in Hürmüz kuşatması hatta Hadım Süleyman'ın Diu seferi gibi) bu Akdeniz modelini oldukça yakından takip etmişti. Bu girişimlerin sınırlı başarısı, büyük ölçüde, çevresine tamamen uygun olmayan bir deniz savaşı kavramını Hint Okyanusu'na uygulama girişiminin sonucu olarak açıklanabilir.

Sefer Reis farklıydı. Seleflerinin tam aksine, hiçbir zaman bir kaleye saldırmaya, birlikleri taşımaya veya kuşatma teç-

[100] Hess, "Piri Reis", 30; benzer şekilde Subrahmanyam, "Trading World", 218.
[101] Özbaran, "Hindistan Yolu", 127.
[102] Bu mesele hakkında daha uzun bir tartışma için bkz. Casale, "Ottoman Administration", 171–72.
[103] 16. yüzyıl Akdeniz kadırga savaşının teknik bir analizi için bkz. Guilmarti *Gunpowder and Galleys*, 16–41.

hizatını karaya çıkarmaya çalışmadı. Zor yıllara dayanan deneyiminden, Portekiz'in gücünün denizde olduğunu ve zayıflıklarının da orada yattığını biliyordu. Bu nedenle, seferlerinin hedefleri Portekiz kaleleri değil, Portekiz gemileriydi ve zaferleri fethedilen hektarlarla değil, ele geçirilen gemilerle ve Moha, Cidde ve Süveyş'te artan gümrük gelirleriyle ölçülüyordu.

Diğer taraftan, olayların Portekiz tarafına bakacak olursak, Sefer'in Portekiz Hindistanı'nı yağmalamalarının gerçek maliyeti, ele geçirdiği veya yok ettiği gemilerin gerçek sayısından çok daha fazlaydı. Çünkü Osmanlılar tarafından kışkırtılan oldukça pahalı Portekiz askerî müdahalesi açısından Osmanlı saldırıları daha zorlu bir tahliyeyi temsil ediyordu. Sefer etkin olduğu sürece Goa'daki yetkililer, onu avlamak için sonuçsuz bir girişimde daha büyük ve daha pahalı filolar göndermek zorunda kaldılar. Bu süreçte Portekizliler de bağımsız Müslüman gemiciliğini kontrol etme kabiliyetlerinde amansız bir erozyona uğradılar. Bunun sebebi kısmen Sefer'in stratejisi ve kısmen de Özdemir'in Eritre'yi fethinden sonra Osmanlıların Kızıldeniz girişinin her iki tarafını kontrol etmesiydi. Bu nokta, Portekizli vakanüvis Diogo do Couto tarafından açıkça dile getirilmektedir. Couto, Jorge de Moura tarafından 1562'de yürütülen Arap Denizi'ndeki özellikle başarısız devriye için aşağıdaki açıklamayı yapar:

> (Portekizliler) bir aydan fazla bir süre orada (Babülmendeb'in dışında) kalırken altmıştan fazla farklı (Müslüman) gemi gördüler ve bir tanesine bile ulaşamadılar. Bunun nedeni, (Portekiz gemilerinin) kıyıya yakın olması ve (ticaret gemilerinin) rüzgâr tamamen arkalarındayken denizden gelmeleriydi. Bu nedenle onları yakalamak ya da (Kızıldeniz ağzında) onları takip etmek imkânsızdı, çünkü (Portekizliler) kendi gemilerini kaybetme riskine girme korkusuyla boğazlara girmeye cesaret edemiyorlardı."[104]

[104] *"Em quanto ali estiveram, que foi mais de um mez, houveram vista de mais de sincoenta náos por vezes, sem lhes poderem chegar, porque como elles estavam á terra, e ellas vinham de mar em fora enfundadas, não for possivel chegaram-*

Başka bir deyişle de Moura'nın ablukasının başarısız olmasının ana nedeni, Portekizlilerin Müslüman gemilerini Kızıldeniz'e kadar takip etmekten korkmalarıydı. Bunu daha önceden cezasız bir şekilde ve muazzam kârlar elde etmek için yapmışlardı. Fakat şimdi tereddüt ettiler ve bunun tek bir sebebi vardı: Sefer Reis'ten korkuyorlardı.

Sefer Reis ve Hint Okyanusunda Osmanlı Hâkimiyetinin Yerlileşmesi

Sefer Reis kimdi? Kökenleri ve aile geçmişiyle ilgili olarak, iki cezbedici ipucu dışında neredeyse tamamen bilgisiz durumdayız: olağandışı adının gizemi (Osmanlı belgelerinde daha yaygın olan ص yerine س ile yazılır) ve çok erken Portekiz kaynaklarından oluşan bir kümeden birkaç kısa pasaj. Bu kaynaklar, Portekizliler tarafından Yahudi Sinan (Sinão o Judeo) olarak bilinen başka bir Osmanlı korsanına atıfta bulunur. Yahudi Sinan, Sefer'in selefidir. 1530'ların sonlarında ve 1540'ların başlarında Cidde'de yaşıyordu ve daha önce Kuzey Afrika'da Barbaros kardeşlerle hizmet etmiş olan aynı isimli ünlü korsan olduğu neredeyse kesindi.[105] 1546'da Sinan'ın Hindistan kıyılarına yapılacak bir baskın görevi için planlanan kalkıştan birkaç gün önce hastalandığı ve öldüğü söylenir. Portekiz kaynaklarına göre yakın zamanda Kızıldeniz'den dönen tüccarların sözlü raporlarına dayanarak yerine Mısır'da bulunan bir deniz kaptanı olan oğlu geçti ve yeni görevi bizzat padişah tarafından onaylandı.[106]

Sinan ve Sefer arasında bir bağlantı var mı? Bu döneme ait Osmanlı arşiv belgelerinin olmaması nedeniyle kesin kanıtlar

lhes nem seguirem-nas pera dentro, por se não metterem com ellas no Estreito a risco de se perderem." *DA*, dec. VII, 10. kitap, 3. bölüm.

105 Bkz. Salvatore Bono, *Schiavi musulmani nell'Italia moderna* (Napoli, 1999), 297.

106 Kannur'da Manuel de Vasconcelos'un bu konuda yazdığı üç mektup var. *São Lourenço*, 3: 341, 353 ve 373.

eksiktir. Fakat 1546 tarihi önemlidir, çünkü dört Osmanlı kadırgasından oluşan bir filo bu tarihte Umman Denizi'ndeki Portekiz gemilerine yönelik bir baskın için Moha'dan yola çıktı. Bu iki deniz adamı, Sinan ve Sefer, dolayısıyla, baba oğul olabilir: babadan oğula geçen bir Osmanlı korsan ailesi.

Sinan ve Sefer arasındaki bu olası bağlantı, aynı dönemde Kızıldeniz baharat yolu boyunca Osmanlı vergi rejiminin işleyişi hakkında bildiklerimiz göz önüne alındığında, Sinan'ın Yahudilikten dönmüş olma ihtimali ışığında, özellikle ilginçtir. Hem Batı hem de Osmanlı kaynaklarının doğruladığı gibi, 16. yüzyılın ortalarında Süveyş ve İskenderiye'deki imparatorluk gümrük daireleri, İberya dünyasıyla bağları olan bir grup Yahudi mültezimin daimi kontrolü altına girdi.[107] Bu gerçek, bölgedeki en önde gelen Osmanlı korsanlarının da mühtedi Yahudi bir aileden gelme olasılığıyla birleştiğinde şunu gösteriyor: İberya Yahudi diasporasının üyeleri, imparatorluk donanmasındaki subaylar da dâhil olmak üzere, çeşitli farklı yeteneklerde kendilerini Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki ajanları olarak kabul ettirebildiler. Bu durum Mısır'daki Osmanlı idaresi, Hint Okyanusu'ndaki yerli Yahudi tüccarlar ve Portekiz Hindistanı'nda giderek artan Portekizli 'Yeni Hıristiyanlar' arasındaki gayriresmî bağların büyümesini kolaylaştırmış görünüyor.[108]

Mısır'ın eyalet maliyesi için Kızıldeniz gümrük gelirlerinin göreli önemi ışığında, Müslüman tüccarların ve vurguncu-

[107]Süveyş gümrük dairesindeki Yahudilere ilişkin *Mühimme* belgeleri arasında *MD* 33, dök. 323, 169; ve MD 33, dök. 633, 306; ayrıca bkz. Couto, "Rasto de Hadım Suleimão", 493; ve daha genel olarak Benjamin Arbel, *Trading Nations: Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean* (Leiden, 1995).

[108]Yeni Hıristiyanlar ve Koçin Yahudileri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler üzerine bkz. José Alberto Rodriguez da Silva Tavim, "Outras gentes em outras rotas: judeus e cristãosnovos de Cochin—entre Santa Cruz de Cochin e Mattancherry, entre o Império Português e o Médio Oriente" içinde Matos ve Thomaz, *Carreira da Índia*, 309–42; ayrıca aynı yazar, "Os Judeus e a expansão portuguesa na Índia durante o século XVI. O exemplo de Isaac do Cairo: Espião, 'lingua,' e judeu de Cochim de Cima", *Arquivos do Centro Cultural Calouste Gulbenkian* 33 (1994): 137–266; daha genel olarak bkz. Daviken Studnicki-Gizbert, *A Nation upon the Ocean Sea: Portugal's Atlantic Diaspora and the Crisis of the Spanish Empire, 1492–1640* (New York, 2007) .

ların daha geleneksel topluluklarının yanı sıra bu grupların etkisi, şunu açıklamaya yardımcı olabilir: 16. yüzyılın ortaları boyunca Mısır valileri, İstanbul'daki merkezî hükümetin kaprislerine aldırmadan Hint Okyanusu'ndaki tüccarların çıkarlarını tutarlı bir şekilde desteklemiş görünüyor. Bu tür tüccarlar ve mültezimler hem Osmanlı memurlarından hem de özel şahıslardan oluşan daha geniş bir zincirin bir halkasını oluşturuyordu. Bunlar, Portekiz'in ticaret üzerindeki kontrolüne engel olmakta ve Portekiz aleyhine Osmanlı denizciliğini genişletmeye devam etme politikası izlemekle kazanılmış bir çıkarı paylaşıyorlardı. Rüstem Paşa'dan önce, bu çıkar koalisyonu devlet tarafından açıkça kayrılmıştı. Öyle ki 1544'te Hadım Süleyman'ın sadrazamlığı sona erdiğinde bu grubun en önde gelen devlet temsilcileri (Davud Paşa, Solak Ferhat Paşa, Bilal Mehmed Paşa, Neşşar Mustafa ve Özdemir Paşa dâhil) Mısır, Yemen ve Basra Körfezi'ndeki tüm eyalet yönetimlerini kısmen tekellerine almış gibi görünüyorlar. Rüstem bunu değiştirmeye çalışmıştı. Bu yetkilileri mümkün olduğunca kendi seçtiği adamlarla değiştirdi ve bağımsız güç kaynaklarına çok az yer bırakan merkezî ve özerk bir Osmanlı Devleti vizyonunu destekledi. Ama sonunda Rüstem'in kumarı başarısızlığa mahkum oldu: Üveys Paşa kendi adamları tarafından öldürüldü, Piri Reis idam edildi, Seydi Ali denizde yenildi ve yabancı bir ülkeye kaçmak zorunda kaldı, hatta Rüstem bile bir süreliğine görevden alındı.

Görevden alınması, Hint Okyanusu hizbi üyelerinin kendilerini yeniden kurmaları için çok önemli bir fırsat sağladı ve Rüstem 1555'te geri döndüğünde rüzgârlar engellenemez bir şekilde onun aleyhine esmeye başlamıştı. 1556'da Özdemir, Rüstem'in iktidara gelmesine rağmen Eritre'de fetih seferi başladı. Basra valisi 1557'de, görünüşe göre Rüstem'in izni olmadan, Hürmüz'de Portekizlilerle serbest ticaret anlaşmasını yeniden müzakere etmeye çalıştı.[109] Katif valisi, 1559'da yine

[109] Maria do Rosário de Sampaio Th emudo Barata de Azevedo Cruz, "A 'Questão de Baçora'na menoridade de D. Sebastião (1557–1568): A perspectiva das

sadrazamın izni olmadan Bahreyn adasına doğaçlama bir sefer başlattı.[110] Ve 1560 yılında Rüstem'in, Seydi Ali Reis'i Süveyş'te amiral olarak yeniden görevlendirme isteği reddedildi ve yerine Sefer Reis atandı. Ertesi yıl, Rüstem hastalıktan öldüğünde Hint Okyanusu hizbinin zaferi tamamlanmıştı.

Sonuç: Yeni Bir Çağa Yeni Bir Sadrazam

Rüstem'in yerine sadrazamlığa Semiz Ali Paşa getirildi. Bu bir muhafız değişikliğiydi ve Hint Okyanusu hizbinin geleceği hakkında daha iyimser hissetmek için daha fazla sebebe sahipti. Kendisi ittifakın bir üyesi olmasa da 'Şişman' Ali, 1549 ile 1555 yılları arasında Mısır valisi olarak görev yaptığı beş yıl boyunca en azından grubun davasına sempati duyduğunu kanıtlamıştı. Daha sonra, imparatorluğun ikinci veziri olarak ayrıcalıklı bir şekilde hizmet etmişti. Keskin zekâsı, sevimli mizacı ve yeni fikirlere sürekli olarak açık olması nedeniyle hem kendi meslektaşlarından hem de yabancı diplomatlardan yüksek notlar aldı.[111] İstanbul'da geçirdiği uzun yıllar boyunca Osmanlı düzenini amansız bir şekilde eleştiren Avusturya elçisi Ogier de Busbecq bile, Semiz Ali'yi "o Türk barbarları arasında tanıdığım tek gerçek medeni adam" olarak değerlendirdi.[112]

Semiz Ali, beklentilere uygun olarak, sadrazamlığına imparatorluğun Hint Okyanusu politikası için yeni bir yönün açık işaretlerini vererek başladı. 1562'de kendi adamı Derviş

informações colhidas na Índia e as iniciativas do governo", *Revista da Falcudade de Letras*, beşinci seri, 6 (1986): 50.

[110] Özbaran, "Turks in the Persian Gulf", 67; ayrıca Safvet Bey, *Tārīḫ-i 'Oṣmānī Encümeni Mecmū'ası*, 14–18 (h.1329/ c.e. 1910), 1139–44.

[111] Semiz Ali, Mısır valisi olduğu dönemden (Barbarigo'nun konsolosluk yaptığı yer) tanıdığı, 1561 ile 1563 yılları arasında Venedik bailosu olan Daniele Barbarigo'yu kişisel arkadaşları arasında sayıyordu. Bkz. *A.N.T.T. Corpo Cronológico*, part 1, maço 105, doc. 139. Semiz Ali'nin kısa bir biyografisi ve mimarlık himayesi ilişkin bir tartışma için bkz. Necipoğlu, *Age of Sinan*, 384–89.

[112] E. S. Forster, ed. ve çev., *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq* (Oxford, 1968), 321.

Ali Paşa'yı Basra'nın yeni valisi olarak atadı. Ona, Hürmüz'de devam eden Portekiz varlığıyla en iyi nasıl başa çıkılacağı hakkında bir rapor sunması talimatını verdi. Bir Portekiz anlatısında 'ihtiyatlı ve sağgörülü bir adam' olarak tanımlanan Derviş Ali, kesin bir tavsiyeyle geri döndü: Sadrazam, "hem padişaha hizmet hem de kendi çıkarı için", düşmanlıklara kalıcı bir son vermek ve Portekiz'le kesin olarak karşılıklı yarar sağlayan bir ticaret ilişkisi kurmak için elinden gelen her şeyi yapmalıdır. Bu amaçla Basra'dan Hürmüz'e gönderilen bir mesaj, Portekiz'i müzakereleri başlatmak üzere Osmanlı başkentine resmî bir elçilik göndermeye davet etti.[113]

Ertesi yılın başlarında, Portekizli arabulucu Antonio Texeira bu davete cevaben İstanbul'a geldiğinde kendisine hem kapsamlı hem de ayrıntılı bir ticaret anlaşması sunuldu.[114] Bu anlaşmanın şartlarına göre Portekizlilere Basra, Kahire ve İskenderiye'de ticarethaneleri kurma ve hem Basra Körfezi hem de Kızıldeniz'de Osmanlı kontrolündeki tüm limanlarda serbestçe ticaret yapma hakkı sunuldu. Buna karşılık, Osmanlı tüccarlarına, "Sind, Cambay, Dabul, Calicut ve arzu ettikleri diğer limanlarda" kendi ticaret acentelerini kurma hakkı da dâhil olmak üzere, Hint Okyanusu boyunca benzer özgürlükler verilecekti.[115]

Osmanlılar, Portekizlilere daha önce hiç bu kadar kapsamlı şartlarda barış teklif etmemişti. Ayrıca, Portekiz Hindistanı'nın hızla yükselen maliyetlerle, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde

[113] Derviş Ali Paşa'nın Portekizlilerle ilişkilerine dair döneme ait ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Maria Augusta Lima Cruz, ed., *Diogo do Couto e a década 8a da Ásia*, (Lizbon, 1994), 1: 126–27.

[114] Texeira'nın İstanbul'a gelişinin, padişahtan izin almadan Portekizlilerle müzakereye başladığı anlaşılan Ali Paşa için başlangıçta bir miktar sıkıntıya neden olması manidardır. Bkz. Couto (8. on yılın Cruz baskısı), 127; Bu belki de Basra Körfezi'nin Portekizlilerle ticarete açılmasına düşman olan Rüstem Paşa ittifakının üyelerinin, Rüstem'in ölümünden sonra sarayda etkili olmaya devam ettiğinin bir işaretidir.

[115] Couto (8. on yılın Cruz baskısı), 201; Sultan Süleyman'ın Portekiz'e gönderdiği mektubun asıl metninin İngilizce tercümesi için bkz. Özbaran, "Turks in the Persian Gulf", 82–84.

dağılmakta olan bir ticaret ambargosu ve kendi gemilerine Sefer Reis gibi kişilerden gelen acımasız saldırılarla karşı karşıyayken Osmanlıların şartlarını kabul etmek daha önce hiç bu kadar cazip olmamıştı. Hatta Semiz Ali'nin teklifini sunmadan önce, Portekiz'in Roma'daki büyükelçisi Lourenço Pires de Távora, kralı Osmanlılarla bir anlaşma arayışında ilk adımı atmaya bizzat teşvik etmiş ve şunları yazmıştı:

Bu olasılık dikkate alınmaya değerdir çünkü Kızıldeniz'den Kahire'ye ve Hürmüz'den Basra'ya geçen baharat hacmi çok büyüktür ve dengelenmeden önce daha da büyümeye devam edeceğine inanmak için her türlü neden var. [Aynı zamanda] Majestelerinin Hindistan'daki masrafları çok fazla ve bir çözüm bulunmazsa daha da artacak. İşte tam da bu nedenle, aklı başında hiç kimsenin itiraz etmeyeceği gibi Türklerle yapılacak bir anlaşma çok kârlı olacaktır.[116]

Fakat herkes bu iyimser görüşü paylaşmıyordu. Ve sonunda Portekiz makamları, birçok muhalif sese rağmen Semiz Ali'nin teklifini reddetti. Serbest ticaret ilkesine dayalı herhangi bir Osmanlı teklifini kabul etmenin çok büyük bir tehdit oluşturduğuna dair uzun süredir devam eden inançlarını yeniden teyit ettiler. Bu kararın temelini anlamak için, isimsiz bir Portekizli *fidalgo*nun (Diogo do Couto'nun tarihçesinde kayda geçmiştir) ilgili argümanlarını burada uzun uzadıya alıntılamaya değer:

Bu (anlaşma) ile ilgili olarak Türklerin Hindistan'a özgürce seyahat etmelerine, orada ticari temsilcilikler kurma ve istedikleri yerde ticaret yapmalarına izin verilseydi sadece Majestelerinin kendi kârları büyük zarar görmeyecek aynı zamanda geri kalanımızın da elleri tamamen boş kalacak-

[116] "*O negocio he grave e de muita consideração e em ser muita a somma da speciaria que vem pello mar Roxo ao Cayro e pollo de Ormuz a Baçora e bem se podem creer segundo as cousas procedem que antes este trato hira em crescimento que em diminuição. As despesas de Vossa Alteza no negocio da India são mui grandes e não se achando a ella algum remedio, sempre serão mayores. Em as pazes com o Turco para isto [sic] serem proveitosas, e não avera quem com justa rezão o contradigua.*" CDP, 9: 136.

tı. Çünkü [Portekizliler tarafından yürütülen] tüm iş derhâl Türklere geçecek ve Kızıldeniz ve Basra Körfezi yoluyla bu Krallıktan [Portekiz] getirdiğimiz tüm ana ürünleri Hindistan'a getireceklerdi. Zira Levant ve [imparatorluklarının] diğer kısımları Portekiz'dekinden çok daha ucuza elde edilebilirler. Ayrıca seferlerinin süresi, nakliye masrafları, karşılaşacakları riskler, gemilerine ve mallarına verecekleri zarar bizim gemilerimizin verdiği zararın yarısından az olacaktır...

Biber ve kontrollü diğer baharat (devlet tekeline) gelince bu da Türklerin Hindistan'da ticari temsilcilikler kurmasına izin verilmesiyle tehdit edilecekti. Portekizlilere karşı açıkça rekabet etmelerine izin verilmediği şu anda bile, büyük risklere rağmen Hürmüz'e, Basra'ya, Bengal'e, Pegu'ya, Çin'e ve diğer topraklara ve özellikle kendi pazarlarına baharat taşıyarak gizlice ticaret yaptıkları biliniyor. Dolayısıyla (serbestçe faaliyet göstermelerine izin verilirse yerel Müslümanlarla bağları) (Kızıldeniz ve Basra Körfezi) yoluyla istedikleri kadar (biber) gönderebilecekleri ve baharat ticaretinde aslan payına sahip olacakları şekilde onları daha da bilgili ve daha organize bırakacaktı.[117]

[117] "*Preposto isto digo que se os Turcos podessem ir livremente à Índia, e ter feitorias e tratarem nas mercadurias ditas por onde quisessem, que alem de V.A. perder os grandes proveitos que recebe dellas na Índia ficaríamos nós não tendo laa que fazer porque todas as fazendas que disse avião logo os Turcos de negociar por suas mãos, e por via dos Estreitos de Meca e Persia levarião à Índia todas as principais mercadorias que os nossos levão nas naos deste Reyno, as quais em Levante e em outras partes onde as comprassem são muito mais baratas que em Portugal, e alem disso o tempo das viagens, fretes, riscos, danificamentos dellas e das naos em que as levassem serião mais da metade dos Mouros do que custão aos nossos . . . e quanto à pimenta e outras drogas defesas tambem pera isto seria mor dano e perjuizo terem os Turcos na Índia feitoras porque se aos mesmos Portugueses se não pode de todo tolher o trato dellas pois se sabe que escondidamente e a risco de lhe tomarem as fazendas as levão a Ormuz, a Baçora, e a Bengala, Pegu, China e outras partes quanto mais aos Turcos, que por isso, com os mouros da terra, teriam mores intelligencias e melhor aparelho pera por via de ambos os Estreitos ficariam assi senhores de milhor e mayor parte das especiarias.*" Couto (Cruz edition of 8th decade), 205–7.

1590'ların ortalarına kadar bu sözleri kendi tarihçesine kaydetmemiş olan Diogo do Couto, ilginç bir şekilde, aynı pasajda devam ederek Osmanlıların 1560'larda Portekiz ticaretine yönelik oluşturduğu tehdidi, yüzyılın sonunda Hollandalıların oluşturduğu tehditle doğrudan karşılaştırır. Bununla birlikte, Hollandalılardan farklı olarak, Couto'nun metninden, Osmanlıların rekabet avantajının yalnızca malları daha ucuza satın alma ve taşıma teknik yeteneğine değil, aynı zamanda Hint Okyanusu'ndaki yerli ticaret topluluklarının kapsamlı işbirliğine dayandığı açıktır.

Bu işbirliği, 1560'larda Osmanlı ticari gücünün bir ayağını oluşturuyorsa Hint Okyanusu hizbinin doğrudan çabalarının bir sonucu olarak böyle olmuştur. Rüstem Paşa, imparatorluğun sınırlarını kapatmaya ve onu dış etkilerden yalıtmaya yönelik inatçı girişimlerde bulundu. Fakat buna rağmen Sefer Reis, Özdemir Paşa ve aynı fikirde olan sayısız sınır muhafızı, imparatorluğu Hint Okyanusu'nun ticaret dünyasına bağlayan bağları yalnızca korumayı değil, derinleştirmeyi ve genişletmeyi de başardılar. 1561'den sonra faaliyetleri, Rüstem'den önce olduğu gibi Osmanlı politikalarının imparatorluğun genişleyen ekonomik erişimini engellemek yerine desteklemesine izin veren Semiz Ali Paşa'nın vesayeti altında resmi onay aldı. Çok geçmeden Semiz Ali'nin yerini, Asya kıyılarında tamamen yeni bir Osmanlı emperyal hâkimiyet modeli inşa etmek için bu politikaları genişletecek olan daha da iddialı bir halef alacaktı.

Beşinci Bölüm
Sokullu Mehmed Paşa ve İmparatorluğun Doruk Noktası 1561-1579

Semiz Ali Paşa'nın sadrazamlık görevi nispeten kısa sürdü. Görevi 1561'de başladı ve sadece dört yıl sonra 1565'te doğal sebeplerden ölümüyle sona erdi. Semiz Ali Paşa, kısa görev süresine rağmen Osmanlı'nın Hint Okyanusu ile olan ekonomik ilişkilerini kararlı bir şekilde dönüştürmesiyle anılabilir. Rüstem'in verimsiz politikalarını hem Kızıldeniz hem de Basra Körfezi üzerinden deniz ticaretini en üst düzeye çıkarmak için tasarlanmış bir açık sınır yaklaşımıyla değiştirdi. Fakat ekonomik açıdan çok siyasi açıdan bakıldığında Ali Paşa daha belirsiz bir miras bıraktı. Portekizlilerle müzakerelere duyduğu coşkunun bir sonucu olarak tüm iyi niyetine rağmen sonunda kendisini Hint Okyanusu hizbinin çoğu üyesiyle arasını bozan ürkek bir dış politika benimsemişti.

Basitçe ifade edilirse, Semiz Ali'nin Portekizlileri bir ticaret anlaşmasına ikna etme stratejisi, onları bir dizi güven artırıcı önlem aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun artık askerî bir tehdit teşkil etmeyen hayırsever bir güç olduğuna ikna etmekti. Buna göre görevinin ilk yılında Sefer Reis'i Moha'dan geri çağırmış, Umman Denizi'ndeki yağmacı korsan saldırılarını süresiz olarak ertelemiş ve Sefer'in Süveyş'teki yeni filosunun hazırlıklarını ertelemişti.[1] Daha sonra, Portekiz temsilcileriyle doğrudan müzakerelere giriştiğinde Semiz Ali, Basra'daki Osmanlı donanmasının kalıcı olarak parçalanmasını önerecek

Lourenço Pires de Távora, bu filonun inşaatının Mayıs 1561 gibi erken bir tarihte durdurulduğunu bildirdi. *CDP*, 9: 251–52.

kadar ileri gitti.[2] Sadrazam, fazla iyi niyet göstergesi olarak 1563'te Hürmüz'ün emekli kaptanı Pedro de Sousa'nın 10 kişilik bir refakatçi heyetiyle Irak ve Suriye üzerinden karadan seyahat etmesine bile izin verdi. Sousa, Lizbon'a dönerken Kudüs'ün kutsal yerlerini böylelikle ziyaret edebilecekti.[3]

Bu önlemlerin hiçbiri, Portekizlilerden somut bir şey almakta ne yazık ki faydalı olmadı. Aynı şekilde önemli olan bir diğer konu, Semiz Ali'nin Portekizlilerle kalıcı bir anlaşmanın hem mümkün hem de arzu edilir olduğuna olan inancı, Asya deniz ticaretinin daha geniş ticaret dünyasını kasıp kavurmaya başlayan siyasi akımlardan giderek kopuk görünüyordu. Gerçekten de 1560'lar, mümkün olduğu ölçüde, daha önceki herhangi bir döneme kıyasla, Hint Okyanusu boyunca Portekizlilere karşı yükselen bir kızgınlık dalgasıyla ve farklı Müslüman toplulukları arasında, farklılıklarını aşmak ve büyük bir pan-İslam ittifakı kurmak için hâlâ olgunlaşmamış olsa da somut bir özlemle karakterize edildi.[4] Dahası, Müslümanlar arasındaki bu kavgacı duygulara, Portekiz tarafında karşılık gelen bağnazlık ve dogmatizmde bir artış eşlik etti. Bu, en gözle görülür şekilde, 1559'da ateşli Cizvit Dom Gonçalo da Silveira'nın Goa'ya gelişinin ardından Kutsal Engizisyon için yeni bir coşkuyla ortaya çıktı. Faaliyetlerinin bir sonucu olarak Müslümanlar Portekiz limanlarında geçmişe göre daha etkin bir şekilde ayrımcılığa maruz kaldılar. Her geçen gün daha fazla sayıda nüfuzlu Yeni Hıristiyan ve İberya Yahudisi de aynı şekilde Portekiz Hindistanı'nı terk etmeye ve ona karşı örgütlenmeye meyilli Müslümanların sürekli artan saflarıyla paylarını paylaşmak zorunda kaldılar.[5]

Cruz, "Questão de Baçora", 58; padişahtan Portekiz kralına gönderilen ilk resmî mektup 1564 yılına aittir, ancak elçilik değişimi birkaç yıl önce başlamıştır. Bkz. Özbaran, "Turks in the Persian Gulf", 82–84.

MD 6 #757, 354; DA, dec. VII, 2. kitap, 8. bölüm; ve E. Mandaville, "The Ottoman Province of al-Hasā in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of the American Oriental Society 90* (1970): 489.

Bkz. Luís Filipe Thomaz, "A crise de 1565–1575 na história do Estado da Índia", *Mare Liberum* 9 (Temmuz 1995): 486.

Tavim, "Judeus e expansão", 166.

Osmanlı İmparatorluğu, kendi adlarına müdahale etmesi için giderek daha sık bir şekilde padişaha dilekçe vermeye başlayan bu farklı Portekiz karşıtı güçler için her zamankinden daha büyük bir umut kaynağı olarak ortaya çıktı. Örneğin 1561'de, Kahireli İshak olarak bilinen Mısırlı bir Yahudi, Dekan'daki Ahmednagar hükümdarı Nizamülmülk adına padişaha ikili bir ittifak teklifinde bulundu. Bu önemsiz bir gelişme değildi. Çünkü önceki yıllarda Nizamülmülk, Hindistan'ın Osmanlılardan ve onların niyetlerinden sürekli şüphe duyan Müslüman hükümdarları arasında yer almıştı.[6] Şimdi, liman kenti Chaul'u Portekizlilerin elinden almak için açıkça ortak bir harekât teklif etti. Osmanlıların Portekiz Hindistanı'nın tamamını boyunduruk altına alabilecek bir filo inşa etmek için burada hem bol miktarda kereste hem de yeterli yerel lojistik destek bulacağına söz verdi.[7] Benzer şekilde, ertesi yıl, bu kez uzak Sumatra'daki Açe Sultanı Ali Alaaddin Riayet Şah'tan başka bir elçilik geldi. Ali Alaaddin, Nizamülmülk gibi, Malakka'da Portekiz'e yapılacak bir saldırıda kullanılmak üzere Osmanlı gemileri, topçuları ve askerî uzmanlarını rica etti.[8]

Portekizlilerle barış müzakerelerine hâlâ tamamen bağlı olan Semiz Ali, başarılarını tehlikeye atacak herhangi bir şey yapmak konusunda isteksiz olduğu için, bu ricaların her ikisini de görmezden geldi. İstanbul ile Sumatra arasındaki olağanüstü mesafenin yanı sıra, yolda silah ve malzemelerin Portekizliler tarafından ele geçirilme olasılığını gerekçe gösterdi. Sadrazam Açe elçilerine yalnızca 10 uzman top kurucusu ve

DA, dec. VIII, 5. kitap, 4. Bölüm.

Joseph Wicki, "Duas cartas oficiais de Vice-Reis da Índia, escritas em 1561 e 1564", *Studia* 3 (Ocak 1959): 54; Cruz, "Questão de Baçora", 58.

Büyükelçiliğin gelişi, Haziran 1562'de Venedik balyosu tarafından bildirildi; Nicolo Pietro Cochino'dan gelen en eski Portekiz raporu 29 Ekim 1563'te gönderildi; bu elçilik hakkında daha fazla bilgi için bkz. "His Majesty's Servant Lutfi: The Career of a Previously Unknown Sixteenth-Century Ottoman Envoy to Sumatra Based on an Account of His Travels from the Topkapı Palace Archives", *Turcica* 37 (2005): 43–81; ayrıca Reid, "Turkish Influence", 395–414.

gelecekte daha fazla yardım konusunda belirsiz bir söz verdi. Nizamülmülk'ün elçisi Kahireli İshak ise hiçbir şey almadı.[9]

Böylesine önemli bir diplomatik anda bu tür bir hareketsizlik, Hint Okyanusu Müslümanları için yutulması gereken acı bir haptı. Aynı zamanda Osmanlıların kendi Hint Okyanusu hizbinin üyeleri için artan bir hayal kırıklığı kaynağı oldu.

Başlangıçta Semiz Ali Paşa'nın vezirliğini Rüstem'in politikalarını tersine çevirme çabalarının doruk noktası olarak gören bu kişiler, onun Portekizlilerle bir ticaret anlaşması yapma çabalarını ilk başta benimsemişlerdi. Fakat aylar geçmesi ve Lizbon'la yapılan müzakerelerin somut bir sonuç vermemesi nedeniyle Semiz Ali'nin yatıştırma politikasına yönelik coşku gözle görülür şekilde azalmaya başladı. 1563'ün sonunda, Basra ve Süveyş'ten Portekiz'in Osmanlı karşıtı ablukasını bir kez daha yenilediğine dair haberler gelirken sabırlar taşıyordu. Hâlâ Süveyş'te alıkonulan ve yeni filosuyla yola çıkmak için izin bekleyen Sefer Reis, yerinde duramıyordu.[10]

16. yüzyılın en çekici şahsiyetlerinden biri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'na yaptığı son büyük hamlenin beyni olan Sokullu Mehmed Paşa'ya bakıyoruz şimdi. Selefleri İbrahim ve Rüstem gibi, Sokullu Mehmed de sarayın gözdesiydi ve 1554'ten beri Divan-ı Hümayun üyesiydi. Özellikle padişahın oğlu Selim'e yakın bir isimdi ve 1562'de onun kızıyla evlendi. Sadece üç yıl sonra, yaşlı meslektaşı Semiz Ali'nin ölümü üzerine sadrazamlığa terfi eden Sokullu, bundan sonra imparatorluktaki siyasi hayata belki de daha önce hiçbir sadrazamın sahip olmadığı kadar hâkim olacaktı. Kesintisiz görev süresi 15 yıla, 1579'da kendi ölümünden önce art arda üç padişahın hükümdarlığına yayıldı.[11]

Ali Alaaddin Ri'ayat Syah'ın ricasına Osmanlıların cevabın asıl metni için bkz. *Mekātib-i Ḫulefā ve Selāṭīn, T.S.M.K.* R. 1959, dosya 817a–18a; transkripsiyon ve çeviri için bkz. Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 50; doğrulayıcı bir Venedik raporu için bkz. *Gavetas*, 20,14–17.

10 Sefer filosunun hazırlıkları için bkz. *MD* 6 #256, 122 ve *MD* 6 #257, 122; ayrıca Imber, "Navy of Suleyman", 272.

11 Osmanlı siyaseti in bu kusursuz örneğinin hayatına bir giriş için bkz. Radovan

Hem Mehmed'in profesyonel deneyimi hem de kişisel ve ailevi bağlantıları, onu Hint Okyanusu hizbinin yeni lideri olmaya ideal bir şekilde uygun hâle getirdi. İlk büyük idari görevi, 1540'ların sonlarında Osmanlı donanmasının kaptan-ı deryası olmaktı. Bu makamda kendisini bir lojistik ve planlama ustası olarak öne çıkarmış, Galata'daki tersaneyi büyütmüş ve Osmanlı kadırga inşaatının standartlarını yükseltmek için Venedikli gemi yapımcılarını getirmişti.[12] Daha sonra Diyarbakır vilayetinin genel valisi olarak Basra'da Osmanlı cephaneliğini geliştirmeye yönelik ilk ciddi girişimin sorumlusuydu. Maraş ormanlarında kereste hazırlanmasına nezaret etti ve Anadolu'dan Basra Körfezi'ne nehir yoluyla cephane ve gemi inşa malzemeleri taşımak için ikmal mavnaları düzenledi.[13]

Sokullu, hem müstakbel sultan II. Selim'in kızı hem de Venedik'in en önemli soylu ailelerinden birinin anne tarafından torunu olan İsmihan Sultan ile evlendi. Bu evlilik, Sokullu'yu Akdeniz boyunca uzanan geniş bir finansal ve ticari çıkarlar birliğinin merkezine yerleştirdi.[14] Bu çevrenin diğer üyeleri arasında şunlar vardı: Bizans aristokratlarının inanılmaz zengin varisi Michael Cantacuzenos; imparatorluğun en etkili Yahudi saray mensuplarından Aron de Segura ve Joseph Hamon; ve Sokullu'nun 1570'nin başlarında Venedik ile Osmanlılar arasındaki savaşın patlak vermesine rağmen

Samardjitch'in popüler tarihi, *Mehmed Sokolovitch: le destin d'un grand vizir*, çev. Mauricette Begitch (Lausanne, 1994).

12 Imber, "Navy of Suleyman", 253; ayrıca Veinstein, "Sokollu Mehmed", 706–11.

13 Imber, "Navy of Suleyman", 254.

14 Esmehan'ın annesi Nurbanu'nun Venedikli Venier Baffo'nun kızı olduğu söyleniyordu. Bkz. Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", *Turcica* 32 (2000), 9–32; farklı bir görüş için, bkz. B. Arbel, "Nur Banu (c. 1530–1580)—A Venetian Sultana?" *Turcica* 24 (1992), 241–59. Sokollu Mehmed ve Prenses Esmehan'ın sanatsal ve mimari himayesine ilişkin derinlemesine bir tartışma için bkz. Necipoğlu, *Age of Sinan*, 331–68; Ayrıca Artan, "The Kadırga Palace Shrouded by the Mists of Time", *Turcica* 26 (1994): 56–124.

ömür boyu sürecek bir dostluğu kesintisiz olarak sürdürdüğü Venedikli Bailo Marc Antonio Barbaro.[15]

Fakat bu kişisel veya profesyonel bağlantıların hiçbiri Sokullu Mehmed'in en büyük iki özelliği kadar önemli değildi: güçlü bir zekâ ve dünya hakkında doyumsuz bir merak. Sokullu, profesyonel hayatı boyunca bilim, sanat ve eğitimin olağanüstü bir hamisi olduğunu kanıtladı ve kozmopolit zevkleri ve seçmece ilgileri gerçek anlamda tüm dünyaya yayıldı. Veronese ustalarının tablolarını ısmarladı ve Venedik zanaatkârlarından kaliteli cam eşyalar ithal etti.[16] Astronom Takiyüddin Efendi'nin İstanbul'daki ünlü rasathanesinin açılışına destek oldu.[17] Babür İmparatoru Hümayun'un özel hocası Muslihuddin el-Lari tarafından yazılan bir dünya tarihinin çevirisine maddi destek sağladı.[18] Daha da önemlisi, zamanının en önde gelen Osmanlı coğrafyacıları ve tarihçileriyle birlikte çalıştı ve onlara maddi destek sağladı. Bunlar arasında şunlar vardı: Hem Sokullu'nun özel katibi hem de üretken bir arşivci ve yazar olan Feridun Ahmet Bey; 1573 yılında sadrazamın isteği üzerine Muhtasaru *Evdahi'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* adlı eserin kısaltılmış Türkçesini tamamlayan Sipahizade Mehmed; ve 1579'da Sokullu için Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı fetihlerini anlatan Kutbüddin el-Mekki.[19]

Bütün bunlar, Sokullu Mehmed'in dünya olayları hak-

15 M. Lesure, "Notes et documents sur les relations vénéto-ottomanes 1570–73", *Turcica* 4 (1972): 134–64.

16 Sokollu'nun ısmarladığı Osmanlı portresi hakkında bkz. N. Atasoy, "Nakkaş Osman'ın Padişah Portreleri Albümü", *Türkiyemiz* 6 (1972): 2–12; ve Sokollu'nun tasarımına yardım ettiği Venedik cam eşyası ithalatı hakkında bkz. Stefano Carboni, "Oggetti decorati a smalto di infl usso islamico nella vertraria muranese: tecnica e forma", içinde Ernst Grube, ed., *Venezia e l'oriente vicino: Arte veneziana e arte islamica: Atti del primo simposio internazionale sull'arte veneziana e l'arte islamica* (Venice, 1989), 147–66 .

A. Sayılı, "Üçüncü Murad'ın İstanbul Rasathanesindeki Mücessem Yer Küresi ve Avrupa ile Kültürel Temaslar", *Belleten 25/99* (1961): 410–11.

18 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, 105.

19 Bu yazarların ve eserlerin tümü 7. bölümde daha ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Sokollu'nun himayesine ilişkin yakın tarihli bir çalışma için bkz. Emine Fetvacı,

kında, belki de 16. yüzyıldaki diğer tüm Osmanlı politika belirleyicilerinden daha derin ve incelikli bir anlayışa sahip olduğu anlamına geliyordu. Bu sayede, dünya hakkında geniş bir külliyattan yararlanabiliyordu. Bu, emperyal genişleme için eşi benzeri görülmemiş bir incelikle büyük bir strateji oluşturmasına imkân sağladı. Sokullu'nun dehası, Osmanlı'nın evrensel egemenlik iddialarının engin retorik potansiyeline ilişkin takdirini küresel bir iletişim ağı inşa etmenin ve sürdürmenin teknik ön koşullarına ilişkin bir anlayışla birleştirmesiydi. Bu iletişim ağı, söz konusu iddiaları ifade edilebileceği başlıca araçtı. Portekiz ile Doğu'daki dağınık kolonileri arasındaki zayıf deniz bağlantılarını parçalarken aynı zamanda Osmanlı toprakları ile denizaşırı Müslümanlar arasındaki seyahati kolaylaştırdı. Böyle yaparak yükselen pan-İslamcı duygu dalgasını, Asya denizlerindeki Osmanlı egemenliğinin somut bir tezahürüne dönüştürmeyi umuyordu.

Sokullu'nun Muhbiri: Seydi Ali Reis

Bu büyük imparatorluk stratejisini formüle etmeye başladığında Sokullu'nun ilk ilham kaynaklarından biri, Seydi Ali Reis'in *Mir'ātü'l-Memālik*'iydi. Bu çalışma, daha önce ele alındığı gibi Sokullu'nun selefi Rüstem Paşa tarafından yazdırılmıştı ve özünde, Rüstem'in entelektüel himayesi aracılığıyla geliştirmeye çalıştığı sınırlı ve Osmanlı merkezli dünya görüşünü yansıtıyordu. Bununla birlikte aynı zamanda ilk elden bir seyahat anlatısıydı. Doğru ellerde, dönemin Hint Okyanusu'nun siyasi iklimi hakkında benzersiz bir şekilde yararlı bir bilgi kaynağı olarak sayılır. 1557'de padişaha sunulması, Sokullu Mehmed'in sarayda önemli bir şahsiyet olarak ortaya çıkışıyla hemen hemen aynı zamana denk gelmişti. Dolayısıyla

"Viziers to Eunuchs: Transitions in Ottoman Patronage, 1566–1617" (Doktora Tezi, Harvard University, 2005), 83–139.

Mir'ātü'l-Memālik, ister istemez, Sokullu Mehmed'in Hint Okyanusu'na ilişkin çok farklı fikirlerinin oluşturulmasında ilk kıvılcımı yakmış gibi görünüyor.

Sokullu'nun Seydi Ali'nin anılarından çıkardığı en derin ders, Seydi Ali'nin kendi görevindeki başarısızlığına rağmen Osmanlı itibarının bölge genelinde tüm zamanların en yüksek seviyesinde olduğuydu. Bu tema, yazarın seyahatleriyle ilgili anlatımı boyunca sürekli olarak vurgulanmaktadır. Hadramaut'tan Belucistan'a ve Gucerat'a kadar çeşitli Müslüman limanlarında Osmanlı hanedanına yönelik güçlü bir şekilde dile getirilen *inkıyad ve ita'at* (bağlılık ve itaat) ifadelerini kaydeder. Sözgelimi Seydi Ali, anlatısının başlarında, dağınık filosuyla Dama'daki Gucerat limanına sığınırken Calicutlu Zamorin'e ait bazı 'yelkenlilerle' karşılaştığını bildirir. Bu gemilerin kaptanları ona, hükümdarlarının "Majesteleri'ne bağlılık ve itaat içinde kâfirlere karşı gece gündüz savaş yürüttüğü" konusunda güvence vermiştir.[20] Kısa bir süre sonra Seydi Ali, Hoca Sefer'ın oğlu ve halefi Rumi Han tarafından yakınlardaki Surat limanına davet edildi ve Seydi Ali, kendisini aşağıdaki takdimle karşıladı:

> Gucerat'a böylesine büyük bir kargaşa anında varmanız büyük bir şans. Hz. Nuh zamanından beri denizde asla böyle büyük bir fırtına görülmedi... Ama inşallah, Gucarat topraklarının yakında Osmanlı İmparatorluğu'nun korunan topraklarına katılması ve böylece Hindistan limanlarının lanetli kâfirlerin elinden emniyete alınmasını umuyoruz.[21]

Bu kısa pasajda ifade edilen duygular son derece çarpıcıdır ve Suratlı Müslümanların, padişahtan basit bir askerî

20 "*Ḳalküt Pādişāhı Sāmiri'nüñ sa'ādetlü pādişāh ḥażretlerine inḳıyād ve ıṭā'atın 'arż idüp rūz ve şeb Portuḳāl kāfiri ile cenk üzere olduġın.*" Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 89.

"*Vilāyet-i Gücerāt'uñ iḫtilāli zamānında gelüp mu'īn oldıñuz egerçi Nūḥ zamānından berü deryada bu maḳūle ṭufān olmamışdur . . . mercūdur ki inşā'allah 'an-ḳarībi'z-zamān Vilāyet-i Gücerāt Memālik-i 'Os̱māniyye'ye ilḥāḳ olınup Benādir-i Hind küffār-ı ḫāksāruñ elinden ḫalāş olmaġa bā'is̱ olına.*" Seydi Ali Reis, Mir'ātü'l-Memālik, 90.

yardım istemenin ötesinde, şehirlerinin tamamen Osmanlı tarafından ilhak edilmesini umduklarını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. João de Lisboa'nın (önceki bölümde ele alınan) casus raporuyla bir araya getirildiğinde Rumi Han'ın sözleri, şunu teyit etmektedir: Gucerat Sultanı Mahmut'un 1553'te ölümünü takip eden çalkantılı yıllarda, yeniden canlanan Rumi seçkinleri, oğlu Sultan Ahmed'in sarayında benzersiz bir otorite konumuna ulaşması bu tür bir Osmanlı Gucerat'ı hayalini gerçek bir olasılık hâline getirmişti. Seydi Ali olay yerine vardığında iyi konumdaki Rumi grubunda, Rumi Han'ın kendisine ek olarak güçlü savaş ağaları Cengiz Han ve Kara Hasan da vardı. Her ikisi de Diu kuşatmalarına katılmışlardı ve hizmetlerinde çok sayıda alt tabakadan Rumi asker bulunuyordu. Bunlardan en önemlisi Cengiz Han'ın babası İmadülmülk idi. İmadülmülk, genç padişahın hocasıydı ve 1550'lerin sonlarında Ahmet'in sarayında vezirliğe kadar yükselmişti.[22]

Seydi Ali'ye göre bu grubun müşterek nüfuzunun kapsamı, Gucerat'ın başkenti Ahmedabad'a vardığında uygun bir şekilde gösterildi. Burada amiral, halka açık bir törenle hem Sultan Ahmet hem de İmadülmülk tarafından gösterişli bir şekilde karşılandı. Daha sonra Diu'dan bir Portekiz elçisi gelip Seydi Ali'nin kendisine teslim edilmesini talep ettiğinde İmadülmülk bunu açıkça reddetti ve şöyle dedi: "Osmanlı padişahına ihtiyacımız var. Gemilerimiz imparatorluğunun limanlarına ulaşamazsa geçim kaynaklarımız zarar görürdü. Ve daha da önemlisi, o İslam'ın Padişahıdır. Amirali i teslim etmemizi istemeniz mantıklı mı?"[23]

Kendisi de bir Rumi olan İmadülmülk'ün, Osmanlı padişahını "İslam'ın Padişahı" ilan etmek ve ona İslami birlik

Ḥajji ad-Dabir, *Arabic History of Gujarat*, 1: 312–20; ayrıca bkz. Subrahmanyam, "Trading World", 217.

[23] "*Biz Pādişāh-ı Rūm'a muḥtācuz gemilerimüz anlaruñ benderlerine varmasa bizüm ḥālimüz dīgergūn olur. Ḫuṣūṣā İslām pādişāhıdur. Anuñ ḳapudānın bizden istemek münāsib midür?*" Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 96.

bayrağı altında bağlılığını beyan etmek için elbette kendi çıkarına yönelik nedenleri vardı. İmadülmülk, Seydi Ali'nin gelişi sırasında, İtimad Han ile riskli bir siyasi hesaplaşmaya girişmişti. İtimad Han, Gucerat'taki 'Rumi karşıtı' hizbin çıkarlarını temsil ediyordu ve Ahmedabad'daki iktidarın asıl rakibiydi. 1559'a gelindiğinde bu gruplar arasındaki çatışma o kadar şiddetli hâle gelecekti ki genç padişahla nüfuz yarışında Rumi'ye yenilen İtimat Han, İmadülmülk'ün ve ertesi yıl da sultanın öldürülmesini ayarlayacaktı.[24]

Gucerat Rumilerinin bu nedenle, böylesine sorunlu bir yerel ortam karşısında, Osmanlı padişahının aşkın otoritesini ve onun davasını ilerletme konusundaki kararlılıklarını vurgulamak için özellikle somut nedenleri vardı. Yine de bu tür duygular, Gucerat sularındaki siyasi çevrelerin çok ötesine yayılmış gibi görünüyor. Seydi Ali daha sonra Babür İmparatoru Hümayun'un Delhi'deki sarayında bile buna çok benzer destek ifadeleri alacaktı. Aslında burada, Seydi Ali, Babür başkentine yaklaşırken 400 kadar fil ve diyarın tüm hâkimleri tarafından gerçekten muhteşem bir şekilde karşılandı. Daha sonra Hümayun'un sarayında kaldığı süre boyunca, birkaç kez imparatorun huzuruna davet edildi. Seydi Ali, Osmanlı itibarının gerçek anlamda küresel boyutlarına dair en şaşırtıcı kanıtını hükümdarla yaptığı bu konuşmalarda ortaya koyuyor. Hümayun, bir defasında, Hindistan'daki kendi krallığının büyüklüğüyle karşılaştırıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi kapsamı hakkında ona sorular sormaya başladığında, amiral ona şu güvenceyi verdi: "Büyük İskender'in hâkim olduğu yedi bölge, bugünkü Rum Padişahı'nın İmparatorluğu ile aynıydı." Daha sonra amacını açıklamak için şu hikâyeyi anlattı:

[24] Bu rekabetin ve bunun Güneydoğu Asya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki daha büyük gelişmelerle ilişkisi hakkında ilginç bir tartışması için bkz. Claude Guillot and Ludvik Kalus, "Inscriptions islamiques sur des canons d'Insulinde du XVIe siècle", *Archipel* 72 (2006): 69–94. Bu eser, Açe topçularından günümüze ulaşan parçalar üzerindeki yazılardan elde edilen maddi kanıtlarla zenginleştirilmiştir.

Surat'ın Gucerat limanında (Rumi) Müslümanlar Hoca Bahşi ve Kara Hasan (hikâyelerinin doğru olup olmadığını yalnızca Allah bilir) bana Çin topraklarında kutsal Kurban Bayramı kutlandığında oradaki Müslüman ibadet edenlerin (çeşitli milletlerden) her biri Cuma hutbesinin kendi hükümdarları adına okunmasını istedi. Fakat ibadet eden Rumiler, 'Mekke'nin, Medine'nin ve Kıble'nin Padişahı bizim imparatorumuzdur' diyerek Çin'in Büyük Hanına seslendiler. Büyük Han, kâfir olmasına rağmen (onların adaletini) anladı ve şu emri verdi: 'hutbeyi (yalnızca) Mekke ve Medine Padişahı ve Kıble adına okuyacaksınız.' Daha sonra Rumi vaizlerine cübbeler giydirilip şehirde file bindirildiler ve o zamandan beri Çin topraklarında her bayramda Osmanlı padişahının adı okunuyor. Daha önce hangi hükümdar bu kadar onurlandırıldı?[25]

Diğer bir deyişle, Mekke ve Medine gibi mukaddes şehirlerin Osmanlı kontrolünde olması nedeniyle, iki Rumi (Hoca Bahşi ve Kara Hasan), Osmanlı padişahının, en azından bir anlamda, Çin kadar uzaktaki Müslüman toplulukların fiili hükümdarı olarak tanındığını iddia etti. Bu, Büyük Han'ın kendisi tarafından göstermelik olarak onaylanan bir statüydü.[26] Doğru ya da değil, Hümayun'un gerektiği gibi etkilendiği

[25] "*Ḥaḳ 'ālīmdür ki Vilāyet-i Gücerāt'da Sürret nām benderde Ḫvāce Bahşi ve Ḳara Ḥasan nām sevdāgerlerden mesmū'umdur ki Vilāyet-i Çīn'de bayram olup sevdā-gerler bayram namāzın ḳılmaḳ murād idinüp her ṭāyife kendü pādişāhları adına ḫuṭbe oḳıtmak murād idinüp Rūmī sevdā-gerleri Ḫāḳān-ı Çīn'e varup bizüm Pādişāhımuz Mekke ve Medīne ve ḳıble pādişāhıdur diyü 'arż itdükde kāfir iken inṣāf idüp Mekke ve Medīne Pādişāhı adına ḫuṭbe oḳuñ diyü ḥükm idüp Rūmī sevdā-gerler ḫaṭībe ḫil'at giydürüp ve f īle bindürüp şehri gezdürüp ba'dehu bayram namāzın ḳılup Vilāyet-i Çin'de Pādişāh-ı Rūm adına ḫuṭbe oḳınup bu maḳūle aḥvāl kimün haḳḳında olmışdur.*" Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 116.

[26] Çin'e benzer bir referans da dâhil olmak üzere, Ortaçağ Hint Okyanusu'ndan bu tür ticarete dayalı bağlılık ağı [ṭā'a] için büyüleyici bir tarihsel örnek için bkz. Elizabeth Lambourn, "India from Aden: Khutba and MuslimUrban Networks in Late Thirteenth-Century India", içinde K. Hall, ed., *Secondary Cities and Urban Networking in the Indian Ocean Realm, c. 1000–1800* (Lanham, 2008), 55–97

söylendi ve soylularına dönerek şöyle haykırdı: "Muhakkak ki, yeryüzünde 'Padişah' unvanına Hazretlerinden (Osmanlı Padişahından) başka layık kimse yoktur!"[27] Daha sonra Seydi Ali'ye İstanbul'a götürmesi için bir mektup gönderdi ve burada Sultan Süleyman'a 'Dünya Halifesi' olarak hitap etti.[28]

Seydi Ali'nin *Mir'atü'l-Memalik*'indeki diğer tüm pasajlardan daha çok, bu anekdot niteliğindeki öykü (ve bunun Hümayun'dan gelen mektuptaki apaçık teyidi) Sokullu Mehmed üzerinde derin bir etki bırakmış gibi görünüyor. Sokullu Mehmed, daha sonraki olayların da göstereceği gibi Hint Okyanusu'nda Osmanlı otoritesini artırma fikrine kendini adamıştı. Yerel Müslüman tüccarlar ve yöneticiler ile Osmanlı devleti arasında tam da Seydi Ali'nin metninde kendiliğinden gelişmeye başladığını öne sürdüğü türden gönüllü bir ilişkiyi (*inkıyad* vẹ *ita'at*) teşvik ederek yapıyordu bunu.

Sonuç olarak Sokullu'nun vizyonu Semiz Ali Paşa'nınkinden önemli ölçüde farklıydı. Sokullu, Semiz Paşa'nın 1560'ların başlarında Ahmednagarlı Nizamülmülk ve Açeli Ali Ala-addin Riayet Şah gibi Müslüman yöneticilerle daha etkin bir şekilde ilişki kurma konusundaki isteksizliğini artan bir sabırsızlıkla karşıladı. Semiz Ali Paşa'nın 1565'te ölümünden sonra Sokullu, Osmanlı politikasında dramatik bir değişiklik yaratacaktı. Fakat Sokullu, daha sadrazamlığa gelmeden önce, Osmanlılar ile Hint Okyanusu Müslümanları arasında yeni bir işbirliği çağının temellerini atmaya başlamak için dolaylı yolları kullanabiliyordu.

Sokullu'nun nüfuzunun erken belirtileri, en çok Açe elçiliği ile ilgili olarak kendisini gösterir. Açe, 1562'de Malakka'da Portekizlilere karşı bir saldırıda kullanılmak üzere Osmanlı gemileri ve topçuları için talepte bulundu. Semiz Ali Paşa'nın, Portekizlilerle anlaşmaya olan hevesi nedeniyle, ilk tepkisi

"*Ḥaḳ budur ki rū-yi zemīnde pādişāhlıḳ nāmı devletlü ẖündigāruñ ḥaḳḳıdur özgeniñ degüldür*." Seydi Ali Reis, *Mir'ātü'l-Memālik*, 116.

28 Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hind Hükümdarı Hümayun Şah'ın Kanuni'ye Gönderdiği bir Mektup", *Yedigün* 8/202 (1937): 5–27.

Açe'nin bu talebini kesin olarak reddetmek ve elçileri Güneydoğu Asya'ya eli boş geri göndermek olmuştu.[29] Fakat sonunda bir uzlaşmaya varıldı ve Semiz Ali, Sumatra'ya 10 topçu uzmanı göndermeyi kabul etti. Bu uzmanlar burada Açelilere mevcut malzemelerden yerinde top dökme konusunda yardımcı olacaklardı. Uzaktaki Açe saltanatı ile kalıcı Osmanlı ilişkileri kurmada çok önemli bir ilk adım olan bu taviz kesinlikle Sokullu'nun baskısının sonucuydu ve müstakbel sadrazamın Hint Okyanusu'nda ortaya çıkan stratejisinin ilk somut kanıtıdır.[30]

Aynı derecede önemli şekilde, bu Osmanlı top kurucularını Açe'ye gönderme anlaşması, Sokullu Mehmed'e Sumatra'ya uzun ve tehlikeli uzun yolculuğunda refakatçi olarak gizemli bir elçi gönderme fırsatı da sağladı. Biz onu sadece 'Padişahın Hizmetkârı Lütfi' olarak biliyoruz. Lütfi'nin birincil görevi, topçu uzmanlarından oluşan ekibe Açe'ye kadar eşlik etmek ve yolculuğu sırasında Seydi Ali'nin *Mir'atü'l-Memalik*'indeki bilgileri doğrulamak için bölge hakkında daha kesin istihbarat toplamaktı. Aynı zamanda Lütfi, Sokullu'dan Hint Okyanusu boyunca yerel Müslümanlarla temas kurma ve onları Portekizlilere karşı genel bir silahlı isyana teşvik etmek için mümkün olan her şeyi yapma emri aldı.

Padişahın *müteferrika re'isleri*, yani özel deniz kaptanları birliğinin bir üyesi olan Lütfi'den anlaşılması daha güç olan bir figür hayal etmek zor olurdu. Günümüze ulaşan tek eseri, Açe Sultanı Ali Alaaddin Riayet Şah adına başkası tarafından yazılmış bir mektuptur ve bu mektup 1566'da İstanbul'a dönüşünde Divan-ı Hümayun'a sunulmuştur.[31] Bununla birlikte faaliyetleri hakkında çok az şey biliniyor. Bu bilgiler,

[29] Bu mesele hakkında bkz. Gaspar ve João Ribeiro'nun 27 Ağustos 1564'te Venedik'ten yazdığı mektup.

[30] Bu görüş hakkında, bkz. Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 57–59.

[31] Asıl belge için bkz. *T.S.M.A.* E. 8009; ve ayrıntılı bir analiz, transkripsiyon ve tam İngilizce çeviri için bkz. Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 43– 81; ayrıca bkz. Razaulhak Şah, "Açi Padişahı Sultan Alāeddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/8–9 (1967): 373–409;

Lütfi'nin 1564'ten itibaren Hint Okyanusu'nda patlak veren pan-İslamist ayaklanmayı kışkırtmada çok önemli bir rol oynayan, özel bir öneme sahip bir karakter olduğunu gösteriyor. Ve anlamlı bir şekilde, bu huzursuzluğun asıl parlama noktası Açe'ydi. Lütfi, o yılın ortasında oraya gelir gelmez yerel halk üzerinde heyecan verici bir etki yapmış gibi görünüyor.

Açe'de Bir Ajan Provokatör: "Padişah'ın Hizmetkârı Lütfi"

Açe Sultanlığı, en azından 1520'lerden beri Portekiz Hindistanı'nda Müslüman muhalefetin bir kutbu olarak hizmet etmiş olsa da 1562'de İstanbul'a gönderilen Açe elçiliği, Açe'nin dış politikasında büyük bir değişikliği işaret etmişti. Osmanlı İmparatorluğu ile yüzyılın başlarında birkaç açık askerî işbirliği örneği ile göze çarpan uzun bir dostane ticari ilişkiler geçmişi vardı. Fakat önceki 10 yılda herhangi bir noktada Açe ile Osmanlı sarayı arasında doğrudan diplomatik temas olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Aslına bakılırsa bu yıllar boyunca Açe, savaşçı ününe rağmen Portekiz'in sadık bir kolu olarak kaldı; öyle ki 1563 gibi geç bir tarihte bile Portekiz gemileri ticaret yapmak veya erzak stoklamak için Açe'yi ara sıra ziyaret ediyordu. Dahası Açe, Güneydoğu Asya'daki komşularına karşı saldırganlığını gözle görülür şekilde arttırıyordu. Fakat bu tarihe kadar Açeliler tarafından genellikle 'kutsal savaş' yürütme sorumluluğu olarak şekillenen Açe'nin dış politikası, öncelikle Müslümanlar tarafından yönetilen iki yerel rakip olan Aru ve Johor'un fethine yönelik gibi görünüyor.[32]

Fakat 1564'te, tam da Lütfi' in Sumatra'ya ilk kez geldiği

mühimme defterlerinden alınan çeşitli belgelerde de Lütfi'den bahsedilmektedir: *MD* 7 #233, 86; #234, 87; ve #236, 86.

32 Bkz.Alves, *Domínio do norte*, 166.

anda, Açe'ye uğrayan Portekizli mürettebat, yerlilerin davranışında ani bir değişiklik olduğunu bildirdi. Belirgin bir gerekçe gösterilmeksizin gemilerine bindirilmeye ve mallarına el konulmaya başlandı. Gerginlikler daha sonra giderek arttı. En sonunda mağdur bir Portekiz gemisinin mürettebatı bu muameleyi protesto etti ve "o sırada orada (Açe'de) bulunan Büyük Türk'ün büyükelçisine hakaret etti."[33] Bu büyükelçi, şüphesiz Lütfi'dir. Bu olay üzerine öfkesini açıkça gösterdi ve misilleme olarak tüm Portekiz mürettebatının İslam'a geçmeye zorlanmasını veya kılıçtan geçirilmesini talep etti. Açe Sultanı bunu kabul etti ve mürettebattan iki kişi dışında hepsi şehit olmayı din değiştirmeye tercih ettikleri için işkence gördüler ve ardından tüyler ürpertici bir şekilde halka açık bir şekilde infaz edildiler.[34]

Bu olay hakkında neredeyse hiçbir ayrıntı mevcut değildir fakat bu olay Portekizlilere karşı duyguları kutuplaştırmak için ürkütücü bir gösteri olarak tasarlandıysa kesinlikle etkili olmuştur. Sonrasında, Lütfi'nin Açe'deki varlığı hem Sumatra içinde hem de dışında etkileyici bir dizi bölgesel güç simsarının dikkatini çekmeye başladı ve Lütfi'nin burada kaldığı süre boyunca Calicut, Seylan, Gucerat hatta Maldivler'deki Müslüman topluluklardan elçiler kabul ettiği biliniyor.[35] Dahası Portekiz mürettebatının infazından birkaç hafta sonra Açe sultanı, Malakka'nın Portekiz kaptanına bir mektup gönderdi. Muhatabına geçmişte sahip oldukları dostane ilişkileri hatırlattı, ancak Müslümanların çıkarlarını savunmak için silaha sarılmadığı 'skandal' başarısızlığı nedeniyle "Osmanlılar tarafından defalarca azarlandığından" şikâyet etti.[36] Malakka'dan kesin bir dostluk hareketi olmazsa savaş

[33] *"fizerão uma descortezia a hum embaixador do Turco que ali estava." Documenta Indica* 7: 89.

[34] Bu olaylar hakkında, Lourenço Peres'in *Documenta Indica* 7: 34 ve 89'daki iki mektubuna bakın.

[35] Bu temaslar, Lütfi'nin hayalet yazar tarafından yazılan ve daha önce bahsettiğimiz raporunda tasdik edilmiştir. Bkz. Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 64–67.

[36] Diogo do Couto'nun mektubun özetine göre: "por esta amisade fui muytas vezes

ilan etmekten başka çaresi kalmayacağına dair bir uyarıyla sözlerini bitirdi.

Dünyanın öbür ucunda, Sokullu Mehmed, İstanbul'daki hükümetin dizginlerini hızla yaşlanan Semiz Ali'den devralmaya hazırlanırken Kanuni Sultan Süleyman'dan Lizbon'daki Portekiz hükümdarı Dom Sebastião'ya neredeyse aynı tonda bir mektup gönderildi. Padişah bu mektupta, müzakere sabrının nihayet sınırlarına ulaştığına dair kendi veciz uyarısını ekledi:

> Hindistan'dan deniz yoluyla gelen Müslüman hacıların ve tüccarların, aramızda arzulanan barış anlaşmasının doğrudan ihlali olarak tacize uğradığı bildirildi. . . . Eğer gerçekten arzunuz o topraklara barış ve güvenlik getirmek ise o zaman bu Ferman-ı Hümayun ulaşır ulaşmaz denizde tüccarlara ve hacılara yönelik tüm saldırılarınızı durdurmalı ve (bize) bir mektup ve güvenilir bir elçi göndermelisiniz ki o bölgedeki işler sağlam bir zemine oturtacak bir anlaşma yapılabilsin. Eğer hâlâ isyan yolunda kararlıysanız o zaman Cenab-ı Hakk'ın yardımıyla o toprakları yeniden düzene sokmak için gereken her şeyi yapacağız ve 'ama (biz) barış istiyorduk!' diyerek (protesto etmeniz) artık hiçbir işe yaramayacak. Söylenecek başka ne kaldı?[37]

Bu mektubun yazılmasıyla birlikte, bölgedeki farklı Müslüman topluluklarının Portekiz'e karşı bastırılmış düşmanlığı, bir dizi askerî arenada açık savaşa dönüşünce Hint Okyanusu'ndaki olaylar hız kazandı. Hindistan'ın Dekan platosunda,

reprehendido dos Turcos, porque não fazia guerra aos Portugueses, tendo-me tantas vezes escandalizado." DA, dec. VIII, 3. kitap, 6. bölüm.

17 "Ḥālā murād olunan ṣulḥa muġāyir diyār-ı Hind'den deryā ṭarafı ile gelen ḥuccāc-ı müslimīne ve tüccāra daḫl ve tecāvüz olınduġı istimāʿ olınur . . . f ī'l- ḥaḳīḳa ol ṭarafl aruñ ṣulḥ ve ṣalāḥı murādıñuz ise deryā ṭarafl arından ḥuccāc ve tüccāra tecāvüzden el çeküp mektūbıñuzla iʿtimād olınur ādemleriñüz gönderile ki ol diyāruñ aḥvāl-i intiẓāmına müteferriʿ olan umūr ne ise muḳarrer ola ve eger ol cānibüñ iḫtilāline sālik olursan bi-ınāyeti'llāhi teʿālā bu cānibden muḳteżī olan umūr ne ise tedārük olınur. Soñra ṣulḥ murād olınmışdı dimek müf īd olmaz. Ziyāde ne dimek lāzımdur." MD 6 #355, 166.

bölgenin kontrolü için iki geleneksel rakip olan Ahmadnagarlı Nizamülmülk ve Bijapurlu Adil Şah, ilk kez güçlerini birleştirmeyi ve o zamana kadar güvenilir bir Portekizli müttefik olan komşu Hindu krallığı Vijayanagar'ı devirmeyi başardı.[38] Daha güneyde, Mappilla lideri Ali Raja, Kannur limanını koruyan Portekiz kalesini kuşattı. Kuzeni Kutti Musa ise Malabar sahili açıklarında Melo da Silva'nın filosunu taciz etmek için bir filo düzenledi.[39] Süveyş'te Sefer Reis'e Umman Denizi'nde Portekizlilere karşı henüz belirlenmemiş bir görev için izin verildi.

Sefer'in Son Harekâtı

Sefer'in olağanüstü yaşamının son harekâtı olacak bu görevin amacı, en az 1559'dan beri Portekiz casusları ve diplomatları arasında spekülasyon konusu olmuştu. Bu tarihte Süveyş'te büyük yeni bir filonun inşasına ilişkin ilk raporlar Mısır'dan süzülmeye başlamıştı. Buna rağmen Sefer 1564'ün sonlarına doğru Süveyş'ten yola çıkıp Moha'ya kadar ilerlediğinde ve daha fazla emir beklemek için durmadan önce niyeti hâlâ bir muammaydı. Sefer, Semiz Ali Paşa'nın ölümü, ayrılışının önündeki son engeli kaldırana kadar sonraki bahar ve yaz boyunca orada kaldı. Sonbaharın sonlarına doğru, yeni sadrazam Sokullu Mehmed'in tam desteğiyle, Sefer'in 10 kadırgasının tamamı, giriştiği en büyük ve en cüretkâr sefer olması amaçlanan sefer için güneye yelken açtı.[40]

Kahire'de Portekizli bir muhbir olan Mattias Bicudo Furtado tarafından Ocak 1566'da gönderilen bir rapora göre,

38 Anthony Reid, "Islamization and Christianization in Southeast Asia: Th e Critical Phase 1550–1650", içinde Anthony Reid, ed., *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief* (Ithaca, 1993), 165.

39 G. Bouchon, "Sixteenth-Century Malabar and the Indian Ocean", içinde Ashin das Gupta and Michael Pearson, ed., *India and the Indian Ocean 1500–1800* (Calcutta, 1987), 162–184.

MD 6 #256, 122; ayrıca *MD* 6 #257, 122; *MD* 6 #270, 128; ve Imber, "Navy of Suleyman", 224.

10 gemi tamamen yeni bir tür saldırıda kullanılacaktı. Bu saldırı için Sefer, "Svahili kıyılarının tamamını yağmalamak ve Mozambik'e kadar ilerlemek amacıyla yola çıktı. Mozambik'te (Lizbon'dan her yıl Ümit Burnu çevresine gönderilen) Kraliyet filosundan gemileri ele geçirmek için Sefer'in büyük umutları vardı."[41] Böyle bir saldırı, yalnızca ele geçirilen yük ve kölelerden eşi benzeri görülmemiş bir ganimet sağlamayı vaat etmekle kalmadı, aynı zamanda Hindistan ile Portekiz'i birbirine bağlayan tek dar deniz yolunu keserek Portekiz Hindistanı'nı başkentinden fiilen koparmakla tehdit etti. Kapsam açısından benzersiz ve belirli hedefi açısından yenilikçi olan bu plan, Sefer'in denenmiş stratejisiyle de uyumluydu. Aslında 1554'te Hürmüz ile Diu arasında kurduğu ablukayı daha büyük ölçekte yeniden oluşturuyordu.

Sefer'in karakteristik cüretkârlığı ve kesinliği planın merkezinde yer alıyorsa da bu aynı zamanda Sokullu Mehmed Paşa'nın kusursuz damgasını da taşıyordu. Sefer'in çağdaşları arasında, böyle bir stratejinin gerçekten küresel sonuçlarını anlamaya ve desteklemeye en hazırlıklı Osmanlı devlet adamı Sokullu Mehmed'ti. Aslında sadrazamın bu dönemdeki etkin diplomasisine dair bildiklerimiz göz önüne alındığında, Sokullu'nun saldırıyı Sefer ile planlamış olması imkânsız değildir. Hatta görev, Madeira'daki Portekiz üssüne yapılan bir Fransız korsan saldırısıyla aynı zamana denk gelecek şekilde planlanmış olabilir. Burası, Lizbon'dan Hindistan'a gönderilen yıllık gemi konvoyu için önemli bir Atlantik ara istasyonuydu. Madrid'den gelen bir Venedik gönderisi, 1566'nın ortalarında gerçekleşen bu saldırıyı şifreli bir şekilde bildirildi: "Bazıları, bu (Fransız korsanlarının) Portekiz Kralı ile sürekli savaş hâlinde olan bölgelerdeki bir hükümdarla işbirliği yapmak için Ümit Burnu'na doğru ilerlediklerine inanıyor."[42]

"*Affirmão me levava em proposito meter a sacco toda a costa de Melinde e cheguar ainda a Moçambique com speranças muito grandes d'encontrar alguma nao do Regno.*" PM, 8: 154.

42 "Si crede da alcuni che essi siano andati verso il Capo de Buona Speranza per

Böyle büyük planlar varsa bile, 18 Ocak 1566'da aynı Kahireli muhbir Mattias Bicudo Furtado tarafından Portekizlilere bildirilen Sefer'in ani ve beklenmedik ölümüyle bunlar ne yazık ki engellendi. Furtado'ya göre Sefer, bir önceki ayın sonlarında Süveyş'ten yola çıktı ve Moha'dan bir buçuk gün uzaktaydı ve Sokotra adasına giderken beklenmedik ölümcül bir şekilde hastalandı. Rahatsızlığı onu liman kenti Aden'e doğru rotasını değiştirmeye zorladı ve oraya varışından sadece üç gün sonra öldü.[43] Furtado'nun raporu bir mezar yazıtı olarak eklendi: "Cesur bir hırsızdı ve tam olarak nasıl ve ne zaman saldıracağını bilen, bu bölgelerdeki (savaşta) en deneyimli kişiydi. Doğu'nun tamamında ondan daha çok korkmamız gereken başka birisi yok."[44]

Lütfi'nin Dönüşü

Sefer'in ölümünün zamanlaması ve ani oluşu, Osmanlı önderliğinde, Portekizlilere karşı bir pan-İslamist ayaklanma davasına ağır bir darbe indirdi. Yine de Sefer'in filosunun büyük bir kısmı kısa süre sonra Süveyş'e geri çağrılsa da Sefer'in bazı mürettebat üyeleri görünüşe göre Yemen'de yeni kadırgalarla donatıldığı ve Mozambik'ten Açe'ye yönlendirildiği için görev tam bir kayıp değildi.[45] Yeni görevleri, her yıl Sumatra'dan Kızıldeniz'e gönderilen baharat gemileri

accordarsi forse con un Re in quei paesi, il quale ha guerra continua con il Re di Portogallo." Antonio Tiepolo to the Venetian Senate, Dec. 1, 1566, içinde Julieta Teixeira Marques de Oliveira, ed., *Fontes documentais de Veneza referentes a Portugal* (Lisbon, 1996), 21–22.

[43] *PM*, 8: 152; ayrıca bkz. Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 110–11.

[44] *Era o ladrão ouzado e pratico naquellas partes sabia bem como e quando avia de armar suas redas. Não há homem destes que naquellas nossas partes possamos temer.*" *PM*, 8: 152.

[45] Bkz. Furtado'nun *PM*'deki raporu, 8: 152; daha sonra ele alınan dokuz kadırga, 1565'te Moha'da konuşlanmış en az altı kadırga olduğundan, onlara Yemen'deki Mahmut Paşa tarafından sağlanmış gibi görünüyor. Bkz. *MD 5* #272, 118 ve MD 6 #382, 177

filosuna silahlı bir koruma gemisi sağlamak gibi görünüyor. Bu, bir Açe ticaret konvoyu için Osmanlı kadırgalarından oluşan bir refakatçinin sağlandığına ilişkin kaydedilen ilk örnektir.[46] Ayrıca, bu kadırgalar Lütfi'ye dönüş için güvenli bir yol sağlayacaktı. Lütfi, geçen yıl Sumatra'dan eve dönüş yolculuğunu yapmaya çalışmış, ancak bir Portekiz devriyesi tarafından denizde pusuya düşürüldükten sonra geri dönmek zorunda kalmıştı.[47]

Buna göre 1566'nın başlarında Portekizliler, "Açe'de biber, baharat ve diğer mallarla yüklü beş kalyonun Mekke'ye hareket etmeye hazırlandığını ve yolculuklarında onlara eşlik etmek için (Osmanlı topraklarından) dokuz kadırganın yola çıktığını haber aldı."[48] Portekizliler, buna yanıt olarak bu gemileri Kızıldeniz'e giderken yönlendirmek umuduyla kendilerine ait beş kalyon ve altı kadırgayı Maldivler'e gönderdi. Portekizli komutan Diogo, Maldivler'e varınca Açe baharat kalyonlarının ve onların Osmanlı refakatçilerinin çoktan buraya vardıklarını ve yakındaki bir kanalda beklediklerini öğrendi. Bu yüzden filosuna ikiye bölünmesini ve düşmanlarının tam yerini belirlemek için bölgede devriye gezmesini emretti.

Bu, Pereyra'nın umduğundan daha zor olacaktı. Tarihçi Diogo de Couto bu olaydan yakınarak bahseder. Diogo, bu karşılaşmayı anlatırken "Türkler, bizim de eğilimli olduğumuz gibi, hiçbir şeyi şansa bırakmayan, cesur ve deneyimli savaşçılardır" şeklinde görüş bildirmiştir.[49] Couto daha sonra Osmanlı kadırga komutanlarının Pereyra'nın bölgeye

Hadrami günlüklerine göre, "Açe adasından gelen Cidde ticaret filosu" ile buluşmak aslında Sefer'in asıl görevinin bir parçasıydı. Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 110–11.

Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 65–66.

"*No Achem fi cavão sinco galeões carregando de pimenta, drogas e outras fazendas pera partirem pera Meca e que se aprestavão nove gales pera irem em sua guarda.*" *DA*, dec. VIII, 2. kitap, 8. bölüm; ayrıca bkz. Malakka'dan Lourenço Peres'in *Documenta Indica*'daki raporu, 7: 34.

"*Os turcos... como são homens de guerra e ardilosos, não deixão cousa alguma às occasiões do tempo como nós.*" *DA*, dec. VIII, 2. kitap, 8. bölüm

geldiğini duyar duymaz onun dikkatini dağıtmak için nasıl harekete geçtiklerini anlatmaya devam ediyor. Komutanlar, farklı yerlere bir dizi bombardıman ateşleyerek iki Portekiz devriyesini diğerinin düşman filosuyla karşılaştığına ikna etmeyi başardılar. Böylece her iki filo da günün ve gecenin büyük bir kısmını birbirini arayarak geçirdi ve nihayet karşılaşıp hatalarını anladıklarında, tüm Osmanlı kadırgaları ve Açe baharat gemileri kaçmıştı.

Pereyra, Sokotra'ya yelken açmak ve orada Osmanlılara yetişmek için son bir girişimde bulundu, ama bu girişim işe yaramadı. Nihayet, Osmanlı gemilerini barındırdığından şüphelenilen yerel bir şeyhin limanını öfkeyle yağmaladıktan sonra, Pereyra'nın filosu Hindistan'a geri döndü ve burada şiddetli bir fırtınaya yakalandı ve birkaç gemiyi kaybetti.[50] Bu arada Açe'den gelen gemiler, beraberlerinde Lütfi'yi, zengin bir baharat gemisini ve 1562'de İstanbul'u ziyaret eden aynı Açe elçisi Hüseyin'i getirerek güvenli bir şekilde Moha'ya ulaştı.[51]

Lütfi'nin Raporu

Lütfi ve Hüseyin, 1566'nın sonlarına doğru İstanbul'a vardıklarında amaçları için, üç yıl önce geride bıraktıklarından çok daha uygun bir siyasi ortam buldular. Sokullu Mehmed artık sadece sadrazam değildi. Kayınpederi II. Selim'in tahtını korumasına yardım etmesinden ve Kanuni Sultan Süleyman'ın kısa süre önce ölümünün ardından Sokullu'nun Osmanlı siyasi hayatının zirvesindeki konumu her zamankinden daha güvendeydi. Ayrıca Açe elçisi, Lütfi eşliğinde bu defa Divan huzuruna çıkmayı başardı. Üstlerine, Güneydoğu Asya'daki koşullara ilişkin ilk elden kendi açıklamasını Açe sultanı adına yazılmış bir mektup şeklinde sunmaya hazırdı.

[50] *DA*, dec. VIII, 2. kitap, 8. bölüm
[51] Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 51–53.

Lütfi'nin mektubu, bu yıllarda Hint Okyanusu hizbinin bir üyesi tarafından hazırlanan en kapsamlı belgeydi. İçeriği, Hint Okyanusu'ndaki siyasi durum hakkında Seydi Ali'nin anılarında daha önce önerilen her şeyi ve daha fazlasını doğruluyordu. Belki de en çarpıcı iddiası, Açe'de sultanın artık Osmanlı'dan sadece silah ve erzak satın almak, hatta İstanbul'la geçici bir stratejik ittifak kurmak istememesiydi. Bunun yerine Sultan Ali Alaaddin Riayet Şah, Malakka'da Portekizlilere karşı yardım karşılığında topraklarının Osmanlı Devleti tarafından resmen ilhak edilmesi niyetini –Rumi Han'ın *Mir'atü'l-Memalik*'de bahsedilen daha önceki bildirisini çağrıştırıyor– açıkladı. Şöyle diyordu:

> Hazretlerinin (Osmanlı Padişahının) beni artık bu topraklardaki hizmetkârınız olarak bağımsız bir hükümdar olarak görmemesini, bunun yerine; Hazretleri, Dünyanın Sığınağı ve Allah'ın (Yeryüzünde) Gölgesi'nin hayırseverliği sayesinde yaşayan, Mısır ve Yemen valilerinden veya Cidde ve Aden beylerinden hiçbir farkı olmayan . . . fakir, alçakgönüllü ve ezilen bir köle olarak kabul etmesini en içten dileklerimizle rica ediyoruz. Allah şahidim olsun ki, bu Açe (şehri), Hazretlerinin kendi köylerinden biridir ve ben de sizin kullarınızdan biriyim. Lütfi Paşa, hâlimize ve amellerimize, cihat uğrunda üstlendiğimiz büyük çabalara ve Hazretlerinin hizmetine girmek için duyduğumuz kesin ve içten arzuya bizzat şahittir.[52]

Lütfi'nin mektubu daha sonra Hint Okyanusu'nun diğer bölgelerinde Osmanlı hanedan yönetimine yönelik benzer bir

"*Ol Dergāh-ı mu'allāya ricā-yı vāsıḳumuz olur ki bu bendelerini sāyir pādişāhlar a'dādından saymayup kendü ḳullarından diyār-ı Mışır beglerbegisi ve yāḥūd Yemen beglerbegisi veya Cidde ve 'Aden begleri kulları a'dādından Pādişāh-ı 'ālem-penāh-ı ẓıll Allāh ḥażretlerinüñ eṭrāf-ı vilayetlerinde ṣadaḳa yiyen ġarīb ve miskīn ve ḥazīn ḳulları a'dādından ma'dūd buyuralar . . . v'allahi'l-'aẓīm işbu Açī dahī Pādişāh-ı 'ālem-penāh ḥażretlerinüñ köylerinden bir köydür bu bendeleri dahī ḫizmetkārlarından ḫizmetkārım . Lutfi ḳulları cemī'-i aḥvālimüze ve ef'ālimüze ve ġazā uġr una cedd ü cehdümüze Pādişāh-ı 'ālem-penāh ḥażretlerinüñ ḫizemāt-ı şerīflerine i'tiḳādumuza ve iḫlāṣumuza şāhid ve vāḳıf dur.*" Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 76.

coşku düzeyini tarif ederek devam ediyor. Lütfi, Gucarat'ın Rumi vezirlerinden en azından birinin, Karamanlıoğlu Abdurrahman, Açe padişahının bir Osmanlı sancak beyi olarak tanınma umudunu paylaştığını bildirir. Lütfi'yi Cidde'den Açe'ye giderken kendi gemilerinden biriyle bizzat naklederek bağlılığını zaten kanıtladığını da sözlerine ekler.[53] Daha da önemlisi, Lütfi, Gucerat'ın Rumi seçkinlerinin bu üyelerinin yanı sıra, Hint Okyanusu boyunca çeşitli topraklardaki genel Müslüman nüfusun bile benzer şekilde Osmanlı padişahını derebeyleri ve koruyucuları olarak tanımaya başladıkları konusunda ısrar etti. Örneğin Maldiv takımadalarında, "insanlar . . adaların hepsine camiler inşa ettirdiler ve pek yüce ve mübarek Hazretlerinin asil namına hutbe okudular."[54] Seylan ve Calicut'da ise bu krallıklar pagan hükümdarların yönetimi altında olmasında rağmen yerel halk düzinelerce cami inşa etmişti. Onlar da "dünyanın sığınağı olan pek yüce ve mübarek Hazretlerinin asil namına hutbe okurlar ve devletinin uzun ömürlü ve refah içinde olması için dua ederler."[55] Hatta Lütfi'nin raporu, muhtemelen biraz abartıyla, buradaki faaliyetlerinin bu iki krallığın yöneticilerini İstanbul'dan askerî yardım karşılığında Osmanlı hükümdarlığını tanımaya ve kişisel olarak İslam'ı benimsemeye ikna ettiğini ileri sürdü. Metne göre:

> Seylan ve Calicut hükümdarları, Hazretlerinin hizmetkârı Lütfi'nin buraya (Açe'ye) geldiği haberini aldıklarında, bize elçiler göndererek şunları ilan ettiler: "Biz (aynı zamanda) Hazretlerinin, Dünyanın Sığınağı'nın ve Tanrı' ın (Yeryüzündeki) Gölgesinin kullarıyız." Sonra şu yemin ettiler: "Hazretleri'nin hayırlı donanması bu topraklara sefer yapacaksa onlar da İslam dinini kabul edip ikrar edecekler ve

[53] Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 79.

[54] "*ol cezāyirüñ ahalisi... her cezīrelerinde cāmi'ler binā idüp Pādişāh-ı 'ālem-penāh zıll Allāh ḥażretlerinüñ mübārek ve 'ālī ism-i şerīflerine ḫuṭbe oḳuyup.*" Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 73.

[55] "*Pādişāh-ı' ālem-penāh ḥażretlerinüñ mübārek ve 'ālī ism-i şerīfl erine ḫuṭbe oḳuyup izdiyād-ı 'ömr ve devletleri içün Fātiḥa oḳurlar.*" Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 75.

aynı şekilde, onların bütün kâfir uyrukları da batıl inanç yolunu terk edip tek hak dinin dosdoğru yoluna geçecekler. Allah'ın izni, Hazretlerinin şanlı yardımıyla kâfirlerin hem Doğu'da hem de Batı'daki tüm izleri yok edilecek ve sonunda İslam dinine katılacaklardır."[56]

Lütfi, Sokullu Mehmed'in en büyük umudunu bu raporla teyit edebildi: Asya'nın deniz kıyısındaki Müslümanları, kolektif bir pan-İslamist siyasi ideolojisi olarak evrensel bir Osmanlı saltanatı kavramını kendiliğinden benimsemeye hazırdı. Böylece sadrazam, Osmanlı nüfuzunu neredeyse hiç zahmete girmeden Hint Okyanusu'na yaymak için tarihî bir fırsat sezdi ve enerjisini, şevkini ve örgütsel zekâsını büyük ölçüde bu amaca yönelterek karşılık verdi.

Sokullu'nun bunu başarma stratejisi, kendisi gibi, gelişmiş ve çok boyutluydu. Bu strateji siyasi girişimler, diplomatik manevralar, askerî seferler, piyasa reformları ve inanca dayalı propagandanın bir bileşimini içeriyordu. Nihayetinde, başarı sicili hiçbir şekilde tam bir başarı değildi. Özellikle de (1565'te Sefer'in uğursuz ölümüyle başlayan) planlarının en abartılı olanıyla ilgili olarak çoğu zaman tam olarak gerçekleşmedi. Öyle olsa bile, stratejisinin püf noktasının, bölgeleri fethetmek veya Portekizlileri denizde yenmek için herhangi bir özel çabaya girişmediği unutulmamalıdır. Onun en büyük arzusu, başında Osmanlı padişahının olduğu evrensel bir hilafet *fikrinin* kendi başına anlamlı ve desteklenmeye değer olduğuna Hint Okyanusu Müslümanlarını ikna etmekti. Bu bakımdan, en gösterişli başarısızlıkları bile, Osmanlı saltanatının farklı

56 *"Luṭfī ḳulları bu cānibe vuṣūl bulduḳlarında Seylān ve Ḳālīḳūt pādişāhlarına ḫaber olunduḳda anlar bu canibe elçiler gönderüp 'arż eylediler ki biz Pādişāh-ı 'ālem-penāh-ı ẓıll Allāh ḥażretlerinüñ ḫiẕmetkārlarından olup 'ahd ve mīsāḳları olundı kim inşallāhü'l-'aliyyi'l-'alā Pādişāh-ı 'ālem-penāh ḥażretlerinüñ mübārek donānma-yı hümāyūnları bu diyarlara 'ubūr bulduḳlarında kendüleri imāna gelüp şehādet getüreler ve kendü vilāyetlerinde olan küffār re'āyāları daḫī cemi'ā imāna getürüp dīn-i bāṭıldan dīn-i ḥaḳḳā ṭoğrı yola giderler. Inşallāhü'l 'aliyyi Pādişāh-ı 'ālem-penāḥ ḥażretlerinüñ 'ulyā himmetleri ile maşraḳdan mağribe degin cümle-i küff ar āsārları maḥv olup İslām dīnine gireler."* Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 75–76.

yerlerde yaşayan bütün Müslümanlar adına konuşmaya ve hareket etmeye hazır olduğu fikrini pekiştirerek daha büyük amaçlara hizmet etti.

Sumatra'ya Osmanlı Seferi Hazırlıkları

Bu hedefi gerçekleştirirken sadrazamın ilk ve en bariz görevi, Lütfi'yi bu kez büyük bir sefer kuvveti eşliğinde Açe'ye geri göndermekti. Bu amaçla, Süveyş'teki cephanelikte derhâl bir filo inşa edilmesini emretti ve gemilerinin mükemmel bir şekilde donatıldığından emin olmak için denizcilik işlerindeki engin deneyiminden yararlandı. Günümüze ulaşan kayıtlar, Sokullu'nun 1567 yılının Eylül ve Aralık ayları arasında seferle ilgili tam anlamıyla düzinelerce ferman gönderdiğini ve hazırlıkları en ince ayrıntısına kadar takip ettiğini gösteriyor. Bu aylarda İstanbul'dan gönderilen direktifler arasında Mısır valisine filoya uygun deniz kaptanlarının belirlenmesi emri ve Galata'daki cephaneliğin topçubaşından en iyi kuşatma toplarını seçmesi talebi bulunuyordu. Hatta kadırgalar için gerekli olan bazı kangal halatlarla ilgili olarak Osmanlı donanmasının Kaptan-ı Deryası Piyale Paşa'ya bir mektup da vardı.[57] Seferin komutanı olarak Sokullu, İskenderiye'nin o zamanki kaptanı olan Kurdoğlu Hızır'ı seçerken, Sefer'in Süveyş'teki amiralliğini devralan Mahmut Reis doğrudan kadırgaların başına getirildi.[58] 1567 sona ererken Osmanlı'nın bu defa tam teçhizatlıydı ve yelken açmaya hazırdı. Kuvveti, toplam 15 tam donanımlı savaş kadırgasından oluşuyordu ve 30 büyük kuşatma topu da dâhil olmak üzere 'topçu parçaları, tüfekler ve diğer savaş araçları' ile yüklü iki nakliye kalyonu bu kuvvete eşlik ediyordu.[59] Filo yedi uzman topçu, imparatorluk topçu birliklerinden usta bir top kurucusu, çok sayıda kürekçi,

[57] *MD* 7 #474, 146; #481, 179; #571, 208; #597, 218; #610, 219.
[58] *MD* 7 #236, 88, #586, 213.
[59] *MD* 7 #234, 87.

'muzaffer ordularımızdan yeterli sayıda asker' ve alışılmışın dışında çok sayıda zanaatkârdan oluşuyordu. Bunlar arasında bıçkıcılar, marangozlar, demirciler, bakırcılar, kalafatçılar ve hatta üç kuyumcu vardı. Hepsi ayrılmadan önce bir yıllık peşin ödeme almıştı.[60] Açe sultanının Lütfi'nin mektubunda ilettiği bir rica üzerine sefere katılanların hepsine, rütbeleri ne olursa olsun, ağır cezalar pahasına Sultan Ali Alaaddin Riayet Şah'ın her emrine uymaları ve ona hiçbir şekilde karşı çıkmamaları emri verildi.[61] Ve bu emirlere uyulmasını sağlamak için, filoya Lütfi ve Açe temsilcisi Hüseyin'in yanı sıra Mustafa Çavuş (Menzilci) da eşlik edecekti. Kuvvete Sumatra'ya kadar eşlik edecek ve ardından güvenli bir şekilde vardığını bildirmek için Osmanlı topraklarına dönecekti. Mustafa Çavuş ayrıca, Açe sultanına, padişahın Osmanlı Devleti'ne sadakat yeminini kabul eden ve kendisine gönderilen yardımı mümkün olan en iyi şekilde kullanması için teşvik eden bir ferman sunacaktı. Bu fermana göre:

> Siz (Açe Sultanı), dine ve Devletimize karşı sorumluluklarınızı yerine getirmek için elinizden gelenin en iyisini yapmalısınız. İster zavallı kâfirlerin kalelerini fethederek ister İslam ehlini onların şer ve gazabından kurtararak sebat etmeli ve gayret göstermelisiniz. Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla, o toprakları kâfir pisliklerinden temizlemelisiniz ki adaletle sonuçlanan saltanatımız altında o toprakların Müslümanları huzur içinde yaşasınlar ve kaygısız bir şekilde geçimlerini sağlamakla meşgul olsunlar.[62]

Sonunda padişah, bu ilk insan ve silah sevkiyatının İstanbul ile Açe arasında, iki uzak diyar arasındaki iletişim

MD 7 #887, 311.
MD 7 #234, 87.
"*Siz dahī dīn bābında ve devlet-i hümāyūnumuza müte'allik olan umūrda bezl-i makdūr eyleyüp küff ār-ı ḫāksāruñ eger kal'aların feth itmekde eger ehl-i İslām üzerlerinden şerr u şūrların def'itmekde sa'y ve ikdām eyleyüp 'ināyet-i hakk celle ve ā'lā ile ol diyārı televvüsāt-ı küfürden tathīr ve pāk eyleyesiz ki eyyām-ı sa'ādet encām-ı hüsrevānemüzde ol diyāruñ ehl-i İslāmı dahī āsūde-hāl olup ferāġ-ı bāl ile kār ve kisblerine meşġūl olalar.*" MD 7 #244, 93; bu mektubun kısaltılmış hâli için bkz. *MD* 7 #233, 86.

hatlarının açık ve güvenli kalması sağlanarak kalıcı yeni bir ilişkinin yalnızca başlangıcı olduğuna dair bir söz vererek sözlerini bitirdi:

> Göklerin en büyük ve en şerefli Rabbi dilerse hak dinin ve resullerin efendisinin şeriat düşmanlarının zarar vermemesi için bundan böyle yiğit ordularımızın yardımı kesintisiz olarak size gönderilecektir. Müslümanların topraklarını istila ettiler. (Sizin) topraklarınızdaki koşullar ve gelişmeler hakkında sarayımıza düzenli olarak ayrıntılı bilgi vermenin ve bu konuda hep başarılı olunmasının bir alışkanlık hâline gelmesi umulmaktadır.[63]

Yemen'de İsyan

Kurdoğlu Hızır'ın filosu yola çıkmaya hazırken Güneydoğu Asya'da benzeri görülmemiş bir Osmanlı askerî müdahalesi için sahne hazırlanmış gibiydi. Fakat Sokullu'nun planlarına yürek burkan bir darbe olarak Açe'ye yapılan büyük sefer (sadrazamın diğer en iddialı projelerinin çoğu gibi), imparatorluğun başka yerlerinde öngörülemeyen siyasi gelişmeler yüzünden son anda engellendi. Bu kez sıkıntının kaynağı Yemen yaylalarındaydı. Zeydi İmam Mutahhar'ın ayaklanması –bu tür bir ayaklanma yaklaşık 20 yıldır ilk defa görülüyordu– Yemen'i kargaşaya boğdu ve burayı Açe'ye yapılacak bir sefer için ileri bir üs olarak kullanma planlarını teknik olarak imkânsız hâle getirdi.

Gerçekte, bu isyana ilişkin ilk raporlar İstanbul'a 1567 yazında, Açe seferi henüz planlama aşamasındayken ulaşmaya başlamıştı. Başlangıçta, Sokullu Mehmed durumun ciddiyetini

[63] *"Inşā'allāhü'l-'assü'l-ekrem* ol *cāniblerde daḫī memālik-i İslāmiyye'ye daḫī müstevlī* olan *a'dā-yı dīn-i mübīn ve düşmenān-ı āyīn-i seyyidü'l-mürselīnüñ 'aleyhi'ş-şalātü's-selām def'-ı mażarrāt u delaletleri içün 'asākir-i cerrār-ı nuşret-şi'ārımuzdan dāyimā* ol *cānibe irsāl* olunur. *Her zamānda ḳā'ide-i müstemirreñüz üzerine me'mūldür ki* ol *diyāruñ aḥvāl ve mācerāsı mufaşal ve meşrūḥ 'atebe-i 'ālempenāhımuz cānibine inbā* olunmaḳdan *ẖālī* olunmaya." MD 7 #244, 93.

küçümsedi ve huzursuzluğa rağmen donanma hazırlıklarına devam etmeye çalıştı. Fakat sonraki aylarda Yemen'deki koşullar endişe verici derecede kötüleşti: Ta'izz, Sana'a ve Aden gibi büyük şehirlerin hepsi Mutahhar'ın güçlerinin eline geçti; Moha'daki Osmanlı filosu Cidde'ye kaçtı, hatta Sultan Bedir'in Şihr'deki sadakati bile sorgulanmaya başlandı.[64] 1567'nin sonunda, yalnızca Zebid'teki küçük Osmanlı garnizonu isyancılara karşı hâlâ direniyordu ve sadrazam, isteksiz de olsa, bir acil yardım seferi düzenlemek zorunda kaldı. Mısır'ın yeni valisi Koca Sinan Paşa, Yemen'in yeniden fethiyle görevlendirildi. Kurdoğlu Hızır ve 15 kadırgası, bu amaçla yeniden görevlendirilerek Sumatra'ya gidişleri süresiz olarak ertelendi.[65]

Sefer Reis'in zamansız ölümünden sadece iki yıl sonra Açe misyonunun iptal edilmesi kararı, Sokullu Mehmed için yıkıcı bir hayal kırıklığı olmuş olmalı. Fakat görevinin başlangıcında Sefer'in hastalığı ve ani ölümü gibi acımasız tesadüflerin aksine, Mutahhar'ın ayaklanmasının uygunsuz zamanlaması basit bir mücbir sebep vakası olarak açıklanamaz. Aksine, Mutahhar'ın isyanını kışkırtan Yemen'deki yaygın hoşnutsuzluk, doğrudan doğruya Sokullu Mehmed'in Hint Okyanusu'ndaki yayılma planlarının bir başlangıcı olarak Osmanlı'nın oradaki müdahalesini yoğunlaştırma çabalarıyla bağlantılıydı.

Mutahhar ve destekçilerinin sayısız şikâyetinin neredeyse tamamı Mahmut Paşa'nın pervasız yönetimine kadar izlenebilir. Mahmut Paşa, 1560'tan 1565'e kadar Osmanlı Yemen valisi olarak görev yapmıştı ve ana vatanı Bosna'dan Sokullu'nun hemşerisiydi. Mahmut, sadrazamla olan bağ-

[64] Bkz. Richard Blackburn, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen 968/1560–976/1568", *Die Welt des Islams*, n.s. 19/1–4 (1980): 120–27. Şihr Sultanı Bedir'in Portekizlilerle işbirliği yaptığından şikâyet eden bir yazı için bkz. *MD* 5 #1699, 612.

[65] Açe Büyükelçisi Hüseyin'e bu kararı açıklayan bir ferman için bkz. *MD* 7 #708, 255; ayrıca Mısır ve Yemen valilerine ve Kurdoğlu Hızır'a verilen emirler için bkz. MD 7 #611, 220; #614, 224; ve #616, 224; daha genel olarak bkz. Caesar Farah, "Organizing for the 2nd Conquest of Yemen", X. Türk Tarih Kongresi, *Ankara 22–26 Eylül, 1986* (Ankara, 1993), 6: 1150–59.

larına ek olarak Hint Okyanusu hizbinin vurdumduymaz bir üyesiydi ve 1540'larda Davud Paşa yönetimindeki Mısır bürokrasisinin saflarında ilerlemişti.[66] Bu deneyim sayesinde Mahmut, Yemen genel valisi olarak görev yaptığı sonraki dönemde vicdansız ama etkili bir yönetici olduğunu –en azından görünüşte– kanıtlamıştı. Görevde olduğu beş yıl, eyalet gelirlerinde etkileyici bir artışa tanık oldu. Öyle ki Yemen yalnızca imparatorluk hazinesi için büyük bir sermaye fazlalığı oluşturmaya başlamakla kalmadı, aynı zamanda komşu Eritre eyaletinin maliyesini asker ve para sevkiyatı yoluyla destekleyebiliyordu.[67] Sokullu Mehmed'in, Yemen'i daha fazla genişleme için bir atış rampasına dönüştürmeye istekli olması nedeniyle, Mahmut'un çabaları sadrazamın içten onayıyla karşılandı. 1565'te görevini bitirip İstanbul'a döndükten sonra paşa, usulüne uygun olarak Mısır valiliğine terfi ettirildi. Fakat daha sonra, Yemen'de ayaklanma patlak verdiğinde Mahmut Paşa'nın kazanımlarının son derece haksız olduğu anlaşıldı.[68]

Mahmut Paşa'nın görevdeyken yaptığı kötülüklerin çeşitliliği ve kapsamı, 16. yüzyılın müsamaha standartları için bile gerçekten etkileyiciydi. Sultasına, paranın değerini düşürme suçlamasıyla eyaletin darphane memurlarını idam ederek başlamıştı. Bunu yapmaktaki amacı, hazine için kişisel servetlere el koymaktı. Daha sonra darphanenin başına kendi adamlarını atadı ve utanmadan paranın değerini o kadar düşürdü ki askerleri yoksulluğa düştü ve mallarını satıp kaçmak ya da daha kötüsü Zeydilerle güçlerini birleştirmek zorunda kaldı.[69]

[66] Blackburn, "Collapse of Ottoman Authority", 123; ayrıca Blackburn, "Two Documents", 229.

[67] Bu yıllara ait Yemen eyalet bütçeleri için bkz. Özbaran, "Note on Ottoman Arabia", 95–98; ayrıca bkz. Blackburn, "Collapse of Ottoman Authority", 124–27.

[68] Mahmut'un Mısır valiliğine terfii hakkında bkz. Selānikī Mustafa Efendi, *Tārīḫ-i Selānikī* (İstanbul, 1989), 1: 13; Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar, 59a–61a.

[69] Blackburn, "Collapse of Ottoman Authority", 124–26; Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosyalar, 61a–62a.

Hâlâ hazinesini büyütme hırsıyla dolu olduğundan daha önceki Osmanlı valileri tarafından özerklik verilen Ta'izz'in zengin hükümdarı el-Nazari'yle karşı karşıya geldi. El-Nazari korku içinde dağdaki kalesi Habb'a kaçtığında Mahmut onu af teklifleriyle kaleden çıkarmayı başardı fakat onu tutuklattı ve derhâl idam ettirdi. Mülküne el koydu ve itaatsizliğinin cezası olarak bölge genelinde fahiş vergi artışları talep etti. Daha sonra, politikalarına itiraz eden iki astını bile idam ettirdi. Son olarak, İstanbul'a döndüğünde, bu ve diğer menfur maceralardan elde ettiği muazzam serveti Sokullu Mehmed ve padişaha cömert hediyeler vermek ve gelecekte Mısır valisi olarak atanmasını sağlamak için kullandı.[70] Bir yıl sonra, Yemen'deki siyasi otorite tamamen çöktüğünde ve hesap defterlerinin incelenmesiyle yolsuzluğunun boyutları ortaya çıktığında Mahmut, Kahire'nin arka sokaklarından birinde sessizce öldürüldü.[71]

İkinci Pan-İslamist İsyan Dalgası

Mahmut Paşa'nın yerine Mısır valisi olarak Sokullu'nun üst rütbeliler arasında himaye ettiği Koca Sinan getirildi ve Yemen'e bir yardım seferi düzenleme sorumluluğu da Koca Sinan'a verildi. İsyanı bastırmanın neredeyse üç yıl sürdüğü ve bölgenin mevcut mali ve askerî kaynaklarının neredeyse tamamını tükettiğini söylemek dışında, eyaleti daha sonra yeniden ele geçirmesinin uzun ve karmaşık hikâyesine burada girmeyeceğiz.[72] Koca Sinan, çatışma sona ermeden önce Kurdoğlu Hızır'ın Açe'ye bağlı 15 kadırgasına ek olarak

[70] Selānikī, *Tārīḫ-i Selānikī*, 1: 13; Mekki, *Aḫbār al-Yemānī* , dosyalar, 62a–66b.
[71] Blackburn, "Collapse of Ottoman Authority", 123; Farah, "Organizing for the 2nd Conquest", 1159; Kutbeddin Mekki, *Aḫbār al-Yemānī*, dosya. 67.
[72] Bu olaylar hakkında ayrıntılı anlatılar için bkz. Blackburn, "Collapse of Ottoman Authority", ve Farah, "Organizing for the 2nd Conquest", bu sefer, *Aḫbār al-Yemānī*'de Kuttbeddin Mekki tarafından da uzun uzadıya işlenir ve Sinan Paşa'nın vilayetin yeniden fethindeki rolünü yüceltmek için yaptırdığı birden fazla çalışmaya konu olmuştur, en önemlisi Rumuzi'nin *Tārīḫ-i Fetḥ-i Yemen*'idir. Bkz. Hulusi Yavuz, ed., *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumuzi Tarihi* (Ankara, 2002).

Süveyş'te konuşlanmış tüm yedek gemilere ve hem Mısır hem de Eritre'nin tüm askerî rezervlerine el koymuştu.

Yine de bu büyüklükteki bir kriz bile, Osmanlıları kuvvetlerinin en azından bir kısmını Sumatra yönüne göndermesini engellemedi. 1568'in ortalarında Portekiz kaynakları, Açe'ye "500 Türk askeri, birçok büyük top, bol cephane, birçok mühendis ve birkaç topçu ustasının" geldiğini bildirdi.[73] Bu operasyonla ilgili kesin ayrıntılar eksik olmakla birlikte bu birlikler ve erzak, muhtemelen 1567 sonbaharında Kurdoğlu Hızır'ın 15 savaş kadırgasıyla yola çıkmak üzere ayarlanmış olan iki kalyonla (*barça*) yola çıkmışlardı. Fakat bu iki geminin görevi, başından beri Osmanlı donanmasının geri kalanından farklıydı: Kurdoğlu Hızır ve adamlarıyla birlikte Açe'de kalıcı olarak kalmak yerine, onlara bir baharat kargosu yüklemeleri ve Osmanlı hazinesi ve imparatorluk menzilcisi Mustafa Çavuş ile Yemen'e dönme talimatı verilmişti.[74] Bu ayrı talimatlar nedeniyle, iki geminin Hızır'ın geri kalan kuvvetlerinden bağımsız olarak Açe'ye ilerlemesine izin verilmiş gibi görünüyor. Yanlarında Mustafa ve 500 Osmanlı paralı askerî birliğine ek olarak, kısa bir süre sonra başka bir diplomatik görev için Malakka'ya gelen Açe temsilcisi Hüseyin'i de getirdi.[75]

Bu kuvvetler Sumatra'ya vardıklarında Açe sultanı, Malakka'daki Portekiz kalesine büyük bir kuşatma başlatmak için yeni Osmanlı yardımcılarını kullanarak Sokullu Mehmed ile yaptığı pazarlığın kendisine düşen kısmını yerine getirdi.[76]

[73] *DA*, dec. VIII, 3. kitap, 6. bölüm; Reid, "Turkish Influence", 406; C. R. Boxer, "A Note on Portuguese Reactions to the Revival of the Red Sea Spice Trade and the Rise of Atjeh 1540–1600", *Journal of South East Asian History* 10/3 (Aralık 1969): 421.

[74] Mustafa, Seydi Ali Reis'in 1554'te Gucerat'ta bıraktığı topçuları da geri alacaktı. Bkz. *MD* 7 #616, 224.

[75] Osmanlılar ile Açe Sultanı arasındaki bu anlaşmanın bir açıklaması için, Ekim 1568'de Makao'dan gönderilen Joán Baptista de Ribera'nın mektubuna bakınız, *Documenta Indica* 7: 514. Ayrıca bkz. *DA*, dec. VIII, 3. kitap, 6. bölüm; Açe büyükelçisi Hüseyin'in daha sonraki kariyeri için bkz. *DA*, dec. VIII, 3. kitap, 7. bölüm.

[76] Lourenço Peres'in Malakka'dan gönderdiği 3 Aralık 1568 tarihli mektubuna bakınız, *Documenta Indica* 7: 519; ayrıca bkz. P.-Y. Manguin, "Of Fortresses

Bu saldırıya, nihayetinde başarısız olmasına rağmen Hint Okyanusu boyunca yeni bir düşmanlık dalgasının patlak vermesi eşlik etti. Maldivler'de Calicutlu korsan Kutti Musa, Portekiz'in yerleştirdiği Hıristiyan kralı kovmayı başardı ve 1569'da takımadaların kontrolünü ele geçirdi.[77] Ertesi yıl, alt kıtada, Ahmadnagarlı Nizamülmülk ve Bijapurlu Adil Şah bir kez daha güçlerini birleştirdi. İlki Portekiz'in Chaul kalesine saldırdı ve ikincisi doğrudan Goa'ya yürüdü.[78] Bu girişimlerin ikisi de 1570'de Malakka'ya yapılan başka bir Açe saldırısında olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlandı.[79] Fakat Calicutlu Zamorin, korsan Kutti Musa'nın akrabası olan Ali Raja'nın yardımıyla, Portekiz'in Chaliyam kalesini kuşattı ve 1571'de burayı fethedip yerle bir etti.[80]

Bu arada Yemen'de Mutahhar'ın Zeydi güçlerinin, Osmanlıların şehri yeniden ele geçirme girişimlerini savuşturma girişimleri, yüzyılın başlarından beri bilinen bir dizi olayın tekrarlanmasına yol açtı. 1568 sonbaharında Koca Sinan'ın orduları Aden surlarının dışında toplanırken şehrin savunmasından sorumlu Zeydi komutan, Hürmüz'deki Portekizlilere umutsuz bir ricada bulundu. Osmanlı saldırısına karşı savunmada yardım karşılığında kaleyi ve limanın gümrük gelirlerini onlara devredeceğini vaat etti. Portekizliler hemen Hürmüz'den küçük bir filo sevk etti ve bunu daha fazla takviye için Goa'ya gönderdi. Fakat bazı rivayetlere göre 20 kadar gemiden oluşan bu daha büyük filo, şehri kurtarmak için olay yerine çok geç geldi ve Kurdoğlu Hızır'ın kadırgaları tarafından defedildi (Görsel 14). Osmanlı kuvvetleri daha sonra karadan ve denizden Aden'de toplandı ve burayı 19 Mayıs 1569'da yeniden ele geçirdi.

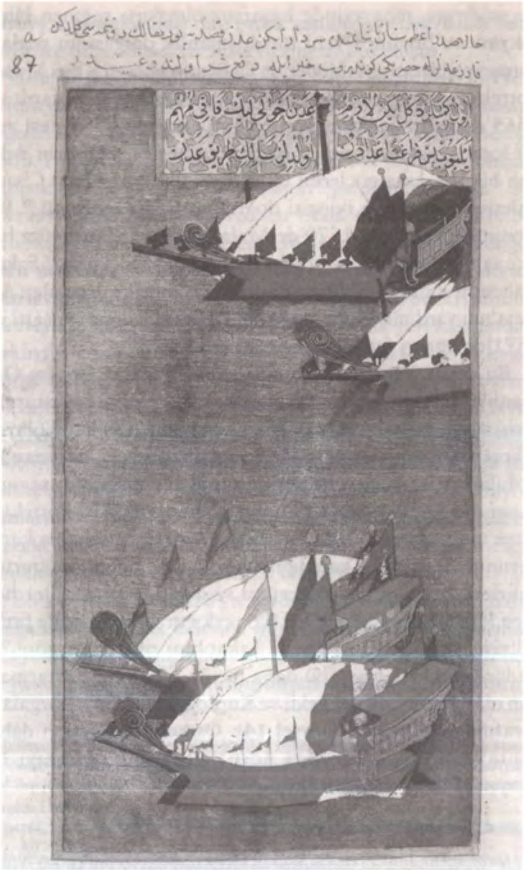
and Galleys: Th e 1568 Acehnese Siege of Melaka, after a Contemporary Bird's-eye View", *Modern Asian Studies* 22 (1988): 607–28.

77 Bouchon, "Sixteenth-Century Malabar", 179.

78 *Documenta Indica*, 7: 156–57; Bu kuşatmada Nizamülmülk'ün kuvvetleriyle birlikte görev yapan Osmanlı paralı askerleri hakkında bkz. FS, 4: 98.

79 Reid, "Turkish Influence", 406.

80 Bouchon, "Sixteenth-Century Malabar", 179.

Görsel 14: Kurdoğlu Hızır Reis'in kadırgaları, Mayıs 1569'da Yemen açıklarında bir Portekiz filosunu kovalıyor.[81]

[81] Rumuzi, *Tarih-i Feth-i Yemen*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. T.6045, dosya 87a.

Süveyş ve Don-Volga Kanalı Projeleri

Yemen'deki istikrarsızlık Sokullu Mehmed'i Hint Okyanusu'ndaki büyük askerî harekat planlarını ertelemeye zorlamış olsa da boyun eğmez sadrazam, Zeydi ayaklanmasını gözde projelerinden birini desteklemek için bahane olarak kullanabildi: Akdeniz'den Süveyş'e bir kanal açma girişimi. 1568'in başlarında, Yemen'e yardım seferi için hazırlıklar devam ederken Sokullu Mehmed, Mısır valisine kanal projesinin yapılabilirlik etüdü istediği şu emri gönderdi:

> Melun Portekizlilerin Hindistan topraklarını ele geçirdikleri ve bunun sonucunda bu yönlerden Mukaddes Şehirleri ziyarete gelen Müslümanların yollarının kesildiği bildirilmektedir. Ehl-i İslam'ın lanetli kâfirlerin idaresi altında bu şekilde yaşamaya zorlanması kabul edilemez. Bu nedenle, Cenab-ı Hakk'ın inayetine güvenerek ve Peygamberimizin (Sav) bol nimetlerinin mucizesini elimize alarak hem Hindistan topraklarını lanetlenmiş kâfirlerden kurtarmak umuduyla hem de Mukaddes Şehirlerin çevresinde ilgilenilmesi gereken sürüden ayrılmış bazı başıboş hayvanlar (yani Zeydi isyancılar) olduğu için bu bölgelere doğru yola çıkma niyetindeyiz. Şu anda Donanma-yı Hümâyun bu konuda harekete hazırlanıyor ve Süveyş limanına geçmesi için bir kanalın kesilmesi en uygunu olacaktır. Şunu emrediyorum:
>
> Bu emir gelir gelmez, o eyaletin en kalifiye mimar ve mühendislerini toplayıp Akdeniz ile Süveyş limanı arasındaki araziyi denetlemeleri için yardımcılarla birlikte göndereceksiniz. Üzerine bir kanal yapılmasının mümkün olup olmadığını, bu kanalın yapımının ne kadar süreceğini ve içinden kaç geminin geçebileceğini kesin olarak belirledikten sonra, gerekli hazırlıkların yapılabilmesi ve kazının başlayabilmesi için bizi bilgilendireceksiniz. Cenâb-ı Hakk'ın izniyle bu kanal tamamlanacak ve O'nun ulvi yardımıyla Allah yolundaki mukaddes savaşımız bu topraklarda hem sürüden ayrılan başıboş hayvanların temizlenmesi hem de Mukaddes Şehirler çevresinde-

ki bölgede ve Hindistan topraklarındaki Portekizli kâfirleri fethedip boyun eğdirme hayırla sonuçlanacaktır.[82]

Bu kanalda çalışmalar başladığında Sokullu Mehmed dikkatini binlerce kilometre öteye, kuzeydoğuya çevirdi. Orta Asya Müslümanlarına karşı, ilk başta Hint Okyanusu ile ilgili olarak tasarladığı politikaya bariz bir şekilde benzer bir politika izlemeye başladı. Burada 1566'dan itibaren Semerkant, Buhara ve Ḥarezm'den gelen hacılar ve tüccarlar da mukaddes şehirlere giden yollarının, hem İran'daki Safeviler hem de Rusya Kralı IV. İvan'ın Kazan ve Astrahan bölgelerine yayılması yüzünden engellendiğinden yakınmaya başlamışlardı.[83] Buna cevaben Sokullu, Karadeniz üzerinden Kırım'dan Anadolu'nun Sinop, Samsun ve İstanbul limanlarına ulaşımı kolaylaştırmak için düzenlemeler yaptı.[84] Sonra 1569'da, çok daha kuzeydeki Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açmak için daha da iddialı bir girişime başladı.[85]

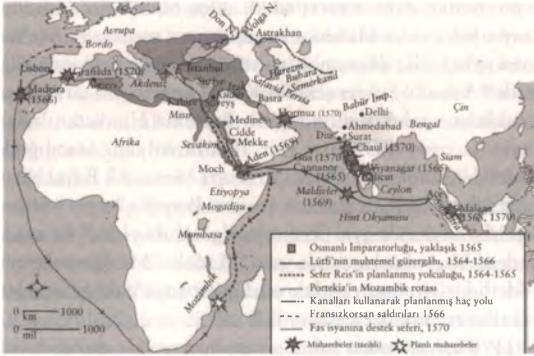
Fakat bu noktada Sokullu'nun emperyal emellerinin geniş ufkunu takdir etmeye başlayabiliriz. İkiz kanal projeleri, Orta Asya ile Mekkė arasında doğrudan bir deniz bağlantısı yaratmayı hedefliyordu. Bu projeler yolcuların Astrahan'dan Volga'ya kadar gemiyle, ardından kanalla Don'a, ardından Karadeniz, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, Ege ve Akdeniz'e ve nihayet Süveyş'e ve Kızıldeniz'e ulaşmasını sağlıyordu. Buraya ulaşan bu gezginler sadece mukaddes şehirler Mekke ve Medine'ye değil, aynı zamanda Hint Okyanusu'ndan gelen ve ters yönden Kızıldeniz'de birleşen çok uzaklardaki Müslüman topluluklarına da erişebileceklerdi. Kısacası Sokullu, Osmanlı İmparatorluğu merkezli ve İslam dünyasının en ücra köşelerine yayılan küresel bir ulaşım ağı yaratarak, muhayyel bir Müslüman cemaatini gerçeğe dönüştürmeyi amaçlıyordu (Harita 3).

MD 7 #721, 258.

83 *MD* 7 #667, 240; ayrıca bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, 139–42.

84 *MD* 7 #667, 240; MD 7 #671, 241; MD 7 #2228, 812; MD 7 #2723, 985.

85 Bkz. Halil Inalcik, "The Origins of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal 1569", *Les Annales de l'Université d'Ankara* I (1946–47): 47–106; ve A. Kurat, "The Turkish Expedition to Astrakhan and the Problem of the Don-Volga Canal", *Slavonic and East European Review* 40 (Aralık 1961): 7–23.

Harita 3: Sokullu Mehmed Paşa'nın küresel vizyonu, 1561–1579

Sonunda, bu kanal projelerinden hiçbiri tamamlanmadı. Süveyş'teki araştırmacılar, kazılar başlamadan önce bile kanalın yapılamaz olduğunu düşünüyorlardı ve Don boyunca, sadece birkaç haftalık kazıdan sonra iş yarıda kâldı. Ama en azından Sokullu'nun çabaları, Rusya Kralı IV. İvan'ı saldırgan politikalarını yeniden değerlendirmeye ve nihayetinde Kazan ve Astrahan'dan geçen Müslüman hac yollarına saygı göstereceğine dair taahhüt imzalamaya ikna etti. Bu anlamda, Sokullu'nun kanalları inşa edilmeden bile, Orta Asya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki iletişimi kolaylaştırma amacına hizmet etti.

Yenilenen Sefer Planları ve Lepanto'da Felaket

1569'a gelindiğinde, Yemen'de Osmanlı otoritesinin yeniden kurulması, Sokullu Mehmed'in yeni bir saldırıya hazırlanmak için Hint Okyanusu'ndaki müttefikleri ve muhbir ağından bir kez daha yararlanmasına izin verdi. Sokullu Mehmed, o yılın ortasında Açe temsilcisinin dışında başka bir temsil-

ci tarafından daha ziyaret edildi. Elçi, Sultan Ali Alaaddin Riayet Şah'ın son Malakka kuşatmasının sonucu ve Açe'nin ertesi yaza kadar düşmanlıkları yenileme niyeti hakkında bilgi verdi.[86] Sokullu benzer şekilde, Kutsal Engizisyon tarafından tutuklanma tehdidi altındayken Portekiz Hindistanı'ndan kaçan Jacomo d'Olivares (bir Yeni Hristiyan) aracılığıyla Maldivler, Calicut ve Dekan'da Kutti Musa, Ali Raja, Nizamülmülk ve Adil Şah arasında kurulan Portekiz karşıtı ittifakın ilerleyişi hakkında aynı derecede bilgi sahibi oldu.[87] Bu arada Akdeniz'de, yakın zamanda yerel 'Morisko' Müslümanlarının şiddetli bir isyanının patlak verdiği İspanya'daki gelişmeleri de takip etmeye özen gösterdi.[88]

1570'in başlarında Sokullu, tüm bu gruplara maddi destek sağlamak için somut adımlar atıyordu. Aynı yılın Nisan ayında Cezayir valisine, İspanya'daki Morisko isyancılarına mümkün olan her türlü yardım ve rahatlığı sağlamak için bir ferman gönderdi ve yaza kadar en az 600 Osmanlı tüfekli askeri Endülüs'e çıktı.[89] Aynı sıralarda sadrazam Açe'ye, oradaki tebaasına Yemen'deki ayaklanmanın nihayet bastırıldığını ve İstanbul'dan uzun zamandır beklenen yardımın yakında geleceğini bildiren bir mektup daha gönderdi.[90] Ve yerel yetkililerin Hürmüz Müslümanlarının Portekiz valilerini devirme girişimini öğrendiği Basra Körfezi'nde, sadrazam müdahale için Basra cephaneliğinde yeni kadırgaların hazırlanmasını emretti.[91] Yazın sonunda, tamamen yeni ve beklenmedik bir

[86] Bkz. Cochin'den D. Francisco da Costa'ya mektup, 10 Ocak 1569, içinde, Alves, *Domínio do norte*, 273; ayrıca bkz. Goa Başpiskoposundan çağdaş bir rapor, içinde, Joseph Wicki, "Duas relações sobra a situação da Índia Portuguesa nos anos 1568 e 1569", *Studia* 8 (July 1961): 208–9.

[87] Jacomo d'Olivares'in elçiliği hakkında bkz. Tavim, "Outras gentes", 325–26.

[88] Bkz. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago, 1978), 87–89.

[89] A. Temimi, "Le gouvernement ottoman face au problème morisque", *Revue d'Histoire Maghrébine* 23–24 (1989): 258–62; Hess, *Forgotten Frontier*, 89.

[90] Bu mektubun metni şurada korunmaktadır: *Mekātib-i Ḫulefā ve Şelāṭīn*, T.S.M.K. R.1959, dosyalar, 820b–821b.

[91] Özbaran, "Basra Körfezi", 63.

cepheden, Lütfi'ye benzeyen şüpheli Osmanlı ajanlarının yerel halkı Portekizlilere karşı kışkırttığı söylenen Afrika'nın Svahili kıyısından endişe verici Portekiz raporları bile geliyordu. Osmanlı kadırgalarının güneyde, Mozambik'teki ana Portekiz üssüne rahatsız edici derecede yakın olan Komor adalarına kadar görüldüğü bildirildi.[92]

Endülüs, Sumatra, Hürmüz, Mozambik: Sokullu Mehmed'in küresel güç politikası oyununu oynadığı satranç tahtasının boyutlarıydı. Fakat geçmişteki birçok örnekte olduğu gibi bu örnekte de Sokullu'nun en iyi şekilde hazırlanmış planları, kontrolünün dışındaki koşullar nedeniyle tam olarak gerçekleştirilemedi. Bu defa asıl suçlular saraydaki iki düşmanı Lala Mustafa Paşa ve Yusuf Nassi (Joseph Naxi) idi. Sadrazamın şiddetli itirazlarına karşı, Sultan II. Selim'i Hürmüz seferini iptal etmeye ikna etmeyi başardılar. Bunun yerine, Venedik kontrolündeki Kıbrıs adasına karşı harekete geçtiler. Bu karar, sadece Venedik'le savaşa neden olmakla kalmadı aynı zamanda Sokullu'nun uyardığı gibi bir 'Hıristiyan Birliği'nin (İspanya ve Papalık dâhil) kurulmasına yol açtı. Bu birlik, ertesi yıl Osmanlılara İnebahtı'da tarihlerinin en ezici deniz yenilgisini yaşattı.[93] Sokullu, bir mevsimde 150 yeni kadırganın inşasını organize etmek için daha önceki deneyimlerinden yararlanıp bu savaşın ardından imdada yetişti.[94] Ertesi yıl, Venedikli Bailo Marc Antonio Barbaro ile olan dostluğunu Venedik'le ayrı bir barış imzalamak için kullanarak bizzat Kutsal İttifak'ı dağıtmayı bile başardı.[95] Yine de, tüm olay Sokullu için bir felaketti, temas ağını bozdu ve yaklaşık dört yıl boyunca kendi inisiyatiflerinden herhangi birini takip etmesini engelledi. Sorunlarını daha da artıran Hürmüz'deki Portekizliler, 1573'te taarruza geri döndüler,

Francisco de Monclaro, Mozambik'ten, 1 Ağustos,1570, içinde, *Documenta Indica* 8: 294.

93 Bu savaşın teknik analizi için bkz. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, 236–64.

94 Veinstein, "Sokollu Mehmed", 709.

95 Lesure, "Notes et documents", 138–50.

Bahreyn'e baskın düzenlediler, Basra'da birkaç gemiyi imha ettiler ve Laristan'dan bir elçiyi ele geçirdiler.[96]

Bu Portekiz saldırısı, Sokullu'nun İber güçlerine karşı büyük bir kıtalararası ittifak kurmaya yönelik son girişimi için fırsat sağladı. Muhbirleri ve Hürmüz'deki yerel destekçileriyle bağlarını tazeledi. Açe ve İspanya Moriskolarına hemen hemen aynı şeylerin yazılı olduğu iki mektup göndererek Kıbrıs'taki savaş sona erdiği için İstanbul'dan yardım geleceğini vaat etti.[97] İspanya Kralı II. Philip'in Hollanda'daki Protestan isyanıyla süregelen sıkıntılarını öğrenerek Flanders'e gizli bir ajan bile gönderdi. Bu ajan, o ülkenin 'Luthercileri'ne 'dostluk, şefkat ve iyilik' mesajı iletti ve tıpkı Müslümanlar gibi dinî uygulamalarını reddettikleri 'Katolikler'e karşı mücadelelerinde yardım sözü verdi. Bu ajanın taşıdığı mektup, Protestanları bir an önce İstanbul'a temsilci göndermeye ve bu arada faaliyetlerini İspanya'daki Morisko isyancılarıyla koordine etmeye çağırıyordu.[98]

Sokullu aynı zamanda Bahreyn'in işgali için etkin bir şekilde hazırlanmaya başladı. Burayı fethederek Basra'yı Portekiz saldırısından daha iyi koruyacağını umuyordu.[99] Buna göre birlikler, 1574'ün sonlarında Basra'dan Katif'e nakledildi ve 1575'te Basra'nın cephaneliğinde sekiz kadırga daha inşa edilmesi için emir gönderilerek oradaki toplam gemi sayısı 22'ye çıkarıldı.[100] 1576 baharında Lahsa, Basra, Bağdat ve

[96] MD 22 #631, 317; #636, 320; #638, 322; MD 23 #426, 201; ve Özbaran, "Basra Körfezi", 63.

Hürmüz üzerine bkz. MD 22 #631, 317–18; #636, 320–21; #639, 322. İspanya ve Açe'ye yazılan mektuplar şurada muhafaza edilmektedir: *Mekâtib-i Hulefâ ve Selâţîn*, T.S.M.K. R.1959. İspanya için, dosyalar 824a–825b ve Açe için dosyalar 881a–883b.

[98] Andrew Hess, "The Moriscos, an Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spai ", *American Historical Review* 74/1 (1968): 20

[99] Mısır'a, başarılı Bahreyn baskınının ardından Portekiz saldırısı tehdidi altında olduğu düşünülen iki kadırganın Moha'ya gönderilmesi talimatı da gönderildi. Bkz. MD 23 #134, 46.

[100] MD 24 #913, 397; MD 27 #433, 190; ayrıca bkz. *DA*, dec. VIII, 5. kitap, 4. bölüm.

Diyarbakır'ın Osmanlı valilerinin hepsi bu sefer için adam, silah ve cephane sağlamakla meşguldü ve tüm göstergelere göre sefer, o yılın sonbaharında başlayacaktı.[101]

Fakat bu noktada sadrazamın siyasi talihi kalıcı olarak azalmaya başladı. 1575'ten başlayarak Sokullu, etkisini zayıflatan ve himayesindeki birçok kişinin hem saraydaki hem de taşradaki kilit konumlardan sistematik olarak uzaklaştırılmasına yol açan bir dizi saray entrikasının hedefi hâline geldi.[102] Ardından 1577'de siyasi rakipleri, yeni padişah III. Murad'ı Safevi İranı'nı tamamen işgal etmeye ikna etti. Böyle yaparak yakın gelecekte imparatorluğun neredeyse tüm gücünü tüketecek bir savaşı kışkırttılar ve Sokullu'nun Hint Okyanusu planlarını kalıcı olarak rafa kaldırmaya zorladılar. O zaman bile sadrazam, bir Hint Okyanusu filosuna sahip olmanın önemini kanıtlamak için son kez cesurca çaba sarf etti. Süveyş cephaneliğinde Arap Yarımadası'nı dolaşmak ve Osmanlı operasyonları için İran kıyılarında deniz desteği sağlamak üzere tasarlanmış 15 kadırgadan oluşan bir kuvvet düzenledi.[103] Fakat birtakım teknik sorunlarla karşılaşıldıktan sonra bu plandan da vazgeçildi ve İran'a karşı savaş bundan böyle tam anlamıyla bir kara harekatı olarak kalacaktı.[104]

Diplomasiye Dönüş

Askerî emellerinde hüsrana uğrayan sadrazam, hayatının son yıllarında amaçlarına ulaşmak için bir kez daha diplomasiye yöneldi. 1578-1579 yılları arasında İngiltere Kraliçesi Elizabeth ile imparatorluğun ilk ticaret anlaşmasını imzaladı.

[101] Özbaran, "Basra Körfezi", 63; Bahreyn sınırındaki Osmanlı eyaleti Lahsa'nın yönetiminin derinlemesine incelenmesi için bkz. Mandaville, "Ottoman Province of Al-Hasâ", 486–513.
[102] Veinstein, "Sokollu Mehmed", 710.
[103] MD 32 #151, 72; #155, 75; #156, 75.
[104] MD 34 #454, 216.

İspanya Habsburgları ile Akdeniz'de bir barış antlaşması için müzakerelere başladı ve Etiyopya imparatoru Sarsa Dengel ile Habeş dağlarında bir ateşkes için görüşmeler yaptı.[105] Aynı şekilde Moha'daki cephanelik için kereste edinme ihtimaline dair Afrika Boynuzu'ndaki kıyı topluluklarıyla temasa geçti, hatta orta Sahra altı Afrika'daki uzak Müslüman Borno krallığının hükümdarı İdris Alavama'dan bir elçi kabul etti.[106]

İdris Alavama'nın elçisinin bu ziyareti, birçok yönden Sokullu'nun Açe ve Semerkant'tan kabul ettiği eski elçilik heyetlerine benziyordu. Dolayısıyla bu, özellikle sadrazam için tatmin edici olmuş olmalı. Çünkü geleneksel hac yolları boyunca seyahati ve ticareti kolaylaştırarak küresel pan-İslam duyarlılığını geliştirme çabalarının toplu ödüllerini çok açık bir şekilde gösterdi. Eldeki kaynaklara göre İdris, Osmanlılarla ilk kez, Sokullu Mehmed'in görev süresi boyunca Fizan ve Mısır üzerinden Borno'dan Mekke'ye hacca gittiği sırada tanışmıştı. Ardından, Borno'ya döndükten sonra İdris, krallığının ilk tuğla camilerini inşa etmek hatta mukaddes şehirlerde kaldıkları süre boyunca Orta Afrika'dan gelen diğer hacıları barındırmak için Mekke'de bir konut bağışlamaya hevesliydi. Daha sonra İstanbul'a gönderdiği elçilik de bu çabayla ilgiliydi. Elçilik, krallığındaki hacıların ve tüccarların bundan böyle Osmanlı topraklarında serbestçe seyahat etmelerine izin verileceği konusunda padişahtan garanti istedi. Sokullu, Mısır ve Fizan valilerine bu yönde ferman göndererek Osmanlı İmparatorluğu ile Borno arasında doğrudan bir kervan bağlantısı kurdurdu. Bu bağlantı, nihayetinde –Sahra boyunca kârlı bir

105 Elizabeth İngiltere'si ile ilişkiler hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Türk-İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar", *Belleten* 14 (1950): 27–40; Habsburglarla müzakereler hakkında bkz. Chantal de la Veronne, "Giovanni Margliani et la trève de 1580 entre l'Espagne et la Turquie", *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 3–4 (Aralık 1991): 70–75; Etiyopla ile müzakereler hakkında bkz. Goa'dan Gomez Vaz'ın mektubu, 20 Ekim 1579, *Documenta Indica*, 11: 282.

106 Sokullu'nun Afrika Boynuzu ile ilişkileri için bkz. Goa'dan Ruy Vicente'nin mektubu, 13 Kasım 1579, *Documenta Indica*, 11: 704.

ticaret başlatmanın yanı sıra– Osmanlı topraklarından Orta Afrika'ya ateşli silahların girmesine ve yüzyılın sonlarında Borno'nun baskın bir bölgesel güç olarak ortaya çıkmasına yol açacaktı.[107]

Sokullu Mehmed ve Osmanlı Baharat Ticareti Organizasyonu

Uzun kariyeri boyunca Sokullu'nun siyasi ve askerî çabaları yalnızca karmaşık bir başarıyla sonuçlandı: Sefer Reis beklenmedik bir şekilde öldü; Yemen'deki bir ayaklanma Açe seferine engel oldu; Mısır ve Astrahan'daki kanal projeleri terk edilmişti. Fakat Borno'yla ilgili bölümün gösterdiği gibi, sadrazamın en önemli ve kalıcı başarıları askerî alanda değil ticaret, finans ve diplomasi alanlarında geldi. Buradaki çabaları, özellikle Hint Okyanusu'yla ilgili olarak emperyal altyapının temellerine yönelik tutarlı bir ilginin meyvelerini verdi. Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki Osmanlı tesislerinde onun yönetimi altında gerçekleştirilen çok sayıda sermayenin iyileştirmesi; savaş kadırgalarının yerel inşasına izin vermek için Moha, Sevakin ve Lahsa'daki cephaneliklerin genişletilmesi; Basra'da bir top dökümhanesi kurulması ve Massava ve Sevakin limanlarını daha iyi savunmak için kalelerin yenilenmesi onun talimatıydı.[108] Basra ve Yemen'de barut üretim tesisleri de kuruldu ve bölgesel olarak güherçile madenciliğinin yapılma olasığını araştırmak için Lahsa'ya bir müfettiş gönderildi.[109] Ayrıca Eritre valisine, sahili daha iyi savunmak için askerî karargâhını Debarva çevresindeki dağlık bölgelerden

[107] Osmanlı-Borno ilişkileri için bkz. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Borno Münasebetine Ait Belgeler", *Tarih Dergisi* 23 (Mart 1969): 111–31.

[108] Moha için bkz. MD 10 #437, 437; Suakin için, MD 33 #83, 39; Lahsa için, MD 31 #708, 319; ve
MD 16 #599, 318–19; ve Basra'nın silah dökümhanesi hakkında, MD 21 #611, 254; ve MD 27 #206, 510.

[109] Basra için, MD 26 #144, 55; Lahsa için, MD 16 #207, 105–6.

Sevakin'e taşıması emredildi. Kızıldeniz'de ise deniz yollarını güvende tutmak için düzenli deniz devriyeleri kuruldu.[110] Basra Körfezi'nde, benzer amaçlar için ayrı bir Lahsa Deniz Kuvvetleri Komutanlığı oluşturuldu.[111]

Tüm bunlar, belki de Sokullu'nun en büyük başarısıyla ilgiliydi: Osmanlı baharat ticaretinde kapsamlı bir reform, yeniden düzenleme ve rasyonalizasyon. Osmanlılar en azından 1517'de Mısır'ın fethinden bu yana baharat yollarının vergilendirilmesinden yararlandığından, Sokullu'nun saltanatı sırasında devletin bu ticarete kendi başına müdahil olması konusunda kesinlikle yeni bir şey yoktu. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısında, Sokullu Mehmed'in vesayeti altında, Osmanlı Devleti uluslararası baharat pazarında tamamen yeni bir yola girdi. Gümrük gelirlerinin pasif olarak toplanması yoluyla değil, ticarette aktif bir özne hâline gelerek bundan kazanç sağladı.

Sokullu Mehmed'in baharata olan kişisel ilgisinin hikâyesi, 1554 yılına ait bir mühimme defterindeki tek bir kayıtla başlayarak sadrazamlığından çok öncelerine dayanmaktadır. Mühimme defteri, dönemin Yemen valisi olan Özdemir Paşa'nın düzenlediği şu ticari alışverişi kaydeder:

> (Özdemir Paşa Yemen'den ayrılmadan önce) Mustafa ile birlikte o vilayetin yıllık gelirlerinden Mısır'a gönderilen kırk (dört) *kīselik* baharatı vardı. Yukarıda belirtilen baharatları orada (Mısır'da) sattı ve bu kırk dört *kīselik* baharattan sekiz yüz altını (Sokullu) Mehmed Paşa için saraya gönderdi ve kalanı (maaş olarak) Yemen'deki Tüfenkçibaşı makamına verdi.[112]

[110] MD 33 #85, 24; ayrıca Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 50–61.

[111] MD 27 #190, 75; ayrıca bkz. Mandaville, "Ottoman Province of Al-Hasâ", 490. Sokullu'nun hac yolu boyunca, özellikle Halep ile mukaddes şehirler Mekke ve Medine'deki özel vakıfları da önemliydi. Bkz. Necipoğlu, *Age of Sinan*, 345–48.

[112] "Müşārün-ileyh mektūb gönderüp bu bendeleri Yemen'de iken vilāyet-i mezbūre maḥṣūlinden Muṣṭafā ile Mıṣır'a ḳırḳ (dört) kīselik bahār irsāl olunup meẕkūr ẕikr olunan bahārı satup ḳırḳ dört kīselik bahārdan Meḥmed Paşa içün sekiz yüz altun alup Āsitāneye irsāl idüp bāḳīsi üzerinde iken Vilāyet-i Yemen'de tüfengciler aġalıḳ ṣadaḳa olunup." *MD* 2 #1243, 124.

Göründüğü kadar istisnai olmayan bu belge, Osmanlı Devleti'nin baharat ticaretine etkin katılımıyla ilgili en eski arşiv kanıtıdır. Bu noktada, gelirleri kullanmak için düzenli bir sistemden ziyade izole edilmiş bir işlemle sınırlı görünüyor. Metinde Sokullu Mehmed'e yapılan açık atıf bu nedenle çarpıcıdır ve onun bu deneysel yeni ticaret politikasının en başından beri formüle edilmesinde öncü bir rol oynadığını gösterir.[113] Aslında, devlete ait baharatlarla ilgili bu ilk belgelenmiş sevkiyatın tarihi, neredeyse tam olarak Sokullu'nun 1554'te üçüncü vezir rütbesine terfi etmesiyle aynı zamana denk geliyor. Bu terfi, onu ilk kez Divan-ı Hümayun'a resen üye yaptı.[114] Bu durum, Sokullu'nun terfisinin, gelen baharat yüklerinden ayni olarak toplanan yerel gümrük vergilerini daha yüksek olan Mısır piyasası oranlarında nakde çevirerek Yemen'in vergi gelirlerini etkin bir şekilde artırmak gibi piyasada spekülatif bir şekilde oynamak için devlet fonlarını kullanma yetkisi almada etkili olduğunu gösteriyor.[115]

Bu belgede *kīselik*in kesin anlamı ile ilgili çözümü zor bir belirsizlik söz konusudur. *Kīselik,* kelimenin tam anlamıyla 'bir kesenin değeri' olarak tercüme edilen ama genellikle baharatlara atıfta bulunularak kullanıldığı bilinen, standart bir ölçüye karşılık gelmeyen bir terimdir. *Kīse* (genellikle 'kese' olarak çevrilir) para birimi olarak da kullanıldığından buradaki terim ile baharatların miktarından çok gerçek piyasa değeri kastediliyor olabilir. Ne yazık ki bir para birimi olarak

[113] İlginç bir şekilde, 1560'ların ortalarından bir mühimme sicilindeki bir kayıt, Sokullu'nun kendi ticaret kaygılarıyla birlikte piyasayı yaratıcı bir şekilde kullanmasının başka bir örneğini kaydeder. Sokullu, bu vesileyle, Mekke'deki (bir hamam, bir hastane ve bir tımarhane dâhil) birkaç dinî vakıftan birini finanse etmek için kendi gemilerinden birini sattırdı ve ardından padişahtan taşranın bağışlanacağına dair bir söz aldı. Mısır hazinesi, gerekli fonlardaki toplam 10 bin altına kadar telafi edecek miktarda ona borç verecekti. Bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, 106–7.

[114] Veinstei , "Sokollu Mehmed", 707.

[115] Burada sunulan argümandan biraz farklı bir yorumla olsa da bu piyasa mekanizmasının daha ayrıntılı bir tartışması için bkz. Casale, "Ottoman Administration of the Spice Trade", 170–98.

kīse, şaşırtıcı bir olası değerler dizisi ile ilişkilidir ve bu da burada açıklanan işlemin gerçek boyutu hakkında herhangi bir kesin sonuca varmayı çok zorlaştırır. Terim, örneğin, 1537 tarihli bir Osmanlı kaynağında 20.000 gümüş *akçe*ye ve yüzyılın sonlarına tarihlenen başka bir kaynakta 10.000 altın akçeye eş değer olarak zikredilir. İkinci sayı, 1550'lerdeki döviz kurlarına göre birincinin değerinden kabaca 30 kat daha fazladır.[116] Daha sonraki yıllarda baharatların benzer sevkiyatlarını anlatan mühimme belgelerinin hiçbir şekilde (kiselik veya başka bir şekilde) rakam vermemesi, sorunu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Devletin bu şekilde gerçekleştirebileceği gerçek kâr marjı konusunda bizi karanlıkta bırakır.[117]

Her hâlükârda, belge en az bir gerçek hakkında çok nettir: Sokullu Mehmed, Yemen'in tüfenkçibaşı gibi, işlemden (800 altın kadar) cömertçe kâr elde etmiştir. Ve 1550'lerin ikinci yarısına ait daha fazla kanıt, dönemin mühimme defterlerinin parça parça korunması nedeniyle eksik olsa da bu deneyin yeterince başarılı olduğu ve hızla genişletilip düzenli hâle getirildiği görülüyor. Sokullu'nun dostu ve müttefiki Mahmut Paşa'nın Yemen valisi olduğu 1560 yılına gelindiğinde o vilayetin yıllık fazlasının tamamı (değeri üç milyon akçe

[116] Bu sayılar için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (Ankara, 1948), 354, 2. not. 17. yüzyıla gelindiğinde, Anadolu *kise*sinin [kīse-i Rūmī] yarısı kadar (gümüş) değerinde bir "Mısır *kise*si" [kīse-i Mışrī] vardı. Bu ölçüler, 16. yüzyılda gümüş ve altın arasındaki dönüşüm oranları ve Osmanlı Mısır'ında para birimleriyle çalışma sorunlarının daha genel bir tartışması için bkz. Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (Cambridge, 2000), 95–99.

[117] Eğer *kīselik* ile burada baharat miktarından ziyade para birimi kastediliyorsa, belgede verilen iki rakam arasındaki tutarsızlık (birincisinde kırk kiselik, ikincisinde kırk dört), baharatın Yemen'deki asıl değeri ile Mısır'daki son satış noktasındaki piyasa fiyatı arasındaki farkı gösteriyor olabilir (çevirimde önerdiğim gibi, basit bir kopyacı hatasından kaynaklanmak yerine). Bu, Yemen ile Mısır arasındaki fiyat farkının yalnızca yüzde 10 olduğunu gösterir ki bu, bu bölümde daha sonra tartışılan nedenlerden dolayı çok düşük görünmektedir. Ama *kise* başına 20.000 akçe rakamını alıp rakamlarla çalışırsak, 4 *kise* veya 80.000 gümüş akçelik bir kazanç, yaklaşık 1.300 altın olarak hesaplanır. Bu, Mehmed Paşa için '800 altın' ve belgemizde belirtilen silahşörbaşı için belirtilmeyen miktar ile uyumlu görünmektedir.

veya yaklaşık elli bin altın) nakit olarak değil, 'Calicut biberi' sevkiyatı olarak Mısır'a gönderiliyordu.[118] Buna ek olarak Yemen'in tüm beylerine yıllık maaşlarının bir parçası olarak daha küçük baharat payları verildi. Ayrıca bu payları vergiden muaf olarak Yemen'den göndermelerine ve Mısır'da kârlı bir şekilde satmalarına izin verildi.[119]

Geçişe dayalı bu sistem iki nedenden dolayı çekiciydi. İlk olarak, devletin Yemen'deki görevlilerinin gerçek maaşlarını hazineye asgari maliyetle artırmak için piyasa mekanizmalarını kullanmasına izin verdi. İkincisi, yolsuzluğa karşı bir kontrol işlevi görme avantajına sahipti çünkü eyalet yetkililerine verilen ücretsiz izinler ancak baharat ticaretindeki vergi rejimi makul bir şekilde uygulandığında değer taşıyordu. Bu nedenlerle geçiş sistemi kısa sürede Yemen maliyesinin o kadar önemli bir parçası hâline geldi ki 1565'te yeni eyalet valisi Rıdvan Paşa'ya maaşı için hazineden herhangi bir nakit ödeme yerine ticaret ruhsat hakkı verildi ve baharat tahsis edildi.[120]

Osmanlı Baharat Tekeli

Böylesi ümit verici başlangıçlara rağmen 1560'larda benimsenen ruhsata dayalı sistem ancak 1567'deki feci Yemen ayaklanmasına kadar devam etti. Bundan sonra Sokullu, Mahmut Paşa'nın o vilayet valisi olarak görev süresini lekeleyen ahlaksız aşırılıkları dizginlemek için, ticaretin çok daha merkezî

[118] 1561 yılında Yemen'den alınan bir vilayet bütçesine göre, Yemen'in o yılki *irsâliyesi* yani vilayet fazlası, toplam 24.955.164 *para*dan 2.028.000 *para*ydı (bir *para* 1.5 akçeye denkti). Özbaran, *Ottoman Response*, 36. Aynı döneme ait parçalar halindeki bir *mühimme belgesi*, eyaletin baharat fazlası gönderme uygulamasının Mahmud Paşa tarafından başlatıldığını teyit etmektedir. MD 5 #1702, 613; ayrıca bkz. Blackburn, "Collapse of Ottoman Authority", 132.

[119] Bu sistem, Mekke Şerifi'nin Osmanlı yetkililerine tahsis edilen baharatlardan yasadışı bir şekilde geçiş ücreti toplamaya çalışmasından sonra *mühimme defterlerinde* anlatılmıştır. Bkz. MD 3 #1493, 502; #1499, 502.

[120] MD 6 #707, 336; #710, 337; and Blackburn, "Collapse of Ottoman Authority", 133.

bir şekilde kontrol edilmesi politikasını seçti. Gerçekten de bu yeni rejim o kadar katıydı ki 1570'lerin başlarında Kızıldeniz'i ziyaret eden Veronalı gezgin Filippo Pigafetta gibi dışarıdan bir gözlemciye, gerçek bir ticaret tekelinin tüm özelliklerine sahipmiş gibi göründü. Pigafetta'ya göre:

> (Süveyş'teki) cephanelik (sadece savaş kadırgaları) için değil, aynı zamanda bir tekel sahibi olan Sultan adına ticaret gemileri yapmak için kullanılıyor. Aslında o denizde herhangi birinin kendi gemisine sahip olması veya bunları özel olarak ihale etmesi kesinlikle yasaktır. Hepsi padişaha aittir veya padişaha harç öder, öyle ki Kızıldeniz, gemiler ve gümrük gelirleri nedeniyle Padişah Hazretleri için son derece kazançlıdır ve tek başına Yemen'in masraflarından fazlasını karşılar.[121]

Pigafetta'nın doğrudan emperyal ticaret tekeli iddiası bir abartmadır çünkü gerçekte serbest ticaret gemilerinin işletilmesinin asla caydırılmadığını biliyoruz. Yine de bu tür tüccarlar Hint Okyanusu'ndan Mısır'a transit baharat ticareti yapmak isteselerdi hareketlerini belirlenmiş bir güzergâhla sınırlamaları bekleniyordu ve yol boyunca Moha, Cidde ve Süveyş'te durmaları ve her limanda önemli geçiş ücretleri ödemeleri gerekiyordu.[122] Bu arada, devlete ait gemilerden oluşan düzenli bir konvoy, her yıl doğrudan Moha'dan Süveyş'e seyahat ederek imparatorluk hazinesi için her türlü vergiden muaf baharat kargosu taşıyordu.[123] Başlangıçta bu kargo Mısır'da kârlı bir şekilde satıldı ve satıştan elde edilen gelir

[121] "Nell'arsenale si fabbricano anche le navi mercantili per conto del sultano, che ne ha il monopolio. In quel mare infatti non è permesso ad alcuno aver navi proprie o noleggiarle da privati, ma tutte le navi sono del sultano, o pagano gran parte del nolo del sultano, sicchè il mar rosso per le navi e le gabelle rende assai al Gran Signore; anzi da qualche tempo se ne recava già tanto da supplire alle spese che si fanno per l'Jemen." Alberto Magnaghi, ed., "Il Golfo di Suez e il Mar Rosso in una relazione inedita de Filippo Pigafetta (1567–77)", *Bolletino della società geografi ca italiana* 11, part 1, and 47, part 1 (1910): 303–4.

[122] MD 27 #75, 26.

[123] MD 33 #633, 306; #437, 214.

nakit olarak İstanbul'a gönderildi. Fakat zamanla, söz konusu olan büyük miktardaki para ve piyasadaki öngörülemeyen dalgalanmaların birleşimi, sistemi giderek artan bir şekilde hem (devlete ait kargoları yasadışı bir şekilde vergilendirmeye çalışan) mültezimlerden hem de devlet görevlilerinden (baharatları piyasa fiyatlarının altında satarak yasadışı bir komisyon toplamaya istekli olanlar) kaynaklanan yolsuzluğa maruz bıraktı.[124] Bu nedenle 1570'lerin ortalarından sonra Sokullu, güvenli gelişini ve satışını daha doğrudan kontrol edebileceği devlete ait baharat kargosunun İstanbul'a kadar sevk edilmesini zorunlu kıldı.[125] Daha önce gelirlerini artırmanın bir yolu olarak baharat ticareti yapmaya teşvik edilen eyalet yetkilileri, bundan böyle herhangi bir ticaretle uğraşmaktan açıkça men edildi.[126]

Devlet baharatlarının (*mīrī bahār*) satışına ilişkin düzenlemelerdeki bu önemli değişikliklere rağmen bunları taşıyan devlete ait kadırgaların işleyişi zaman içinde son derece tutarlı oldu: 1570'ler ve sonrasındaki uzun yıllar boyunca Yemen eyalet bütçesi ister fazla çıksın ister açık versin, her yıl Moha'dan Süveyş'e baharat taşıdı. Başka bir deyişle baharat kadırgaları, mümkün olduğunda Yemen'den fazla fonları Mısır hazinesine aktarmanın bir yolu değil, daha çok kendi iyiliği için izlenen bağımsız, pazar odaklı bir girişimdi.

Bu bağımsızlığın önemli bir sonucu şuydu: Baharat kadırgaları Mısır veya Yemen eyalet maliyesinden ayrı olarak işletildiği için, taşıdıkları baharatların alım satımıyla ilgili ayrıntılara dair her iki eyalete ait günümüze ulaşan bütçelerde görünmemektedir. Bu, söz konusu işlemlerde yer alan ölçek

[124] MD 26 #780, 272; MD 27 #75, 26; MD 31 #131, 51; MD 33 #338, 169; MD 35 # 750, 296; MD 39 #109, 47; #110, 47; #506, 259.

[125] MD 33 #755, 369; MD 35 #197, 81; MD 36 #691, 323; bu uygulama Mısır'dan (diğer gıda maddeleriyle birlikte) yılda bir kez gönderilen az miktardaki baharatın imparatorluk mutfaklarına gönderilmesiyle karıştırılmamalıdır. Bkz. Casale, "Ottoman Administration of the Spice Trade", 184.

[126] MD 27 #164, 263.

veya kar marjları hakkında kesin sonuçlar çıkarmayı çok zorlaştırıyor. Fakat aynı zamanda, kendi eyalet bütçesinin 16. yüzyılın ikinci yarısında genellikle açık vermesine rağmen Yemen'in yine de Osmanlı maliyesi için önemli bir güvenilir gelir kaynağı oluşturduğunu gösteriyor.[127] Pigafetta'nın oldukça açık bir şekilde ifade ettiği gibi Yemen'in harcamalarını haklı çıkaran 'baharat tekeli' idi.

Kızıldeniz ile Basra Körfezi Arasında Uyumlu Çalışma

Sıkı bir şekilde kontrol edilen ve yakından denetlenen ticaret rejimine sahip Kızıldeniz ile karşılaştırıldığında Basra Körfezi 1560'lar ve 1570'ler boyunca belirgin şekilde daha rahat bir ticaret ortamı ile nitelendirildi. Bu, Portekiz ile en şiddetli siyasi gerilim dönemlerinde bile doğru kalan bir şeydi. Örneğin 1565'te Sokullu, Hint Okyanusu boyunca (Lütfi'nin Sumatra misyonu ve Sefer Reis'in planladığı Mozambik seferi dâhil) Portekiz karşıtı bir dizi provokasyona karıştığından sadrazam yine de Basra Körfezi'nde Portekizlilerle ticaret müzakerelerine devam etmişti. İki yıl sonra, Ekim 1567'de, Açe'ye yaptığı askerî seferin hazırlıklarıyla yakından ilgilenen Sokullu, Hürmüz kaptanının Basra'daki ticaret ayrıcalıklarını yitirdiğini doğrulamıştı. Bu, benzer muafiyetlerle Hürmüz'e bir Osmanlı ajanı gönderme izni karşılığında vergiden muaf bir şekilde alım satım yapmak üzere şehirde ticari bir temsilcilik kurması için ona izin verdi.[128]

Bu arada, Levant'tan Halep, Bağdat ve Basra üzerinden Basra Körfezi'ne giden bu transit yolun karayolu kısmı boyunca ticaret, Batı Avrupa'dakiler de dâhil olmak üzere imparatorlukla barış içinde olan herhangi bir devletten gelen

[127] Yemen'de bütçe açıkları hakkında bkz. Özbaran, *Sınırdaki Osmanlı*, 212–15, 236–37.

[128] Bu düzenlemenin ayrıntılı bir açıklaması için, bkz. MD 7 #370, 144; ayrıca *Gavetas*, 15, 2–5.

tüccarlara açıldı.[129] Bu trafiği kolaylaştırmak için yol boyunca yollar, liman tesisleri ve kervansaraylar iyileştirilmiş ve genişletilmiş, yolculuğun hızlı, güvenli ve konforlu olması sağlanmıştır.[130] Daha sonra, 1570'lerin başlarında Bahreyn çevresinde yenilenen siyasi istikrarsızlık bu ticarete müdahale etmeye başladığında Sokullu, liman trafiğinin önceki seviyelerine dönmesine yardımcı olmak için Basra'da toplanan transit mallar üzerindeki vergi oranını bile düşürdü.[131] Bu önlemlerin bir sonucu olarak Basra'dan Halep'e karadan geçiş kısa sürede o kadar yaygınlaştı ki sadece tüccarlar değil, Portekizli yetkililer de Lizbon'la en acil yazışmaları için burayı tercih etmeye başladılar. 1581'e gelindiğinde bu trafik yeterince ağırlaştı, Venedik'teki Altano ticaret firması rota boyunca düzenli bir kamu kurye servisi kurdu. Firma, müşterilerine mektupların Venedik'ten Hürmüz'e üç ay veya daha kısa sürede teslim edilmesini garanti ediyordu ve acentelerinin Halep'ten Hürmüz'e sadece 40 günde seyahat etmesini bekliyordu ve her aksayan gün için 1 düka düşülerek yolculuk için 260 düka talep ediyordu.[132]

Basra Körfezi'ndeki serbest ticareti desteklemeye yönelik bu iki parçalı strateji, Kızıldeniz'in daha sıkı kontrol edilen ticari sistemiyle birleştiğinde Osmanlı Devleti'nin transit baharat ve lüks ticarete yönelik politikasının kapsamlı bir şekilde rasyonelleştirilmesini işaret ediyor. Bizzat Sokullu Mehmed'in tasarladığı bu yaklaşım hem piyasa koşullarının hem de Osmanlıların bu iki ticaret bölgesinde önemli ölçüde

[129] Bu rota boyunca yapılan seyahat hakkında o döneme ait anlatılar için bkz. Francisco Pasio'nun *Documenta Indica*'daki mektubu, 11: 365; ve ayrıca Ralph Fitch'in Richard Hakluyt'taki anlatımı, *Voyages* (London, 1907), 3: 281–300.

[130] Bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar* (İzmir, 1984), 121–23.

[131] Buna göre Basra'da baharat üzerindeki vergi yüzde 10,5'ten yüzde 7'nin biraz üzerine, lüks mallar üzerindeki vergi ise yüzde 6,67'den yüzde 5'e düşürüldü. Bkz. Mantran, "Règlements fiscaux ottomans", 227.

[132] Anthony Disney, "The Gulf Route from India to Portugal in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Couriers, Traders and Image Makers", içinde Thomaz and Matos, *Carreira da Índia*, 535–37.

farklılık gösteren kendi stratejik konumunun kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına dayalı bir yaklaşımdı. İmparatorluk, Kızıldeniz'de, sömürü için olgunlaşmış iki belirgin avantaja sahipti: Yemen'den İskenderiye'ye kadar olan tüm güzergâhın kontrolü (bu ticaret politikalarının oluşturulmasında büyük ölçüde bağımsızlığı mümkün kılıyordu) ve Mekke'ye gidip gelen hac trafiği üzerindeki 'esir pazarı' (bu da diğer rakip rotalara göre vergilendirmeye karşı Kızıldeniz'i daha az hassas kılıyordu). Sonuç olarak Kızıldeniz üzerinden transit ticaret Müslümanlarla sınırlandırıldı, tüccarlar sıkı kontrollere tabi kılındı ve vergi oranları çok yüksek tutuldu. Fakat Hürmüz'deki Portekiz varlığı nedeniyle böyle bir rejimin imkânsız olduğu Basra Körfezi'nde Sokullu'nun çözümü farklıydı. Burada hem özel tüccarlara hem de Hürmüz'deki Portekiz makamlarına deniz yollarının gelenlere açık kalmasını sağlamak için çeşitli teşvikler sağladı. Böylece vergi oranından ziyade ticaret hacmini artırarak gelirleri maksimize etti.[133]

Ayrıca Sokullu, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin çok farklı ticaret koşullarına uyum sağlamaya çalışırken bu iki rotayı da birbirinden nispeten ayrı tutmaya özen göstermiştir. Onun gözetimi altında, Basra Körfezi'nden Osmanlı topraklarına girerek Mekke'ye giden hacıların Arap çölünü doğrudan geçmeleri açıkça yasaklanmıştı. Bunun yerine önce Şam'a gitmeleri ve ardından devlet tarafından işletilen yıllık kervana katılmaları gerekiyordu. Bunlarla mukaddes şehirlere gideceklerdi.[134] Bu şekilde Sokullu, belirli (ve yüksek oranda vergilendirilen) giriş ve çıkış noktalarına erişimi kısıtlayarak Kızıldeniz'in devlet denetimindeki özel bir ticaret bölgesi olarak bütünlüğünü korumayı başardı. Bu da devlet baharat kadırgalarının işletilmesi için ideal bir ortam sağladı. Bu sayede Osmanlı Devleti transit baharat ticaretinde etkin bir

[133] Casale, "Ottoman Administration of the Spice Trade", 185–90.
[134] MD 27 #271, 115; bu kısıtlamanın daha geniş bir tartışması için bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, 135–37.

rol üstlendi ve Portekiz Kraliyetinin kendi tekelcisi Carreira da Índia ile doğrudan rekabet etti.

Gerçekten de bu sistemin zarifliği, Carreira da Índia'yı anlamamız için önemli ipuçları sağlamaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısındaki işleyişi son zamanlarda araştırmacıların oldukça ilgisini çekmiştir. Araştırmalar, 1560 ve 1570'lerde Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nden geçen baharat hacmindeki ani artışa rağmen Ümit Burnu çevresinde Portekiz kontrolündeki rakip ticaret yolunun yine de daha önce düşünülenden daha rekabetçi olduğunu gösterdi.[135] Fakat bu bulgu, Afrika çevresindeki yolculuğun bir şekilde Hint Okyanusu'ndan Avrupa'ya gitmek için daha ucuz veya daha güvenli bir yol olduğunun kanıtı olarak yorumlanmamalıdır.Çünkü çağdaş Portekiz kaynakları, Osmanlı topraklarından geçen daha kısa yolların bu açıdan her zaman daha üstün olduğu konusunda neredeyse hemfikirdir. Bunun yerine, daha maliyetli olan Portekiz rotası az da olsa kullanılmaya devam etmiştir; değişime ayak uydurması yalnızca, Osmanlı kontrolündeki kara yollarındaki vergi oranlarının, Afrika çevresindeki daha uzun yolculuğun yine de ekonomik kalmasına neden olacak kadar yüksek olmasıyla açıklanabilir.[136]

Ama daha da önemlisi, bu vergilendirme yalnızca *özel* tüccarlar tarafından Kızıldeniz ve Basra Körfezi yoluyla taşınan baharatlara uygulanıyordu. Bunların aksine, Osmanlı baharat kadırgalarının devlete ait kargoları Moha'dan İskenderiye'ye vergiden tamamen muaf olarak taşınıyordu. Bu durum, tran-

[135] Örneğin, kısmen C. H. H. Wake'in araştırmasına dayanan "Trading World"deki Subrahmanyam'ın argümanlarına bakın: "The Changing Pattern of Europe's Pepper and Spice Imports ca. 1400–1700", *Journal of European Economic and Social History*, 8/2 (1979): 362–63.

[136] Kesin rakamlar olmamakla birlikte, Kızıldeniz güzergâhındaki toplam vergi ve harçlar yüzde 50'yi aşmış olmalı ve hatta yüzde 100'e kadar çıkmış olabilir. Casale, "Osmanlı İdaresi Baharat Ticareti" 188. Basra'dan Halep'e giden Basra Körfezi yolu boyunca (Hürmüz'deki önemli Portekiz vergileri hariç), baharatlar üzerindeki toplam vergiler 1575'ten önce yüzde 42'nin ve 1575'ten sonra yüzde 38'in biraz üzerindeydi. Bkz. Potach, "Commercial Relations", 151.

sit baharat ticaretindeki çeşitli rakipler arasında Osmanlı Devleti'ni *bir tüccar olarak* rakipsiz bir konuma getirdi. Portekiz Krallığı da dâhil olmak üzere, hem Kızıldeniz'den geçen daha kısa ve daha ucuz rotayı kullanma hem de yol boyunca herhangi bir noktada vergi ödemekten kaçınma özelliğine tek başına sahipti. Eldeki kanıtlardan anlayabileceğimiz kadarıyla, imparatorluğun bu rekabet avantajını etkin olarak ilk defa kullanmaya başlaması, Sokullu Mehmed döneminde oldu. Moha ile Süveyş arasında düzenli olarak geçiş yapan devlete ait baharat gemilerinin konvoyları, bu çabanın en belirgin tezahürü olsa da bunların etkisi, Kızıldeniz'in sınırlarının çok ötesine, Hint Okyanusu'nun en uzak noktalarına kadar uzanıyordu.

Osmanlı Dış Politikasının Lokomotifi: Baharat Ticareti

Sokullu Mehmed'in Doğu sahnesinde başlıca siyasi girişimlerinin neredeyse tamamı, farklı derecelerde baharat ticaretiyle bağlantılıydı. Fakat bu bağlantı en çok, Açe ile yürütülen ilişkilerde belirgindir. Açe'nin Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerinde her zaman bir para kazanma girişimi havası vardı. 1562'de İstanbul'a gelen ilk Açe elçileri bile, padişaha sunumlarında kullandıkları büyük İslam birliği retoriğine rağmen talep ettikleri askerî yardımı ödemeye niyetliydiler.[137] Lütfi bu elçilikle Açe'ye geri gönderildiğinde görevi sadece diplomatik değil, aynı zamanda ekonomikti. Lütfi'nin kendi raporuna göre, Açe'den ayrılmadan önce şunları tedarik etmişti: "'Rüzgârların Altındaki Topraklar'dan 16 kental biber, ipek, tarçın, karanfil, kafur, hisalbend ve diğer ürünleri alıp Samadi olarak bilinen büyük ve ünlü bir gemiye yükledi."[138]

[137] Roma'dan Nicolo Pietro Cochino'nun mektubuna bkz. 29 Ekim 1563, *Gavetas*, 20, 14–17.

[138] *"Şamadī demekle ma'rūf meşhūr ve 'aẓīm ve büyük gemi bu diyārdan on altı ḳanṭar fülfül ve ibrişim ve dārçīn ve ḳaranfīl ve ḥişālben ve sāyir Taḥta'r-rīh metā'larından yüklenüp."* Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 74.

Daha sonra, İstanbul'a dönüşünde padişahın huzuruna çıktığında Lütfi, Açe'de "hesaplanamayacak kadar çok mücevher, altın ve gümüş zenginliği olduğu fakat bunların uzun süredir sefil kâfirlerin kısmetine düştüğü" konusunda ısrar etti. "Yüce Allah dilerse, bir gün (bu zenginliklerden) haklı bir pay, Hazretlerinin sadık ordusunun savaşçılarına ait olacak."[139] Buna göre Sokullu Mehmed, 1567'de Sumatra seferinin hazırlıklarına başladığında seferin komutanı olan Kurdoğlu Hızır'a verdiği emirde, "nakliye gemilerinizi o yörelerde bulunan baharatlarla doldurup geri gönderin" talimatı da yer alıyordu.[140] Aslen Açe'ye yönelik 15 kadırga hiçbir zaman varış yerlerine ulaşamasa da bu nakliye gemileri, bir miktar biber ve diğer baharatlar karşılığında bir topçu, cephane, topçu subayları ve 500 Türk paralı askerini değiş tokuş ederek yolculuğu yaptı.[141]

Nihayetinde, uzun vadede Açe ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri tanımlayacak olan, herhangi bir yüksek fikirli siyasi veya askerî işbirliğinden ziyade bu tür bir ticari işlemdi. İki güç arasındaki resmî diplomatik yazışmalar yalnızca yaklaşık 10 yıl boyunca oldukça düzenli bir şekilde devam etti ve nihayet 1575'ten sonra azaldı. Diğer taraftan, ticari ilişkiler çok daha uzun ömürlü oldu. Öyle ki Osmanlı hazinesi için mal alım satımı yapan bir imparatorluk ajanı, en azından yüzyılın sonuna kadar Açe'de kalıcı bir demirbaş olarak kalmış gibi görünüyor. 1590'lardan kalma Hollanda raporları, 1602 gibi geç bir tarihte Fransız ziyaretçilerin yaptığı gibi böyle bir ajanın varlığından bahsediyor.[142] Gözlemleri,

[139] "*Nice cevāhir ve altun ve gümüş ve ma'ādenleri bi-ḥesāb bulunur. Bunca zamāndan berü küff ār-ı ḫāḳsārlara naṣīb olunur. İnşā'allahu'l-ḳadīr anlar Pādişāh-ı 'ālem-penāh ḥażretlerinüñ 'asākir-i mücāhidīn ve ġuzzāt-ı muvāḥḥidīn ḳullarına naṣīb ve ḳısmet olacaḳdur.*" Casale, "His Majesty's Servant Lutfi", 76.

[140] "*ve barçalar, ol cevānibde bahār vardur anı taḥmīl idüp getüreler.*" MD 7 #234, 87.

[141] *DA*, dec. VIII, 3. kitap, 6. bölüm. Benzer şekilde, bkz. Cristóvão da Costa'nın Malakka'dan mektubu 6 Aralık 1568, içinde, *Documenta Indica* 7: 530.

[142] Lombard, *Sultanat d'Atjeh*, 118; ayrıca bkz. İnalcık, *Economic and Social*

1599'da Yemen'den alınan bir Osmanlı eyalet bütçesinin ayrıntılarıyla da doğrulanıyor. Bu, 'alış ve satış' kaydı altında, "İmparatorun mülkü uğruna büyük çaba sarf ederek Hindistan yönüne seyahat edip Moha limanına geri dönen, "deniz kaptanının (*nāhudā*) muhtelif masrafları" için 23.880 *para*lık bir sayı içerir.[143] Bu yüzbaşı, 17. yüzyılın başlarında Açe'ye gelen Hollandalı bir ziyaretçiye göre "ticaretin ön hazırlıklarının bir parçası olarak Açe Sultanı'na ülkesinden askerî yardım teklif eden" 'Mekkeli Nachoda' ile kuvvetle muhtemel aynı kişidir.[144]

1580'lerin ortalarında Malakka Piskoposu tarafından yazılan bir metin, bu ticaretin ayrıntıları hakkında bize daha fazla fikir veriyor. Piskoposun anlattığına göre her yıl 'Mekke'den dört beş gemi Açe'yi ziyaret ediyordu. Bu gemiler; altın ve gümüş para, köle, gül suyu, cam eşya, ipek brokarlar ve yünlü kumaşlar gibi çeşitli Osmanlı ürünleri ve en önemlisi, büyük miktarlarda değerli askerî malzemeler getiriyordu:

> Yukarıda adı geçen (Açe) hükümdarının yüzden fazla büyük tunç topu ve çok daha fazla demiri vardır ve iki yüzden fazla orta boy topu, dört yüzden fazla küçük kalibreli parçası ve çok sayıda tüfekli askeri vardır. Çünkü bunlar her yıl Mekke'den gemilerle gelirler, yukarıda daha önce anlatmış olduğum gibi ayrıca çok kaliteli barut ve bol miktarda çeşitli top mermisi vardır.[145]

History, 347.

[143] "*bahā-yi ḫilāṭhā berāy-i naḫūda ki 'an cānib-i Hind āmedend ve ilā bender-i Muḫa ezān sebeb ki 'an māl-ı pādişāhī sa'y-i belīġ kerdend.*" Halil Sahillioğlu, "Yemen'in 1599–1600 Yılı Bütçesi", içinde, *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan* (Ankara, 1985), 318.

[144] Anthony Reid, "Islamization and Christianization", 156.

[145] "*E terá o dito rei mais de cem peças grossas de artelharia de metal e assi tem mais algumas grossas de ferro, e de artelharia mea terã duzentas pessas, e de meuda terã perto de quatrocentas, e tem grande número de espingardas, porque todos os anos lhe vem de Mequa como acima fi ca dito e tem muita pólvera feita, e boa, e grande soma de pelouros de toda a sorte.*" João Ribeiro Gaio, *Roteiro das cousas do Achem: um olhar português sobre o norte de Sumatra em finais do século XVI*, ed. Jorge Manuel dos Santos and Pierre-Yves Manguin (Lisbon, 1997), 97.

Bu pasaj, Açe ile Osmanlı pazarı arasındaki ticaretin önemli ve çoğu zaman gözden kaçan bir yönünü vurgulamaktadır. Yani Osmanlı tüccarları tarafından yüklenen baharat ve diğer Güneydoğu Asya ürünlerinin bedeli büyük ölçüde silah ve mühimmatla ödeniyordu. Aslında, Osmanlılar bu nedenle salt ticari mallardan hatta nakit paradan çok daha elverişli bir mübadele aracı olan teknoloji ihracatçılarıydı. Ne de olsa top, üretildiği hammaddelerden kat kat daha fazla bir katma değere ve denizaşırı ülkelerde neredeyse sınırsız bir talebe sahip, 16. yüzyılın teknolojik olarak gelişmiş ve yoğun emek isteyen mükemmel bir ürünüydü. İhracatı, Osmanlıların değerli metallerin kendi iç pazarlarından Hint Okyanusu'na akışını kontrol etmelerine olanak tanırken aynı zamanda arzu edilen siyasi sonuçlar da sağladı. Dolayısıyla Açe ile ticaret sadece kârlı bir girişim değil, aynı zamanda Osmanlı'nın en yakın ticaret ortaklarından birini askerî olarak güçlendirmenin de bir yoluydu.

Osmanlıların Açe ile ortaklığı bir istisna mıydı yoksa Hint Okyanusu boyunca kurulan daha geniş bir ticari bağ modelinin göstergesi miydi? Bu, cevaplaması zor bir soru; çünkü Açe örneğinde bile, Lütfi'nin raporundaki ve diğer diplomatik yazışma örneklerinde buna ucundan dokunan referansların ötesinde ticari ilişkilere dair neredeyse hiçbir belgemiz yok. Özellikle ticaret mekanizmaları, emperyal faktörlerin imparatorluk sınırlarının dışında sürdürülmesine veya anlaşmaların nasıl finanse edildiğine ilişkin teknik ayrıntılarla ilgili belgeler henüz ortaya çıkarılmadı ve büyük olasılıkla hiçbir zaman bulunmayacak.

Yine de bazı ipuçları, Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı Devleti destekli ticari faaliyetlerin genel olarak kabul edildiğinden önemli ölçüde daha yaygın olduğunu gösteriyor. Örneğin Basra valisinin en azından 1540'lardan beri Hürmüz'de ara sıra bir imparatorluk temsilcisi bulundurduğuna ve bu uygulamanın Sokullu Mehmed döneminde devam ettiğine (veya

yeniden canlandırıldığına) şüphe yoktur.[146] Ayrıca, 1560'ların başlarında Portekiz'le yapılan barış görüşmeleri sırasında Osmanlılar, "Sind, Cambay, Dabul, Calicut ve arzu ettikleri diğer limanlarda" kendi ticari acentelerini kurma hakkını açıkça talep ettiler.[147] Portekizliler bu talepleri kabul etmese de Sokullu'nun Açe'de yaptığı gibi Portekiz'in onayı olmadan da bu limanlarda ticari tesisler kurmuş olması mümkün müdür? Bunu kesin olarak bilemeyebiliriz ancak en olası cevap evet gibi görünüyor.

Osmanlı Dinî Propagandası ve Dünya Halifesi

Sokullu Mehmed, bağımsız tüccarları Osmanlı İmparatorluğu'na yalnızca gayriresmî bir ilişki ağıyla bağlayan yerlerde bile, bu tüccarların Osmanlı padişahına giderek daha çok bağlanmasını sağlamak için adımlar atmaya devam etti. Bu, hilafet kavramına dayalı yeni bir ideolojik ve dinî altyapının oluşturulmasıyla sağlandı. Halifelik, 1530'ların sonlarından beri Osmanlı İmparatorluğu'nun en yüksek dinî otoritesiydi ve Sokullu'nun çağdaşı olan Ebussuud'un çabalarıyla kullanımı kolaylaşan bir görevdi. Halife unvanı İslam'ın kendisi kadar eski olmasına ve Sokullu'nun zamanından önce Osmanlı padişahları tarafından kesinlikle kullanılmasına rağmen Ebussuud, imparatorluğun Habsburglar ve Safevilerle devam eden mücadelelerinin ortasında meşruiyetini güçlendirmenin bir yolu olarak hilafetin kullanımını sistemleştiren ilk Osmanlı hukuk âlimiydi. Bunu, açıkça ifade edilmiş bir halife otoritesi doktrini ve padişah kanunları için şeriatta meşru bir temel oluşturarak yaptı.[148]

[146] MD 7 #370, 144.

[147] Couto (Sekseninci yılın Cruz baskısı), 201; Sultan Süleyman'ın Portekiz2e gönderdiği mektubun İngilizce tercümesi için bkz. Özbaran, "Turks in the Persian Gulf", 82–84.

[148] Imber, "Suleyman as Caliph", 179–84; daha genel olarak bkz. Imber'in çalışması:

Bu halifelik doktrininin etkisi zamanla imparatorluk sınırlarının çok ötesinde hissedildi. Hint Okyanusu'nda, Güneydoğu Asya'nın İslam devletlerinde şeriatın yaygın olarak ilk uygulanmasının yanı sıra, bilinçli olarak İslam'a geçişlerde gözle görülür bir artış ve siyasi bir kavram olarak cihadın bölgede hızla yayılmasıyla aynı zamana denk geldi.[149] Elbette, bir dereceye kadar, bu tür eğilimler Portekizlilerin yaygın ve düşmanca varlığına verilen normal yerli tepkinin bir parçası olduğu kadar Mekke'ye giden hac yolları boyunca artan trafiğin doğal büyümesinin bir sonucu olarak da değerlendirilmelidir.[150] Fakat Hint Okyanusu'ndaki dinî söylemin yükselen siyasi niteliğinin, giderek daha görünür hâle gelen bir dizi gezici Müslüman din adamının misyonerlik faaliyetleriyle beslendiği de açıktır. Bunların çoğu ya Osmanlıydı ya da Osmanlı dinî kurumlarında eğitim almıştı. Çağdaş Portekizli ve İspanyol gözlemciler, İslam'ın artan uluslararası gücünden sorumlu tuttukları bu 'sahte peygamberlerin' nüfuzuna sürekli olarak acımasıza saldırdılar. Bunlar arasında sadece Açe'de Ebü'l-hayr adında Mekkeli bir din adamı, Şeyh Muhammed olarak bilinen Yemenli ve Muhammed Ezheri adında Mısırlı bir Şafii âlimi de vardı.[151]

Bu tür din adamlarının faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir yerinde merkezî bir otorite tarafından mı organize ediliyordu yoksa tamamen kendi inisiyatifleriyle mi hareket ediyorlardı? Burada, 1576 yılına ait mühimme

Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition (Palo Alto, 1997), 74.

[149] Bkz. Reid, "Islamization and Christianization", 155–76; Pearson, Pilgrimage to Mecca, 62–74. Zeinu'd-din tarafından yazılan ve Portekizli kâfirlere karşı denizde cihadı yücelten 16. yüzyılın sonlarına ait *Tohfut ul-Mujahidin* adlı metin, bu ortamda yazılmış bir Müslüman ideolojik inceleme örneğidir.

[150] Bu sürece ilişkin yakın tarihli bir antropolojik çalışma için bkz. Engseng Ho, *The Graves of Tarim: Genealogy and Mobility across the Indian Ocean* (Berkeley, 2006).

[151] Reid, "Islamization and Christianization", 162; ayrıca Alves, *Domínio do norte*, 223.

defterlerinde aşağıdaki dikkate değer atıf dışında, kaynaklar yine sinir bozucu derecede belirsizdir:

> Mısır genel valisine bir ferman: "Geçmiş zamanlarda, Cuma hutbesi için Hindistan'ın Calcut limanında bulunan yirmi yedi şehrin camilerine (yılda) yüz altın gönderiliyordu. Fakat son yıllarda sadece elli altının gönderildiği hatta bazen bu miktarın bile gönderilmediği bildirildi. Bu işe gayret edin ve emirlerimin gereklerini yerine getirmek üzere, yukarıda belirtilen vaazlar için Cidde limanından her yıl kesintisiz ve sürekli olarak yüz florin gönderilmesini sağlayın. Daha önceki yıllardan yapılmamış ödemeler de Cidde gelirlerinden eksiksiz olarak ödenmelidir."[152]

Bu müstesna belge, Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı hanedan iddialarını destekleyen bürokratik altyapıya kısa ama paha biçilmez bir bakış sunuyor. Açıkça görüldüğü gibi Calicut'da vaizler sadece Osmanlı padişahı adına Cuma hutbesi okumakla kalmıyor, aynı zamanda bunun için Osmanlı hazinesinden düzenli olarak altın sevkiyatıyla para alıyorlardı. Ne yazık ki bu uygulamanın ne kadar yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir. Mühimme defterlerindeki başka hiçbir referans buna benzer işlemleri işaret etmez ve bu belge bile varlığını yalnızca Calicut için tahsis edilen fonların yasadışı olarak yağmalanmasına borçludur. Yine de metinde 'yirmi yedi cami'ye yapılan atıf, Lütfi'nin raporundaki (10 yıldan fazla bir süre öncesine ait) bir rakama bariz bir şekilde benzediği için düşündürücüdür. Lütfi bu metinde Calicut'u, Müslümanların "yirmi dört cami inşa ettiği ve en yüce ve mübarek Sultanın asil namına hutbe okuduğu" bir şehir olarak tarif etmektedir. Bundan dolayı, Sokullu'nun 1560'ların ortalarında Lütfi'nin özel bir tavsiyesi-

[152] "Mışır Beglerbegisine ḥükm ki Vilāyet-i Hind'e tābiʿ Bender-i Ḳālīḳūt'da yigirmi yedi şehirde vāḳiʿ cevāmiʿde olan ḫutbeye ḳadīmden yüz altun irsāl olunduḳdan soñra Cidde'den elli altun gönderilüp gelüp baʿżı yıllarda ol daḫī irsāl olunmaduġı iʿlām olunmaġın . . bu ḫuṣūṣa muḳayyed olup emrüm mūcebince her seneye müstemirr[an] yüz fi lūrī Bender-i Cidde'den ẕikr olunan ḫutebāya bi-ḳuṣūr irsāl itdürüp şimdiye degin ḳalmış vaẓifeleri daḫī var ise bi't-tamām Cidde maḥṣūlātından gönderesin." MD 28 #331, 139.

ne dayanarak Calicut'un vaizlerini finanse etmeye başladığını tahmin edebiliriz. Ayrıca Lütfi aynı raporda, Maldivler'deki 'tüm adalar'da bulunanlara ilaveten, kesinliği şüpheli olsa da, Seylan'daki 'on dört cami'den de bahsettiği için, büyük olasılıkla bu işlem, farklı coğrafyalardaki 'Osmanlı' camilerine yönelik kapsamlı bir emperyal mali destek sisteminin yalnızca küçük bir bölümünü temsil ediyor.

Sonuç: Sokullu Mehmed Paşa'nın 'Ilımlı Dünya İmparatorluğu'

1560'lar ve 1570'lerdeki Portekizli yazarların metinleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıyılarında artan gücüne dair korkunç hatta kıyameti andıran uyarılarla doludur. Bu uyarılar daha sonraki tarihçilere, çoğunlukla, bölgedeki Osmanlı askerî başarılarının gerçek kapsamı ile büyük ölçüde orantısız göründü ve bazılarına Portekizlilerin bir Osmanlı tehdidi hakkında bir tür toplu paranoyadan mustarip olabileceğini düşündürdü: gerçekte var olmayan bir tehdit.[153] Bununla birlikte, çağdaş Portekizli gözlemcilerin yargılarını düpedüz reddetmek yerine, bu Osmanlı tehdidinin gerçek doğasını anlayamayanların modern araştırmacılar olup olmadığını sormak mantıklı görünüyor. Zira Sokullu Mehmed'in en gösterişli girişimleri başarısızlıkla sonuçlansa bile (ya imparatorluğun teknolojik ve maddi kaynakları onun emellerini karşılayamadığı ya da planları siyasi rekabetler ve öngörülemeyen felaketler nedeniyle engellendiği için) bu girişimler, Hint Okyanusu'nda 'ılımlı bir imparatorluk' olarak adlandırabileceğimiz şeyi yaratmaya yönelik çok daha büyük bir girişimin yalnızca küçük bir parçasıydı (Harita 4).

[153] Örneğin bkz. Subrahmanyam'ın "Ticaret Dünyası" ve "Uyum Meselesi"ndeki argümanları; ayrıca bkz. Alves, *Domínio do norte*, 166–68.

Harita 4: Sokullu Mehmed Paşa'nın Ilımlı İmparatorluğu, 1565-1579

Kuşkusuz, bugün 'ılımlı imparatorluk' terimi, kökleri çağdaş küresel siyasetin kaygılarına dayanan çok kesin çağrışımlara sahiptir.[154] Fakat ılımlı güç kavramı, emperyal gücün analizini zorlayıcı güç ve koloniler edinmeye yönelik geleneksel odağın ötesine genişletmenin bir yolu olarak yakın dönem imparatorlukları araştıranlar için yararlı olduysa aynı şekilde bu kavram, 16. yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu için de işe yarar görünmektedir. Başka bir deyişle, Sokullu Mehmed yönetimindeki Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı emperyal egemenliği, bölgesel genişlemeye değil; ticaret, iletişim ve dinî ideoloji altyapısına dayandığı için ılımlı bir imparatorluktu.

Modern tarihçiler şimdiye kadar bu ılımlı gücün önemini – hatta varlığını– fark edememişlerse suçun en azından bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nu diğer her şeyi bir kenara bırakarak toprak edinme ve tarımsal gelirlerle meşgul bir devlet olarak

[154] Bu terim, siyaset bilimci Joseph Nye tarafından bulunmuştur, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (New York, 1990). Bu, 20. yüzyılın sonlarında Amerikan gücünün analizine adanmış bir çalışmadır.

tanımlayan köklü akademik geleneğe aittir. Fakat bu gelenek, dönemin Portekizlileri tarafından hiçbir şekilde paylaşılmaz. Portekizliler, Sokullu'nun piyasa güçlerine ilişkin sofistike anlayışının, bir diplomat olarak müthiş becerilerinin ve dinî ideolojiyi devlet gücünün bir aracı olarak kullanma konusundaki tehlikeli yeteneğinin fazlasıyla farkındaydılar. Örneğin 1560'ların ortalarından Portekizli bir gözlemci, Sokullu'nun ılımlı imparatorluğunun basitliği, ekonomisi ve katı gerçekliği hakkında aşağıdaki mükemmel özeti sunmuştur:

> Osmanlı'nın asıl amacı sadece baharat ticaretini kontrol etmek değil, uzun vadede Hindistan'ın bütün devletlerinin efendisi olmaktır. . . . onları kalelerimize karşı ayaklanmaya teşvik edip . . . ve bu arada yasakladığımız her iki boğazdan (Kızıldeniz ve Basra Körfezi) baharat ticaretinin tamamı onlara bırakılacak. Böylece Büyük Türk, bir donanma masrafı, kaleleri koruma ihtiyacı veya tebaanın (itaatsizlik) riski olmadan her şeyin efendisi olacak. Osmanlı'nın tüm komşuları, ticareti kontrol ederek onların tarafını tutacak, öyle ki kendi kaynaklarına yatırım yapmasalar bile müttefikleri tek başına bizi dışarı atmaya ve onları Hindistan'ın efendileri yapmaya yetecek.[155]

Bu ölçütlere göre değerlendirildiğinde Sokullu Mehmed'in imparatorluk stratejisi, sadrazam olarak görev yaptığı sürenin Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı etkisinin doruk noktasını belirlediği ölçüde, tartışmasız bir şekilde başarılıydı. Devletin öncü bir rol üstlenmesiyle ticaret gelişti. Osmanlı elçileri, ticari temsilciler ve Asya kıyılarında faaliyet gösteren gizli ajanlarla iletişim hatları hiç bu kadar güçlü olmamıştı. En önemlisi,

[155] "O intento dos Turcos não he sò este das drogas; mais adiante passa que he pretenderem faserem-se senhores de todos os estados da India . . . e incita-los a se levantarem contra todas as fortalezas... e então lhe fi caria a elles a negoceação de todas as drogas pera ambos os estreitos que lhe nós temos defesos. E assi fi caria o Turco senhor de tudo sem despezas de armadas, sem gastos de fortalezas... de maniera que ainda que os turcos não mettessem mais cabedal elles sos bastariam pera nos deitarem fora e se fazerem senhores da India." Couto (Sekizinci on yıldaki Cruz baskısı), 209-11.

Osmanlı hanedanının dünyanın her yerinden Müslümanların halifesi olarak otoritesi, Afrika Boynuzu'ndan Endonezya'ya kadar camilerde okunan Cuma vaazlarında resmî ifadeyi kabul ederek daha önce veya daha sonra hiç görülmemiş bir ölçekte tanındı.

Son olarak, Sokullu'nun emperyal projesinin gerçekten küresel bir mesele olduğu ve dikkati genellikle Hint Okyanusu'na odaklanmasına rağmen hiçbir şekilde bununla sınırlı olmadığı vurgulanmalıdır. Sadrazamlığı döneminde Osmanlı askerî harekâtları Fas'tan Sumatra'ya, Madagaskar'dan Astrahan'a kadar uzanıyordu. Diplomatik ilişkiler İngiltere ve Moskova'dan Seylan ve Semerkant'a kadar uzanıyordu. Gerçekten de Sokullu'nun faaliyetlerinin küresel boyutu, Portekiz ve İspanya'daki rakiplerinin etkileyici standartlarına göre bile olumlu olarak değerlendirilebilir. Bu güçler, her zaman Osmanlı hırslarının ufkunun ötesindeki bir alan olan Yeni Dünya'da faaliyet gösterse de Sokullu, Maveraünnehir ve Orta Afrika gibi herhangi bir çağdaş Avrupalı gücün eşit derecede ulaşamayacağı yerlerde bağlantılar geliştirdi. Dolayısıyla Sokullu Mehmed ve onun ılımlı imparatorluğu, 16. yüzyıldaki küresel genişleme tarihinde ana kahramanlardı. Fakat yaratılmasına yardım ettiği birbirine yeni bağlanmış bu dünya, imparatorluğu bir dizi yeni ve tehlikeli zorlukla karşı karşıya bırakmak üzereydi.

Altinci Bölüm
Bir Adam, Bir Plan, Bir Kanal: Mir Ali Bey'in Svahili Sahili Seferleri, 1579-1589

1579 yılında, afet niteliğinde ve neredeyse eşzamanlı küresel siyasi çalkantılar dizisi, Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı ılımlı imparatorluğunun temellerini sarstı. Beklenmedik bir şekilde, ilk darbe Habeşistan yaylalarından geldi. Addi Qarro savaşında Etiyopya imparatorunun orduları Osmanlı kuvvetlerini ani ve ezici bir yenilgiye uğrattı, valilerini öldürdü, Debarva'daki dağ tabyasını ele geçirdi ve 20 yılı aşkın bir süredir ilk kez Osmanlıların Kızıldeniz üzerindeki kontrolünü tehdit etti.[1] Bu arada, uzak Açe'de yaşlanan Sultan Alaaddin Riayet Şah, Sumatra'da Osmanlıları Güneydoğu Asya'daki en güvenilir müttefiklerinden mahrum bırakan uzun bir siyasi ve sosyal kargaşa dönemini başlatarak vefat etti.[2] Ardından en travmatik gelişme, Ekim 1579'da Osmanlı'nın denizaşırı yayılmasının baş mimarı Sokullu Mehmed Paşa, İstanbul'daki kendi sarayında dilekçeleri kabul ederken bir suikastçı tarafından bıçaklanarak öldürmesi oldu.[3]

Olayların dramatik şekilde kesişmesinin ciddiyeti, Kuzey Afrika'daki gelişmelerle daha da arttı. Önceki yıl, Portekiz kralı Dom Sebastião'nun pervasız haçlı maceracılığı, Portekiz'in yönetici hanedanının ölüm çanlarını çalmıştı. 4 Ağustos 1578'de Vadisseyl Muharebesi'nde Portekiz soylularının genç hükümdarının katledilmesi, Portekiz'i varissiz

Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 61.
Alaaddin Ri'ayat Şah'ın vefatını takip eden on yıl içinde Açe tahtına altı farklı sultan geçecekti. Alves, *Domínio do norte*, 176.
Veinstein, "Sokollu Mehmed", 711.

ve siyasi kargaşa içinde bırakmıştı. Osmanlılar tarafından Fas'a atanan vekil hükümdar Abdülmelik de çatışmada öldürüldü ve yerine İstanbul'a düşman ve krallığı için kalıcı bağımsızlık kurmaya hevesli bir lider olan kardeşi ve rakibi Ahmed el-Mansur geçti.[4] Daha da kötüsü, İspanya Kralı II. Philip, anne tarafından Portekiz kraliyet soyuna bağlı olduğu için, Portekiz'in Habsburg İspanyası tarafından ilhak edilme ihtimali Lizbon'un üzerinde bir şahin gibi belirdi. 1580'de, bu tarihî iktidar devri tamamlandığında, Osmanlıların Akdeniz'deki en tehlikeli düşmanı Portekiz, Hindistan'nın kontrolünü ele geçirdi. Artık Portekiz, imparatorluğu hem doğudan hem de batıdan tehdit etmeye hazırdı.[5]

Tüm bu önsezili gelişmelerin ortasında, genç İmparator Akbar'ın ilk kez Osmanlı hanedanına açıkça meydan okumaya hazırlandığı Babür Hindistanı'nda daha da uğursuz bir tehdit ortaya çıkmaya başladı. Bu tehdidin işaretleri, 1573 gibi erken bir tarihte, Ekber'in -o zamana kadar kesinlikle Osmanlı nüfuz alanı içinde olan- Surat'ı fethinin ona Hint Okyanusu'ndaki ilk büyük çıkışının kontrolünü verdiği zaman gelmişti. 1576'da Ekber, hac organizasyonu ve finansmanına etkin bir şekilde dâhil olmak için bu limanı şu amaçlarla kullanmaya başladı: hacdan sorumlu daimî bir memur atamak, Hindistan'dan seyahat etmek isteyen hacıların seyahat masraflarını karşılamak için ödenek ayırmak ve her yıl özellikle bu amaç için Surat'tan Cidde'ye gidecek özel bir kraliyet gemisi ayarlamak. Ekber, bu gemi vasıtasıyla Mekke ve Medine fakirlerine muazzam miktarlarda altın ve gümüş para dağıttığı gibi mukaddes şehirlerin ileri gelenlerine ve din adamlarının ileri gelenlerine gösterişli dokumalar ve diğer lüks ürünler de dağıttı. Yalnızca ilk yılda, bunlar 600.000 gümüş rupi ve

16. yüzyılın sonlarında Osmanlı-Fas ilişkileri üzerine, bkz. El Moudden, "Sharifs and Padishahs", 58–156; ayrıca bkz. Richard Smith, *Ahmad al-Mansur: Islamic Visionary* (New York, 2005).

Bkz. Geoffrey Parker, *The Grand Strategy of Philip II* (New Haven, 1998), 167–69.

12.000 hilat gibi muazzam bir meblağ oluşturuyordu. Ertesi yıl, Mekke Şerifi'ne kişisel bir hediye olarak bu toplam miktara 100.000 rupi daha eklendi.[6] Ekber, bu kamu bağışına ek olarak, halası ve kendi karısı da dâhil olmak üzere kendi evinden önde gelen hanımları mukaddes şehirlere uzun bir hac yolculuğuna gönderdi. Bu hanımlar 1576'da ilk gemi konvoyuyla geldiler ve burada birkaç yıl kaldılar, sonunda dört kez hacı oldular ve her mevsimde Ekber'in adına geniş çapta sadaka dağıttılar.[7]

Görünüşte dindar olan bu faaliyetlerin hiçbiri Osmanlıları kendi başına tehdit etmiyordu. Farklı koşullar altında, böyle bir cömertlik bir dostluk işareti olarak veya en azından Ekber gibi bir hükümdarın dinî yükümlülüklerinin normal ve zararsız bir bileşeni olarak yorumlanabilir. Fakat Ekber, babası Hümayun'un aksine hiçbir zaman İstanbul'a karşı özel bir dostluk göstermemişti. Aksine, Osmanlı etkisini sınırlama arzusu, büyük ölçüde krallığın Rumi karşıtı hizbinin lideri olan İtimad Han'ın göz yummasıyla elde edilen Gucerat'ın ilk fethi için önemli bir teşvik olmuştu. 1568'de İtimad Han, Ahmedabad'ın başkentine yerleştikten ve Gucerat'ın yeni padişahı ilan edilmenin eşiğine geldikten sonra, Rumi savaş ağası Cengiz Han'ın öldürülmesini ayarlamıştı. Bu suikastı takip eden kargaşa ortamında İtimad Han, Rumileri uzakta tutmanın ve kendi gücünü elinde tutmanın tek yolu olarak Babürlere yönelmişti.[8]

Bu koşullar altında Osmanlılar, genç Babür imparatorunun 1573'te Surat'ı fethinden sonra birdenbire haca ilgi duymasında bir siyasi fırsatçılık esintisi sezmekte haklı hissedebilirdi. 1579'da o yılın Eylül ayında Ekber ünlü 'yanılmazlık fermanını' ilan ettiğinde şüpheleri doğrulandı. Bu, Osmanlı hanedanının mukaddes şehirlerin halifesi ve koruyucusu ola-

Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 114–16.
Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 18–21.
8 Bu olaylara genel bir bakış için bkz. Guillot ve Kalus, "Inscriptions Islamiques", 85–87.

rak üstün statü iddialarına karşı ilk açık meydan okumasıydı. Bu tebliği takip eden aylarda Ekber'in saray mensupları, onun teşviki üzerine, *din-i ilahî* olarak bilinen İslam'ın giderek artan bir şekilde bağdaştırıcı, mesihçi ve Ekber merkezli bir yorumunu denemeye başladılar.[9] Sırtını kendi yarattığı bu yeni teolojiye yaslayan Ekber, daha sonra kendisini açıkça 'İslam Padişahı', 'Adaletin İmamı' hatta 'Sezar' olarak adlandırmaya başladı. Bütün bu unvanlar Osmanlı hanedanıyla yakından ilişkiliydi.[10] Ekber, Özbek hükümdarı Abdullah Han'a yazdığı bir mektupta, bir gün Mekke ve Medine'deki cuma hutbelerinin -mukaddes şehirler üzerindeki Osmanlı himayesinin nihai sembolü- İstanbul'daki padişahlar adına değil de kendi adına okunmasını dilediğini bile ifade etmiştir.[11] Ekber'in bol miktardaki hayırsever katkıları ve hac yolunun idari kontrolünü ele geçirme girişimleriyle birleşen bu tür retorik övünmeler, İslam dünyasının önde gelen devleti olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alacak kapsamlı bir strateji şeklini almaya başladı.

İstanbul, bu kadar çalkantılı ve kafa karıştırıcı olayların ortasında ateşlenen, benzeri görülmemiş bir ideolojik yaygaraya nasıl yanıt vermeliydi? Geçici bir önlem olarak Osmanlıların ilk tepkisi, Mekke'de Ekber adına sadaka dağıtılmasını yasaklamak (yine de birkaç yıl daha gizlice devam etti) ve saray hanımlarının bir sonraki yelken sezonu ile Hindistan'a dönmelerini emretmek oldu.[12] Fakat perde arkasında, emperyal politikanın daha ciddi bir şekilde yeniden yönlendirilmesi gerektiği, ilgili tüm taraflar için açıktı. Osmanlı karar mercileri, özellikle de Hint Okyanusu'nda çıkarı olanlar, 1579 civarında iktidarlarına yönelik sayısız meydan okumanın

Akbar yönetiminde din hakkında bkz. John F. Richards, *The New Cambridge History of India: The Mughal Empire* (New York, 1993), 34–40.

[10] Subrahmanyam, "Matter of Alignment", 467.

[11] Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 190–92.

[12] Bkz. Naimur Rahman Farooqi, "Six Ottoman Documents on Mughal-Ottoman Relations during the Reign of Akbar", *Journal of Islamic Studies* 7/1 (1996): 32–48.

ışığında, Sokullu'nun ılımlı imparatorluk sisteminin savunulamaz hâle geldiğini fark ettiler. Bunun yerine, kesin bir seçim kendini gösteriyor gibiydi: ya bu ılımlı imparatorluğu Asya denizlerinde daha geleneksel bir doğrudan emperyal yönetim sistemine dönüştürülecek ya da bölgedeki Osmanlı etkisi yavaş yavaş aşınırken veya tamamen ortadan kalkarken hiçbir şey yapılmayacak.

Sokullu'dan Koca Sinan'a: Hint Okyanusu Hizbinin Yeniden Yapılandırılması

Hayatının son aylarında, uluslararası fırtına bulutları toplanırken Sokullu Mehmed, Osmanlı nüfuzunu korumak için öngörülü bir politikadan yana olan Osmanlı devlet adamları arasında birinci sırada yer aldı. Ne yazık ki yeni bir girişim için destek seferber etme çabaları, imparatorluğun İran'la sürmekte olan savaşı nedeniyle ciddi şekilde engellendi. Bu kendi isteği dışında 1578'de başlamış bir çatışmaydı. Şah Tahmasp'ın 1576'da ölümünün ardından İran'ı etkisi altına alan Safevi topraklarının işgali, Sokullu'nun rakipleri tarafından Osmanlı topraklarını hızlı, kolay ve nispeten az bir muhalefetle genişletmek için bir fırsat olarak sunuldu. Fakat sadrazam, seferin yakın gelecekte imparatorluğun tüm insan, para ve maddi kaynaklarını tüketmeye sebep olacak kanlı bir yıpratma savaşına dönüşeceğini doğru bir şekilde tahmin etmişti.[13]

Sokullu, çatışmanın hızlı bir şekilde sona ermesi konusunda o kadar karamsardı ki 1578'in sonunda Akdeniz'de kalıcı, kapsamlı bir ateşkes sağlamayı umarak İspanya Kralı II. Philip ile müzakereleri başlattı. Görünüşte bu, Osmanlıların mevcut her kaynağı Safevi cephesine odaklamasına

[13] Bu uzayan çatışmayla ilgili olaylar için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri* (İstanbul, 1962).

izin verecek bir önlem olarak tasarlanmıştı. Fakat Philip'in müzakerecisi Giovanni Margliani ile sonraki görüşmelerinde, Hint Okyanusu meselelerinin de sadrazamın stratejik düşüncesinin merkezî bir parçası olmaya devam ettiği kısa sürede anlaşıldı. 1579'da Sokullu Mehmed ile birkaç kez şahsen görüşen Margliani'ye göre, müzakere süreci boyunca kesin anlaşmazlık noktası şuydu: Sokullu, Portekiz'i ve denizaşırı mülklerini, Portekiz'in İspanya tarafından ilhakının neredeyse kaçınılmaz olduğu netleştikten sonra bile, herhangi bir antlaşmanın hükümlerine dâhil etmeyi kararlı bir şekilde reddediyordu. Açıklama yapması için baskı yapıldığında Sokullu, hiçbir koşulda Cebelitarık Boğazı'ndan bir filo göndermeyi veya başka bir şekilde Portekiz'i doğrudan tehdit etmeyi düşünmediğini vurguladı. Fakat paşa, Hint Okyanusu konusunda böyle bir garanti veremezdi. Kaygı verici şekilde şöyle beyan etti: "Orada ne olacağını yalnızca Allah bilir."[14] Aynı derecede hayra alamet olmayan bu üstü örtülü tehdit, Sokullu'nun görünüşe göre Yemen'de yeni bir filonun inşası için kereste tedarikini güvence altına almak amacıyla Doğu Afrika'daki yerli topluluklarla temas kurma sürecinde olduğuna dair Portekiz Hindistanı'ndan gelen haberlerle aynı zamana denk geldi.[15] Yorulmak bilmeyen sadrazam, kariyerinin son anlarında ve İran'da hararetli bir savaş sürerken bile, Hint Okyanusu'nda büyük bir yeni girişim için planlar yapmaya devam ediyor gibi görünüyor.

Bu çabalar, Sokullu'nun öldürülmesiyle mutlak bir durma noktasına geldi. Rahmetli vezirin heybetli yapısına yaklaşabilecek hazır bekleyen liderler olmadığı için imparatorluk,

[14] "*il detto signor Maometto Pascia rispuose et promisse che non mandrianno l'armata del Gran Signore a danni del detto re di Portogallo per il mare biancho ne per la parte del estreto de Gibilterra, ma per la parte del mare rosso, che Iddio sa quello sara.*" Chantal de la Veronne'da alıntılanmıştır, "Giovanni Margliani et la trève de 1580 entre l'Espagne et la Turquie", *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 3-4 (Aralık 1991): 72–73.

[15] 13 Kasım 1579'da Goa'dan Ruy Vicente'nin mektubuna bkz. *Documenta Indica*, 11: 704.

karşılıklı olarak şüphe duyan ve keskin bir şekilde bölünmüş bir grup rakibin eline kaldı ve sonu gelmeyen bir arkadan bıçaklama, karşılıklı suçlama ve skandal döngüsüne kilitlendi. Sokullu Mehmed'in ölümünü takip eden yıl içinde, üç farklı rakip kısa bir süre için sadrazamlık rütbesini elinde tuttu ve sonraki 10 yıl boyunca peş peşe birkaç kişi daha onları takip edecekti. Dahası bu yeni huzursuz siyasi ortama bir dizi başka sorun eşlik etti. Bu sorunlar, imparatorluktaki çok daha geniş ve derinleşen bir yapısal krizin belirtileriydi. 1580'ler boyunca yozlaşma, kaçak enflasyon, İran'a karşı savaşta ilerlemenin durması ve hem iç hem de dış bir dizi başka baskı, kronik hoşnutsuzluğu, giderek sıklaşan huzursuzluk olaylarını ve bazı durumlarda aleni isyanı kışkırttı.[16]

Bununla birlikte bunun gibi genel bir krizin sancıları içinde bile, Sokullu Mehmed'in destekçilerinden ve himayesindekilerden oluşan ve hatırı sayılır nüfuza sahip konumları elinde tutmayı başaran ve kısa süre sonra yeniden oluşturulmuş bir Hint Okyanusu hizbinin temelini oluşturacak olan çekirdek bir grubu belirlemek hâlâ mümkündü. Bu çeşitli karakter kadrosu arasında şunlar vardı: 1571'de Sokullu tarafından atanmasından bu yana imparatorluk filosunun Kaptanı Deryası Kılıç Ali Paşa; Sokullu yönetimindeki Mısır hazinesinin başı ve o eyaletin müstakbel valisi Hazinedar Sinan; 1580'ler boyunca Yemen valisi Hasan Paşa; Süveyş kaptanı ve gelecekteki Eritre valisi Hızır Bey; Moha'daki Osmanlı deniz filosunun komutanı olarak Sefer Reis'in değerli halefi korsan Mir Ali Bey. Sonraki 10 yıl boyunca, tüm bu kişiler, faaliyetlerini yakından koordine ederek, Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki politikasının yeniden şekillendirilmesinde kritik bir rol oynayacaklardı.

Fakat kısa vadede, bu grubun açık ara en etkili üyesi -ve

[16] Bu kriz dönemine genel bir bakış için bkz. Suraiya Faroqhi'nin "Crisis and Change 1590–1699", İnalcık ve Quataert, *Economic and Social History*, 2: 411–623.

Sokullu Mehmed'in imparatorluk projesinin bayraktarı– hiç şüphesiz Koca Sinan Paşa idi. Sinan Paşa, merhum sadrazamın yakın arkadaşıydı ve Osmanlı devlet idaresinde kendi başına yükselmişti. Koca Sinan, daha 1560'larda ve 1570ler'de, kısmen Sokullu'nun himayesinin kısmen de yönetici olarak kendi yetkinliğinin bir sonucu olarak Hint Okyanusu bölgesinde, iki genel valilik görevi, Mısır (1567-1568 ve 1571-1573) ve bir diğeri Yemen valisi (1569-1570) de dâhil olmak üzere, çok çeşitli önemli görevlerde bulunmuştu. 1560'ların sonlarında Yemen'in Mutahhar ve onun Zeydi isyancılarından yeniden alınmasına ve 1574'te Osmanlı'nın Tunus'u İspanya'dan geri almasına önderlik ederek yetenekli bir askerî lider olduğunu da kanıtlamıştı. Sinan ayrıca çok çeşitli ticari çıkarlar geliştirmiş ve bu süreçte muazzam bir kişisel servet biriktirmişti. Bu ticari faaliyetlerin ayrıntıları hakkında çok az şey bilinmektedir. Fakat kanıtlar, Koca Sinan'ın özel tüccarlarla, özellikle Hint Okyanusu'nda faaliyet gösterenlerle düzenli olarak ortaklıklar kurduğunu ve hatta Mısır valisi olarak görev yaptığı sırada Kızıldeniz'de kendi gemi filosunu kontrol etmiş olabileceğini gösteriyor.[17]

Koca Sinan'ın bir diğer önemli özelliği, mesleki deneyimi ve özel servetinin benzersiz birleşimini kendini tanıtma aracı olarak kullanma sanatında usta olmasıydı. Sokullu Mehmed'i örnek alan Koca Sinan, Hint Okyanusu tüccarlarının özel hamisi olarak ün kazanmak için büyük çaba sarf etti. Halep ve Şam'dan mukaddes şehirlere giden hac yollarının yanı sıra, Mısır'dan Yemen'e uzanan ticaret yolu boyunca depolar, dinlenme evleri ve diğer ticari tesislerin inşasına (hem kendi cebinden hem de devlet hazinesinden) büyük meblağlarda yatırım yaptı.[18] Örneğin Mısır'daki valiliğinin en dikkate değer miraslarından biri, Süveyş'teki tüccarlar için kafesli bir sahil şeridi ve tahta kaldırım

Hanna, *Making Big Money*, 107.

18 Bkz. Jean Sauvaget, "Les caravansérails syriens du hadjdj de Constantinople", *Ars Islamica* 4 (1937): 98–121; Hanna, *Making Big Money*, 34.

boyunca gölgeli oturma alanlarıyla dolu lüks bir kervansaraydı. Gezgin Filippo Pigafetta, burayı 'âdeta Süveyş'in süsü' olarak tanımlamıştı.[19] Sokullu'nun 1569'da Akdeniz'den Süveyş'e giden bir su yolunu kesmeye yönelik başarısız girişimiyle yakından ilgili olan Koca Sinan da Sokullu'nun kanallara olan düşkünlüğünü paylaşıyordu.[20] 10 yıldan fazla bir süre sonra, sadrazam olarak ilk döneminde yaptığı ilk büyük girişimlerden biri, Kızıldeniz'den çok uzak olmasına rağmen başka bir gösterişli kanal projesini desteklemek oldu. Bu proje, Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne kanal kazarak Karadeniz'den İstanbul'a alternatif deniz yolunu kesmeyi amaçlıyordu.[21]

Son olarak Koca Sinan, Osmanlı aydınlarının özellikle de coğrafyacıların, tarihçilerin ve Hint Okyanusu'yla ilgili konularda bir dereceye kadar uzmanlığa sahip diğer bilginlerin cömert bir koruyucusuydu. Bayındırlık işlerini desteklemek için yaptığı hayırseverlik örneğinde olduğu gibi bu himaye yalnızca geniş bir entelektüel meraktan değil, aynı zamanda bilimsel çalışmaların onun itibarını artırmak ve siyasi kariyerini ilerletmek için nasıl kullanılabileceğine dair keskin bir anlayıştan da kaynaklanıyor gibi görünüyor.[22] Örneğin Sokullu, Yemen'e yaptığı muzaffer seferin ardından, Kutbeddin Mekki'nin *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî* adlı eserinin ilk nüshasını sipariş etmişti. Bu eser, Osmanlıların Arap Yarımadası'ndaki yayılmasının tarihini anlatmaktadır ve anlatısında Sinan'ın kendi kahramanlıklarına çok büyük önem vermekteydi.[23] Şair Rumuzi'nin *Tarih-i Feth-i Yemen*

[19] Pigafetta, *Relazione*, 304.

[20] Pigafetta, *Relazione*, 299.

[21] Safvet Bey, "Ḳara Deñiz-İzmit Körfezi Ḳānāli", *Tārīḫ-i 'Osmānī Encümeni Mecmū'ası*, 13–8 (A.H.1328/a.d.1909), 948–56.

[22] Koca Sinan'ın siyasi güdümlü sanatsal himayesine ilişkin genel bir tartışma için bkz. Emine Fetvacı, "Viziers to Eunuchs", 140–202.

[23] Bu, metnin orijinal Arapça versiyonunun başlığıdır ve daha sonra *Aḫbār al-Yemānī fi 'l-Fetḥi'l-'Osmānī* (bu çalışma için birincil kaynak) başlığı altında Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Koca Sinan'ın Yemen seferine ilişkin bölümün İngilizce çevirisi için bkz. Clive Smith, *Lightning over Yemen: A History of the Ottoman Campaign of 1569–71* (London, 2002).

adlı eseri daha da büyük bir yağcılık örneğiydi. Bu eserin siparişini Sinan vermişti. Özellikle aynı 1568 seferi sırasında hem Zeydilere hem de Portekizlilere karşı kazandığı zaferlerin yüceltilmesine adanmış kafiyeli bir şiirdi.[24]

Kısacası Koca Sinan, Sokullu Mehmed'in tıpatıp aynısı değil, kendi sıkıntılı ve yozlaşmış zamanlarının ürünüydü. Ancak 1579 sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar için yarışan tüm adaylar arasında Sokullu'nun büyük emperyal vizyonunu yeniden üretebilecek ve Hint Okyanusu hizbinin meşalesini eline alabilecek en yetenekli kişi oydu. Zenginliği ve siyasi zekâsı sayesinde, çok az rakibinin boy ölçüşebileceği bir siyasi direnç gücü sergiledi ve sonunda beş ayrı dönemde sadrazamlık yaptı (bu, önceki hiçbir Osmanlı devlet adamının erişemeyeceği bir rekordur). Bununla birlikte Osmanlı'nın Keşif Çağı için en kalıcı öneme sahip olan, onun ilk dönemiydi: 1580'den 1582'ye uzanan çılgın bir dönem.[25]

Koca Sinan Paşa Kaslarını Esnetiyor

Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu pek çok zorluk karşısında Koca Sinan'ın en acil önceliği, kuşatma altındaki Eritre vilayetinde düzeni yeniden sağlamaktı. Burada yerel Osmanlı idaresi, Addi Qarro savaşındaki ezici yenilgisinin etkisinden hâlâ kurtulamamıştı. Sinan, bu krizle başa çıkmak için, o sırada Süveyş amiralliği yapmakta olan Hint Okyanusu hizbinin sadık bir yoldaşı olan Hızır Bey'i eyaletin yeni valisi olarak atadı. Hızır Bey, Moha'nın yeni görevlendirilen kaptanı

[24] Rumuzi'nin *Tārīḫ-i Fetḥ-i Yemen*'inin orijinal yazması İstanbul Üniversitesi kütüphanesindedir, T.Y. 6045

[25] Osmanlı siyasetinde özel hane halkının artan önemi üzerine bkz. Metin Kunt, *The Sultan's Servants: Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650* (New York, 1983).

Bayram Bey ile hızla Yemen'de bir yardım gücü topladı ve 1581 baharında Eritre'ye kısa bir yolculuk için yelken açtı.[26]

Bir sonraki yıl boyunca Hızır ve Bayram Bey, stratejik liman kentleri Arkiko ve Beylul da dâhil olmak üzere, son dönemde Etiyopyalıların eline geçen Kızıldeniz kıyısındaki kilit konumları yeniden ele geçirdiler. Hızır buradan, 1582'de, yedi bin kişilik oldukça büyük bir kuvvetle iç kesimlere ilerledi ve sonunda yaylalarda bir dizi büyük zaferden sonra düşen Debarva şehrini yeniden ele geçirdi. Bölgenin gelecekteki istikrarını sağlamak için Koca Sinan, Sevakin'den Massava'ya kadar sahil boyunca yedi yeni kaleden oluşan bir zincirin inşası için Mısır'dan malzeme gönderdi.[27] Bu görevin tamamlanmasıyla 1582 yılı sonunda Hızır'ın yerine yaverlerinden biri olan Mustafa Paşa eyalet valisi olarak atandı. Mustafa Paşa, yedi yıllık görev süresinde eyalet yetkilileri ile iç bölgelerdeki Hıristiyanlar arasında bir barış hatta işbirliği dönemi sağlayacaktı.[28]

Afrika Boynuzu'ndaki bu kara harekâtı, deniz kaptanı Mir Ali Bey'in korsanlığa çıkışıyla birleşti. Mir Ali Bey, bilinmezlikten şöhrete ani yükselişiyle, Sefer Reis'in önceki deneyimine çarpıcı bir benzerlik taşıyan kaypak bir figürdü. Selefi gibi Mir Ali de Yemen'in Moha limanında bulunuyordu ve 1581 yazında Portekiz'in elindeki Maskat'a cesur bir baskın başlatma onayı verildi. Görev için –yine Sefer gibi– korsanın komutası altında sadece üç adet hafif silahlı kadırga vardı. Ancak gizlilik, zekice şaşırtma taktikleri ve dost canlısı yerel Müslümanlarla işbirliği sayesinde Mir Ali, Maskat'ı gafil avlamayı başardı. Şehri altı gün boyunca yağmaladı ve sonunda, ele geçirilen üç gemi ve nakit para ve çalıntı mallardan oluşan büyük bir servetle Moha'ya geri döndü.[29] İberyalı bir

26 Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 61–63.

27 Bu amaçla Mısır'dan kırk bin altın ve bin yüz asker sevk edildi. MD 43 #339, 186.

28 Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, 63.

29 Bu saldırı hakkında anlatılar için, bkz. *DA*, dec. X, 1. kitap, 11. bölüm; *FS*, 4: 204; ve Serjeant, *Hadrami Chronicles*, 111; Osmanlı arşivlerindeki bir belgede de olaydan bahsedilir, *MD* 35, #743, 293.

vakanüvise göre, "Göz açıp kapayıncaya kadar şehre fakir biri olarak girdi ve zengin bir adam olarak çıktı."[30] Bu çarpıcı başarının haberi hızla Batı Hint Okyanusu'na yayıldı ve Mir Ali'nin korsanlık konusundaki itibarını sağlamlaştırdı ve Svahili Sahili'ndeki gelecekteki seferleri için zemin hazırladı.

Koca Sinan'ın Diplomatik Hamlesi

Koca Sinan, selefi Sokullu Mehmed'in köklü çalışma tarzına fazlasıyla uygun olarak Doğu Afrika ve Maskat'taki bu askerî operasyonları daha da geniş kapsamlı bir diplomatik girişimle artırdı. Bu çabalar, 1581'de Koca Sinan tarafından hem Goa'daki Portekizlileri hem de Agra'daki Babür sarayını ziyaret etmek üzere gönderilen, Portekiz ve Yahudi dönmelerinden oluşan gizli bir delegasyon üzerinde yoğunlaştı. Goa'daki hassas görevleri, ülkelerinin yakın zamanda İspanya tarafından ilhak edilmesiyle hayal kırıklığına uğradığı söylenen ve bu nedenle bağımsızlıklarını sürdürmenin bir yolu olarak Koca Sinan'la bir ittifaka ikna edilebilecek bazı Portekizli yetkilileri aramaktı. O sıralarda İstanbul'daki Fransız büyükelçisi olan Germigny'ye göre elçiler Asya denizlerindeki Portekizlilere açık bir davet taşıdılar. Bu davette "Doğu Hint Adaları'ndan, Hürmüz Krallığı'ndan, Portekiz Krallığı'na ait Doğu adalarından ve limanlarından gelip Hazretlerinin [Sultan] Mısır ve Suriye'deki liman ve ara istasyonlarında ticaret yapmaya çağrıldılar." Burada kendilerine "iyi muamele ve her türlü rahatlık ve kolaylık" vaat edildi.[31]

Koca Sinan'ın bu teklifin ciddi bir şekilde değerlendirilme-

"*Quasi num abrir e fechar de olhos entrou arrebetado e saiu rico.*" *FS*, 4: 204.
"*des Indes orientales, du Royaume d'Ormuz, isles et ports du levant despendans du Royaume de Portugal, à venir trafiquer aux ports et échelles de sa Hautesse, en Egypte et Sorie, leur offrant tout bon traitement et accueil où il consentiraient*", 30 Eylül 1581 gönderisi, F. Charles-Roux'dan alıntılanmıştır, "L'isthme de Suez et les rakipler européennes au XVIe siècle", *Revue de l'histoire des Colonies françaises* (1924): 173.

sini bekleyip beklemediği, yoksa böyle bir teklifte bulunarak Portekiz Hindistanı'nda zaten travmatik durumdaki İspanyol yönetimine geçişi karmaşıklaştırmayı mı umduğu belirsizliğini koruyor. Her hâlükârda, yaygın İspanyol karşıtı duyguya ve en azından bazı Portekiz tebaasının sadakatiyle ilgili gerçek endişelere rağmen Goa'daki yetkililer, tahmin edilebileceği gibi Osmanlılarla kaderlerini paylaşmak gibi sert bir adım atmak yerine, yeni Habsburg genel valisi olarak atanan Dom Francisco Mascarenhas'a sadık kalmayı seçtiler. Kısa bir süre sonra Mascarenhas, yeni tesis ettiği otoritesini göstermek niyetiyle, küçük bir Portekiz filosunu Cidde'ye giden Müslüman ticaret gemilerine baskın düzenlemesi için Umman Denizi'ne göndererek Koca Sinan'ın kışkırtmasına yanıt verdi. Yaklaşık on yıldır ilk defa böyle bir baskın yapılıyordu.[32]

Bu tepkiden dolayı hayal kırıklığına uğrayan ama yılmayan Osmanlı delegasyonu, Agra'daki Babür sarayına giderek Ekber'i Osmanlı karşıtı politikalarından vazgeçmeye ve Habsburglara karşı kutsal bir savaşta padişaha katılmaya çağırdılar. Fakat burada Ekber, Goa'daki yeni rejimle çoktan uzlaşmaya varmıştı. Yakın zamanda Mascarenhas'tan ticaret ruhsatı almış olması, ona yılda iki hac gemisini Kızıldeniz'e gönderme hakkı veriyordu.[33] Böylece Babür imparatoru, delegasyonun zincire vurulmasını ve Lahor'da hapsedilmesini emrederek diplomatik protokolü ihlal edecek kadar ileri giderek Osmanlı teklifini öfkeyle reddetti. O zamanlar Ekber'in sarayında ikamet eden bir Cizvit rahibin ifadesine göre bu aşırı tepki, "hem elçilerin kendilerinin hem de onları gönderen hükümdarın küstahlığı ve onu İspanya ve Portekiz Kralı'na savaş açmaya ikna etmek için gösterdikleri çaba" yüzündendi.[34]

Ekber ile Osmanlılar arasında zaten var olan yüksek ge-

Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 21.

33 Father Monserrate, *The Commentary of Father Monserrate on His Journey to the Court of Akbar*, çev. J. S. Hoyland and S. N. Banerjee (Calcutta, 1922), 205.

34 Filo herhangi bir gemiyi ele geçiremedi ve Hürmüz'e eli boş döndü. *DA*, dec. X, 2. kitap, 10. bölüm.

rilim göz önüne alındığında imparatorun Osmanlı önerisine karşı düşmanlığı pek sürpriz olmadı. Bu nedenle bu elçiliğin gerçek amacı, Goa'da olduğu gibi rejimden memnun olmayanları –özellikle Gucerat'ta– Ekber'le birliği bozmaya ve bir Osmanlı müdahalesine desteklerini açıklamaya ikna etmek olabilir. Örneğin Surat'ın Babür valisi ve Ekber'in sarayına düzenli olarak katılan Muhammed Kılıç Han, Osmanlı'nın ittifak çağrısına en aleni bir şekilde yanıt verdi: Akbar'ın iki deniz ticaret ruhsatı, yani '*kartaz*ları' Goa'da Portekizlilerden alındığında Kızıldeniz'e kendi gemisini gönderme niyetini küstahça ilan etti. Fakat Akbar'ın aksine *kartaz*ının 'kemerindeki hançerin kabzası' olacağı konusunda ısrar etti.[35] Buna göre, Surat'ta güçlü bir gemi inşa edilmesini emretti ve Portekizlileri, onun ayrılmasını önlemek için kışın büyük bir bölümünde Surat'ın limanını abluka altına almaya mecbur etti.[36]

Mir Ali Bey'in denizde ve Hızır Bey'in Afrika Boynuzu'ndaki eş zamanlı faaliyetleriyle birleşen bu sembolik başkaldırı eylemi, Hint Okyanusu boyunca uğrak limanlarda bir dizi benzer ve görünüşe göre kendiliğinden Portekiz karşıtı tepkiler için katalizör sağladı. Ertesi yaz, uzak Açe'de bile, 160 yelkenliden oluşan bir filo (yedi kalyon, 11 kadırga ve oldukça büyük bir Osmanlı paralı birliği dâhil) Malakka'daki Portekiz kalesine saldırırken Portekizlilere karşı direniş yeniden şekilleniyordu.[37]

1582 sonbaharında, bu tür gelişmelerden cesaret alan ve gelecekte daha somut başarılar bekleyen Koca Sinan, Brabant Dükü ile ticaret görüşmelerine başladı. Lizbon ve Habsburgların gücü kalıcı olarak gölgede kaldıktan sonra Antwerp'te Hindistan'dan gelen mallar için büyük bir ticaret merkezi

[35] Pearson, *Merchants and Rulers*, 57.
[36] Pearson, *Merchants and Rulers*, 57–58.
Osmanlı paralı askerlerinin bu kuşatmaya başlıca katkısı, Portekiz kalyonlarından akıntıya karşı çekilecek, serbest bırakılacak ve ateşe verilecek barutla doldurulmuş pamuk balyalarından bir tür yüzen maden inşa etmekti. Bartholomeu Fernandes'in son dakika kahramanlıkları Portekiz gemilerini kesin bir felaketten kurtarmayı başardı. *DA*, dec. X, 3. kitap, 3. bölüm.

kurmayı umuyordu.[38] Ve sonra, son bir gelişme olarak, sadrazam bu diplomatik manevralar dizisini gerçekten Sokullu Mehmed'in ruhuna uygun dâhili bir inisiyatifle sonlandırdı: Süveyş kanalı inşa etmek için yeni bir girişim. Kuşkusuz, bu fikir geçmişte denenmiş ve pek başarılı olamamıştı ki Koca Sinan bunu çok iyi biliyordu. Fakat deneyimi, ona projenin hem uygulanabilir hem de gerekli olduğunu ve daha önceki olaylarda sadece siyasi irade eksikliği nedeniyle tamamlanmadığını söyledi. Koca Sinan, kanal için başarılı bir şekilde lobi yapma şansını artırmak adına, doğrudan hükümdar Sultan III. Murad'a hassas ama ateşli bir çağrıda bulunmaya karar verdi.

Hint Okyanusu Hizbi İçin Bir Manifesto: TÂRÎH-İ HIND-İ GARBÎ

Koca Sinan'ın bu amaçla seçtiği benzersiz araç, 1580 ile 1582 yılları arasında yazılan ve şahsen Sultan Murad'a ithaf edilen *Târîh-i Hind-i Ġarbî* (bkz. Görsel 14) adlı kitaptı.[39] Bugün *Târîh-i Hind-i Garbî*, araştırmacılar tarafından İspanyolların Yeni Dünya'yı keşfetmesi ve fethi hakkında Osmanlı Türkçesindeki ilk büyük eser olarak kabul ediliyor. Bu, Koca Sinan'ın emperyal tasarımları için retorik imalarla zengin bir konudur. Bununla birlikte, Süveyş kanalı sorunuyla daha doğrudan ilgili olan, eserin Yeni Dünya'yı değil, çağdaş Hint Okyanusu'nu ele alan giriş bölümünün içeriğidir.

Bu açılış bölümünde (muhtemelen Koca Sinan'ın kendi adamlarından biri olan) isimsiz yazar, Hint Okyanusu'ndaki kapsamlı yeni bir Osmanlı stratejisinin bir parçası olarak bir Süveyş kanalı kazmak için açık ve net bir şekilde tartışılan bir

[38] Charles-Roux, "Isthme de Suez", 172.

[39] Bu metnin modern bir çevirisi ve eleştirel analizi için bkz. Thomas Goodrich, *The Ottoman Turks and the New World: A Study of Tarih-i Hind-i Garbi and Sixteenth-Century Ottoman Americana* (Wiesbaden, 1990).

gerekçe oluşturuyor.[40] Avrupa keşif seferleri nedeniyle coğrafi bilgideki son gelişmelerin kısa bir tartışmasından sonra, metin Portekiz'in Ümit Burnu rotasını keşfini ve bunların Hint Okyanusu'ndaki faaliyetlerini anlatıyor. Ardından hem Müslüman gemiciliği hem de Mekke ve Medine'nin uzun vadeli güvenliği için oluşturmaya devam ettikleri tehlike hakkında uzun bir uyarı yapılıyor. Durumu düzeltmek için derhâl harekete geçilmesi savunuluyor fakat daha önce Sokullu Mehmed tarafından Portekiz'in kendisine doğrudan bir saldırı başlatmanın pratik olmadığı konusunda ifade edilen görüşleri tekrarlanıyor. Metin, "kaleleri ele geçirmek ve toprakları fethetmek ve aşağılık dinsizleri kovmak ve ortadan kaldırmak için" Hint Okyanusu'ndaki Portekiz mülklerine büyük bir filo gönderilmesi gerektiğini savunarak devam ediyor.[41] Bu nedenle, gemilerin ve erzakın Akdeniz'den Kızıldeniz'e kolayca geçebilmesi ve Osmanlı filosunun üstün sayı ve kaynaklarının düşmanlarını kesin olarak alt edebilmesi için bir Süveyş kanalı gerekli olacaktı.

Târîh-i Hind-i Garbî kitabının yazarı, bu iddiayı ortaya koyarken planına yönelik herhangi bir potansiyel karşı iddiayı önceden tahmin etmek ve çürütmek için de oldukça ileri gidiyor. Fakat ilginç bir şekilde, bunu yapma tarzı, en ciddi itirazların pratik gerekçelerden ziyade ideolojik ve dini gerekçelerle yapılmasını beklediğini gösteriyor. Daha önceki bir kanal inşa etme girişimlerinin teknik nedenlerden dolayı açıkça başarısız olduğu düşünüldüğünde bu şaşırtıcı görünebilir. Fakat 1580'lerin başlarında İstanbul'un süregelen hizipler arası rekabeti bağlamında, bu ideolojik savunuculuk, kanal projesinin açık siyasi çağrışımlarının doğrudan sonucu ve Koca Sinan Paşa'nın kendi iktidarını sağlamlaştırma planındaki merkezî önemi olarak anlaşılabilir.

Bu metin genellikle Hasan el-Suudi'ye atfedilir, ancak Goodrich'e göre el-Suudi muhtemelen Sultan III. Murat'a sunulan 1583 tezhipli nüshayı hazırlayan kâtiptir. Goodrich, en olası kaleme alma tarihi olarak 1580 veya 1581'i önerir. Bkz. Goodrich, *Ottoman Turks and the New World*, 19.

41 Goodrich, *Ottoman Turks and the New World*, 86.

Görsel 14: İspanyol kâşifleri Yeni Dünya'nın egzotik bir manzarasında gösteren, anonim *Târîh-i Hind-i Garbî*'nden bir minyatür resim.[42]

[42] *Tārīh-i Hind-i Garbī* veya İklīm-i Cedīd, İstanbul, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Ms. 4969, dosya. 70v.

Özellikle kanalın savunucuları, bunun aşırı muhafazakâr din adamı Kadızade Ahmet Şemseddin Efendi tarafından kınanacağı neredeyse kesin olan bir proje olduğunu biliyor olmalılardı. Şemseddin Efendi, önceki on yılda Sokullu Mehmed'in inatçı bir rakibiydi ve ölümünden sonraki yıllarda, onun mirasını ortadan kaldırmakla en çok ilgilenenler için önde gelen bir ideolojik sözcüydü. Kadızade Ahmet gerçekten de Sokullu'nun 1579'da öldürülmesinden kısa bir süre sonra, gizemli astroloji bilimiyle yakın ilişkisi nedeniyle astronominin İslam'ın temel ilkelerine aykırı olduğu bahanesiyle, gökbilimci Takiyuddin Efendi'nin ünlü rasathanesinin (merhum sadrazamın gözde projesi) kapatılması için başarılı bir kulis çalışması yapmıştı.[43] Kanıtlar, *Târîh-i Hind-i Garbî* kitabının isimsiz yazarının kendisinin de bu gözlemevinin eski bir çalışanı olabileceğini gösterdiğinden, benzer argümanların kanal aleyhine fikir değiştirmek için kullanılabileceği ihtimali, onun düşüncesinde ağır bastı.[44] Ve elbette, bu tür itirazların Koca Sinan ve müttefikleri için daha büyük siyasi sonuçları olacaktır. Hepsi Sokullu Mehmed'in yakın arkadaşı ve dolayısıyla Kadizade Ahmet ve takipçilerinin doğal düşmanlarıydı.

Sonuç olarak, *Târîh-i Hind-i Garbî*, okuyucularına (ve özellikle padişaha) kanalla ilgili teolojik gerekçelerle olası endişelerin asılsız olduğu konusunda güvence vermeye özen gösterir. Yazarın da belirttiği gibi eski Mısır firavunlarının yönetimi altında Nil ile Kızıldeniz arasında bir kanal açılmıştı. Daha sonra, büyük Abbasi Halifesi Harun Reşid'in bile bu kanalı yeniden açma fikrine sahip olduğu ve plana yalnızca, Hıristiyan donanmalarının Kızıldeniz'i geçmek ve mukaddes şehirleri tehdit etmek için kullanabilecekleri korkusuyla karşı çıktığı söylendi. Artık Portekizliler farklı bir yoldan Hint

[43] Bkz. Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam and Its Place in the General History of the Observatory* (Ankara, 1988), 292.
[44] Goodrich, *Ottoman Turks and the New World*, 19.

Okyanusu'na ulaştıklarına göre, projeyi tereddütsüz üstlenmenin zamanı gelmişti. Metne göre:

> Allah'a hamd olsun. (Osmanlı'nın) talihli, kudretli, ihtişamlı ve heybetli sultanı, geçmişin krallarından daha güçlüdür ve maiyetinde birçok bilge lider bulunur. Bunlar, her konuda onun emirlerini yerine getirirler. Mağrip emirleri ve Yemen hükümdarları ve belki de zamanın bütün hükümdarları ona hizmet etmekten büyük bir zevk duyarlar ve Kadim Düzen'e riayet etmekten mutluluk duyarlar. Dolayısıyla Padişahın kudret denizinden bir damla ile bile, en kısa zamanda iki denizi (Akdeniz ve Kızıldeniz) birleştirmek mümkün olabilirdi... Bundan böyle Padişahların refah ve taht yurdu olan Korunmuş Konstantinopolis'ten gemiler ve mürettebatı tertip edilerek Kızıldeniz'e gönderilecek ve Mukaddes Yerlerin kıyılarını koruma yetkisine sahip olacaktı. Ve kısa bir süre içinde, çok güzel bir planla, Sind ve Hind limanlarının çoğunu zapt edecek, boyun eğdirecek ve kötü kâfirleri o bölgeden kovacaklardı. Sind ve Hind'in enfes eşyalarının, Etiyopya ve Sudan'ın nadide mallarının, Hicaz ve Yemen'in sıradan eşyalarının, Bahreyn ve Aden'in incilerinin cüzi bir çabayla başkente ulaşması mümkün olacaktı.[45]

Koca Sinan Paşa'nın ve yenilenen Hint Okyanusu hizbinin siyasi programı burada anlatılmaktadır. Bu güçlü manifestoyla ideolojik olarak desteklenen Koca Sinan ve destekçileri, tüm şüphecilerle yüzleşmeye ve bir Süveyş kanalının inşasını, Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndaki genişlemesinin yeni ve benzeri görülmemiş bir aşamasını başlatmak için kullanmaya hazırdı.

Ne yazık ki 1580'lerin başındaki çalkantılı Osmanlı siyasi ortamı, böyle bir planın uygulanmasını tehlikeli bir şekilde zorlaştırdı ve Koca Sinan'ın dayanma gücü bile kısa sürede bu görev için yetersiz kaldı. 1582'nin sonunda kişisel rekabetler, saraydaki entrikalar ve İran cephesindeki askerî

[45] Goodrich, *Ottoman Turks and the New World*, 100.

başarısızlıklar, Koca Sinan'ı görevden uzaklaştırdı, hizbinin geri kalan üyelerini lidersiz bıraktı ve stratejilerini ciddi bir şekilde yeniden değerlendirmeye zorladı.

Hasan Paşa Gözünü Svahili Sahiline Dikiyor

Koca Sinan'ın iktidardan düşmesiyle, Hint Okyanusu hizbinin elinde bulunan inisiyatif başkentten imparatorluğun çevresine geçti ve 1580'den beri Yemen valisi olan Hasan Paşa etrafında birleşti. Bu görevinden itibaren Hasan, Eritre'deki son askerî harekâtlar, Mir Ali Bey'in Muskat'a yaptığı deniz seferi ve Hindistan'daki Osmanlı diplomatik manevralarına gelişen tepkiler dâhil olmak üzere Hint Okyanusu'ndaki gelişmelerle en yakından ilişkili taşra yetkilisi oldu. Aynı zamanda, onu İstanbul'dan ayıran büyük fiziksel mesafe, bir bakıma, saray kararlarını Koca Sinan kadar etkilemesinden alı koyan bir engeldi. Fakat bu mesafe, ona bağımsız çalışması için önemli bir alan da sağladı. Bu avantaj, Hasan'ın elindeki sınırlı kaynaklardan en iyi şekilde yararlanarak geçici de olsa şaşırtıcı bir başarıya imza atan yeni bir Osmanlı harekâtının temellerini atmasını sağladı.

Hasan Paşa'nın daha büyük hedefleri, Koca Sinan'ın *Târîh-i Hind-i Garbî*'de özetlendiği gibi bir Süveyş kanalı inşa etme ve Portekiz Hindistanı'na tam ölçekli bir askerî işgal sürdürme programıyla büyük ölçüde uyumlu olmaya devam etti. Bununla birlikte Hasan'ın faaliyetlerinin küçük ölçekli amacı şimdilik, Afrika'nın Svahili Sahili'ndeki ismen Portekizlilere ait bölgeydi. Bu, birkaç nedenden dolayı bariz bir seçimdi. Öncelikle Svahili Sahili, Osmanlılar için nispeten tanıdık bir bölgeydi. 1540'larda burada yelken açmışlar ve o zamandan beri yerel tüccarlarla düzenli olarak ticaret yapmışlardı. Dahası bu bölge, Portekizliler tarafından zayıf bir şekilde savunuldu. Portekizlilerin Mozambik'in kuzeyinde kalıcı üsleri yoktu ve genel olarak yerel bir sahil güvenlik olarak az sayıda hafif si-

lahlı gemiden fazlasını bulundurmuyorlardı. Daha da önemlisi, orada konuşlanmış az sayıda Portekizli, bölgenin Müslüman nüfusunun neredeyse ezici bir düşmanlığıyla karşı karşıya kaldı. Bu düşmanlık, onları kendi güçleri sayesinde değil, bölgenin çeşitli yerel şehir devletlerini sürekli olarak bölen yoğun iç rekabeti kullanarak kontrolü sürdürmeye mecbur bırakmaktı. Bunu, öncelikle Malindi ile stratejik bir ittifak kurarak başardılar. Malindi, Portekiz müdahalesi tehdidiyle komşularına (özellikle ezeli rakibi Mombasa) zorbalık yapmak için Goa ile dostane ilişkileri kullanan sonradan görme bir güçtü.[46]

Tüm bunlar, Hasan Paşa'nın Malindi'nin düşmanları adına müdahale etmeyi seçmesi durumunda onlardan hatırı sayılır bir yerel destek bekleyebileceği anlamına geliyordu. Bu ihtimalin daha geniş Hint Okyanusu bölgesinin kontrolü için Portekizlilerle uzun vadeli herhangi bir mücadele için ciddi sonuçları vardı. Onun çok iyi bildiği gibi Svahili Sahili kıtanın iç kesimlerinden fildişi, altın ve köle kaynaklarına erişim sunuyordu ve gemi inşası için iyi kereste kaynaklarına sahipti. Kereste, Kızıldeniz bölgesinde kronik olarak kıt olan çok önemli bir kaynaktı.[47] Buna ek olarak bölge, Sefer Reis'in gösterdiği gibi Portekiz Hindistanı ile Avrupa arasındaki tüm iletişim sisteminin bağlı olduğu deniz üssü olan Mozambik'e kolay bir saldırı mesafesindeydi.[48]

Özetle Svahili kıyısı, Sokullu Mehmed Paşa'nın ılımlı imparatorluğunu Hint Okyanusu'nda daha somut bir Osmanlı egemenliğine dönüştürmeye başlamak için ideal bir yerdi. Fakat Hasan Paşa'nın karşılaştığı sorun, başkentte Koca Sinan'ın desteği olmadan bu fırsattan yararlanmak adına

[46] Portekiz'in Svahili Sahili ile ilişkiler hakkında bkz. Michael Pearson, *Port Cities and Intruders: The Swahili Coast, India and Portugal in the Early Modern Era* (Baltimore, 1998).
Osmanlıların Svahili Sahili'ndeki mevcut kaynakları hakkında bkz. DA, dec. X, 7. kitap, 8–9. bölüm.
[48] Mozambik'e yönelik tehdit hakkında çağdaş Portekiz uyarıları için bkz. Goa'dan Francesco Pasio'nun mektubu, 30 Kasım 1578, *Documenta Indica*, 11: 341; 1582'den benzer bir uyarı: *DA*, Aralık X, 5.kitap, 2.bölüm.

gerekli kaynakları sağlamak için yola sahip olmamasıydı. Buna, İstanbul'a olan uzaklığının sağladığı iki avantajı –bağımsızlığı ve yerel bilgilere ayrıcalıklı erişimi– siyasi kaldıraç kaynakları olarak kullanarak bir çözüm buldu.

1583'te bunu gerçekleştirmek için bir fırsat kendini gösterdi. Kızıldeniz'de iki İspanyol casusunun tesadüfen tutuklanması, Hasan Paşa'ya padişahtan talepte bulunmaya başlamak için mükemmel bir bahane sağladı. Kendisi ve Eritre'deki Mustafa Paşa, bu tutuklama hakkında daha sonra İstanbul'a gönderilen raporlarda, bu casusların faaliyetlerine ilişkin bilgilerin yanı sıra İspanya'nın Portekiz Hindistanı'nı ele geçirmesinin ortasında Osmanlı savunmasının genel olarak hazırlıksız olduğuna dair korkunç uyarıları içeriyordu. Bu raporlardan birinde şöyle yazıyordu: "Melun İspanyollar Hindistan topraklarındaki kaleleri ele geçirip filolarını (Hint) okyanusuna gönderdikten sonra, (bize) büyük zarar verebilirler çünkü Eritre'den, Yemen'e ve Hicaz'dan Süveyş'e kadar (bizim) hiçbir limanımızdaki kalelerin hiçbiri (onlara karşı koyacak kadar güçlü değil)."[49]

Hasan Paşa'nın İspanyolların bu büyüklükte bir tehdit oluşturduğuna gerçekten inanıp inanmadığını kesin olarak söylemek mümkün değildir (sonraki olaylar onun inanmadığını gösterecekti). Bununla birlikte Sultan III. Murad'ın Süveyş'ten Yemen'e gönderilmek üzere iki silahlı kadırgaya usulüne uygun olarak el koyduğu ve Hasan Paşa'nın kadırgaları (söz verdiği gibi) bölgesel savunma ile ilgili herhangi bir amaçla kullanmadığı kesindir.[50] Hasan Paşa, bunun yerine, kadırgaları Mir Ali Bey'in komutası altına verdi ve görünüşe göre İstanbul'daki planlarından kimseye haber vermeden onları Svahili Sahili'ne cesur bir sefere gönderdi.[51]

[49] "İspanya-yı la'īn Hindistān vilāyetlerinde ḳal 'eleri żabt idüp deryāya gemiler çiḳarur ise Yemen ve Ḥabeş ve Ḥicāz cāniblerinden Süveys'e varınca bendelerüñ cümlesinde bir muḥkem ḳal'e olmayup." MD 48 #977, 333.

[50] Yemen için iki kalyona el konulan ferman için bkz. MD 49 #86, 23.

[51] Çağdaş hiçbir Osmanlı belgesi Mir Ali'nin Doğu Afrika'ya yaptığı seferden

Mir Ali Bey'in Doğu Afrika'ya İlk Seferi

Mir Ali'nin görevi, en azından görünüşte, biraz korsanlıkla iç içe geçmiş basit bir keşifti ve 1581'de Maskat'ta Portekizlilere karşı yaptığı saldırıdan pek farklı değildi.[52] Fakat bu basit baskın faaliyetlerine ek olarak korsan, Doğu Afrika'daki yerel Müslüman nüfusla bağlantılar kurmayı ve genişletmeyi içeren daha karmaşık bir görevle de sorumlu tutuldu. Onların yardımıyla, gelecekteki saldırılar için gelişmiş bir üs olarak uygun olacak, müstahkem bir deniz kalesi için yer seçecekti. Sonunda bu üs, "Portekizlileri tüm kıyıdan, hatta Mozambik'e ve Cuamá madenlerine kadar sürmek" için gerçek bir fetih seferinin başlangıç noktası olacaktı.[53]

Tüm bunları başarmak için, 1585'in sonunda Moha'dan yelken açarken Mir Ali'nin komutası altında yalnızca yakın zamanda Süveyş'ten teslim edilen iki kadırga ve en fazla 150 savaşçıdan oluşan bir birlik vardı. Yolculuğu sırasında, gemilerinden biri fazla su alıp geri dönmek zorunda kaldığında, bu yetersiz kuvvet yarı yarıya azaldı. Dolayısıyla, korsan nihayet Doğu Afrika kıyılarına ulaştığında, 'filosu' yalnızca bir savaş kadırgasından ve belki de seksen adamdan oluşuyordu.

Bununla birlikte Mir Ali, personel ve erzak eksikliğini fiyakası ve itibarıyla fazlasıyla telafi etti. Ocak 1586'da ilk uğrak limanı olan Mogadişu'ya yelken açtığında şehrin sakinleri tarafından bir kahraman gibi karşılandı. Mir Ali'nin ziyaretinin nedenleri öğrenilince şehrin ileri gelenleri şevkle

bahsetmez, ancak Portekiz belgeleri onun 1586'nın başlarında Svahili Sahili'ne gelişini kaydeder.

52 Mir Ali seferi için en önemli kaynaklar şunlardır: João dos Santos'un 17. yüzyılın başlarındaki kroniği *Etiópia Oriental*, ed. Luís de Albuquerque (Lisbon, 1989); ve Couto'nun *Da Ásia* adlı çalışması. Faria e Sousa'nın sonraki tarihçesi, büyük ölçüde bu eski kaynaklara dayanmaktadır. Burada sunulan anlatı, bu kaynakların bir birleşimine dayanmaktadır. Olayların modern bir yeniden inşası için ayrıca bkz. Charles Boxer, Carlos de Azevedo, *Fort Jesus and the Portuguese in Mombasa 1593–1729* (London, 1960), 16–23.

53 "*... lançar os Portuguezes fóra dalli, e ainda de Moçambique e das Minas de Cuamá.*" DA, dec. X, 7. kitap, 8. bölüm.

padişaha biat ettiler. Keşif gezisinin gelecekteki masrafları için gönüllü olarak parayı devrettiler. Mir Ali'nin kadırgasına güneye doğru devam eden yolculuğunda eşlik etmesi için silahlı yirmi *pangaios* yani hafif kıyı aracı donattılar.

Bu şekilde takviye edilen korsan, Svahili Sahili'ne doğru yola çıkmaya hazırdı. Sonraki birkaç hafta boyunca Mogadişu'da yaşadıkları, Brava, Jugo ve Pate kasabalarında neredeyse aynı şekilde tekrarlandı. Tüm bu ada limanlarındaki önemsiz yöneticiler, o gelir gelmez Osmanlı'ya desteklerini ilan ettiler, Mir Ali'ye şahsen biat ettiler ve para, erzak ve gelecekte daha fazlası için garanti sundular. Mir Ali'nin başarısına hayret eden daha geç tarihli bir İspanyol vakanüvisin hayranlık uyandıran sözleriyle: "Yalnızca bir adam, şans eseri ya da cesaretle ne kadar çok şey başarabilir! Çok canlı, çok çekici ve çok cesur olduğu düşünülen Mir Ali'nin ünü böyleydi... O, tüm bunları yanında taşıdığı silahların gücüyle değil, ancak gelecekte neler getirebileceğinin vaadiyle başardı!"[54]

Bu yorumdan da anlaşılabileceği gibi Mir Ali'nin gelişine karşı gösterilen yoğun yerel tepki, bölgedeki Portekizlileri tamamen şaşırttı. Sonuç olarak Svahili Sahili'nin savunmasından sorumlu tek Portekiz yetkilisi olan Yüzbaşı Ruy Lopes Salgado, korsanla yüzleşmek yerine kendisini dost liman Malindi'de güçlendirmeyi seçti. Bu, bölgedeki diğer gemileri Mir Ali'ye korumasız bir şekilde kolay bir av olarak bırakan korkakça bir hareketti. Buna göre, Diu kaptanına ait bir Portekiz ticaret gemisinin on iki mürettebatının yolları kısa sürede küçük Osmanlı filosuyla kesişti ve onun ilk kurbanları oldu. Kısa bir aradan sonra savaşmadan teslim oldular. Ardından Mir Ali daha da büyük bir ödül kazandı: Malindi'den ayrılan Kaptan-Binbaşı Roque de Brito'nun savaş gemisi. Lamu adasının sakinleri tarafından (komutanı ve on

54 "*Tanto pode ou o calor, ou a sorte de um só homem! Tal era o mouro Mir Alibet que, tido por vivaz, atrevido e arrebatado... tudo isto foi obrado menos com a armada que trazia do que com a que proclamava trazer.*" FS, 5: 64–66.

beş Portekiz askerinin refakatiyle birlikte) Osmanlılara teslim edildi. Mir Ali, bu adamları derhâl kadırgasının bulunduğu rıhtıma gönderdi ve savaş gemilerinin kontrolünü üstlendi. Bu gemileri yerel Müslüman gönüllülerden oluşan bir mürettebat ve kendi denizcilerinden birkaçıyla yeniden silahlandırdı. Daha sonra gemiyi, kısa bir topçu ateşi değişiminden sonra teslim olan, Chaul kaptanına ait başka bir Portekiz gemisini avlamak için kullandı.

Şimdi Mart'ın sonuydu. Mogadişu'ya ilk gelişinden bu yana iki aydan biraz fazla zaman geçmişti. Mir Ali neredeyse sıfırdan yirmi dört gemilik müthiş bir filo kurmayı başarmıştı: kendi kadırgasına ek olarak yardımcı yirmi *pangaio*, Diu'dan gelen küçük ticaret gemisi, Chaul'dan gelen gemi ve Roque de Brito'nun savaş kadırgası. Bu donanmayla, Nisan ayını Svahili Sahili boyunca yelken açarak "gemilerini ağzına kadar altın, kehribar, fildişi ve köle haraçla doldurarak" ve Malindi dışında, bölgedeki tüm büyük liman kentlerinin bağlılığını güvence altına alarak geçirdi. Malindi sadık bir Portekiz müttefiki olarak kaldı.[55] Korsan, 150.000'den fazla altın *cruzados* değerinde ganimet ve yedekte yaklaşık altmış Portekizli tutsakla, yaz musonunu arkasına alarak Moha'daki ana üssüne zaferle döndü. Ona Mombasa, Pate ve Kilifi'den büyükelçiler eşlik etti. Elçiler, bölgeyi kalıcı olarak işgal etmek için ikinci ve daha ciddi bir sefer planlarını Yemen'de Hasan Paşa ile istişare edeceklerdi.

Hindistan'daki Gelişmeler

Mir Ali'nin Svahili Sahili'ndeki görevi, Batı Hint Okyanusu'nun her iki yakasında siyasi nabzın hissedilir şekilde hızlanmaya başlamasıyla, diğer bazı önemli gelişmelerle aynı zamana

[55] *"Encendo-se de ouro, ambar, marfim, e escravos em que gastou até todo Abril, e tratou com todos aquelles reys que mandassem offerecer vassallagem ao Turco, o que os demais delles fizeram."* *DA*, dec. X, 7. kitap, 16. bölüm.

denk geldi. 1585'in başlarında, korsan henüz Doğu Afrika'ya gidişinin erken planlama aşamalarındayken Hasan Paşa da Surat'ta Muhammed Kılıç Han ile temaslarını yeniledi. Kılıç Han, Cambay Körfezi'ndeki Portekiz devriyelerinden bir kez daha kaçmaya ve bir gemiyi *kartaz* olmadan Kızıldeniz'e göndermeye çalıştı. Portekizliler, Surat'a tekrar bir deniz ablukası uygulayarak buna karşılık verdi fakat Muhammed Kılıç, onları bir müzakere vaadiyle limanı yeniden açmaya ikna etti ve ardından herhangi bir anlaşmaya varılmadan gemisini derhâl denize indirdi. Geminin eve dönüş yolculuğu çok daha sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesine rağmen gemi birkaç hafta sonra başarılı bir şekilde Moha'ya ulaştı ve topçu, cephane ve iki yüz seçkin Osmanlı paralı askeriyle yüklendi. Yazın sonlarında şiddetli bir fırtınanın ortasında Surat'a dönen gemi, pusuda bekleyen birkaç Portekiz gemisi tarafından karşılandı. Bu ablukaya rıhtımlardan yeni aldığı Osmanlı toplarıyla hücum eden gemi, liman girişini kaçırdı ve şiddetli rüzgârlar yüzünden karaya oturdu. Burada Portekizliler tarafından kuşatıldı ve birkaç gün boyunca bombalandı. Mürettebat ve askerî yükünün çoğu Surat'a güvenli bir şekilde ulaşmasına rağmen hasar gören gemi yaylım ateşinden kurtuldu ancak başka bir fırtınada parçalandı.[56]

Bu koordineli başkaldırıya misilleme olarak Portekizliler, 1585 sonbaharında Müslüman gemilerine saldırma ve tüccarların Babülmendep'ten serbestçe geçmesini engelleme emriyle güney Arabistan'a kendi filolarını gönderdiler. Rui Goncalves da Camara liderliğindeki bu görev, on yıldan fazla bir süredir Kızıldeniz'e erişimi kısıtlamaya yönelik ilk ciddi Portekiz girişimiydi. Toplamda 26 gemiden oluşan bir filo ile Portekizliler tarafından bölgeye gönderilen en büyük deniz kuvvetlerinden biri olarak kabul edildi.

Bununla birlikte, sayısal gücüne rağmen Ruy Goncalves da Camara'nın seferi, dört aylık devriye gezisinde tek bir

[56] Pearson, *Merchants and Rulers*, 60.

Müslüman gemisini bile yakalayamayarak gerçek bir fiyasko oldu. Bu süreçte adamları, Osmanlıların Aden yakınlarında bir kıyıda düzenlediği pusuda gemilerinden birini kaybettiler ve nihayet Nisan 1586'da Muskat'a varmadan önce, eve dönüş yolculukları sırasında neredeyse toplu hâlde susuzluğa ve diğer yoksunluklara yenik düştüler. Denizde geçen bu aylar boyunca da Camara, Mir Ali hakkında anlamlı bir istihbarat toplamayı başaramamıştı. Korsanın Svahili Sahili'ne gitmek üzere yola çıkışı Portekiz'in Moha'ya gelişinden sadece birkaç hafta önce olmasına rağmen, keşif gezisinden tamamen habersizdi.[57]

Da Camara, Sefer'in harekâtını ancak 1586 sonbaharında Goa'ya döndüğünde öğrendi. Mir Ali'nin kahramanlıkları hakkındaki haberler oradaki Portekiz makamlarına başka yollarla ulaşmıştı. Camara "siyah bayraklar ve sanki bir cenaze töreniymiş gibi yas işaretleri" ile karşılandı.[58] Bu arada, da Camara'nın kendi görevindeki basit başarısı, Goa'nın büyükleri tarafından amansız bir şaşkınlıkla karşılandı ve içlerinden birinin şunları söylediği ilan edildi: "Nasıl Türkler kayıp vermeden Hindistan'a bir donanma gönderemiyorsa bizim gemilerimizin hiçbiri de aynı kaderi paylaşmadan Mekke boğazlarına gidemeyecektir."[59] Da Camara, Goa limanında Babürlerin lisanslı ticaret gemilerinden birinde görev yapan Habeşli bir kaptandan benzer bir yargı duydu: "Bu görevde başardığın tek şey, meşhur uyuyan köpeği uyandırmak!"[60]

Bu sözler kehanet niteliğindeydi, çünkü da Camara'nın hatalarının gerçekten ciddi sonuçları olacaktı. Görevi asıl hedeflerinden hiçbirini gerçekleştirmemiş olsa da Kızıldeniz'de

[57] Bu görev hakkında ayrıntılı bir anlatı için bkz. DA, dec. X, 7. bölüm, 15–16. bölüm.

[58] "com velames, bandeiras e sinaies de luto, entrou com todos os adornos de um exécito." FS, 5:178.

[59] "Sabei que assim como não póde vir a Índia armada de Turcos que se não perça, assim não pode ir nenhuma nossa ao estreito de Meca que não tenha o mesmo fim " DA, dec. X, 7. kitap, 16. bölüm.

[60] "Não fi zestes mais com esta vinda que acordar o cão que está dormindo!" DA, dec. X, 7. kitap, 17. bölüm.

büyük bir Portekiz filosunun ortaya çıkması, Yemen'deki Hasan Paşa'nın iyice hazır hâle getirilmiş propaganda makinesini yeniden başlatması için mükemmel bir fırsat sağladı. Hasan Paşa, ilerleyen aylarda fırsatı değerlendirerek Osmanlı denizindeki genişleme davasını benzersiz bir şekilde el altından ilerletmek için karmaşık bir komplo kurmuş gibi görünüyor: Başkente geri gönderilen bir dizi düzenli gönderiyle hesaplanmış bir yanlış bilgilendirme kampanyası başlattı. O ve partizan müttefikleri, Portekizlilerin denizde oluşturduğu tehdidi kasıtlı olarak abarttılar. Hint Okyanusu'ndaki emperyal planları için İstanbul'dan kaynak ve mali destek sağlamayı umuyorlardı.

Bir Komplo Kurulur ve Bir İttifak Yeniden Doğar

Bu propaganda saldırısının ilk kanıtı, Ruy Gonsalves da Camara'nın 1586'nın ilk aylarında Kızıldeniz'den yayılmaya başlayan seferi hakkında asılsız birkaç söylentidir. Bu söylentiler, istisnasız olarak, Portekiz saldırısının etkinliğini büyük ölçüde yanlış temsil ediyordu. Öyle ki o yılın Haziran ayına kadar, Fransa'nın Venedik'teki büyükelçisi şu raporları iletiyordu: Portekizliler sadece Kızıldeniz'e girmemiş, aynı zamanda Tor'a kadar tüm sahili yağmalamış ve talan etmişlerdi. Hatta ertesi yıl birlikleri karaya çıkarmak ve Aden yakınlarında bir kale inşa etmek için geri dönmeyi planladıkları öne sürülüyordu.[61] İstanbul'daki sarayda panik yaşandı ve bu söylenti kaynaklı isterinin ortasında padişah, Hasan Paşa'nın müttefiki Hazinedar Sinan'ı 'kriz'le ilgilenmesi için, bu söylentileri asılsız olarak çürütmeye çalışan önceki vali İbrahim Paşa'nın yerine Mısır'ın yeni genel valisi olarak atadı.[62] Daha da şüphelisi, Hazinedar Sinan'ın terfiinden sonraki ilk resmi gönderisinde İstanbul'un en büyük korkularını doğ-

[61] Charles-Roux, "Isthme de Suez", 174.

[62] İbrahim Paşa ve Hazinedar Sinan hakkında çelişkili anlatılar hakkında, bkz. *DA*, dec. X, 7. kitap, 17. bölüm.

ruladı. Sinan; Portekizlilerin gerçekten de Kızıldeniz'le olan tüm ticareti kestiklerini, Sokotra adasında kalıcı bir üs inşa ettiklerini ve Cidde ile mukaddes şehirlere doğrudan bir deniz saldırısı planlamanın son aşamalarında olduklarını yazdı.[63]

Hazinedar Sinan, vali olarak atanmadan çok önce Mısır'da taşra defterdarı olarak görev yaptığı için, bu bilginin alenen yanlış olduğunu bilmediği bir senaryo tasavvur etmek imkânsız değilse de zordur. Dolayısıyla bu asılsız raporları yazılı olarak doğrulaması, onun Hasan Paşa'nın yanlış bilgilendirme kampanyasından yalnızca doğrudan yararlanan biri olmadığını, aynı zamanda bu kampanyanın etkin bir işbirlikçisi olduğunu da göstermektedir. Gerçekten de davalarını daha da ilerletmek adına, iki paşa, bu kritik aylarda Mir Ali'nin Svahili Sahili'ndeki görevi hakkındaki bilgileri gizlemeyi bile kabul etmiş görünüyor. Ne Mısır'dan ne de Yemen'den gönderilen günümüze ulaşmış hiçbir gönderide Afrika'daki başarıları hakkında hiçbir bilgiye rastlanmıyor. Mir Ali'nin görevinin rahat bir şekilde başarıya ulaşmasının artan bir Portekiz tehdidi hakkındaki iddialarını çürüteceği endişesi söz konusuydu. Muhtemelen bu sebepten Hasan Paşa ve Hazinedar Sinan, korsanın Svahili Sahili'nde ele geçirdiği (ve usulüne uygun olarak Mısır'daki Hazinedar Sinan'a ilettiği) gemileri ve adamları da Camara'nın Kızıldeniz'deki filosundan çıkarılan savaş malzemesi olarak sunmuş gibi görünüyor. Böylece gerçekte hiç gerçekleşmemiş bir askerî karşılaşma hakkında fiziksel kanıt üretilmiştir![64]

Bu taktik ne kadar ikiyüzlü olsa da sarayda iki paşanın lehine fikir değiştirilmesi için bir hile olarak etkili oldu. Hazinedar Sinan'ın raporu alınır alınmaz Temmuz 1586'nın ortalarında İstanbul'dan Mısır'a, Süveyş cephaneliğinde yirmi yeni savaş kadırgası inşasına izin veren bir ferman gönderildi.[65]

63 Bu raporun metni için, bkz. Selaniki, *Tārīḫ-i Selānikī*, 1: 171.
64 İki paşanın bu olayla ilgili raporları için bkz. *MD* 61 #239, 99 ve #240, 99–100; Portekizli esirler daha sonra bu olayda suç ortağı olduğu anlaşılan Kılıç Ali Paşa'nın gözetimine teslim edildi. Bkz. Selaniki, *Tārīḫ-i Selānikī*, 1:185.
65 MD 61, #107, 40.

Aynı ayın sonunda Venedik elçisi Lorenzo Bernardo, "İran savaşına katıldığı ve bu yüzden İspanya'nın böylesine bir güç düzeyine ulaşmasına izin verdiği için" Sultan Murad'a yönelik artan eleştiriler hakkında İstanbul'dan bir mektup yazdı.[66] Bernardo daha sonra Hazinedar Sinan'ın raporundaki bilgileri tekrarlayarak imparatorluğun yönetici seçkinleri arasında yarattığı paniği anlattı. Ayrıca bu meydan okumaya Osmanlıların gelişen tepkisini de ele aldı. Koca Sinan Paşa'nın Süveyş kanalını yeniden inşa etme konuşmasını içerecek kadar ileri gitti. Bu gönderi metnine göre:

> İspanyollar, Aden Krallığı'nın karşısındaki Kamaran adasını tahkim ettiler... Bu durum, Türkleri rahatsız ediyor çünkü o adaya sahip olmak İspanyolların Hint Adaları'ndan Kahire'ye giden baharat trafiğini kapatmasına izin verecek. Bu, gümrük vergilerinden gelen yılda yarım milyon altının kaybı demek. Kızıldeniz'deki İspanyol filosu artık Süveyş körfezinin efendisi olacak ve Mekke'ye giden hac yolu artık güvenli olmayacak. Türkler ayrıca, İngiltere ve Flandre ile savaşa girmiş olmasına rağmen bu darbeyi indirmeyi başarmış olan, denizde çok güçlü bir hükümdarla uğraşmak zorunda olduklarını da hatırlıyorlar. Buradan, o hükümdarın denizlere büyük bir silahlı kuvvet gönderirse herhangi bir zorluk çekmeden kendini oranın efendisi yapacağı sonucuna varıyorlar. Bu nedenle, bu bölgelerde büyük bir silah bulundurmanın kesinlikle gerekli olduğunu düşünüyorlar ve bunu başarmak için Mısır kralları tarafından inşa edilen eski kanalı kazma fikrini benimsiyorlar: Kızıl Deniz üzerindeki Süveyş'ten geçerek Dimyat limanından bizim denizimize kadar uzanan iki yüz kırk kilometrelik bir yol.[67]

Son bir not olarak Bernardo, padişahın şu anda kanalın inşasına en iyi nasıl devam edileceği konusunda Divanı ile istişare hâlinde olduğunu ve Hasan Paşa'dan başkasının tav-

[66] Bu rapor, 23 Temmuz 1586 tarihlidir. Bkz. *Calendar of State Papers*, 8. cilt, belge 385.
Calendar of State Papers, 8. cilt, belge 385.

siye vermediğini bildirdi. Yakın zamanda özellikle bu amaçla Yemen'den İstanbul'a seyahat etmişti.[68]

Kaptanı Derya Kılıç Ali Paşa (bu olaydaki başka bir suç ortağıdır ve siyasi amaçlar için istihbaratı manipüle etme konusunda uzun bir kişisel geçmişi vardı) birkaç hafta içinde, planın ayrıntılarını İstanbul'da ikamet eden Fransız büyükelçisi Savary de Lanscome'a sızdırıyordu.[69] Lanscome'a göre kaptan, son kışkırtmalar ışığında Sultan Murad'ın Süveyş'e bir kanal açmaya ve Habsburg tehdidini kesin olarak ortadan kaldırmak için bir filo göndermeye kararlı olduğunu söyleyerek övünüyordu. Proje için şimdiden 25 kadırga, 100.000 adam, 40.000 katır, 12.000 deve ve Mısır'ın bir yıllık gelirinin tamamı, toplamda yaklaşık 600.000 düka ayrılmıştı. Lanscome bir dipnot olarak şunları eklemiştir:

> Bu büyük planları, onların zaten alışılmış olan kibirlerini öylesine şişirdi ve hırslarını ve açgözlülüklerini o kadar ateşledi ki onlara sanki Hindistan'ın tüm hazineleri ve değerli mücevherleri çoktan ellerindeymiş ve İran da onların ağına takılmış gibi görünüyor. (Hindistan'ın tamamında) dört binden fazla adamlarının olmadığını söyledikleri için İspanyolları hiç hesaba katmıyorlar. Ve doğruyu söylemek gerekirse bu kanalı inşa etme emelleri yerine getirilirse ve (Hindistan'a) yapacaklarını söyledikleri gibi iki yüz silahlı kadırga gönderirlerse o zaman zaten Arabistan'ın efendileri olduklarından, onları durduracak kimse olmaksızın hızlı bir ilerleme kaydedecekler ve (Hindistan'a açılan) kapıyı Lizbon ve İspanya'ya kapatacaklar.[70]

[68] "Yemen Beyi burada ve diğer emirlerin yanı sıra eski Süveyş kanalında bir araştırma yapmak için talimat aldı." *Calendar of State Papers*, 8. cilt, belge 385.

[69] Kılıç Ali'nin Batı Akdeniz'deki önceki entrikaları hakkında bkz. Hess, *Forgotten Frontier*, 101.

[70] "*Le beau dessein leur a déjà tellement enfl é leur vanité accoutumée, et attisé leur ambition et avarice, qu'il leur semble qu'ils ont déjà les trésors et pierreries de l'Inde, et qu'ils ont mis dans un rets le Perzien; il ne mettent en aucun compte l'Espagnol, car ils disent qu'ils n'y a que 4,000 hommes. A la vérité, si leur désir et espérance réunissait à faire ce canal, y mettant deux cent galères armées, qu'ils*

Bu raporda ana hatları çizilen niyetler ile daha önce *Târîh-i Hind-i Garbî*'den alıntılanan pasaj arasındaki çarpıcı benzerlik tesadüf olamaz. Liderleri Koca Sinan Paşa'nın görevden alınmasından tam dört yıl sonra, Hint Okyanusu hizbinin hayatta kalan üyelerinin etkilerini ne kadar tutarlı bir şekilde koruyabildiklerini ve gündemlerini ilerletebildiklerini gösteriyor. Bununla birlikte bir Süveyş kanalının inşası, en iyi koşullar altında bile, teknik zorluklarla dolu bir meydan okuma olmaya devam etti. Ve bu pratik engellere ek olarak, kaynakları zaten İran'la savaş nedeniyle zorlanan bir devlet için fahiş derecede pahalı bir proje olarak da değerlendirildi. Sonuç olarak uygulanabilirliği konusunda şüpheler arttıkça ve Portekiz'in Kızıldeniz'deki operasyonlarının gerçek boyutu (veya eksikliği) hakkında ayrıntılar ortaya çıktıkça İstanbul'un kanala yönelik coşkusu hızla azalmaya başladı. Yaz sonunda Kaptanı Derya Kılıç Ali bile desteğini geri çekmişti. Kumda inşaatın zorluklarını, çöl rüzgârlarını ve ayrıca kazıların Kızıldeniz'den Nil vadisine tuzlu su taşmasına neden olabileceği korkusunu dile getirdi.[71] Çok geçmeden Sultan Murad da hevesini yitirdi ve Osmanlı'nın Akdeniz'den Kızıldeniz'e üçüncü kanal açma girişimini bir daha gündeme gelmemek üzere sona erdirdi.[72]

İşler Sarpa Sarıyor

Hüsrana uğramış ama cesaretleri tamamen kırılmamış olan Hasan Paşa ve Hazinedar Sinan, Hint Okyanusu'ndaki imparatorluk hayallerinden geriye kalanları kurtarmak için komplocu kozlarını son kez oynamaya artık hazırdılar. Bir

disent, ayant l'Arabie comme ils ont et y tournant la tête sans être empêchés d'ailleurs, ils fermeront la porte à Lisbonne et Espagne de ce côté, et seront pour agrandir et enrichir grandement cet empire." Charles-Roux, "Isthme de Suez", 176–77.

71 *Calendar of State Papers*, 8. cilt, belge 409, 17 Eylül 1586.

72 Bkz. Charles-Roux, "Isthme de Suez", 179.

kanaldan yoksun olmalarına rağmen etrafı telaşa veren ikili, en azından 1586 sonbaharında 'kıyıların savunması için' Süveyş'ten Yemen'e gönderilen beş kalyonluk küçük bir filo ile kendilerini avutabildiler.[73] Bu sınırlı ama somut başarıdan cesaret alan Hasan Paşa, İstanbul'a bir bildiri daha göndererek yanıt verdi ve Goa'dan yaklaşmakta olan bir saldırı hakkındaki bir vesveseyi yeniden gündeme getirdi. Böyle bir saldırı gerçekleşirse beş kadırganın Yemen limanlarını savunmaya zar zor yeteceğini savunarak 'kâfirlere denizden saldırmak' için 'yirmi otuz kadırga' daha istedi.[74]

O ve Hazinedar Sinan, bu talebin aciliyetini artırmak için, yakın zamanda Hindistan'dan dönen ajanlar tarafından sağlandığını iddia ettikleri bir 'casus raporu'nu eş zamanlı olarak ilettiler. Bu rapor, diplomatik nitelikte bomba gibi bir haberin tüm özelliklerine sahip bilgiler içeriyordu: yani Ekber'in İspanya ile resmi bir ittifak kurduğu ve iki gücün şimdi Yemen'i birlikte işgal etmek için bir filo hazırladığı.[75] İstanbul liderliğinin en köklü korkularına dayanan bu korkunç ihtimal, muhtemelen akla gelebilecek tek senaryoydu. Öyle ki bu ihtimal, İmparatorluğu İran'la devam eden savaştan daha acil bir şekilde tehdit ediyormuş gibi görünmüş olabilir. Dahası iki paşanın bakış açısına göre, siyasi amaçlar için yararlı olduğunun kanıtlanması koşuluyla raporun gerçekten doğru olup olmamasının pek bir önemi yoktu.

Gerçekçi olmak gerekirse bu türden bir Babür-Portekiz ortak operasyonunun ciddi olarak düşünüldüğüne inanmak için neredeyse hiçbir neden yoktu. Babürler 1584'te Goa'da kalıcı bir büyükelçilik kurmuş olsalar da herhangi bir Babür veya Portekiz kaynağında böyle bir teklifin tartışıldığına dair hiçbir kayıt bulunmaz.[76] Aslında 1582'den sonra Ekber, Mekke Şerifi'ne yaptığı yıllık mali desteği ve mukaddes şehirlere

[73] *MD* 62 #393, 177.
[74] *MD* 62 #393, 177.
[75] *MD* 62 #457, 205.
[76] Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 22

seyahat eden hacılar için cömert desteğini kesmişti.[77] Portekizlilerle yüzeysel olarak pürüzsüz ilişkiler sürdürmeye devam ederken diğer Müslüman liderlerle yazışmalarında Portekiz'in Diu, Chaul ve hatta Goa gibi önemli kalelerini kendisi için ele geçirme planlarından açıkça bahsetmeye başlamıştı.[78]

Böylece iki paşanın casus raporu, bilinçli ve manipülatif bir çarpıtmadan başka bir şey değilmiş gibi görünüyor. Fakat en azından kısa vadede, kumarlarının etkili olduğu bir kez daha kanıtlandı. Ocak 1588'de padişah, tümü gelecekteki bir deniz seferinde kullanılmak üzere Süveyş'te on beş ve Basra'da beş kadırga daha inşa edilmesine izin verdi.[79] Padişah, Hasan Paşa'ya eşlik eden talimatlarında, durumu ciddiyetle gördüğü konusunda hiçbir şüphe bırakmadı ve şunları yazdı: "Bir kurt gibi davranacak ve alçak kâfirlerin korunan bölgelerime zarar vermesini engelleyeceksiniz... Bu konuyu hafife almayın! Hiçbir şeyi şansa bırakmayın! Tehlikeyi savuşturmak için mümkün olan tüm çabaları göstermeniz zorunludur."[80]

İspanya ve Portekiz Savunmaya Geçiyor

Gerçekte, elbette ki ne Ekber'den ne de Portekiz Hindistanı kaynaklı, etkisiz hâle getirilecek gerçek bir tehlike yoktu. Tam tersine, bu fermanın İstanbul'da padişah tarafından çıkarıldığı ay içinde, İspanya Kralı II. Philip, Goa'daki valisine şu talimatı göndermişti:

> Bu kısımlarda (yani Avrupa) dikkat edilmesi gereken birçok konu var, bundan böyle yeni girişimler aramak yerine zaten elde edilmiş kazanımları korumanız gerekecek. Ruy Gonsalves da Camara komutasında Kızıldeniz'e gönderdiğiniz

[77] Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 116.
[78] Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 149.
[79] MD 62 #393, 177; MD 62 #457, 205.
[80] *MD* 62 #457, 205; Bu belgenin tam çevirisi için bkz. Farooqi, "Six Ottoman Documents", 43–44.

donanmanın da gösterdiği gibi saldırı savaşlarının birçok dezavantajı olduğunu unutmayın. Umulan başarıların hiçbirinin yakınına bile yaklaşamadı. Yalnızca Türkleri büyük ve kârsız bir masrafa sokmaya yaradı. . . . ve devlete büyük bir itibarsızlık getirdi.[81]

Philip'in bahsettiği "dikkat edilmesi gereken birçok meselenin", 1588'de İspanyol İmparatorluğu için her şeyi tüketen bir girişime dönüşen İspanyol Donanması için yaptığı hazırlıklar olduğu açıktır.[82] Aynı zamanda, Philip'in Hint Okyanusu için yeni savunma görevi bir yıl sonra geldi. Portekiz Hindistanı, Mir Ali Bey'in Svahili Sahili'ne yaptığı yıldırım seferinin neden olduğu karışıklığın ardından kendi evini korumak için mücadele etmişti. Mir Ali'nin 1586 baharında Moha'ya dönmesinden sonra, Malindi Kralı aslında Portekizli müttefiklerine umutsuzluk ifadeleri içeren bir mektup göndermişti. Mektupta korsanın yağmalarının tüm boyutlarını anlatıyor ve en kötüsünün henüz gelmediğini ileri sürüyordu. Ona göre, Osmanlılar (Mir Ali'nin söz verdiği gibi) daha büyük bir donanmayla dönerlerse ve (Mombasa'nın kralının teklif ettiği gibi) Mombasa'da bir kale inşa etmelerine izin verilirse "Hindistan'ın tamamını yok etmekle tehdit edebilirdi. Çünkü (Osmanlılar) oradan yalnızca Sofala'yı ve Cuamá Madenlerini değil, Mozambik kalesini bile kolayca ele geçirebileceklerdi ve böylelikle Avrupa'dan gelen Kraliyet filosunu pusuya düşürüp ele geçirebileceklerdi."[83]

Hüküm süren genel Vali Dom Duarte de Meneses, böyle bir

"Como nesas partes ha tantas cousas a que acudir, sempre será mas necessario tratarse de conservar o ganhado que de procurar novas ympresas atento que a guerra ofemsiva têm muytos ymcomvenientes, como se vio na armada em que mandastes por capitão mór Ruy Gonçalves da Camara ao Estreito, que alem de não ter os bons efeitos e socesos que se esperavão, não servio mays esta tão grande e ymfrutuosa despesa que de espertar os turcos... com tanto discredito deste estado." *APO*, fasc. 3, 120.

82 Parker, *Grand Strategy*, 179–207.

83 "O que faria total destruição da Índia... porque dalli se haviam logo de fazer senhores da mina de Cuamá, e Sofala, e ainda da fortaleza de Moçambique, onde podiam esperar as náos do Reyno e tomallas." *DA*, dec. X, 9.kitap, 2.bölüm.

tehditle karşı karşıya kalınca ocak 1587'de Svahili Sahili'ne büyük bir filo göndererek elinden geldiğince hızlı ve kararlı hareket etmişti.[84] Oradayken filonun komutanı Martim Afonso de Melo, Pate adasının sakinlerini cezalandırmak için seçildi. Ada sakinleri, önceki yıl Mir Ali'nin Portekizli mahkûmlarından birine işkence edip infaz etmekle suçlandılar.[85] De Melo, bu eyleme misilleme olarak yerleşime acımasız bir saldırı emri verdi, evlerini yerle bir etti, kralını öldürdü, halkını katledip köleleştirdi ve hatta gelecekteki sakinlerin bölgeye yeniden yerleşmesini önlemek için hurma bahçelerini yok etti.[86] De Melo daha sonra Mombasa'ya yöneldi. Mombasa'nın dehşete kapılmış sakinleri, evlerini ve mülklerini terk edip kaçarak de Melo'nun kasabalarını yağmalamasına izin verdi.

Fakat Martim Afonso de Melo, Portekiz otoritesini kalıcı bir şekilde yeniden sağlamlaştırmak için bu katı güç gösterisini kullanamadı. Bunun yerine, kayıtlar onun Mombasa'da kalıcı bir garnizon kurmaması ve "yerel halka gereksiz yere zulmetmekten veya taciz etmekten" kaçınması için II. Philip'ten katı emirler aldığını gösteriyor. Philip, yükselen Osmanlı yanlısı duygulara karşı bunu "en iyi ve en yararlı çare" olarak görüyordu.[87] Bu da yetmezmiş gibi de Melo kısa süre sonra Basra'daki Osmanlı cephaneliğinde yenilenen faaliyeti öğrendi. Bu faaliyet, Mir Ali'nin Doğu Afrika'daki son operasyonlarının belki de bir oyalama olduğunu ve Osmanlıların asıl amacının Hürmüz'deki çok daha önemli Portekiz üssü olduğunu akla getiriyordu. Bu koşullar altında de Melo, Svahili Sahili'nin geri kalan şehir devletlerini yok pahasına yatıştırmak zorunda kaldı. Liderlerinden sadakat yemini ve sembolik haraç ödeme-

[84] *DA*, dec. X, 8.kitap, 10.bölüm.

[85] Bu talihsiz ve isimsiz kişi, çatışmada yaralandı ve iyileşmesi için Mir Ali tarafından yerlilerin gözetimine teslim edildi. Yerel halk, bunun yerine, Hıristiyanlığı terk etmesi talepleriyle ona eziyet etmişler ve o bunu reddedince, ona işkence yapmışlar ve sonunda onu öldürmüşlerdir. *DA*, dec. X, 9.kitap, 1.bölüm.

[86] *DA*, dec. X, 9.kitap, 1.bölüm.

[87] Bkz. II. Philip'in bu yöndeki mektubu, *APO*, fasc. 3, 146.

lerinden başka bir şey talep etmedi. Ardından, inşa hâlindeki Osmanlı kadırgaları tamamlanamadan Basra'ya sürpriz bir saldırı başlatmayı umarak bahar musonuyla birlikte hızla Hürmüz'e doğru yola çıktı.[88]

Nihayetinde, Basra Körfezi'ne ulaştıktan sadece birkaç hafta sonra ölen de Melo için bir yılda iki sefer yürütmenin zorluğu çok fazla gibi görünüyor.[89] Bu nedenle, Svahili Sahili'ndeki gecikmiş müsamaha gösterisi de amaçlanan etkisini gösteremedi. Bölgeden aceleyle ayrılışı, bölgedeki Müslümanların geri kalanına karşı merhametinden çok daha derin bir izlenim bırakmış gibi görünüyor. Hatta ölümünden önce, İspanya kralına sadakat yemini etmesi için daha yeni ikna ettiği aynı şehir devletleri birliği, "mektuplar, para ve hediyeler" ile Osmanlı yetkilileri için Yemen'e bir kez daha bir elçilik gönderdi. Hasan Paşa'yı de Melo'nun saldırısının ayrıntılarından haberdar eden bu elçiler, Mir Ali'nin daha önce bir filoyla geri dönme sözünü yerine getirmesi ve "ve hakaretleri, yağmalamaları ve öldürmeleri için Portekizlilerden onları bu topraklardan sonsuza dek kovarak intikam alması için" ona yalvardılar.[90]

Hasan Paşa da bu isteği yerine getirmeye niyetliydi. Fakat ironik bir şekilde, bir sonraki hamlesini düşünürken kendisini Portekiz Hindistanı'ndaki muadilleriyle aynı kısıtlamalarla karşı karşıya buldu. Philip'in İspanyol Donanması ile meşgul olması, onu Hint Okyanusu'nda herhangi bir yeni Osmanlı karşıtı saldırıdan caydırmasına neden olduğu gibi Osmanlıların İran'la devam eden (ve yoğunlaşan) savaşı da Hasan Paşa için benzer bir engel oluşturuyordu. Daha da kötüsü, Hasan'ın özenle hazırlanmış destekçiler koalisyonu da bu kritik noktada dağılmaya başladı. Bu süreç, Kılıç Ali Paşa'nın

88 Bkz. II. Philip'in genel valiye yazdığı 29 Mart tarihli mektup, *APO*, fasc. 3, 293
89 *DA*, dec. X, 9. kitap, 2.bölüm.
90 "*pera os vingar das aff rontas, perdas e mortes que tinham recebido dos Portugueses, e lançallos pera sempre daquellas terras.*" *DA*, dec. 11, 26. bölüm

1587'deki ölümü ve Hazinedar Sinan Paşa'nın Mısır valiliği görevinin 1588'in başlarında sona ermesiyle başladı.

Mısır'ın yeni valisi Kara Üveys, Hasan Paşa'ya açıkça düşman olan ve iddialarının samimiyetinden derin şüphe duyan bir yöneticiydi. Önümüzdeki yıl boyunca Kara Üveys'in, Hasan'ın Süveyş cephaneliğindeki ek gemilerinin inşasını kasıtlı olarak geciktirdiği ve Yemen veya Kızıldeniz'in acil bir tehlikede olduğunu reddeden İstanbul'a kendi mektuplarını gönderdiği görülüyor.[91] 1588 sonbaharının sonlarına doğru, yelken sezonu yaklaşırken ve Süveyş'ten vaat edilen takviye kuvvetlerin hiçbiri gerçekleşmeyince giderek yalnızlaşan Hasan Paşa'nın meseleyi bir kez daha kendi eline almak ve İstanbul'dan bağımsız hareket etmekten başka çaresi kalmadı. Mir Ali'nin asıl kadırgasını, 1586'da Roque de Brito'dan ele geçirilen Portekiz savaş gemisini ve Hazinedar Sinan tarafından Süveyş'ten teslim edilen beş kadırgadan üçünü bir araya getiren Hasan, mütevazı bir donanmayı silahlandırdı ve onu Mir Ali komutasına verdi. Mir Ali, Aralık 1588'de bir kez daha Doğu Afrika'ya doğru yelken açtı. Bu kez Mir Ali'nin aldığı emir, Mombasa adasını kalıcı olarak işgal etmekti. Hasan Paşa bu sayede sarayda azalan güvenilirliğini geri kazanmayı umuyordu.[92]

Mir Ali Bey'in Svahili Sahiline İkinci Seferi

Mir Ali'nin Svahili Sahili'ne dönüşü, üç yıl önceki ilk ziyareti kadar hayırlı bir şekilde başladı.[93] Tıpkı bir önceki seyaha-

[91] MD 64, #499, 195.
Hasan'ın planlarını Üveys Paşa'ya veya İstanbul'daki padişaha bildirdiğine dair hiçbir belirti bulunmaz. Mir Ali'nin ayrılmasından önceki son gönderisinde yalnızca "sefil kâfirlerin gemilerinden henüz bir işaret bulunmadığını" bildirilmektedir. [*küff ār-i ḫāksār gemilerinden nām u nişan olmaduġın bildirüp*], MD 64 #499, 195.

[93] Mir Ali'nin Svahili Sahili'ne yaptığı ikinci yolculuğun neredeyse tek kaynağı, João dos Santos'un kroniğidir. Portekiz arşivleri, muhtemelen, sefer hakkında

tinde olduğu gibi önce Mogadişu limanına yöneldi ve burada yerel halk tarafından bir kahraman gibi karşılanıp onlardan para ve erzak aldı. Oradan güneye devam etti ve bir kez daha "o kıyıda yaşayan Moroların tüm şehirlerinden ve dinlenme yerlerinden" coşkulu bir şekilde destek sözü aldı.[94] Tahmin edilebileceği gibi tek istisna, Malindi idi. Portekizli kaptan Mateus Mendes de Vasconcelos burayı garnizon kurulmuş olarak buldu. Mir Ali, Malindi'nin şehir surlarının gelişigüzel bir şekilde bombaladıktan sonra nihai varış noktası olan Mombasa'ya doğru devam etti.

Günümüzde ulaşan Portekiz kaynaklarına göre Mir Ali, 1586'da bölgeye yaptığı ilk ziyarette Mombasa'yı birincil hedefi olarak belirlemişti. Mombasa, Svahili Sahili'ndeki tüm ada şehir devletleri arasında hem en merkezî hem de kolayca savunulabilir bir konuma sahipti. Malindi'ye ve Portekizlilere şiddetle düşman olan büyük bir nüfusu vardı. Ayrıca keresteye ve bölgesel diğer kaynaklara erişimleri kolaydı. Ayrıca, Mir Ali'nin emrindeki toplam askerî güç tahmin ettiğinden daha küçük olmasına rağmen –Hasan Paşa'nın başlangıçta talep ettiği '20 veya 30' savaş kadırgasının aksine sadece beş hafif gemi– korsanın Mombasa'yı gelecekteki harekâtlar için kalıcı bir ileri üsse nasıl dönüştüreceğine dair çok net bir stratejisi vardı.

Bu stratejinin en önemli parçası topçu birliğiydi. Mir Ali, Osmanlı yönetimindeki Moha limanının yerlisiydi. Selefi Sefer Reis'in sadece birkaç kürekli kadırga ve ağır topçu ateşi desteğiyle, Moha'yı çok büyük Portekiz filolarından bile doğrudan saldırılara karşı tutarlı bir şekilde savunma yeteneğine kesinlikle aşinaydı. Mir Ali'nin umudu, bu kanıtlanmış taktiği Yemen'den Doğu Afrika'ya ihraç etmekti. Bunu yap-

henüz ortaya çıkarılmamış önemli bilgiler içeriyor, ancak şimdilik, bilinen en eski arşiv referansı, *APO*'daki çok kısa bir rapordur, fasc. 3, 273; mevcut anlatı neredeyse tamamen dos Santos'a dayanmaktadır.

94 *"recebêram com muito contentamento . . . todas as cidades e lugares de Mouros daquella costa."* dos Santos, *Etiópia Oriental*, 1: 27.

mak için, beş gemisine ve belki de üç yüz savaşçıdan oluşan refakatçisine ek olarak karada kullanılmak üzere çok sayıda çok güçlü kuşatma topları da dâhil olmak üzere çok sayıda yüksek kaliteli top getirmişti. Yardımsever yerel halktan gelen bu ağır mühimmat ve lojistik destekle Mir Ali, müstahkem bir kale inşa etmeyi ve Portekizlileri kendi üzerine çekmeyi amaçlıyordu.

Goa'daki yetkililer, Yemen'deki casuslar tarafından onun manevraları hakkında önceden uyarıldıklarından, korsanın bunun için fazla beklemesi gerekmedi. Mir Ali Doğu Afrika'ya vardığında Binbaşı Tomé de Sousa Coutinho on bir kürekli savaş gemisi, altı kalyon ve dokuz yüzden fazla savaşçıyla Hindistan'dan yola çıkmıştı. Bu güç, Mir Ali'ninkinin üç katıydı (ve daha sonra bunlara Malindi'deki Portekiz müttefikleri tarafından sağlanan iki gemi ve çok sayıda yardımcı birlik eklendi). Yine de Mombasa halkının enerjik işbirliğiyle Mir Ali, savunma pozisyonu hazırlıklarında etkileyici bir hızla ilerledi. Öyle ki adamları Şubat ayının sonunda Mombasa limanının girişine hükmeden müstahkem bir kuleyi tamamlamayı başardılar. İçeride Mir Ali, limanı denizden gelecek saldırılara karşı korumak için en ağır kuşatma toplarını yerleştirdi. İkinci bir savunma hattı olarak beş kadırgasını, amfibi bir saldırıya karşı korunmak için pruvaları ve güverte topları denize bakacak şekilde, şehrin önündeki kıyı boyunca konumlandırdı. Bu, Sefer Reis'in Moha'da Portekizlilere karşı defalarca (ve büyük etki yaratarak) kullandığı savunma dizilişinin tamamen aynısıydı. Aynı zamanda Selman Reis'in 1517 gibi erken bir tarihte Lopo Soares filosuna karşı Cidde'yi kahramanca savunmasında kullandığı taktiklere benziyordu. Dolayısıyla hem tarihten hem de tecrübelerden yararlanan Mir Ali'nin, sayısal dezavantajına rağmen yaklaşan savaş konusunda kendisine güvenmek için her türlü sebebi vardı.[95]

[95] John Guilmartin'in 'neredeyse yenilmez' bir savunma konumu olarak tanımladığı, iyi bir lojistik destek, güçlü bir kıyı kalesi, savaş kadırgaları ve ağır toplardan

Korsanın hazırlıklı olamayacağı tek beklenmedik durum, tamamen farklı, hatta hayal bile edilemeyecek bir yönden ezici bir kuvvetin ortaya çıkmasıydı: Zimba savaşçılarından oluşan gizemli bir yağmacı sürü. Osmanlılar son savunma mevzilerini hazırlarken Afrika'nın iç kesimlerinden çıktılar. João dos Santos'un (*Etiópia Oriental* adlı çalışması sonraki olaylar hakkında günümüze ulaşan ana Portekiz kaynağıdır) renkli (ve sorunlu) anlatımına göre, bu vahşi Zimbalar en az 20 bin kişiden oluşan gerçek bir orduydu. Diğer vahşetlerin yanı sıra sistematik bir şekilde kitlesel yamyamlık eylemleriyle biliniyorlardı.[96] Gerçek sayıları ve gerçek kimlikleri ne olursa olsun -ve sözde yamyamlıklarının gerçek mi yoksa Portekizlilerin hayal ürünü mü olduğuna bakılmaksızın- Portekiz filosunun gelişinden sadece birkaç gün önce Mombasa'da şaşırtıcı bir şekilde ortaya çıkmaları Mir Ali için bir felaketti. Denizden bir saldırı bekleyen korsan, Mombasa'yı anakaradan ayıran, gelgitte karşıya geçilebilecek kadar sığ olan dar geçidi savunmayı ihmal etmişti. Zimbaların zamansız gelişi nedeniyle Mir Ali'nin en iyi topçularını, iki savaş kadırgasını ve adamlarının büyük bir kısmını karşıya geçmelerini önlemek için adanın diğer tarafına taşımaktan başka seçeneği yoktu. Şehrin kendisini savunmak için, müstahkem kulede ve hâlâ limanı koruyan son üç gemisinde yalnızca temel bir mürettebat bıraktı.

5 Mart 1589'da Portekizli komutan Tomé de Sousa Coutinho, güçlü Portekiz filosunun başında Mombasa'ya vardığında durum buydu. Coutinho limana hücum ederken Mir Ali ve adamları, geçerken en azından bazı düşman gemilerini batırmayı umut ederek bir top ateşi yağmuru başlattılar. Fakat tüm Portekiz gemileri doğrudan isabet almadan kurtuldu ve kendi

oluşan bu taktiksel bileşimin teknik analizi için bkz. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys*, 13.

96 Dos Santos vakayinamesinin güvenilirliği hakkında bir tartışma için bkz. Giancarlo Casale, "Global Politics in the 1580s: A Canal, Twenty Thousand Cannibals, and an Ottoman Plot to Rule the World", *Journal of World History* 18/3 (Kasım 2007), 273–76.

silahlarından çıkan talihli bir atış, Osmanlıların kulesindeki ana topunu susturdu. Artık Osmanlı savunma ateşinden korkacak hiçbir şeyi kalmayan Portekizliler, karaya oturmuş üç kadırgaya hücum edebildiler. Mürettebatlarını kaçmaya zorladılar ve sona kalanları ele geçirerek onları kolayca alt ettiler.

Bunu başaran de Sousa Coutinho, adayı anakaradan ayıran nehir ağzına bir gemi birliği gönderdi ve burada adamları, Osmanlı birliklerinin geri kalanının tamamen Zimbalarla meşgul olduğunu ve hâlâ onların Mombasa'ya geçmelerini engellemeye çalıştıklarını gördüler. Portekizliler, göğüs göğüse yoğun bir çatışmanın ardından, birkaç çaresiz Osmanlı mürettebatını gemiden atlamaya ve anakarada güvenli bir yere yüzmeye çalışmaya zorladıktan sonra, Osmanlı mevzilerini bir kez daha kolayca ele geçirdi. Zimbaların son adama kadar öldürdüğü bu talihsizler, kaleyi savunan Osmanlılardan geriye kalanları topluca Portekiz komutanına teslim olmaya sevk etti. Toplamda, yaklaşık yüz tanesi çatışmada öldü veya Zimbalara esir düştü. Her iki gemi, yirmi üç ince bronz top parçası ve biri dos Santos tarafından 'olağanüstü büyük' olarak tanımlanan altı büyük demir topla birlikte yetmiş kişi daha Portekizliler tarafından ele geçirildi.[97]

Kadırgaları ve topçularını kaybeden Mir Ali, adamlarından geri kalanlarıyla adanın iç kesimlerinde Mombasanlara sığındı. Portekizliler gemilerini terk etmeye ve karada korsanla yüzleşmeye hâlâ isteksiz olduklarından, birkaç gün süren sonuçsuz müzakereler gerçekleşti. Sonunda, Zimba şefinin bir elçisi Tomé de Sousa Coutinho'ya geldi ve Portekizlilerle işbirliği yapacaklarını ilan etti ve adaya geçip Osmanlılar ve Mombasanlarla doğrudan yüzleşmek için izin istedi. Kendi adamlarını riske atmadan Mir Ali'yi yok etme fırsatının farkına varan Portekizli vicdansız komutan, buna hemen razı oldu. Fakat bunu yaparken aynı anda kendi gemilerinden fırlatılanların kıyıya gönderilmesini emretti, böylece Zimba-

"*entre estas huma assas grande.*" dos Santos, *Etiópia Oriental*, 1: 41.

lar onları zorlarken Portekizliler Osmanlıları ve Mombasan müttefiklerini avlayabilirlerdi.

Çok geçmeden –João dos Santos'un anlattığına inanacak olursak– kıyı boyunca görev bilinciyle mevzilenen Portekizli kürekçiler, neredeyse tarif edilemez bir manzarayla karşılaştılar. Dehşete kapılmış adalılar yığın hâlinde adanın iç kesimlerinden koşarak gelirken çaresizce yardım istiyorlardı ve peşlerinde Zimbalar olduğu hâlde sahile doğru ilerliyordu. Küçük tekneler hızla kapasitelerinin ötesinde dolduğunda ve alabora olup boğulmamak için kıyı şeridinden uzaklaşmaya başlayınca panik başladı. Bu fırlatmaların sonuncusu da kalkmak üzereyken, Mir Ali at sırtında göründü, Zimbalar yakın takipteydi ve Mir Ali'nin etrafına ok yağıyordu. Mir Ali, dörtnala koşarak denize doğru hücum etti, kendini Portekiz gemisine doğru fırlattı ve mümkün olan son anda güvenli bir yere çekildi. Yoldaşlarından otuzu, yaklaşık iki yüz Mombasan ile birlikte benzer şekilde tekneler tarafından kurtarıldı. Fakat çok daha fazlası geride kaldı. Portekizli kürekçiler, düzinelerce kadın ve çocuğun umutsuzluk içinde kendilerini dalgalara atışını güven içinde izlediler. Dos Santos'un sözleriyle: "barbarların acımasız demiriyle yüzleşmektense boğulmayı tercih ettiler."[98]

Portekiz amiral gemisine sağ salim bindikten sonra, gözle görülür bir şekilde rahatlamış olan Mir Ali, Portekizli mevkidaşını tebrik etti ve şöyle dedi: "Kötü talihimden yakınmıyorum çünkü savaşın doğası böyledir ve barbar ve insanlık dışı Zimbalara yem olmaktansa daha önce İspanya'da olduğu gibi Hıristiyanların tutsağı olmayı tercih ederim."[99] Portekizli kaptan, Mir Ali'ye doğru seçimi yaptığını ve artık endişelenecek bir şeyi kalmayacağını söyleyerek güvenini tazelemek için elinden geleni yaptı. Yine de öyle görünüyor ki Mir Ali ve

[98] "escolhendo antes a morte da água, que a do ferro cruel dos barbaros." dos Santos, *Etiópia Oriental*, 45.

[99] *"Não me espanto de minha adversa fortuna, porque são sucessos de guerra, e mais quero ser cativo de cristãos, de quem já outra vez fui em Espanha, que ser comido dos Zimbas bárbaros e desumanos."* dos Santos, *Etiópia Oriental*, 1: 37.

adamlarının çoğu için en kötüsü henüz gelmemişti. Adamları Portekiz Hindistanı'nın kadırgalarında köle olarak hizmet etmeye mahkûm edildi. Birçoğu, hayatlarının geri kalanında esaret altında kaldı. Lamu kralı ve Pate ile Kilifi'den birkaç önde gelen soylu da dâhil olmak üzere yerel destekçilerinden elebaşları toplandı ve bunlar herkesin önünde idam edildi. Mandra adası da korsanın yanında saf tuttuğu için ceza olarak yağmalandı. Mombasa ise, Zimbalar anakaraya çekildikten sonra, Portekiz tahtına sadakatinin bir ödülü olarak ezeli rakibi Malindi'ye teslim edildi.

Mir Ali ise, bir sonraki musonla birlikte Goa'ya geri götürüldü ve genel vali tarafından kabul edildi. Orada, tamamen centilmen bir değiş tokuşla, yeni efendisi Mir Ali'yle nazikçe konuştu ve onu "neşeli olmaya ve Tanrı'ya güvenmeye" teşvik etti. "Ben de bir zamanlar Malabar [korsanlarının] tutsağıydım, efendim seninkinden çok daha sertti. Yine de bugün nerede durduğumu kendin görebilirsin. Aynı şey senin de başına gelebilir."[100] Korsan cesurca cevap verdi: "Efendim, bir tutsak olduğum doğru ama Ekselanslarından biri olarak kendimi büyük bir bey olarak görüyorum."[101] Daha sonra, dos Santos'a göre Mir Ali, Portekiz'e gönderildi ve burada Hristiyan oldu ve "bu eylemle, bedeninin maruz kaldığı tüm kayıp ve yaraları ruhuna geri verildi."[102]

Bu din değiştirmenin samimi mi yoksa sadece bir hoşgörü hilesi mi olduğunu asla bilemeyeceğiz. Fakat her iki durumda da kendisini esir eden Portekizlilerden kalıcı olarak kurtulmuş gibi gözükmüyor. 1608'e kadar olan arşiv kayıtları, bu geç tarihte Mir Ali'nin, artık Hıristiyan ismi Francisco Julião

[100] "*Alegrai-vos e esperai em Deus, que já eu fui cativo de pior senhor do que vós sois, que foi o Malabar, e agora estou neste estado que vedes; assim vos pode seceder a vós.*" dos Santos, *Etiópia Oriental*, 1: 242.

[101] "*Senhor, verdade é que eu sou cativo, mas sendo-o de V. Senhoria, me tenho por grande senhor.*" dos Santos, *Etiópia Oriental*, 1: 242.

[102] "*Mirale Beque foi mandado para Portugal, onde se converteu e se fez cristão, no que restaurou para a sua alma todas as perdas e quebras que tinha recebido no corpo .*" *dos Santos, Etiópia Oriental*, 1: 242.

olarak hâlâ esaret altında olduğunu ve Portekizlilerin S. julião da Barra kalesindeki zindanında durduğunu gösteriyor.[103]

Yumuşak Bir İmparatorluğun Sert İnişi

Mir Ali Bey'in kariyeri birçok yönden, Osmanlı'nın küçük evrenindeki Keşif Çağı'nın tarihi olarak okunabilir. Bir bütün olarak Osmanlı İmparatorluğu gibi Mir Ali'nin üstün bir karizması ve Batı Hint Okyanusu'nda yaygın bir ünü vardı. Bir deniz komutanı olarak teknik nitelikleri kusursuzdu. Portekizlilere karşı askerî sicili uzun ve seçkindi. Stratejik planlaması sağlamdı. Ve uzaklardaki Müslüman topluluklarda sadakat uyandırma yeteneği hayranlık uyandırıcıydı.

Lehindeki tüm bu avantajlara rağmen, Mir Ali ve müttefikleri 1589'da Mombasa'da galip gelmeyi başarsaydı ne olabilirdi? Osmanlı planının işe yaradığını ve Tomé de Sousa Coutinho ile Portekiz filosunun gerçekten yenildiğini varsayalım. Mir Ali'nin sonunda Portekiz'in son yerel müttefiki olan Malindi'yi teslim olmaya zorlayacağı ve oradan tüm Svahili Sahili'nin kontrolünü ele geçireceği en azından makul görünüyor. Bu Hasan Paşa'nın, Sultan III. Murad'a Hint Okyanusu'nda devam eden genişlemenin faydalarına dair reddedilemez kanıtlar sunmasını sağlayabilirdi: Muhalifleri susturmak ve nihayet güneyde devam eden seferler için düzenli bir maddi destek akışı sağlamak. Zamanla Osmanlılar, hâkimiyetlerini Zambezi Nehri'ne (ya da Portekiz kaynaklarındaki hâliyle 'Cuamá madenleri') kadar genişletmiş olabilirlerdi. Afrika'nın iç kesimlerinden gelen kazançlı altın, fildişi ve köle ticaretinin kontrolünü ele geçirerek ve Portekizlileri bu önemli gelir kaynağından mahrum bırakabilirlerdi. Bu şekilde zayıflamış olan Portekizlilerin Mozambik'in kontrolünü

[103] Bu belge için bkz. *Filmoteca Ultramarina Portuguesa* no.16, s. 692. Alıntılayan Fernand Braudel, The *Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip* II, çev. Siân Reynolds (New York, 1972), 2: 760.

elinde tutup tutamayacakları ucu açık bir sorudur ve sonraki yüzyılda Hollandalıların yaklaşan meydan okumasıyla nasıl yüzleşebilecekleri daha da belirsizdir. Kısacası, çok az farklı koşullar altında, Mir Ali'nin Svahili Sahili'ne seferi büyük bir olasılıkla Portekizlilerin Asya'dan erken çekilmesi anlamına gelebilir ve Doğu Afrika'da tamamen yeni bir Osmanlı egemenliği çağını başlatabilirdi.

Bunların hiçbiri gerçekleşmediyse bu yalnızca Zimbaların zamanında ve acımasız müdahalesinden değil, aynı zamanda Mir Ali'nin seferinin bir bütün olarak Osmanlı İmparatorluğu ile paylaştığı bazı yapısal sınırlamalardan da kaynaklanıyordu. Her şeyden önce, korsan müthiş bir fiziki coğrafya kısıtlamasıyla karşı karşıya kaldı: Osmanlıların Hint Okyanusu'ndaki çorak vilayetlerinde kereste ve diğer stratejik kaynaklar neredeyse yok mertebesindeydi. Bu da onları gemilerden, insan gücünden ve erzaktan sürekli yoksun bıraktı. Teorik olarak bu, net bir çözümü olan bir sorundu: Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan bir kanal sayesinde Osmanlılar Akdeniz donanmasının tüm gücünü seferber edebilirdi. Fakat böyle bir kanal tamamen teknik bir bakış açısıyla mümkün olsa bile sürekli olarak bölünmüş bir Osmanlı liderliğinin kapasitelerinin ötesinde bir projeydi ve devam eden iç karışıklıklar ve uluslararası ayaklanmalar nedeniyle Osmanlı yönetimi kendisini Hint Okyanusu'na asla tam olarak adayamadı.

Sonuç olarak Mir Ali, kendisine yalnızca çok ince bir hata payı bırakan koşullar altında çalışmak zorunda kaldı. Mombasa'daki son direnişinin dramatik akıbeti, nihai ve kesi yenilgisine yol açtı. Bu; coğrafya, teknoloji ve üstlerinin siyasi kültürü tarafından kendisine yüklenen yapısal kısıtlamaların doğrudan bir sonucuydu. Zimbaların da onun yenilgisinde bu zararın müsebbibi olarak kesin bir rolü vardı. 1567'deki Zeydi isyanı, 1565'te Sefer Reis'in zamansız ölümü veya 1528'de Selman Reis'in öldürülmesi gibi Zimba müdahalesi belirleyici oldu çünkü Osmanlılar zaten maddi, fiziksel ve insani güçlerinin sınırlarını zorluyorlardı.

Görsel 16: İsa Kalesi'nin egemen olduğu Mombasa adası ın 17. yüzyılın başlarından bir görünümü.[104]

Öyle bile olsa, Mir Ali'nin kumarı sonuç vermedi ama hiçbir şekilde yanlış yönlendirilmemişti. Aslında, yenilgisi ve yakalanmasından sonra Portekizliler, esasen stratejisini benimseyerek ona nihai iltifatı yaptı: Malindi'den ziyade Mombasa'nın kıyıdaki stratejik açıdan en değerli yer olduğunu kabul ederek Mir Ali'nin müstahkem kulesiyle hemen hemen aynı yerde kendilerine ait heybetli bir kale inşa ettiler. Bu kale, bugüne kadar Mombasa'nın en seçkin simge yapılarından biri olarak kalmıştır.[105] İsa Kalesi olarak adlandırılan bu kale, 1596'da tamamlandığında (Görsel 16), bölgeyi sonraki yüzyılın büyük bölümünde yöneten yenilenmiş bir sömürge yönetiminin yeni karargâhı hâline geldi.[106]

Bu arada Doğu Afrika dışında, 1589'daki Mombasa savaşı, Batı Hint Okyanusu'ndaki Portekiz güç politikasının

[104] António Bocarro, Livro das plantas de todas as fortalezas, cidades and povoaçoens do Hindistan Doğu Bölgesi, Évora, Biblioteca Pública, Códice CXV/2-1.

[105] Boxer and de Azevedo, *Fort Jesus*, 23.

[106] Svahili Sahiline Portekiz'in katılımının tarihi için bkz. Pearson, *Port Cities and Intruders*, 129–54.

sonunu getirdi. Sonraki olayların da göstereceği gibi, artık İspanyol egemenliği altında olan Portekizliler, Mir Ali'ye karşı kazandıkları zafere rağmen Osmanlılarla daha fazla yüzleşme isteklerini kalıcı olarak kaybetti. Ruy Gonsalves da Camara'nın 1586'da Kızıldeniz'deki görevi, her yönüyle türünün son örneğiydi ve "uyuyan Osmanlı köpeğini uyandırmanın" beyhudeliğini kesin olarak gösteriyordu. Bundan böyle, Portekiz Hindistanı, ticaretin vergilendirilmesi için çok daha pratik bir sistem benimseyecekti. Bu sistemde devlet, dinî veya siyasi bağlantısı ne olursa olsun ayrıcalık için ödeme yapmak isteyen herkese resmi *kartazlar* verdi.[107] Goa'nın bakış açısına göre, Hint Okyanusu'ndaki ticaret, Hıristiyanlık ve İslam arasındaki mücadelede bir silah olarak ideolojik önemini böylece yitirdi. Mombasa Muharebesi'nde, Portekiz'in Kızıldeniz üzerinden ticareti kontrol etmek için bir asır süren seferi nihayet sona erdi.

[107] Pearson, *Merchants and Rulers*, 49–51, 112–13; ayrıca Thomaz, "Crise de 1565–1575", 495.

YEDİNCİ BÖLÜM
SİYASETİN YİTİMİ

17. yüzyılın başları, Açe ada sultanlığı için benzeri görülmemiş bir zenginlik, refah ve güç çağıydı. Açe, kuşaklar boyunca İstanbul'la, deniz kıyısındaki Asya'daki hemen hemen her eyaletten daha yakın bağları olan bir devletti. Güneydoğu Asya ile Umman Denizi arasındaki ana ticaret yolu üzerinde stratejik ama tehlikeli bir konuma sahip olan Açe'nin hükümdarları, önceki yıllarda Osmanlıların sadık ama nispeten mütevazı müttefikleri olarak hizmet etmişti. Sokullu Mehmed'in ılımlı imparatorluğunun altın çağında, topraklarının Osmanlı padişahı tarafından gönüllü olarak ilhak edilmesini talep edecek kadar alçakgönüllüydü. Fakat şimdi, okyanus ötesi ticaret sayesinde bolluktan taşan bir devlet hazinesiyle Açe, kendi başına bir imparatorluk gücü olmaya hazırdı.

1607'den başlayarak, yeni taç giymiş hükümdar İskender Muda'nın (hükümdarlık süresi: 1607-1636) kararlı liderliği altında Açe, birkaç yüz gemiden oluşan güçlü bir filo, ünlü bir fil birliğiyle güçlü bir ordu topladı ve en iyi döneminde iki binden fazla topçu birliğiyle ateşli silahlar cephaneliğine sahipti. Bu güçlü askerî makinenin başında bulunan İskender, hâkimiyetini sistematik olarak Sumatra'nın çoğuna, birkaç komşu adaya ve hatta Malezya anakarasındaki ileri karakollara kadar genişletti. İtibarı arttıkça bir imparatorluk kurucusu olarak hızla yükselen statüsüne uygun bir karakter sergilemek için genç sultan ayrıca şahsı ve hanesi için zarif bir devlet geleneği benimsedi. Birçok durumda açıkça Osmanlı sarayını çağrıştıran uygulamaları ve sembolik iktidar hareketlerini kullanmaya başladı.[1]

İskender Muda saltanatı hakkında, bkz. Amirul Hadi, *Islam and State in Sumatra:*

Bununla birlikte Açe'nin yeni hükümdarı, İstanbul'a bir itibar ve emperyal otorite modeli olarak bakmaya devam etse de 17. yüzyılın başlarında artık devletini Osmanlıların etkin bir şekilde hükmettiği daha geniş bir siyasi dünyanın parçası olarak görmesi için hiçbir neden kalmamıştı. Tam tersine İskender Muda'nın tek başına bir imparatorluk statüsü iddiası, büyük ölçüde, Osmanlıların Güneydoğu Asya'da hızla azalan siyasi varlığına doğrudan bir yanıttı.

Bu gerçek, *Hikayatı Açe*'de açıkça ifade edilir. Bu eser, 1636'da saltanatının sonlarına doğru İskender için Malay dilinde yazılmış bir biyografik methiyedir. Padişahın erken yaşlarıyla ilgili pek çok bölüm arasında, özellikle İstanbul'un Hint Okyanusu'nun bu uzak köşesiyle değişen ilişkisine doğrudan değinen bir bölüm bulunmaktadır. Hikâyeye göre, 1590'ların başında, genç İskender'in sadece küçük bir çocuk olduğu bir dönemde, bir Portekiz elçiliği Açe'ye gelmiştir. Ziyaretin nedeni, İskender'in büyükbabasından, o zamanlar tahttaki Açe sultanıdır, Osmanlılarla olan geleneksel dostluğunu terk etmesini ve şehrinin denize çıkışını koruyan donanma tabyasını Portekizlilere devretmesini istemekti. Elçi, bu yeni ittifakın işareti olarak padişaha Portekiz'in en hızlısı olduğunu iddia ettikleri muhteşem bir yarış atı hediye etti. 'Mekke'deki veya İstanbul'daki' ahırlarında bulunabilecek herhangi bir atla yarıştırmak için kendinden emin bir şekilde sultana meydan okudu.

Hem elçilerin teklifini hem de hediyelerini açıkça küçümseyen sultan, hemen 'kardeşi, İstanbul Sultanı' tarafından yakın zamanda kendisine gönderilen ödüllü bir safkan getirdi. Bu at, Portekiz atına karşı birkaç kez yarıştı fakat her zaman ikincisi kazandı. Durumdan doğal olarak etkilenen padişahın görevlilerinden biri daha sonra Portekiz atına kendisi binmek istedi ama elçiler ona ancak Portekizlilerin bunu yapacak

A Study of Seventeenth-Century Aceh (Leiden, 2004); ayrıca bkz. Lombard, *Sultanat d'Atjeh.*

kadar erkek olduğunu söyledi. Görevli yine de ısrar edip atın üzerine çıkar çıkmaz yere serildi ve bayıldı.

Bu utanç verici manzara karşısında öfkelenen sultan, şerefini kurtarması için torununu çağırdı. Henüz on yaşında olan genç İskender bunu hemen kabul etti ama önce hayvanın eyerinin çıkarılmasını emretti, "çünkü böyle bir eyerle bir bebek bile ata binebilir", dedi. İskender daha sonra hayvanın üzerine çıktı ve alanda rahatça dörtnala koşarak Portekizlileri utandırınca Portekizliler de aynısını denemeye kalkıştı. Fakat ilki hayvana biner binmez, eyer olmadan kontrolü sağlayamadığı anlaşıldı ve neredeyse anında yere fırlatıldı. Herkesin gözünden düşen Portekiz elçisi, daha fazla talepte bulunmaya cesaret edemeden Açe'yi derhâl terk etti.[2]

Uydurma olduğu neredeyse kesin olan bu hikâye, yine de Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın gerileyen yıllarına dair derin bir tarihsel gerçeği içermektedir. İskender Muda'nın büyükbabası, 16. yüzyılın sonlarındaki bütün Açe hükümdarları gibi gücünü korumak ve Portekiz tehdidini kontrol altında tutmak için Osmanlılarla stratejik bir ortaklığa bel bağlamıştı. Fakat 17. yüzyılın başlarında, böyle bir strateji artık ne uygulanabilir ne de arzu edilirdi. Genç İskender olgunluğa eriştiğinde gerçekten 'Portekiz atına binmek' niyetindeyse bunu uzaktaki İstanbul'dan herhangi bir yardım beklemeden kendi imkânlarına dayanarak yapmak zorunda kalacaktı.

Ticaretin Oluşturduğu Dünya

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1589'dan sonraki on yıllarda Asya denizlerinin her yerinde görünür bir siyasi varlık olarak ortadan kaybolduğu yadsınamaz bir gerçekti. Fakat Açe örneğinin gösterdiği gibi bu yıllar aynı zamanda bölgedeki birçok Müslüman

Hikayatı Açe'den alınan bu pasajın tam bir Fransızca tercümesi için, bkz. Lombard, *Sultanat d'Atjeh*, 227–33.

için ticaretin ve benzersiz bir refahın arttığı bir dönemdi.[3] Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içinde, Hint Okyanusu hizbinin bireysel üyeleri, bu post-ideolojik çağda benzer şekilde cömert bir 'barış payından' yararlandı ancak uyumlu bir siyasi ittifak olarak varlıklarını yitirdiler.

Devlet kurumundan bireysel girişimciliğe geçiş iki ön koşula bağlıydı: Dışarıda, Portekiz'in Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki deniz trafiğine yönelik tehdidinin sona ermesi ve içeride, Sokullu Mehmed Paşa'nın baharat ticaretini kontrol etmek için dikkatlice inşa ettiği sistemin tasfiyesi. Bunlardan ilki, yeterince ironik bir şekilde, Mir Ali'nin seferinin 1589'daki başarısızlığıyla elde edildi. İkincisi, en azından 1570'lere kadar uzanan yıllarda, daha kademeli olarak gerçekleşti. Fakat tarihin aynı derecede ironik bir şekilde farklı yöne sapmasıyla, Sokullu'nun Hint Okyanusu hizbindeki kendi destekçileri, onun ticaret sistemini sona erdirmede en belirleyici rolü oynadılar.

Sokullu'nun himayesindeki Koca Sinan Paşa, 1570'lerin başında Mısır valisi olarak görev yaptığı süre boyunca serbest ticaret çıkarlarını resmi görevlerle karıştırmak için bir emsal oluşturmuş olarak bu sürecin baş kahramanıydı.[4] Aslında, 1574'te, Koca Sinan'ın Mısır valisi olarak ikinci dönemini tamamlamasından yalnızca aylar sonra Sokullu, vilayetin devlet temsilcilerine ticari faaliyetler üzerindeki yasağının yeniden uygulanmasını isteyen öfkeli bir talimat yayınlamıştı. Belge özellikle "vali, mali işler müdürü, hâkimler, beyler ve diğer devlet görevlileri etkin bir şekilde ticaretle uğraştıkları" için "tüccar sınıfının haklarının ihlal" edilmesini kınamaktaydı. Koca Sinan'ın Mısır'da sadece kendi adına kuralları çiğnemediğini, aynı zamanda adamlarının ticaret faaliyetlerine de göz yumduğunu ileri sürüyordu.[5]

17. yüzyılda Hint Okyanusu ekonomisi için bkz. R. J. Barendse, *The Arabian Seas: The Indian Ocean World of the Seventeenth Century* (London, 2003).
Bkz. Hanna, *Making Big Money*, 107.
MD 27 #164, 263

Koca Sinan'ın Sokullu Mehmed'in ölümünden sonra Hint Okyanusu siyasetinde oynayacağı başrol düşünüldüğünde, hamîsi henüz görevdeyken yaptığı bariz aşırılıklar, Osmanlı baharat tekelinin geleceği için pek de iyi bir haber vermiyordu. Gerçekten de Koca Sinan Paşa 1580'de sadrazam olarak ilk dönemine başlar başlamaz ilk işlerinden biri, Yemen'deki Hasan Paşa'ya, devlet baharatlarının bir kısmını yıllık baharat kadırgasıyla Mısır'a göndermek yerine, yerel olarak satmasına izin vermek olmuştu. O zamanlar bu, Eritre'deki Osmanlı harekâtlarını destekleme ihtiyacıyla gerekçelendirilen geçici bir acil durum önlemi olarak sunuldu.[6] Fakat iki yıl sonra, 1582'de, Mısır'a gelen devlete ait kargolarının İstanbul'da satılmak üzere sevk edilmesinde ısrar etmek yerine doğrudan Avrupalı tüccarlara satılmasına izin vererek baharat ticareti üzerindeki merkezî kontrolü daha da gevşetti.[7] Kısa bir süre sonra Koca Sinan görevden alındı ama Sokullu'nun ticaret rejimindeki sürekli erozyon hız kesmeden ve görünüşe göre İstanbul'daki iktidar hizbine bakılmaksızın devam edecekti. Örneğin 1584'te Hint Okyanusu hizbiyle ilişkisi olmayan yeni Sadrazam Siyavuş Paşa, Kızıldeniz'deki özel tüccarların Sokullu Mehmed'in sisteminde zorunlu bir durak olan Cidde'yi bypass etmeye başladığına dair şikâyetler aldı ve doğrudan Moha'ya Süveyş'e yelken açtı. Siyavuş Paşa bu uygulamayı yasakladı ama bu uygulama, Yemen'de Hasan Paşa'nın açıktan danışıklığıyla, ne olursa olsun devam etmiş gibi görünüyor.[8] Daha sonra Mekke Şerifi, bu yasa dışı ticaretten kaybedilen geliri telafi etmek için, benzer şekilde Hindistan'dan gelen gemilerin Yemen'i atlayarak doğrudan Cidde'ye gitmesine izin verilmesini talep ettiğinde, Siyavuş Paşa'nın talebi kabul etmekten başka seçeneği kalmadı.[9]

MD 43 #328, 180.

MD 48 #617, 220. Bu, 1581'de Mısır valisinin o yıl beklenen 1.100 balya baharattan hiçbirini göndermediğine dair İstanbul'dan gelen acı şikâyetlerin ardından geldi. Bkz. *MD* 46 #187, 99.

MD 53 #127, 65.

MD 53 #177, 66.

Böylece, Sokullu Mehmed'in ölümünden sadece birkaç yıl sonra, ticaret sisteminin birkaç temel unsuru sistematik olarak tehlikeye atılmıştı. Ve suçlanacak pek çok etken olmasına rağmen bunlardan ilki, kendi hizbinin yüksek rütbeli üyelerinin baharat ticaretine kişisel olarak yatırım yapma hevesi ve bu faaliyetleri devletin hizmetkârları rollerinden ayrı tutma konusunda açıkça ahlaksızca davrananlardı. Bu, Mir Ali Bey'in Mombasa'da yenilgi ve esaretle karşı karşıya kaldığı 1589 yılında çoktan başlamış bir süreçti. Fakat sonraki yıllarda, Portekizlilerin artık Kızıldeniz ve Basra Körfezi üzerinden ticaret için en ufak bir tehdit bile oluşturmadığı anlaşıldığında Sokullu'nun yumuşak imparatorluğunun unsurlarını sürdürme çağrıları tamamen bastırıldı. Bundan sonra, Hint Okyanusu hizbinin bireysel üyelerinin ticari faaliyetleri sürekli olarak daha kapsamlı ve kazançlı hâle gelirken devletin kendisi bu ticaretin garantörü olarak giderek önemsiz hâle geldi.

En önde gelen hizip üyelerinden bazılarının sonraki kariyerleri, işleyen bu sürecin açık bir göstergesidir. 1589'dan sonra Hint Okyanusu bölgesine bir daha geri dönmeyen Koca Sinan, yine de muazzam kişisel servetini (Mısır ve Kızıldeniz'de süregelen ticari bağlantıları sayesinde hiç de azımsanmayacak miktarda elde edilmiştir) kullanarak siyasi rakiplerini geride bıraktı ve 1590'larda dört kez daha sadrazamlığa geri geldi. 1589'daki dramatik olaylardan sonra on beş yıl Yemen valisi olarak kalan Hasan Paşa, görevdeki uzun ömürlülüğünü benzer şekilde, Kahire'deki Fransız konsolosu da dâhil olmak üzere çok çeşitli etkili iş ortaklarıyla yürüttüğü kazançlı özel baharat ticaretine borçluydu.[10] Başarısı, daha sonraki Yemen valilerinin yanı sıra Mısır, Eritre ve Cidde'deki yetkililer için bir model oluşturdu. Hepsi yatırımcıları cezbetmek ve sermaye artırmak için, ayrıca büyük kişisel avantaj kazanacak şekilde vadeli satın alma işlemlerinde konumlarından yararlandı.[11]

[10] Mısır saray kayıtları, 1596'da Hasan Paşa'nın Kahire'deki ajanının Fransız konsolosuna değeri 10.000 dinardan az olmayan bir baharat kargosu sattığını gösteriyor. Hanna, *Making Big Money*, 108.

[11] Mısır saray kayıtlarına göre, bu kişiler arasında Mısırlı İbrahim Paşa, Yemenli

Ticari faaliyetlerini giderek artan bir şekilde, gelişmekte olan kahve pazarına da genişlettiler. Kahve yalnızca, Yemen ve Afrika Boynuzu'nda yetiştiriliyordu ve bu mala dair uluslararası talep hızla büyümekteydi.[12] 1610'lara gelindiğinde Hollandalı gözlemciler, İstanbullu paşaların Yemen'e fakir gelse de her zaman zengin insanlar olarak evlerine döndüklerini kaydetti.[13] Yine de bu faaliyetlerin hiçbiri Kızıldeniz sınırlarının ötesinde herhangi bir yeni siyasi veya askerî girişime dönüşmedi. Bireysel üyelerinin refahı sayesinde, Hint Okyanusu hizbi kendisini gereksiz kılmıştı.

Bu arada aynı yıllar, ticaretin patladığı bir çağda eşit derecede kapsamlı ticari operasyonlarını geliştiren güçlü özel tüccar ailelerinin dayanışmasına da tanık oldu. Bunlar arasında en iyi bilinenler, Kahire'de yerleşik iki aileydi: Ebu Takiyya ve İbn Yagmur. Bu ailelerin üyeleri, 1560'lar ve 1570'ler gibi erken bir tarihe ait Mısır saray kayıtlarında belirgin bir şekilde yer almaya başlar ve bunların faaliyetleri takip eden yıllarda hızla genişlemiştir. Yüzyılın sonuna gelindiğinde genellikle Hint Okyanusu hizbinin üyeleriyle önemli ortaklıklar kurarak Hindistan ticaretinin birçok alanında baskın bir konuma geldiler. Ve önemli ölçüde, giderek daha fazla miktarda baharat, kahve ve diğer malların ticaretini yaptılar. Ayrıca halkın kullanımına kervansaraylar, ambarlar ve ticari tesisler bağışlayarak Mısır ve Kızıldeniz'deki ticaret altyapısının sürdürülmesinde devlettin öncü rolünü devralmaya başladılar.[14]

Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın daha geniş tarihi içinde, 16. yüzyılın son onyılları böylece bir paradoks dönemi olarak

Bayram Paşa ve Fazlı Paşa ve Eritreli Ahmet Paşa da vardı.

[12] Bkz. Michel Tuchscherer, "Commerce et production du café en Mer Rouge au XVIe siècle", in Michel Tuchscherer, ed., *Le commerce du café avant l'ère des plantations coloniales: espaces, réseaux, société, XVe–XIXe siècle* (Cairo, 2001), 69–90.

[13] C. G. Brouwer and A. Kaplanian, *Early Seventeenth Century Yemen, Dutch Documents Relating to the Economic History of Southern Arabia* (Leiden, 1988), 137, 166, 223.

[14] Hanna, *Making Big Money.*

ortaya çıkar. 1560'lar ve 1570'lerden başlayarak, Sokullu Mehmed'in politikalarının başarısı, Portekiz'in denizdeki gücünün istikrarlı bir şekilde aşınmasına ve buna karşılık olarak Osmanlı kontrolündeki limanlar aracılığıyla ticaretin artmasına neden oldu. Fakat tam da bu strateji çok başarılı olduğu için ticaret o kadar büyüdü ki Sokullu'nun onu kontrol etme sistemi hem sürdürülemez hem de gereksiz hâle geldi. Bu da sadece baharat tekelinin dağılmasına değil, aynı zamanda Hint Okyanusu'ndaki yumuşak imparatorluk vizyonunun fiilen sona ermesine de yol açtı.

Yine de imparatorluğun bölgeyle ilişkisi başka yönlerden her zamankinden daha zengin, daha derin ve daha yoğun hâle geldi. 1580'lerde, Kızıldeniz'e bağlanan tüccar ve hacı trafiğinin hacmi artmaya devam ederken Osmanlı ticari ilişkileri giderek Hint Okyanusu'nun daha uzak bölgelerine, özellikle de Bengal Körfezi'ne doğru genişledi. Osmanlı limanları ile önemli ticaret merkezleri Pegu ve Masulipatnam arasında ilk düzenli deniz bağlantıları burada kuruldu.[15] Ticari gemilerin sayısının ve büyüklüğünün daha da arttığı Batı Hint Okyanusu'nda, binden fazla yolcu taşıma kapasitesine sahip özel gemiler olağan hâle geldi. 1590'lara kadar her yıl Hindistan ile Kızıldeniz limanları arasında düzenli olarak seyahat eden bu tür en az altı gemi vardı.[16] 1602'de Mısır'dan özel bir ticaret heyeti, bir zamanlar korkunç derecede düşman olan Babür İmparatoru Ekber'in sarayını bile ziyaret ederek kontrolü altındaki limanlarda Osmanlı tüccarları için bir dizi ticari taviz talep etti. Bu noktada, Ekber'in Osmanlı hanedanının

[15] Masulipatnam için, bkz. Sanjay Subrahmanyam, "Persians, Pilgrims and Portuguese: The Travails of Masulipatnam Shipping in the Western Indian Ocean 1590–1665", *Modern Asian Studies* 22/3 (1988): 505; Pegu ve Kızıldeniz için bkz. Manuel de Abreu Mousinho, *Breve discurso em que se conta a conquista do reino do Pegu na Índia oriental*, ed. Maria Paula Caetanto (Lisbon, 1990), 60–61.

[16] Pearson, *Pilgrimage to Mecca*, 56.

meşruiyetine yönelik oluşturduğu tehdide ilişkin daha önceki korkular görünüşe göre neredeyse tamamen unutulmuştu.[17]

Bununla birlikte çağdaş Osmanlı gözlemcileri arasında bu gelişmelere dikkat çeken herkes, bunların sonuçları konusunda hevesli değildi. Örneğin 1581'de, asık suratlılığı ile ün salmış entelektüel Mustafa Ali, kendi zamanında Osmanlı toplumunun günahkâr durumuna (kendi görüşüne göre) ağıt yakan bir metin yazdı. Bu yozlaşmanın en korkunç belirtilerinden birini metinde şöyle açıklar: "Yıldızlar kadar çok paralarını sabaha kadar saymakla bitiremeyen zengin tüccarlar... ve bunların ortakları Hindistan'a ve ötesine seyahat edip ender bulunan türlü türlü değerli mallarla geri dönüp sermayelerini sürekli olarak büyütüyorlar."[18] Mustafa Ali; Kahire, Halep, Şam gibi şehirlerde "bunlardan görünüşte yoksulluk ve sefalet içinde yaşayanların bile Hindistan'a kadar uzanan ülkelerle ticaret yaptığını" sözlerine eklemiştir.[19]

Mustafa Ali'nin kendisi de şehirde ikamet ederken Hindistan'da on yıl kaldıktan sonra Halep'e gelen İbn Kereki adında Şamlı bir tüccar, yazar üzerinde özellikle derin bir etki bırakmış gibi görünüyor. İbn Kereki'nin yurt dışında bulunduğu süre boyunca, "sermayesiyle çok sayıda mal üretmiş ve ölçülemez bir kazanç sağlamıştı" ve memleketine döndüğünde ona "500 deve eşlik etti ve bunların tamamı malla doluydu ve yalnızca hamallar ve deveciler 300 kişiydi." Maiyeti ve yük hayvanları görünüşe göre o kadar genişti ki onları barındırmak için bütün bir kervansarayı kiraladı. Bu gerçeğe başlangıçta son derece şüpheyle yaklaşıldı ve yazar bunu kendi gözleriyle doğrulamak zorunda hissetti.[20]

Koyu bir devletçi olarak Mustafa Ali, İbn Kereki gibilerini

[17] Pierre du Jarric, *Akbar and the Jesuits*, C. H. Payne, trans. (London, 1926), 178; ayrıca Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations*, 23.

[18] Andreas Tietze, ed. ve çev., *Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581* (Vienna, 1982), 2: 37

[19] Tietze, *Mustafa Âli*, 2: 38.

[20] Tietze, *Mustafa Âli*, 2: 39.

hor görüyordu. Bu yeni tüccar sınıfını topluca, Osmanlı maliyesine karşı sorumluluklarıyerine getirmemekle suçluyordu ve "Fakirler yoksulluğun zorlukları altında acı çekerken bu tür zengin ahmakların ihtişam ve güç içinde büyümesinden" yakınıyordu.[21] Böyle olsa bile Mustafa Ali'nin yazıları bu tür endişeleri dile getirirken 1580'lerde Osmanlıların Asya deniz ticaretiyle filizlenen ticaretinin, bu süreçte imparatorluk içindeki ölçülebilir sosyoekonomik dönüşümlerin motoru hâline gelerek devletin onu kontrol etme kabiliyetini çok geride bıraktığı izlenimini doğrulamaktadır.

Siyaset Sonrası Bir Dünyada Keşif

Mustafa Ali'nin anlattığı gibi vezirlerin tüccarların gölgesinde kaldığı, devlet kurumlarının ticaretin açık kapılarıyla şaşkına çevrildiği bir çağda, Osmanlı'nın Keşifler Çağı'nın düşünsel boyutu açısından sonuçları neler olabilir? 16. yüzyılın ilk on yıllarında olduğu gibi Hint Okyanusu hizbinin üyelerinin siyasi himayesi, Asya denizcilik dünyası hakkında bilgilerin toplanması, analizi ve yayılması için önemli bir itici güç olmaya devam etti. Fakat 1560'lardan başlayarak yüzyılın geri kalanında hızlanacak bir süreçte, Hint Adaları ile sürekli büyüyen ticaret hacmi, Hint Okyanusu'nun ekonomisi, coğrafyası ve tarihine doğrudan ilgi duyan yeni bir Osmanlı sosyal gruplarının oluşmasına yol açtı. Sonuç olarak bu yıllarda Osmanlı'nın keşif literatürü, en gelişmiş siyasi analizin bile yetersiz kaldığı, kendi kendini güçlendiren ve dinamik bir nitelik kazanmaya başladı.

İşleyen bir matbaa endüstrisinin, koleksiyonları hâlâ varlığını sürdüren özel kütüphanelerin ve okuryazarlık ya da kitap piyasasına ilişkin kesin istatistiklerin olmadığı bir zaman ve yerde, bu entelektüel eğilim ile daha geniş Osmanlı okur

[21] Tietze, *Mustafa Âli*, 2: 36.

kitlesi arasındaki pazar talebi arasındaki kesin bağlantıyı tüm detaylarıyla kurmak kuşkusuz ki zordur. Bununla birlikte günümüze ulaşan tarihsel kayıtlarda hem üretilen metinlerin çeşitliliği.hem de sayıları açısından 16. yüzyılın son on yıllarında Osmanlı'nın keşif literatürünün üretiminde katlanarak bir artış olduğunu iddia etmek için yeterli kanıt vardır. Ayrıca, bunun Osmanlı okur-yazar sınıfları arasında coğrafya ve haritacılığa yönelik artan halk ilgisinin doğrudan bir sonucu olduğunu öne sürmek için –bazıları bizzat metinlerden elde edilen– yeterince ipucu mevcuttur.

Ortaya çıkan bu talebin ölçülebilir bir göstergesi, emperyal himayenin bir sonucu olarak çok daha eski dönemlerde özgün olarak üretilen coğrafi eserlerin daha ulaşılabilir olmasıdır. Örneğin Piri Reis'in 1526'da Sultan Süleyman'a sunduğu *Kitâb-ı Bayriyye*, 1550'ye kadar eşsiz bir el yazması olarak kaldı. Bu tarihten önce eserin saraydan çıkartıldığına veya padişahın en yakın danışman çevresi dışında herhangi birine danışıldığına dair hiçbir kanıt yoktur. Öte yandan, 1560 ile 16. yüzyılın sonu arasında, eserin çok sayıda nüshası çıkartılıp bunlar dağıtıldı, bu döneme ait bilinen en az on beş nüsha hâlâ mevcuttur.[22] Bu sayı, doğal olarak, o sırada mevcut olan toplam sayının yalnızca çok küçük bir yüzdesini temsil ediyor fakat kabaca tahmin yapacak olursak yüzlerce kişiye ulaşmış olabilir.[23] Özellikle birkaç düzine resimli ve çok renkli harita

[22] Bu rakamlar İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü*, 23–25'ten alınmıştır. Aynı referans çalışmasından elde edilen benzer veriler, Kazvini'nin 'Yaratılış Harikaları' ve Mustafa el-Muvakkit'in 'Ülkelerin Dönüm Noktalarının Kamuya Duyurusu' gibi daha önceki diğer eserlerin de 16. yüzyılın sonlarında çoğaldığını ve dağıtıldığını gösteriyor. Bunlar ve aşağıdaki bölümlerde bahsedilen diğer metinler için günümüze ulaşan el yazmalarının bir listesi için bkz. İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü*, 5–49; Osmanlı coğrafya literatürüne genel bir bakış için ayrıca bkz. Fr. Taeschner, "Djughrāfi yā VI: The Ottoman Geographers", *EI*, 2: 587–90.

[23] Karşılaştırıldığında, Ahmed b. Halil es-Salihi'nin 1585'te Roma'da yayınladığı coğrafya (hareketli tipte basılan ilk Arapça coğrafya) bugün yalnızca iki nüsha olarak mevcuttur, ancak başlangıçta birkaç yüz nüsha halinde basılmıştır. Bkz. Olga Pinto, "Una rarissima opera araba stampata a Roma nel 1585", içinde *Studi bibliografici: Atti del convegno dedicato alla storia del libro italiano nel V*

içeren bir çalışmanın el yormadıyla yeniden üretilmesiyle ilgili muazzam masraflar düşünüldüğünde bu tür bir üretimin tek bir sebebi olabilir: okuryazar nüfustaki gerçek talep artışı. Bu fahiş maliyete rağmen Piri Reis'in şaheseri, çağdaş Osmanlı el yazmalarının standartlarına göre fiilen en çok satanlar arasına girmeyi başardı. Fakat daha da önemlisi bu,yazar hayattayken değil, yalnızca 16. yüzyılın sonlarında gelişen ticaretin özgür ortamında gerçekleşti.

Osmanlı'daki coğrafi metinlerin popülaritesine ilişkin başka bir kaba göstergeden de benzer sonuçlar çıkarılabilir: asıl olarak Arapça yazılan eserlerin Türkçeye çevrilme oranı, böylelikle daha geniş ve daha çeşitli okuyucu kitlesine ulaşılabilir hâle gelmesi. 16. yüzyıldan önce, Arapça coğrafya eserlerinin neredeyse hiç Türkçe çevirisi yoktu ve şaşırtıcı bir şekilde bu durum 1550'lere kadar devam etmiş görünüyor.[24] Fakat daha sonra, İstakhri'nin *Mesalikü'l-Memalik* ve İbn Zunbul'un *Kanunu'd-Dünya* gibi standart eserler de dâhil olmak üzere birçok önemli Arapça coğrafi metni Türkçe'ye çevrilmeye başlandı. Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriyye'si* gibi bunların da çok sayıda çağdaş nüshası mevcuttur ve bu da nispeten geniş çaplı bir dolaşımı gösterir.[25]

Aynı derecede önemli olan bu yıllar aynı zamanda Osmanlı yazarlarının sentez yoluyla ürettikleri ilk eserlerin yazılmasına da tanıklık etmiştir. Bu yazarlar, Arap coğrafyacıları hakkında çok bilgiliydiler ama bu bilgileri çağdaş bir Osmanlı okuyucusu için hem daha alakalı hem de daha kolay sindirilebilir bir şekilde bir araya getirmeyi amaçlıyorlardı. Seydi Ali Reis'in 1562'de tamamladığı *Kitabü'l-Muhit* bu tür ilmin erken gelişmiş örneğidir. Aynı yazarın ünlü *Mir'atü'l-*

centenario dell'introduzione dell'arte tipografi ca in Italia, Bolzano, 7-8 ottobre, 1965 (Firenze, 1967), 47.

[24] Osmanlıların bu Arapça metinlere nispeten aşina olmamaları kısmen, coğrafyanın *medreselerin* standart müfredatının bir parçası olmamasıyla açıklanabilir. Bkz. İhsanoğlu, Osmanlı Coğrafya Literatürü, *xxxi–xli.*

[25] Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 93–94; ayrıca bkz. İhsanoğlu, Osmanlı Coğrafya Literatürü, 28–29.

Memalik'i gibi, *Kitabü'l-Muhit* de Seydi Ali'nin Hindistan'daki seyahatlerinden esinlenmiştir fakat önceki çalışmanın aksine, herhangi bir açık siyasi ima içermemektedir. Bunun yerine, Hint Okyanusu'nda seyrüsefer için teknik bir rehber olarak tasarlandı. Seydi Ali'nin denizdeki kişisel deneyimlerinin, yurt dışındayken yerel denizcilerle yaptığı konuşmaların ve muson yağmurlarında yolculukla ilgili birkaç Arapça risalenin bir bileşimine dayanıyordu. Musonlar daha önceden, bir Osmanlı okuyucusu tarafından bilinmiyordu. Adından da anlaşılacağı gibi metin, bu yüzden, Akdeniz'deki denizciler için benzer bir pratik değere sahip olan Piri Reis'in 'Deniz Kitabı'nı tamamlayıcı bir çalışma olarak tasarlandı. Aynı zamanda Osmanlı ufkunun Akdeniz kıyılarının çok ötesine genişlediği bir çağa uygun olan apaçık bir bilimsel fırsatçılık girişimini de temsil ediyordu.[26]

Kitab'ül-Muhit'in tamamlanmasının ardından, Arapça coğrafya bilgisini Türkçe konuşan bir okur kitlesine tanıtmak gibi aynı temel amacı paylaşan çok sayıda başka eser ortaya çıkmaya başladı. Ancak bunlar, çeşitli zevk ve ilgi alanlarını barındırmak amacıyla farklı üslup ve içeriklere sahipti. Bu yelpazenin bir ucunda Mahmud el-Hatib el-Rumi'nin *Nevādirü'l Garā'ib ve Mevāridü'l-'Acā'ib* bulunur. Bu eser 1563'te tamamlanmıştır. Hem son derece eğlenceli hem de buna bağlı olarak geniş bir okuyucu kitlesine sahiptir (16. yüzyılın sonlarına ait bir düzineden fazla kopyası hâlâ mevcuttur).[27] Diğer uçta ise Mehmed Âşık'ın *Menazirü'l-'Avalim* adlı eseri vardır. Bu metin, Türkçe konuşan okuyuculara Arapça coğrafi ilmi hakkında kesin bir sentez sağlayan, bin sayfadan uzun etkileyici bir eserdir. 1597'de tamamlanan kitap, 17. yüzyıl boyunca standart bir referans çalışması olarak kalmıştır.[28]

[26] Seydi Ali Reis, *Kitāb al-Muḥīt*, ed. Fuat Sezgin (Frankfurt, 1997); M. Guadefroy-Demombynes, "Les sources arabes du Muhit turc", *Journal Asiatique*, 2. seri, 20 (1912): 347–50.

[27] İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü*, 64.

[28] Mehmed Aşık, *Menâzırü'l-Avâlim*, 2 cilt, ed. Mahmut Ak (İstanbul, 2007);

Gelişme gösteren bu coğrafi türün en ilginç örneklerinden biri Sipahizade Mehmed'in *Evzahü'l-Mesalik fi Ma'rifeti'l-Buldan ve'l-Memalik* adlı eseridir. Bu çalışma, klasik Arap yazarlarının etkileyici bir bibliyografyasını sunar ama aynı zamanda bu klasik modellerden önemli şekillerde ayrılır. Bu eserin; Osmanlı devletinin kendi bölgelerine ilişkin kapsamlı genişletilmiş bölümler, Hint Okyanusu hakkında güncellenmiş bilgiler ve hatta Yeni Dünya'nın keşfi hakkında küçük bir bölüm dâhil olmak üzere pek çok yeniliği vardı. Ek olarak belirtilen kaynakların hiçbirinde bulunmayan bir biçimde şehirleri, nehirleri, adaları ve sıradağları gösteren çok sayıda şematik haritanın yanı sıra hem doğu hem de batı yarım kürelerin orijinal bir dünya haritasını içeriyordu.[29]

Sipahizade Mehmed, *Evzahü'l-Mesalik fi Ma'rifeti'l-Buldan ve'l-Memalik*'in iki ayrı versiyonunu yazdı. İlki 1550'lerde tam anlamıyla bilgili bir okuyucu kitlesi için Arapça kaleme alındı ve ikincisi önceki çalışmasının kısaltılmış ve gözden geçirilmiş bir Türkçe çevirisi olarak 1573'te tamamlandı. Bu yeni sürüm, küçük, neredeyse cep boyutunda bir ciltte sunuldu. Anlaşılabilir bir üslupla yazılmış ve okuyucuların malzemeye kendi notlarını ve eklemelerini yapmaları için geniş alan içeren kenar boşlukları içeriyordu. Halkın anlayacağı hâle getirilmiş bu yeniden üretimde, *Evzahü'l-Mesalik fi Ma'rifeti'l-Buldan ve'l-Memalik* böylelikle, her şeyden önce kullanışlı, taşınabilir ve güncel olması amaçlanan, son derece pratik ve pazara uygun bir çalışmaya dönüştürüldü.[30]

Bu arada, Sipahizade'nin daha popüler bir okuyucu kitlesi için yazma arzusunu paylaşan ama onun Arap seleflerine olan bilimsel ilgisini paylaşmayan başka yazarlar da vardı. Bu kategorideki alimlerden biri Seyfi Çelebi'dir. Seyfi Çelebi,

orijinal yazma için, T.S.M.K., R. 1667.

29 İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 2337; ayrıca bkz. İhsanoğlu, Osmanlı Coğrafya Literatürü, 66.

30 *T.S.M.K.* R. 1642; ayrıca bkz. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 93; İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü*, 67.

1582'de garip bir şekilde barok (ama tanımlayıcı) bir başlık altında Asya hakkında tarihi bir coğrafya eser tamamladı: *Hindistan, Sind, Cathay, Keşmir, İran, Kaşgar, Halmuk, Çin ve Büyük Cengiz Han'ın Torunları ve Çin İmparatoru ve Hindistan Hükümdarları da dâhil olmak üzere Diğer Birçok Krallığın Hükümdarlarının Tarihi: Sultan Selim'in oğlu Sultan Murad Zamanı.*[31] Bu eser, basit bir dille yazılmış ve coğrafi olarak düzenlenmişti. Özellikle Hindistan'ın yakın dönem siyasi tarihini ele alan birkaç bölüm içeriyordu. Alt kıtadaki ve Seylan ve Sumatra adalarındaki en önemli çağdaş hükümdarların kısa bir tanımını ve ayrıca İran, Çin ve Orta Asya hakkında ayrı bölümler sunuyordu.

Seyfi Çelebi'nin metni özellikle önemlidir çünkü bilimsel bir çalışmadan ziyade halka hitap eden bir tarzda kaleme alınmış olsa da Ortaçağdaki Acâ'ib ül-Mahlukat edebiyatına özgü sansasyonel kozmografik içerikten tümüyle uzaktır. Bunun yerine, dönemin Asya denizciliğiyle ilgili meselelere odaklanır. Bu bakımdan halkın, dünya hakkında hem güncel hem de deneysel olarak doğrulanabilir bilgi için ortaya çıkan ilgisine hitap etmektedir. Bu özellik, düşük kaliteli başka bir eserle, Mustafa b. Ali el-Muvakkit'in *İ'lâmü'l-ibâd fî a'lâmi'l-bilâd* adlı eseriyle ortaktır. İlk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanan ama yüzyılın son on yıllarında geniş çapta yayılan bu ilginç küçük kitapta, ana metin Fas ile Çin arasındaki yüz önemli şehrin coğrafi koordinatları ile bunların İstanbul'a olan uzaklıklarının basit bir listesini sunar. Giriş bölümünde yazar, bu eserin ve buna benzer diğerlerinin dolaşıma girdiği genel kültür atmosferinin anekdot niteliğinde olsa da mükemmel bir örneğini sunuyor. Şöyle yazar:

> Sıradan insanlar arasında, İstanbul ile dünyanın çeşitli şehirleri arasındaki seyahatin kaç gün ve kaç ay sürdüğü yay-

[31] "Kitāb-ı tevārīḫ-i pādişāhān-ı vilāyet-i Hindū ve Ḫitāy ve Keşmīr ve vilāyet-i ʿAcem ve Kaşġār ve Kalmuk ve Çin ve sā'ir pādişāhān-i pīşīn ez evlād-ı Cingiz Hān ve Ḫāḳān ve faġfūr ve pādişāhān-ı Hindūstān der zamān-ı Sulṭān Murād b. Sulṭān Selīm Ḫān." Bkz. Jospeh Matuz, ed. ve çev., *L'ouvrage de Seyfi Çelebi* (Paris, 1968).

gın bir sohbet konusu hâline geldi. Bu konuda söylenenlerin bir kısmı doğru olsa da büyük çoğunluğunun doğru olmadığı biliniyor. Çünkü bazı insanlar kasıtlı olarak mesafeleri abartma eğilimindedir ve diğerleri onları kafalarından uydururlar.[32]

Yazar, açıkladığı gibi çağdaş tartışmanın bu önemli konusu hakkında herkesi geride bırakıyor.

Haritalar ve Pazar: Osmanlı Deniz Haritasının Evrimi

Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın bu son evresinden günümüze kalan tüm entelektüel eserler arasında. Ticaret ve kültürel üretim arasındaki ilişkiyi keşfetmek için en verimli zeminlerden bazılarını deniz haritaları sağlar. Bunun nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. yüzyılın ortalarından beri kullanılan deniz haritalarının pratik seyrüsefer araçları olarak tasarlanmış olmasıdır. Bu, söz konusu haritaların deniz ticaretinin günlük işleyişine en yakından dâhil olan kişiler tarafından hem üretildiği hem de onlar tarafından kullanıldığı anlamına gelir.

Bununla birlikte bu pratik işlevin bir sonucu şudur: Portolanların, kerte hatlarından oluşan çapraz bir ağ (kaptanlar rotalarını çizmek için bir pusula ve cetveli bununla kullanıyorlardı) ile çok küçük aralıklarla titizlikle etiketlenmiş yer adları (denizciler herhangi bir karaya iniş noktasında tam konumlarını belirleyebilsinler diye) da dâhil olmak üzere birtakım katı teknik kurala uyması gerekiyordu. Bu nedenle standart partalonlar, seyrüsefer sistemlerinin bağlı

"*Halḳ mā beyninde eṭrāf-ı 'ālemde şehirlerüñ İstanbūl şehrinden bu'dı ve kaç ayliḳ ve kaç günlük yol olduġı ḥıyānā ba'żı mecālisde söylenmede 'ādet-i vāḳı'-yı evvelī gelmişdür ve söylenen aḫbāruñ daḫī ba'żısı ṣaḥīḥ olursa ekseri ġayr-i ṣaḥīḥ olduġı daḫī ma'lūmdur zīrā kim mübālaġa ḳasḍ idüp vaḳı' olan bu'ddan ziyāde ẕikr idüp ve ba'żı daḫī bir sabīl taḥmīn ve taḳrīr idüp.*" T.S.M.K. K. 893, dosya, 91a.

olduğu düz kerte çizgileri, daha büyük ölçekli haritalarda dünyanın eğriliğini açıklayamadığı için, coğrafi olarak son derece kısıtlıydı. Bu, geleneksel portolanların neden Akdeniz, Karadeniz ve Avrupa'nın Atlantik kıyıları dışındaki herhangi bir alanı nadiren tasvir ettiğini açıklar (bir örnek için bkz. Görsel 2).[33]

Bu çok yönlü ama son derece muhafazakâr harita yapım geleneğinde eğitim almış Osmanlı tasarımcıları, zanaatlarını Keşif Çağı'nın yeni gereksinimlerine uyarlama zorluğuna nasıl cevap verdiler? Buna cevap teşkil edecek en eski örneklerden biri, 1550'lerde hazırlanan ve bugün Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde korunan El Hac Ebu'l-Hasan'ın haritasında gösterilmektedir (Görsel 17).[34] Rastgele bir inceleme yapıldığında bu haritanın, standart bir deniz haritasının tüm temel özelliklerini içeren, Arapça harflerle yazılmış geleneksel bir deniz haritası olduğu görülüyor. Fakat daha yakından bir inceleme, eski dönemdeki haritalardan bir dizi şaşırtıcı sapmayı ortaya çıkarır. En açık şekilde, grafiğin ana odak noktası Akdeniz havzası iken, alt kenarda Afrika kıyılarının Ümit Burnu'na kadar tuhaf bir uzantısını içerir. Böylece Hint Okyanusu'na bir deniz yolunun açıldığını açıkça göstermektedir. Biraz gizemli bir şekilde, haritanın bu güney kısmı portolanlara özgü etiketli yer adları dizisini de koruyor fakat bu etiketlerin çoğu tanımlanamıyor ve neredeyse kesinlikle hayal ürünüdür. Başka bir deyişle, bu değişiklikler nedeniyle harita, standart bir portolanın birincil işlevi olan seyrüsefer için bir kılavuz olarak pek kullanışlı değildir Bunun yerine, El Hac Ebu'l-Hasan'ın yaratıcı farklılığının amacı pratik değil didaktik görünüyor: Akdeniz dünyasının açılımını ve yerleşik portolan harita yapımı gelenekleriyle yeterince ifade edilemeyen yeni coğrafi bilginin (bu durumda Afrika'nın çevresinin dolaşılabilirliği hakkında) varlığını görsel olarak sergilemek.

33 Bkz. Campbell, "Portulan Charts", 371–447.
34 *T.S.M.K.* H. 1822

Görsel 17: El Hac Ebu'l-Hasan'ın portolan haritası.[35]

Sonraki onyıllarda diğer Osmanlı harita yapımcıları, çağdaş dünyayı temsil etmek için haritaları kullanmanın yeni ve giderek daha esnek yollarını bularak El Hac Ebu'l-Hasan'ın portolanında gözle görülür bir şekilde ifade edilen meydan okumayı hevesle kucaklayacaklardı. 1560 ile 16. yüzyılın sonu arasında, imparatorluk tarihinin herhangi bir döneminde olduğundan daha

35 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul, Hazine Ms. 1822.

fazla sayıda Türkçe harita ve grafik üretildi. Buna, yeni bir atlas türü de dâhildir (atlas Osmanlı Türkçesine ilk kez bu yıllarda girmiş olan bir sözcüktür) ve pek çok örneği hâlâ mevcuttur. Bir grup olarak, bu atlaslar şaşırtıcı sayıda ortak özelliği paylaşır: her biri dikkatli bir şekilde çizilmiş kıyı şeritleriyle denizciler için tasarlanmış gibi görünüyor ama çok az karasal özelliği vardır veya hiç yoktur. Her biri, Karadeniz'in, Akdeniz'in çeşitli bölgelerinin ve Avrupa'nın Atlantik kıyılarının hemen hemen aynı çift yapraklı harita dizisini içerir ve her biri çok benzer teknik ve estetik kalitede teknik ressamlık sergiler.[36] Bu paylaşılan özellikler, çok yüksek derecede bir standartlaşmayı ortaya koyuyor: Bu bağlı ciltlerin, bir zamanlar son derece yaygın olan ve muhtemelen standart şablonlara göre seri üretilen bir atlas türünün günümüze kalan birkaç örneği olduğunu ima ediyor.

Bu atlaslar, aynı zamanda, özelleştirilmiş belirli nitelikleri de içerirler. Bu özellikler, harita yapım teknikleriyle devam eden bir deneyi gösterir. Her biri, standart Akdeniz ve Atlantik haritalarına ek olarak en az bir veya iki özgün harita içerir. Bunlardan yakın zamanda keşfedilen Aṭlās-ı Hümāyūn'dan (Görsel 18) bir örnek, El Hac Ebu'l-Hasan'ın daha önceki portolan haritasıyla hemen hemen aynı coğrafi alanı gösterdiği için özellikle ilgi çekicidir.[37] Bununla birlikte, bu yeni harita, selefinden farklı olarak portolan harita yapımının geleneklerine yüzeysel olarak bile bağlı değildir. Hem etiketlenmiş yer adların gösteren hantal sistem hem de tipik bir portolanın kısıtlayıcı konturlarına burada rastlanmaz. Böylelikle, Akdeniz dışındaki dünyanın çok daha kapsamlı bir resmini aktarır aynı zamanda El Hac Ebu'l-Hasan'ın başvurduğu okuması zor çarpıtmalardan kaçınır.

[36] Bu türe ait bilinen dört Osmanlı atlası şunlardır: Ali Macar Reis atlası, *T.S.M.K.* Ms. H.644; Paris'teki Biblioteque Nationale'deki anonim atlas, Ms. A.Y. 2978, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki *Atlas-ı Hümāyūn* Ms. no. 1621; ve Baltimore, Walters Sanat Galerisi'ndeki *Deniz Atlası*, no. W. 660.

[37] Harita, 1984 yılında Thomas Goodrich tarafından keşfedildi. Tam bir açıklama için bkz. Thomas Goodrich, "Atlas-ı Hümayun: A Sixteenth Century Ottoman Maritime Atlas Discovered in 1984", *Archivum Ottomanicum* 10 (1985): 84–101.

Görsel 18: *Atlas-ı Hümayun*'dan bir harita. Çalışmanın tarihi bilinmiyor ancak muhtemelen 1570'lerde üretilmiştir.[38]

Bu görüntünün sade zarafeti, bu atlas türündeki tüm haritaların sahip olduğu bir özelliktir ve biraz daha geç tarihli bir cilt olan *Deniz Atlası* (Görsel 19) daha da yüksek bir teknik ressamlıkla yeniden üretilmiştir.[39] *Atlas-ı Hümayun* gibi, bu nüsha da diğer çağdaş atlaslarda bilinen bir karşılığı olmayan en az bir resim içerir: Akdeniz'in değil, Hint Okyanusu havzasının tam sayfa bir tablosu. Bu aslında, daha büyük bir dünya haritasının bir parçası olmaktan ziyade, Hint Okyanusu'nu özel olarak tasvir eden herhangi bir türden bilinen en eski Osmanlı haritası sayılır. Bunun dışında Akdeniz ve Avrupa'ya ayrılan bir atlasta yer alması, dünyanın bu kısmının belirli bir tüketici kesiminin zihninde işgal etmeye başladığı özel öneme ve bu haritaların yapımcılarının artık onların çıkarlarını karşılayabildikleri esnekliğe işaret eder.

[38] İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ms. 1621, dosyalar 9b–10a. Fotoğraf: Başak Tolun.
[39] Thomas Goodrich, "The Earliest Ottoman Maritime Atlas: The Walters Deniz Atlası", *Archivum Ottomanicum* 11 (1986): 25–44.

Görsel 19: *Deniz Atlası*'ndan Hint Okyanusu haritası. Çalışmanın tarihi bilinmiyor ancak muhtemelen 1580 dolaylarında üretilmiştir.[40]

Batı ile Ticaret: Avrupa Haritaları İçin Osmanlı Pazarı

Bu eğilimler, özgün Osmanlı yapımlarına yönelik artan arzunun dışında, Avrupa haritalarına yönelik artan bir talebe ne ölçüde dönüşmüştür? 1481 yılında Floransalı hümanist Francesco Berlinghieri, yakın zamanda yayımladığı Ptolemaios coğrafyasının bir nüshasını Fatih Sultan Mehmed için hazırladığından beri, Osmanlı padişahlarının ve üst düzey devlet adamlarının Batı haritalarını hediye olarak alması veya satın alması ve hatta bazı durumlarda çalması nispeten yaygın bir durumdu.[41] Ancak yerli olarak üretilen coğrafya ve haritacılığa artan ilgiyi yakından yansıtan bir süreçte, 16. yüzyılın son

[40] Walters Art Museum, Baltimore, W.660, dosyalar. 2v–3r.

[41] 1550'ler, bu tür bir değiş tokuş için özellikle aktif bir dönemdi, örneğin birkaç rakip Osmanlı şehzadesi Venedik'ten dünya haritaları sipariş etti. Bkz. Benjamin Arbel, "Maps of the World for Ottoman Princes? Further Evidence and Questions concerning 'The Mappamondo' of HajjiAhmed", *Imago Mundi* 54 (2002): 24–26.

on yıllarına kadar Osmanlıların daha geniş sosyoekonomik kökleri olan Avrupa haritalarına talebinin işaretleri yoktu.

Bu eğilimi gösteren kanıtlardan biri yukarıda bahsedilen Osmanlı atlaslarıdır. Çoğu durumda, bu atlasların haritaları İtalya'da üretilen çağdaş örneklere o kadar yakındır ki en az bir modern araştırmacıların görüşüne göre bunlar İtalyan atölyelerinin ürünü olabilir; sadece yer adları daha sonra Osmanlı tasarımcıları tarafından eklenmiştir.[42] Uzmanların çoğu buna katılmıyor. Bu atlasların yerel Osmanlı haritacılarının özgün çalışmaları olduğuna ikna olmuş durumdalar. Bu görüş, 17. yüzyıl Osmanlı yazarı Evliya Çelebi tarafından en azından dolaylı olarak desteklenmektedir. Evliya Çelebi, İstanbul'un Pera semtinde ziyaret ettiği haritacı dükkânlarını oldukça detaylı bir şekilde anlatır.[43] Ama en azından, Osmanlı haritacılarının İtalya'daki çağdaşlarının eserlerine tamamen aşina olduklarını doğrulamak için iki tip arasında yeterince benzerlik bulunmaktadır. Bu gerçek, 1560'lar ve 1570'lerde Batı haritalarının Osmanlı pazarında elde edilmesinin oldukça kolay hâle geldiğini göstermektedir.

Bu Akdeniz ötesi ticaretinin daha somut bir göstergesi, Tunuslu Hacı Ahmed'in Mappamundi'sidir. Bu, matbaaya uyarlanan ve en eski Türkçe harita sayılan kalp şeklinde bir dünya haritasıdır. 1559'da bilinmeyen bir Venedik atölyesinde üretilmiştir. Aslen elma ağacından altı kalas üzerine oyulmuş bir gravür olarak yapılan çalışma, zamanının en yüksek teknik standartlarına uygundur. Haritacı Oronce Finé (Collège Royal de France'da 1554'e kadar matematik bölüm başkanıdır) tarafından tasarlanan bir resim ve Venedikli coğrafyacı Ramusio'nun yetkili *Navigationi et Viaggi*'sinin en son baskısından alınan metinsel referans noktaları bulunur.[44] Fakat

Bkz. Svat Soucek, "The 'Ali Macar Reis Atlas' and the Deniz Kitabı", *Imago Mundi* 25 (1971): 27.

43 Örneğin bkz. Goodrich, "Atlas-ı Hümayun", 88.

44 Harita hakkında kapsamlı bir bibliyografya için bkz. Arbel, "Maps of the World", 19–20; haritanın sözde yazarının "Tunuslu Hacı Ahmed", olası kimliğine ilişkin bir tartışma için bkz. V. L. Ménage, "The Map of Hajji Ahmed and Its Makers", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 21(1958): 291–314.

haritanın en sıradışı özelliği, Osmanlı Türkçesi ile yazılan kapsamlı metnidir. Bu metin, Avrupa keşif yolculuklarının kısa bir tarihini, çağdaş dünya hakkında son derece bilgili bir genel bakış ve Osmanlı İmparatorluğunun yakın zamandaki zaferleri ile emperyal rakiplerinin bir özetini sunar.[45] Bu harita, Osmanlı pazarında basılmak ve satışa sunulmak üzere tasarlanmıştı. Batı'nın en son coğrafi bilgilerini okuma yazma bilen bir Osmanlı için uygun bir biçimde toplu olarak üretmeye yönelik öncü bir girişimdi. Bunun hem uluslararası fikir alışverişini kolaylaştırmanın bir yolu olarak hem de kâr elde etmek gibi daha çıkarcı bir amacı vardı. Haritanın giriş metninde okuyucularına duyurulduğu gibi: "Bu sadece bir sanat eseri değil, tüm dünyayı anlamak için bir karşılaştırma aracıdır... Doğrusu, bütün yeryüzü topraklarının asıl durumu öğrenilinceye kadar, âlimler ve filozoflar birbirleriyle istişare etmeli ve sonsuz kaynaklara başvurulmalıdır!"[46]

Harita 150 nüsha hâlinde basıldı. Bu sayı, yapımcılarının Osmanlı İmparatorluğu'nda bulacaklarına inandıkları talep düzeyi hakkında bir fikir vermektedir. Fakat tamamlanması, Kutsal Engizisyon'un Venedik'e gelmesiyle aynı zamana denk geldiğinden Latin alfabesi dışındaki alfabelerle basılmasına karşı yeni getirilen yasaklar (aslında İbranice kitapların yayınlanmasını kısıtlamayı amaçlayan bir tedbir) nedeniyle dağıtımı ertelendi. Günümüze ulaşan kayıtlar, Venedik Onlar Meclisi'nin haritayı dağıtma ve satma izninin 1568'e kadar verilmediğini gösteriyor ve bu nüshalardan kaç tanesinin sonunda Osmanlı pazarında satıldığı belirsizliğini koruyor.[47]

Asıl Türkçe metnin tam transkripsiyonu için bkz. B. Şehsuvaroğlu, "Kanuni Devrinde Yazılmış ve Şimdiye Kadar Bilinmeyen bir Coğrafya Kitabı", içinde, *Kanuni Armağanı* (Ankara, 1970), 207–25

46 *"El-ḥāṣıl bu musạnnef etde olan resim degül cihānüñ nümūnesi ve kernāmesidür... li'ennehüm dünyada vāki' olan memleket ve vilāyetlerüñ ṣaḥīḥ aḥvālerin ve ḫaberin alıncaya degin nice feylesoflar ve ehl-i 'ilmüñ ma'rifetlerin ve meşveretlerin gerek ve bī-nihāye māl ḥarc eylemesin lāzım olur."* Şehsuvaroğlu, "Bilinmeyen bir Coğrafya", 225.

Antonio Fabris, "Ottoman Mappa Mundi", 31–37.

Görsel 20: Takiyuddin Efendi'nin gözlemevinin bir görünümü. Ön planda bir Avrupa karalarını gösteren bir küre görünüyor.[48]

[48] Seyyid Lokman'ın *Şehinşāhnāme*'si. 1581 civarı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. F 1404, dosya, 57a.

Bu tür zorlukların bir sonucu olarak 16. yüzyılın geri kalan on yıllarında Avrupa'da başka hiçbir Türkçe haritanın yayınlanmadığı bilinmektedir. (Arapça coğrafya eserlerinin asıl dillerinde sonraki yayınlar olmasına rağmen, bunların çoğu İtalya'da yapılmıştır).[49] Buna rağmen 1570'ler ve 1580'lere gelindiğinde Osmanlı pazarında oldukça fazla sayıda çevrilmemiş Batılı eserin dolaşımda olduğu açıktır. Bunlar, Avrupa'da ilk kez ortaya çıktıktan sonra şaşırtıcı bir şekilde bir Osmanlı okuyucusuna ulaşabiliyorlardı. Örneğin 1573'te, Osmanlı sarayındaki bir çevirmenin, Abraham Ortelius'un ünlü eseri *Teatrum Orbis Terrarum*'un iki nüshasını sipariş edip aldığı biliniyor. Bu eser, Felemenk'te ilk olarak yalnızca üç yıl önce, 1570'te yayınlanmış bir harita koleksiyonuydu.[50]

Bununla birlikte, Osmanlıların Batılı kartografik araçları kullanmasına dair belki de en anımsatıcı kayıt, günümüze ulaşan herhangi bir harita veya arşiv kaydı koleksiyonundan ziyade bir Osmanlı minyatür resminde bulunabilir. Seyyid Lokman'ın *Şehinşahname* adlı eserinde korunan 1581'de Sultan III. Murad için hazırlanan tezhipli bir yazmada tablo, Takiyüddin Efendi'nin astronomi rasathanesinden bir sahneyi tasvir etmektedir. Ön planında Avrupa tarzı bir küreye bakan birkaç çırak astronomun bir tasviri bulunmaktadır (Görsel 20).[51]

[49] Robert Jones, "The Medici Oriental Press (Rome 1584–1614) and the Impact of Its Arabic Publications on Northern Europe", içinde, G. A. Russell, ed., *The "Arabick" Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England* (Leiden, 1994), 88–108.

[50] Gabor Ágoston, "Information, Ideology, and the Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry", içinde Virginia Aksan, Daniel Goffman, ed. *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge, 2007), 87

[51] Bkz. Aydın Sayılı, "Üçüncü Murad'ın İstanbul Rasathanesi", 397. Lokman'ın *Şehinşāhnāme*'sinin yazma nüshası bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir, M.S. 1404. Lokman'ın çalıştığı şehnâmeci dairesi hakkında bkz. Christine Woodhead, "An Experiment in Official Historiography: The Post of *Şehnameci* in the Ottoman Empire, c. 1555–1605", Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 75 (1983): 157–82.

Görsel 21: Seyyid Lokman'ın *Şehinşāhnāme*'sindeki Takiyuddin Efendi'nin astronomik rasathanesinden dünyanın yakından görünümü.

Bu resim iki açıdan önemlidir. En temelde, Avrupa kürelerinin Osmanlı astronomları için sahip olduğu pratik değere ilişkin kanıt sunar. Ama aynı derecede önemli olarak Avrupa haritalarının sanatsal nitelikleri konusunda bir Osmanlı ustalık kültürüne işaret eder. Bu, kürenin resmin ön planına hâkim olma tarzından ve özellikle de ayrıntılarının kopyalanmasındaki özenli boyut ile imâ edilmektedir. Son derece küçük bir ölçekte çoğaltılmış olmasına rağmen –asıl görüntüde yerküre ancak iki santimetre çapındadır– kıtaların ve okyanusların yanı sıra nehirlerin ve hatta küçük karasal özelliklerin ana hatları açıkça görülebilir (Görsel 21). Işıklı bir elyazmasında süsleme unsuru olarak kürenin yüzeyinin bu kadar özenle çoğaltılmasının açık bir nedeni yoktur. 1580'lerde, İstanbul'un usta tezhipçiler loncasının geleneğe bağlı ve seçkin çevrelerinde bile Avrupa harita yapımının inceliklerine karşı bir beğeninin geliştiğini belirtmek bu anlamda bir istisna oluşturur.

Karşılaştırmalı Bakış Açısına Göre Osmanlı Keşifleri

Batı haritalarına yönelik bu artan ve çeşitli Osmanlı takdiri, Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın, en olgun evresinde, çağdaş Batı'nın entelektüel dünyasıyla birliktegeliştiği birçok yoldan yalnızca biridir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Avrupa'da da 16. yüzyılın ikinci yarısı, coğrafya ve haritacılığın üretimi ve dolaşımı açısından önceki dönemlerden niteliksel olarak farklıydı. Daha önceki yıllarda, Avrupa keşif literatürünün en yaygın örnekleri, en son keşif yolculuklarının sonuçlarını bildirmek için basılan kısa broşürler, duyurular ve mektuplardan ibaretti. Fakat daha sonra akademisyenler, bu devasa yeni bilgi birikimini tutarlı ve kullanılabilir bir biçimde nasıl derleyecekleri, organize edecekleri ve sentezleyecekleri sorununu çözmeye başladılar. Kolektif çalışmalarının ürünü (Ramusio'nun *Navigationi et Viaggi* ve Mercator'un *Atlas*'ı bunların en eski iki örneğini oluşturur) 1550'ler ve 1560'lara kadar kendini belli edecek şekilde ortaya çıkmadı. Bu yıllar, Osmanlı bilginlerinin, harita yapımı ve coğrafya hakkındaki yeni fikirlere karşı giderek artan duyarlılıklarını göstermeye başladıkları dönemdir.[52]

Dahası, Osmanlı aydınlarının klasik Arap coğrafya külliyatından eserlerle ilgilenme ve bunları tercüme etme şevkinin benzeri Avrupa'da vardı. Osmanlılar gibi Batılı hümanistler de çağdaş dünya coğrafyasına olan ilgiyi, daha eski çağlardaki

Avrupa keşif literatürünün gelişimi üzerine, (İspanya için) bkz. Ricardo Padrón, The Spacious Word: Cartography, Literature and Empire in Early Modern Spain (Chicago, 2003); ve Hollandalılara benzer bir yaklaşım için Benjamin Schmidt'in *Innocence Abroad: The Dutch Imagination and the New World, 1570–1670* (Cambridge, 2001); ayrıca bkz. Hollandalılara benzer bir yaklaşım için Benjamin Schmidt, *Innocence Abroad: The Dutch Imagination and the New World, 1570–1670* (Cambridge, 2001); ayrıca bkz. W. D. C. Randles, "La diffusion dans l'Europe du XVIe siècle des connaissances géographiques dues aux découvertes portugaises", içinde *La Découverte, le Portugal et l'Europe: Actes du colloque, Paris, les 26, 27 et 28 mai 1988* (Paris, 1990), 269–78; Osmanlı perspektifini de içeren daha genel bir yaklaşım için bkz. Jerry Brotton and Lisa Jardine, *Global Interests: Renaissance Art between East and West* (Ithaca, 2000).

(onların durumunda, klasik Yunan ve Roma coğrafi külliyatı) bilimin coşkulu bir şekilde yeniden keşfedilmesiyle birleştirdiler.[53] Fakat bu klasik metinlere ek olarak Batılı entelektüeller de Osmanlı meslektaşlarıyla aynı Arapça modellerden doğrudan ilham alabiliyorlardı çünkü 16. yüzyılın ikinci yarısı, çok sayıda Arap coğrafyasının Avrupa'da yaygın olarak bilinip erişilebilir hâle geldiği ilk dönemdi. Venedikli yayıncı Giovanni Battista Ramusio, ünlü *Navigationi et Viaggi*'nin önsözünde '*ordine veramente bellissimo*' olarak tanımladığı, Arap coğrafyacılarının bilgileri kataloglama yöntemini benimsemeyi açıkça savundu.[54] Daha da önemlisi, bu yıllarda kendisine ve diğer Batılı araştırmacılara ulaşan Arapça metinlerin çoğu Osmanlı aracıları tarafından sağlandı.[55]

Aynı zamanda, bizzat Osmanlıların ilk elden deneyimleri de Batı coğrafya bilgisinin gelişimi için bilgi sağlayabilir. Örneğin 1560'larda İstanbul'da uzun süre kaldığı sırada Avusturya elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq, "Doğu'nun neredeyse tamamını kat eden gezgin bir Türk'le" yaptığı bir konuşmayı kaydetti. "Gezgin, Doğu'da Portekizli gezginlerle tanıştığını söyledi; sonra, Cathay şehrini ve krallığını ziyaret etme arzusuyla yanıp tutuşarak buradan yola çıkan bazı tüccarlara katıldı."[56] O dönemde yaşayan Avrupalılar, Çin hakkında birinci elden bilgiye hâlâ çok az sahip olduğu için Busbecq, birkaç sayfayı bu maceralarla dolu seyahat programının Çin bölümünü açıklamaya ayırdı.[57]

[53] Keşif Çağında Batı hümanizmi üzerine bkz. Pagden, *Fall of Natural Man*; ve Sebastiano Gentile, ed., *Firenze e la scoperta dell'America: Umanesimo e geografi a nel '400 fi orentino* (Firenze, 1992); hümanistlerin daha genel olarak klasik metinlerle ilgilenmesi üzerine bkz. James Hankins, *Plato in the Italian Renaissance* (New York, 1991).

[54] Bkz. Justin Stagl, "The Methodising of Travel in the 16th Century: A Tale of Th ree Cities", içinde, Pagden, *Facing Each Other*, 123–50.

[55] Örneğin bkz. "Ottoman Mappa Mundi", 31–37.

[56] Busbecq, *Turkish Letters*, 205–7.

17. yüzyıldan benzer bir örnek için bkz. "China as Described by Turkish Geographers from Iranian Sources", içinde, Paul Kahle, *Opera Minora I* (Leiden, 1956), 312–25.

Elbette, Osmanlı ve Batılı aydınlar birbirlerinden bir şeyler öğrenmeye çabalasalar da serbest fikir alışverişinin önünde çok büyük engellerle karşılaştılar. Bunlardan en bariz olanı, Arap harfleriyle kitap basmakla ilgiliydi. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında yasaktı ve Akdeniz Avrupa'sının birçok bölgesinde ciddi şekilde kısıtlıydı. Ne yazık ki tarihçiler, bu matbaa yasağının Osmanlı edebî kültürünün gelişimi üzerindeki etkisini tam olarak anlamaktan hâlâ uzaktır.[58] Ve son yıllarda, Avrupa tarihini araştıran akademisyenler, Batı'nın kendi içindeki matbaa kültürünün 'devrimci' karakteri hakkında uzun süredir kabul edilen birçok varsayımı eleştirel bir şekilde yeniden incelemeye başladıklarından, tablo karşılaştırmalı olarak daha da bulanık hâle geldi.[59]

Bununla birlikte matbaanın yokluğu, Osmanlı'nın Keşif Çağı için kesinlikle önemli sonuçlar doğurmuştur. 16. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı bilginlerinin hakiki başarılarını göz ardı etmeksizin, her yeni metni elle kopyalama gerekliliğinin, kelimenin tam anlamıyla, ciddi bir engel olduğu ve bilimsel değişim mekaniğini Batı'dakine nazaran, katlanarak daha fazla zaman alıcı ve pahalı hâle getirdiği açık görünüyor. Bunun, Osmanlı keşfinin sürdürülebilirliği üzerinde zamanla zararlı bir etkisi oldu. Çünkü kolaylıkla yeniden üretilebilen standart metinlerin yokluğu, özellikle sonraki yüzyıllarda, doğrulanabilen bilgi türleri hakkında tutarlı bir düzeyde kafa karışıklığı yarattı.[60]

[58] Bu sorunu çözmeye yönelik yakın tarihli bir girişim için bkz. Nelly Hanna, *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth through the Eighteenth Centuries* (Syracuse, 2003).

[59] Örneğin bkz. Adrian Johns, *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making* (Chicago, 1998); ayrıca bkz. Joseph Dane, *The Myth of Print Culture: Essays on Evidence, Textuality, and Bibliographical Method* (Toronto, 2003); "matbaa devrimi" üzerine eski görüş için bkz. Elizabeth Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformation in Early Modern Europe* (Cambridge, 1979).

[60] İslam coğrafyalarındaki dünya haritalarının görünüşte durağan doğası hakkında daha derinlemesine bir inceleme için bkz. Karen Pinto, "3 Ways of Seeing", 147–352.

Fakat bunu söylerken Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa'nın fikir dünyasını matbaa yasağı nedeniyle ayıran sınırları gereksiz yere abartmamak önemlidir. Yerel bir basım endüstrisinin yokluğunda bile Batı'dan yayınlanan eserlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda hâlâ etkili olabilmesinin sayısız yolu vardı ve bazı Batılı matbaacıların, önemli engellere rağmen özellikle Osmanlı pazarı için kitaplar bastıkları bilinmektedir.[61] Örneğin 1585'te Medici Matbaası, çağdaş bir Arap coğrafyası olan Ahmed b. Halil es-Salihi'nin *el-Bustan fi'Aca'ibi'l-Arz ve'l- Buldān* adlı eserini özgün dilinde yayımladı.[62] Ve üç yıl sonra, görünüşe göre, bu türden daha fazla esere yönelik yerel talebe doğrudan yanıt olarak Sultan III. Murad, İtalyan tüccarlara 'Arapça, Türkçe ve Farsça bazı matbu eserleri' herhangi bir engel olmaksızın ithal etme ve satma yetkisi veren bir ferman yayınladı.[63]

Aynı nedenle, Portekiz'in aynı dönemdeki deneyiminin açıkça gösterdiği gibi *basım* ve *keşif* tam bir Avrupa bağlamında bile pek eşanlamlı değildi. 16. yüzyıl boyunca Portekiz, keşiflerin en ön saflarında yer aldı ve diğer tüm Batılı ülkelerden daha fazla keşif yolculuğu yaptı. Fakat buna rağmen Portekizliler tarafından üretilen seyahatnamelerin, coğrafyaların ve haritaların büyük çoğunluğu, tıpkı Osmanlı muadilleri gibi, yayımlanmamış elyazması olarak kaldı. Bunlar Portekiz'den ziyade İtalya veya Felemenk yayınevlerinde basıldı ve Portekizli olmayan daha geniş bir okuyucu kitlesi

61 Medici Press'in Arap harfli yayınları hakkında bkz. Jones, "Medici Oriental Press", 88–108; ayrıca bkz. Geoffrey Roper, "Early Arabic Printing in Europe", içinde, Eva Hanebutt-Benz, Dagmar Glass, and Geoffrey Roper, ed., *Middle East Languages and the Print Revolution: A Cross-Cultural Encounter* (Westhofen, 2002), 129–50 .

62 Venice, Biblioteca Marciana, Ms. Or. 98; bkz. Olga Pinto, "Rarissima opera araba", 47–51; ayrıca bkz. Yousuf Alian Serkis, *Dictionary of Arabic Printed Books from the Beginning of Arabic Printing until the End of 1337 A.H.-1919 A.D.* (Cairo, 1928), 1: 1037.

63 Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı* (İstanbul, 1928), 11; Medici Matbaası'nı Arapça harfli yayınları hakkında bkz. Jones, "The Medici Oriental Press."

için hazırlanmış daha büyük koleksiyonlarda tercüme edildi.[64] Bazı durumlarda, bu metinler Osmanlı Türkçesi ve Arapça ciltler üreten yayınevleri tarafından basılmıştır.

Bunu akılda tuttuğumuzda belki de 16. yüzyılın son on yıllarında Osmanlı'nın keşif literatürünün gelişimini anlamanın en iyi yolu, onu Akdeniz ötesine ait daha geniş bir entelektüel iş bölümünün parçası olarak görmektir. Aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra Portekiz ve İspanya'nın da bulunduğu genç ve hızla genişleyen devletlerin tebaası, bu kültürel kuşağın sınırlarında dünyanın en ücra köşelerine fiziksel olarak seyahat ediyor ve ziyaret ettikleri yerler hakkında bilgi topluyordu. Geri döndüklerinde, bu bilgileri derlemek, düzenlemek ve yayınlamak gibi ayrı bir görev, İtalya ve Felemenk'teki daha gelişmiş matbaa merkezlerine bırakıldı.

Keşfin Sonu

16. yüzyılın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası alanda durmadan genişleme dönemi sona ermişti. Osmanlılar, dünyanın fiziksel ve insani boyutlarını benzeri görülmemiş bir karmaşıklık derecesinde anlamalarına izin veren çok sayıda bilimsel araç edinmişti. Bu, önceki on yılların siyasi himayesi, piyasa teşvikleri ve entelektüel alışverişinin karmaşık bileşimi sayesinde olmuştu. Bu süreçte, kendi imparatorluklarının küresel rolü hakkında yeni bir bilinç de kazanmışlardı. Bu; İbrahim Paşa, Hadım Süleyman ve Sokullu Mehmed'in büyük imparatorluk tasarımlarına bilinçli bir tarihsel tarafsızlık duygusuyla bakmalarını sağladı. Yüzyılın son yıllarında yeni bir tarih yazımı türü gelişmeye başladı. Bu tarih yazımı, Osmanlı devletinin tarihini uluslararası bir perspektiften ye-

64 Vitorino Magelhães Godinho, "The Portuguese 'Carreira da India' 1497–1810", içinde, Jaap Bruijn ve Femme Gaastra, ed., *Ships, Sailors and Spices: East India Companies and Their Shipping in the 16th, 17th, and 18th Centuries* (Amsterdam, 1993), 36.

niden yazmaya ve diğer güçlerle, özellikle de Safevi İranı ve Babür Hindistan'ı gibi rakip İslam imparatorlukları ile olan ilişkisinin soyağacını tanımlamaya çalıştı.[65]

Bununla birlikte Osmanlılar giderek belirsizleşen bir geleceğe baktıkça geçmişe, dair bu tür tartışmalara, artık kendilerine ait olmayan bir dünya için hissedilir bir nostalji duygusu da kaçınılmaz olarak karışmaya başladı. Örneğin 1603'te vakanüvis Talikizade, Osmanlı yönetiminin en ayırt edici yirmi niteliğinin bir listesini yazdı ve bunların çoğu Sokullu Mehmed'in ılımlı imparatorluğunun parlak günlerini açıkça çağrıştırıyordu. Bunlar, en önemlisi, padişahın Mekke ve Medine'nin koruyucusu rolünü kapsıyordu. Bu rol, "yaşanabilir dünyanın yedi ikliminin her birinde" padişahın adına hutbe okunmasının yanı sıra, ona dünyadaki tüm Müslümanlar üzerinde en yüksek otoriteyi verdi.[66] Aynı derecede önemli olan ve Talikizade'ye göre imparatorluğun 'hem karada hem de denizde' hüküm sürmesiydi. Talikizade şöyle yazmaktadır:

> Âdem zamanından beri ne denize hükmeden o sultanlar karaya hâkim olabildiler, ne de karaya hâkim olan beyler denize hâkim oldular. Bu eşsiz talih, ancak (Osmanlı İmparatorluğu'nun) büyük beylerine Allah'ın lütfuyla bahşedilmiştir. Nitekim Hazreti (Muhteşem) Süleyman bu şerefe mazhar olduğu için -Yüce Allah'a hamd olsun- imparatorluk mühür yüzüğünün şu sözlerle süslenmesini emretti: "Şerefle doğru yola yönlendirilen Hükümdar, Karaların ve Denizlerin Sultanı Selim oğlu Süleyman.[67]

[65] Bu ilimin en ünlü örneği Mustafa Âli'nin 1594'te tamamlanan Künhü'l-Aḫbār adlı eseridir (Tarihlerin Özü). Bkz. Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali 1541–1600* (Princeton, 1986). Diğer örnekler şunları içerir: Mustafa Cenabi, *al-Ḥāfil al-Vasīt ve'l-'Aylam al-Zāḫir al-Muḥīṭ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Ms. No. 896.

[66] Talikizade'nin metniyle ilgili bir tartışma için bkz. Necipoğlu, *Age of Sinan*, 29–30.

"Devr-i Ādemden berü baḥre mālik olan selāṭīn berri żabt, ve berri ḳabża-i ḳabżına olan ḫavā ḳīn baḥri ḥavze ı teshīre getürimemişlerdi. Bu devlet-i 'uẓmā

Bu metni yazarken Talikizade'nin yıllar önce 1570'lerde genç bir delikanlı olarak Sokullu Mehmed'in bizzat adamı olduğu bir zamanı hatırlayabilmesi kesinlikle önemlidir. Bu nedenle, sözlerinin buruk bir etkisi olmuş olmalı, çünkü 1603'te evrensel Osmanlı egemenliğine ilişkin bu baş döndürücü iddialar, onun şimdi içinde yaşadığı dünya için geçerliliğini çoktan yitirmişti. Bunun yerine, 17. yüzyılın başlarındaki Osmanlılar, ticaret peşinde koşan daha sakin bir yaşam için küresel imparatorluk üzerindeki iddialarını toplu olarak değiştirmişlerdi. Kısa vadede bunun somut faydaları vardı. Ama ne pahasına?

Hint Okyanusu'nda hesap günü büyük olasılıkla hayal edilenden daha erken gelecekti. Gerileyen bir devlet olma ve dağılan bir siyasi birlik duygusu, Osmanlıları, hızla değişen bir dünyanın zorluklarına karşı ne yazık ki hazırlıksız bıraktı. Uygun bir şekilde, Osmanlı'nın bu çöküş öyküsündeki asıl drama, Selman Reis'in bir asır önce 'Hindistan Topraklarının Efendisi' olarak tanımladığı Yemen vilayetinde oynanacaktı. Burada, 1626'dan başlayarak Zeydi İmam el-Kasım Mansur, on yıl içinde Yemen'deki imparatorluk yönetimine kalıcı bir son verecek kadar yoğun bir ayaklanmaya öncülük etti. 1636'da son Osmanlı garnizonu Moha'yı boşalttığında Osmanlı koşulları o kadar kötüye gitti ki Osmanlı komutanı, kendi sorumluluğunda tek bir gemiden bile mahrum kaldığı için, ziyaretçi bir Hint ticaret gemisine geçiş için yalvarmak zorunda kaldı.[68]

Asya'nın başka yerlerinde, Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın çökmekte olduğunu gösteren daha da erken işaretler var-

bu 'uẓemā-yı devlete müyesser olmışdur. Ḥattā, Sulṭān-ı Ṣāḥib-ḳirān Süleymān Ḫān ḥażretleri bu şerefe nā'il olduḳlarına –şükran li'Allahi'lāliye– mühür-i şerīflerin bu 'unvān ile tezyīn buyurmışlardı: Şahī ki ez şeref şüde ber şer' müstāḳīm Sulṭān-ı berr-ü-baḥr Süleymān ibn-i Selīm." Christine Woodhead, *Ta'līḳī-zāde's Şehnāme-i hümāyūn: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593–94* (Berlin, 1983), 118.

Osmanlı Yemen'inin kaybedilmesi hakkında bkz. Jane Hathaway, *A Tale of Two Factions: Myth, Memory and Identity in Ottoman Egypt and Yemen* (Albany, 2003).

dı. 1622'de İran Şahı Abbas'ın ve birden zengileşen İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne ait bir deniz filosunun koordineli saldırısı, Hürmüz'ün kontrolünü Portekizlilerin elinden aldı ve Basra'nın Basra Körfezi yoluyla Hindistan ile bağlantısını kesti.[69] Ertesi yıl Basra, Bağdat'ın Safeviler tarafından işgal edilmesiyle daha da yalnızlaştı ve iletişim hatları kesildiğinden tüm vilayet Osmanlı merkezî hükümeti tarafından alelacele açık artırmaya çıkarıldı ve babadan oğula geçecek şekilde yerel bir şefe verildi.[70] Bu arada, Hint Okyanusu'nun karşı ucunda, Açe deniz gücü, Portekiz Malakka'sının Hollandalılar tarafından fethinden sadece on iki yıl önce, 1629'da Portekizliler tarafından kalıcı olarak yok edildi.[71] O zamana kadar, tüm Hint Okyanusu bölgesinin siyasi alanı tamamen değişmişti. Artık asıl oyuncular Hollandalılar, İngilizler, Safeviler ve Babürlülerken Osmanlılar ve onların eski müttefik (ve düşman) ağları bir daha geri dönmemek üzere resimden silinip gidiyordu.

Osmanlı ticari talihi çok geçmeden aynı alçalma eğrisini takip etti çünkü önceki yıllarda ticaret ve siyasetin birbirinden ayrılmasına rağmen Osmanlı tüccarlarının bu kapsamlı siyasi aksamalar ve askerî yenilgiler bileşiminin sonuçlarına katlanmaması imkânsızdı.[72] 1625'e gelindiğinde koşullar o kadar

[69] Charles Boxer, "Anglo-Portuguese Rivalry in the Persian Gulf, 1615–1635", in Boxer, *Portuguese Conquest and Commerce in Southern Asia 1500–1750* (London, 1985).

[70] Rudi Matthee, "Between Arabs, Turks and Iranians: Th e Town of Basra, 1600–1700", *Bulletin of the School of Oriental Studies,* 16/1 (2006): 53–78.

[71] Hollanda Malakkası hakkında, bkz. Dianne Lewis, *Jan Compagnie in the Straits of Malacca 1641–1795* (Athens, 1995) .

Örneğin 1627'de Yemen isyanının bir sonucu olarak Mısır'a hiç baharat ulaşmadı ve Osmanlı tüccarları iç talebi karşılamak için baharatları Avrupa'dan ithal etmeye zorladı. Bkz. İnalcık, *Economic and Social History*, 1: 334. Daha kapsamlı olarak, 17. yüzyılda Hint Okyanusu'nun daha geniş ekonomisi üzerine yakın tarihli araştırmalar, Osmanlı topraklarındaki siyasi krize rağmen, Osmanlı'nın deniz yoluyla Asya ile ticaretinin devam eden canlılığını vurgulamıştır. Ancak bu ticaretin büyük bir kısmının Osmanlı tüccarlarının elinden Hindistan, Yemen ve Hint Okyanusu'nun diğer bölgelerinden gelen tüccarların kontrolüne geçtiği hâlâ kesin görünüyor. Bu bilgi için bkz. *Arabian Seas*, ayrıca İnalcık'taki tartışma,

kötüleşmişti ki bir Osmanlı yazarı, âlim Ömer Talib, Doğu ile ticaretin gerilediği bir çağda imparatorluğunun geleceği hakkında şu acımasız değerlendirmeyi yaptı:

> Artık Avrupalılar tüm dünya hakkında bilgi sahibi oldular, her yerde gemileri var ve en önemli limanları ele geçirdiler... Sadece kendilerinin tüketmedikleri şeyler İstanbul'a ve diğer Müslüman ülkelere ulaşıyor ve o zaman bile beş katına satılıyor. Bu ticaretten çok büyük kazançlar elde ediyorlar ve bugün Müslümanların topraklarında altın ve gümüşün kıt olmasının ana sebebi budur... Hiçbir şey yapılmazsa Avrupalılar kısa süre içinde İslam topraklarının bile efendisi olacaklar![73]

Bu tür görüşler bağlamında değerlendirilmelidir çünkü 1620'ler ve 1630'lar Osmanlı topraklarında genel bir huzursuzluk dönemiydi ve karşılaşılacak sorunlar –mali iflas, yaygın toplumsal huzursuzluk, hanedan krizi ve birçok cephede verilen savaşlar– imparatorluğun varlığını tehdit edecek kadar ciddi görünüyordu.[74] Bu arka plana karşı, Osmanlıların uzak güney sınırlarında kötüye giden talihlerini daha geniş kapsamlı krizin yalnızca bir belirtisi olarak görmek bu nedenle cazip gelebilir. Ömer Talib'in kasvetli karamsarlığı, bu dönemden itibaren Osmanlı edebiyatının pek çok türüne nüfuz etmiş, bazen abartılı bir 'gerileme bilinci'nin ifadesi olarak görülebilir.[75]

Economic and Social History, 1: 338–55; ve Faroqhi, Pilgrims and Sultans, 158–60.

73 Alıntı: W. Barthold ve M. Fuad Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi (İstanbul, 1963), 230.

74 'Osmanlı'nın gerilemesi' meselesi üzerine yazılmış çok geniş literatüre ek olarak, küresel bir olgu olarak 17. yüzyılın 'genel buhranı' sorununa son zamanlarda yeniden ilgi duyulmaktadır. Bkz. *American Historical Review*'deki son tartışma, özellikle Geoffrey Parker'ın makalesi, "Crisis and Catastrophe: The Global Crisis of the Seventeenth Century Reconsidered", *American Historical Review* 113/4 (October 2008): 1053–79. Bu makale, söz konusu krizde birleştirici bir faktör olarak çevresel değişim sorununu gündeme getiriyor.

75 Bkz. Cemal Kafadar, "The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Post-Süleymanic Era", in Kafadar and Inalcik, *Suleyman the Second*, 37–48.

Bununla birlikte imparatorluğun başka yerlerinde Osmanlıların bu krizden, hatta 17. yüzyılın sonlarında yeni bir ılımlı emperyal genişleme dönemi başlatma noktasına kadar sağ çıkmayı başardıklarına büyük önem verilmektedir. Osmanlılar, yalnızca Hint Okyanusu sınırında –Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Afrika Boynuzu'nda– topraklarını kalıcı olarak terk etti ve kaybın ardından asla toparlanamadı. Bu anlamda Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın sonu, başlangıcı gibi, Osmanlı tarihi hakkında kalıplaşmış yorumları alt üst eden bir hikâyedir. Bu hikâye, bizi imparatorluğun geçmişi ve erken modern dünya tarihindeki yeri hakkındaki en temel varsayımlardan bazılarını yeniden düşünmeye davet ediyor.

Sonuç: Kaybedilen ve Bulunan İmparatorluk

16. yüzyıl Hint Okyanusu'nu gösteren modern haritalarda, Osmanlı İmparatorluğu genel olarak sayfanın sol üst köşesinde düz renkli bir kütle olarak görünür. Kontrol altındaki topraklar kesintisiz bir şekilde neredeyse tüm Orta Doğu'ya, Arap Yarımadası'na ve Kuzey Afrika'ya uzanıyor. Buna karşılık, Portekiz Hindistanı, çoğunlukla dağılmış basit noktalarla temsil edilir. Noktaların her biri stratejik olarak Hint Okyanusu kıyıları boyunca bir noktaya yerleştirilir ve bir sonrakine bölgenin en önemli okyanus ticareti koridorlarıyla bağlanır. Bu konu hakkında bilgisi olmayanlar için bu tür haritalar, en azından ilk başta, Osmanlı İmparatorluğu'nu nispeten elverişli bir konumda, toprakları Portekizlileri ve onların önemsiz kıyı yerleşimleri koleksiyonunu gölgede bırakıyor gibi gösterebilir. Fakat daha derine inildiğinde bu tür haritaların bıraktığı izlenim, Osmanlı gücünden çok onların memnuniyetidir. Geniş toprak mülklerinden elde ettiği gelirle yaşamaktan memnun olan ve sonuç olarak sınırlarının ötesindeki dünyanın dinamik politik ekonomisiyle ilişki kurmaya hem isteksiz hem de aciz bir devleti ima eder.

Peki ya imparatorluğun Hint Okyanusu'ndaki vilayetlerinin, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin zorlu fiziksel ortamında çok farklı bir Osmanlı gücü anlayışına dayanan alternatif bir haritası çizilebilseydi? Bu harita, yeterince yetenekli bir haritacının ellerine verilirse yerel olarak mevcut kaynakların kıtlığı, yerel ekonominin okyanus ticareti kalıplarına bağımlılığı ve Osmanlı Akdeniz'i ile herhangi bir doğrudan deniz bağlantısının olmaması hakkında bir fikir verebilir. Buna ek olarak, imparatorluğun bölgedeki varlığı, egemen toprakların katı parçalarından başka bir şey olarak temsil edilebilir: deniz dışında birbirinden izole olmuş, sahili kucaklayan ve çoğu durumda yüzlerce kilometrelik, dünyanın en yaşanmaz çölleriyle çevrili bir dizi küçük ama stratejik otorite adasından oluşan bir şey.

Böyle bir harita, Osmanlıların Hint Okyanusu vilayetlerinin daha sofistike bir fiziki görüntüsünü sunarak, aynı zamanda çok farklı bir Osmanlı devletini ima ederdi. Çünkü bu kadar yasaklayıcı bir ortamda, emperyal bir varlık ancak azimli ve koordineli bir siyasi taahhütle sağlanabilirdi: Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nden çok uzaktaki insan ve doğal kaynakların seferber edilmesini içeren ve toprak biriktirme arzusundan daha sofistike bir şey tarafından motive edilen bir taahhüt.

16. yüzyılın gerçek dünyasında, bu heybetli fiziksel zorluklar dizisi, Osmanlıların Hint Okyanusu'ndaki azimli imparatorluk arayışının hemen her yönü için bir zemin sağladı. Bu, bölge hakkında istihbarat toplama konusundaki ısrarlı çabalarını, denizaşırı ittifaklar kurarken gösterdikleri metodik kararlılığı ve ticareti teşvik etmek için özenle ayarlanmış stratejilerinin dehasını açıklıyor. Ancak kararlılıklarının ölçeği açısından, emekleri hiçbir yerde denizcilik işlerinden daha etkileyici görünmüyor: 16. yüzyıl boyunca, bölgede kerestenin neredeyse bulunmaması ve bir Süveyş kanalının olmaması nedeniyle, Osmanlıların Hint Okyanusu sahnesinde işlettiği her gemi İstanbul'un resmi talebi üzerine, Anadolu ormanlarında kesilen ağaçlardan yapılıyor ve ardından bin

beş yüz metreden fazla bir mesafe kat ederek son inşa noktasına götürülüyordu. Çoğu durumda deniz yoluyla Mısır'a ve oradan yük hayvanı ile başka bir yüz kilometrelik çölü aşarak Süveyş'e gidiyordu.[76]

Bu inanılmaz derecede karmaşık ve aşırı derecede pahalı lojistik uğraşın, imparatorluğun diğer bölgelerinde gerçek bir benzeri yoktu. Diğer yerler birbirlerine ve imparatorluğun merkezine çok daha az seyrek kara yolu, deniz yolu ve kervan yolu ağıyla bağlıydılar. Gerçekten de tek başına bu bilgi, Hint Okyanusu eyaletlerindeki Osmanlı yönetiminin 17. yüzyılın başlarındaki genel kriz sırasında neden bu kadar kötü durumda olduğunu açıklamak için bir noktaya kadar yeterli oluyor. Aynı sorun, imparatorluğun başka yerlerinde de merkez ile taşra arasındaki güç dengesinin sancılı ama hiçbir şekilde yıkıcı olmayan bir şekilde yeniden görüşülmesine sebep oldu. Bu, birçok durumda bir bütün olarak imparatorluk için somut ekonomik ve mali faydalar sağlayan çok daha yüksek derecede yerel özerklikle sonuçlanmıştır.[77] Ancak, yerel otoritenin varlığını merkezî hükümetin sağlam desteğine borçlu olduğu Osmanlıların güney sınırı boyunca emperyal yönetim, Hint Okyanusu hizbinin koordineli siyasi savunuculuğu olmadan uzun bir kriz dönemini atlatamazdı. Yalnızca, dini önemleri nedeniyle hac altyapısı aracılığıyla imparatorluğun geri kalanına bağlı kalmaya devam eden Mekke ve Medine çevresindeki bölgelerde, 1630'lardan sonra bir nebze Osmanlı otoritesi ayakta kalabilmişti.[78]

Ancak Osmanlı'nın Keşif Çağı, sona ermesini siyasi iradenin başarısızlığına borçluysa, başlangıcını da ileri görüşlü bir

[76] Zift, çivi ve yakıt gibi daha temel malzemeler de benzer şekilde eksikti ve Kızıldeniz'den çok uzak bölgelerden getirilmesi gerekiyordu. Süveyş'te yerel bir içme suyu kaynağı da yoktu. Bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, 41, 71–72, 94–95; Hint Okyanusu Dünyasında liman şehirlerinin coğrafyası hakkında daha genel tartışma için ayrıca bkz. Barendse, *Arabian Seas*, 13–86.

Bu mesele hakkında bir giriş için bkz. Daniel Goff man, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge, 2002), 123–28.

[78] Bkz. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, 80–91.

siyasi vizyona borçludur. Zira 1517'de Osmanlılar, Hint Okyanusu dünyasıyla ilk temas ettikleri anda, ticarete dayalı ekonomisi Portekiz'in deniz ablukası altında kalmış bir bölgeyle karşılaştılar. Bu, gelecekteki potansiyeline ilişkin yalnızca çok ileri görüşlü bir değerlendirmenin, orada devam eden yatırımı haklı çıkarabileceği anlamına geliyordu. Bu ümitsiz başlangıca rağmen, Osmanlı'nın Keşif Çağı'nın sonraki on yıllardaki tarihi, bu potansiyeli gerçekleştirmek için giderek daha kararlı araçlar kullanan bir devletin hikâyesidir. Bu araçlar şunları içeriyordu: askerî kaynakların kitlesel tahsisi (bazen bariz bir toprak kazanımı beklentisi olmadan), piyasaya istilacı devlet müdahaleleri (bazen bireysel özel tüccarların zararına) ve imparatorluğun kendi içinde çok az doğal destekçisi olan uzak müttefiklere etkin destek. 1570'lere gelindiğinde bu toplu çabalar o kadar başarılı oldu ki, Portekiz ambargosuna diz çöktürüldü. Bu sayede Osmanlılar, Hint Okyanusu baharat ticaretinde Portekiz Kraliyetinin sahip olduğundan çok daha büyük bir payı kontrol edebildiler.

Ancak paradoksal olarak, tüm bunlar Portekizlilere rağmen değil, onlar sayesinde başarılmıştı. Zira Hint Okyanusu dünyasına yeni bir tür küresel politikayı ilk kez getiren onlardı. Böylece Osmanlıların küresel siyasi cevaplarını oluşturmalarına izin veren koşullar oluştu. Portekizlilerin Müslüman ticaret ve hac yollarına yönelik tehdidi olmasaydı, ne Osmanlı'nın Asya denizlerindeki iddialarını dile getirmeleri ne de Hint Okyanusu hizbi üyelerinin bu iddiaları bağlılıkla savunması hiçbir zaman mümkün olmayacaktı. Ve bu Portekiz tehdidi ortadan kalktıktan sonra, Osmanlıların büyük emperyal projesi hızla sürdürülemez bir girişim hâline geldi.

Osmanlı'nın Keşif Çağı'ndan çıkarılacak en derin ders burada yatmaktadır. Bu tarih, imparatorluğun bir şekilde Avrupa'nın ilk denizaşırı genişlemesi döneminin kurbanı olduğu düşüncesini tedavülden kaldırmaktadır. Tam tersine, Osmanlılar bu genişlemeden en doğrudan yararlananlar arasındaydı ve sonunda tek bir şeyin kurbanı oldular: kendi başarıları.

Kaynakça

Yayımlanmamış Osmanlı Elyazması Kaynakları

Abdi Efendi. *Ḳānūnü'd-Dünyā.* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ms. Revan 1639.

İsimsiz. *Ḳānūnnāme-i Sulṭān Süleymān Hān.* Süleymaniye Kütüphanesi, Ms. Veliyüddin Efendi 1970.

_____, *Mekātib-i Hulefā ve Selāṭīn.* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ms. Revan 1959.

Aşık, *Mehmed. Menāẓirü'l-Avālim.* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ms. Revan 1667.

Cenabi, Mustafa. *Ḥafi l al-Vaṣīṭ ve'l-'Aylam al-Zāẖir al-Muḥīṭ.* Süleymaniye Kütüphanesi, Ms. Hamidiye 896.

Lokman, Seyyid. *Zübdetü't-Tevārīẖ.* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ms. Hazine 1321.

_____, *Mücmelü't-Tūmār.* British Museum, Turkish Ms. Or. 1135.

_____, *Şehinşāhnāme.* İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. 1404.

Al-Mar'aşi, Mehmed. *İḳlīmnāme.* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ms III. Ahmed 2844.

Mekki, Kutbeddin. *Aẖbāru'l-Yemānī.* Hacı Ali tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilip ilaveler yapılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Ms. Aya Sofya 3091.

al-Muvakkit, Mustafa b. *'Ali. İ'lāmu'l-'İbād fī A'lāmi'l-Bilād.* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ms. Koğuşlar 893.

al-Rumi, Mahmud al-Hatib. *Nevādirü'l-Ġarā'ib ve Mevāridü'l-'Acā'ib.* Süleymaniye Kütüphanesi, Ms. Esad Efendi 2051.

Rumuzi. *Tārīẖ-i Feth-i Yemen.* İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ms. 6045.

Rüstem Paşa *Tevārīẖ-i Āl-i 'Os̱mān.* Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Turkish OR. Ms. Gg 6.33.

Sipahizade Mehmed. *Evẓaḥü'l-Mesālik fī Ma'rifet'il-Buldān ve'l-*

Memālik. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ms. Revan 1642.
al-Su'udi, Hasan. *Tārīḫ-i Hind-i Ġarbī or İḳlīm-i Cedīd.* Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Ms. 4969.
Tulun, Hasan b. *Tārīḫ-i Mıṣır*. British Museum, Ms. Add. 1846.

Yayınlanmış Osmanlıca, Arapça ve Farsça Kaynaklar

Arab Faqih, *The Conquest of Abyssinia: Futuḥ Al-Ḥabaša.* Çev. Paul Lester Stenhouse. Hollywood, Calif.: Tsehai, 2005.
Aşık, Mehmet. *Menâẓirü'l-Avâlim.* 2 cilt, ed. Mahmut Ak. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2007.
Bacqué-Grammont, Jean-Louis, ed. ve çev. *La première histoire de France en turc ottoman:*
Chroniques des padichas de France. Paris: L'Hattaman, 1997.
Barkan, Ömer Lütfi, ed. XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943.
Bayley, E. C., ed. ve çev. *The Local Muhammadan Dynasties: Gujarat.* London: W. H. Allen, 1886.
Blackburn, J. R., ed. Journey to the Sublime Porte: The Arabic Memoir of a Sharifi an Agent's Diplomatic Mission to the Ottoman Imperial Court in the Era of Suleyman the Magnificent. Beirut: Oriental Institute, 2005.
Bozorg b. Shariyar. *Livres des merveilles de l'Inde par le captaine Bozorg fi ls de Chahriyār de Rāmhormoz.* Çev. Marcel L. Devic. Leiden: E. J. Brill, 1883.
ad-Dabir, Muhammad al-Makki al-Asafi al-Ulughkhani Hajji. *Zafar ul-Wālih bi Muzaffar wa*
Ālihi—An Arabic History of Gujarat. Çev. M. F. Lokhandwala. Baroda, India: Oriental Institute, 1970.
Feridun, Ahmed Beg, *Mecmū'a-yı Münşe'āt-ı Selāṭīn.* 2 cilt. İstanbul, Hicri 1264–1275/ Miladi 1848–1858.
Goodrich, Thomas. *The Ottoman Turks and the New World: A Study of Tarih-i Hind-i Garbi and Sixteenth-Century Ottoman Americana.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1990.

Ibn Iyas. *Journal d'un bourgeois du Caire: Chronique d'Ibn Iyās.* 2 cilt. Çev. Gaston Wiet. Paris: Libraire Armand Colin, 1945.

Katib Çelebi, Tuḫfetü'l-Kibār f ī Esfāri'l-Biḫār. Ed. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.

Kutbeddin Mekki (namıdiğer al-Nahrawali, Muhammad ibn Ahmad). *al-Barḳ al-Yamānī f ī al Fatḥ al-'Uthmānī. Edited by Hamad Jasir.* Riyad: Dar al-Yamamah, 1967.

_____, "La foudre du Yémen, ou conquête du Yémen par les Othomans." Çev. Silvestre de Sacy. *Notes et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale* 4 (1788): 412–504.

Lutfi Paşa, *Khalās al-Umma fī Ma'rifat al-A'immah.* Ed. Majidah Makhluf. Kahire, 2001.

_____, Tevārīḫ-i Āl-i 'Oşmān. Istanbul Hicri 1341/Miladi 1922–1923.

Matrakçı Nasuh. *Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i 'Irāḳeyn-i Sulṭān-ı Süleymān H ?ān.* Ed. Hüseyin Yurdaydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.

al-Najdi, Ahmad b. Majid. *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese, Being a Translation of the Kitāb al-Fawā'id f ī Usūl al-Bahr wa'l-Qawā 'id of Ahmad b. Mājīd al Najdī*. Ed. ve Çev. G. R. Tibbetts. London: Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1971.

Peçevi, Ibrahim. *Tārīḫ-i Peçevī* . 2 cilt. İstanbul: Maṭba'a-ı Âmīre, Hicri 1283/Miladi 1866.

Piri Reis. *Kitāb-ı Baḥrīye.* 4 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

_____, *Kitāb-ı Baḥrīye.* Ed. Fevzi Kurtoğlu. İstanbul: Türk Tarihi Araştırma Kurumu, 1935.

_____, Piri Reis Haritası Hakkında İzahname. Ed. Yusuf Akçura. İstanbul: Türk Tarihi Araştırma Kurumu, 1935.

Sa'deddin, Mehmed. *Tācü't-Tevārīḫ.* İstanbul, Hicri 1279/ Miladi 1863.

Sahillioğlu, Halil. *Topkapı Sarayı Arşivi H.951–952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri.* İstanbul: IRCICA, 2002.

Schuman, L.O., ed. ve çev. *Political History of the Yemen at the Beginning of the 16th Century according to Contemporary Arabic Sources.* Amserdam: Djambatan, 1961.

Selaniki Mustafa Efendi, *Tārīḫ-i Selānikī*. 2 cilt. Ed. Mehmed İpşirli. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Serjeant, R. B. *The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles with Yemeni and European Accounts of Dutch Pirates off Mocha in the Seventeenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1963.

Seydi Ali Reis. *Mir'ātü'l-Memālik: İnceleme, Metin, İndeks*. Ed. Mehmet Kiremit. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.

_____, *Kitāb al-Muḥīṭ*. Ed. Fuat Sezgin. Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.

_____, *The Travels and Adventures of Sidi Ali Reis in India, Afghanistan, Central Asia and Persia during the Years 1553–1556*. Çev. A. Vambery. London: Luzac, 1899.

Seyfi Çelebi. L'ouvrage de Seyfi Çelebi. Ed. Joseph Matuz. Paris: Maisonneuve, 1968.

Süheyli Efendi. *Tārīḫ-i Mıṣır al-Cedīd*. Kostantiniyye: Müteferrika, Hicri 1142/Miladi 1729.

Smith, Clive, ed. ve çev. Lightning over Yemen: A History of the Ottoman Campaign 1569–71. London: I. B. Tauris, 2002.

Soudan, Frédérique. *Le Yémen Ottoman d'après la chronique d'al-Mawza'ī: al-iḥsān fī duḫūl mamlakat al-Yaman taḥt ẓill 'adālat Āl 'Uṯmān*. Kahire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1999.

Süreyya, *Mehmed. Sicill-i Osmanī*. 6 cilt. Çev. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı, 1996.

Tietze, Andreas, ed. ve çev. *Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 158*. 2 cilt. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978, 1982.

Vatin, Nicolas. *Sultan Djem: Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vakiat-ı Sultan Cem, Oeuvres de Guillaume Caoursin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Christine Woodhead, ed. *Ta'līḳī-zāde's Şehnāme-i Hümāyūn: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593–94*. Berlin: Klaus Schwarz, 1983.

Yavuz, Hulusi, ed. Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumuzi Tarihi. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Zeinu'd-Din. *Tohfut ul-Mujahideen.* Çev. M. J. Rowlandson. London: Oriental Translation Fund, 1833.

Portekizce ve Diğer Avrupa Dillerindeki Birincil Kaynaklar

Abreu, Lisuarte. *Livro de Lisuarte de Abreu* [Tıpkıbasım]. Lisbon: Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, 1992.

Alberi, Eugenio, ed. *Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato.* 18 cilt. Florence: Società Editrice Fiorentina, 1839–1863.

İsimsiz. "Particular Relation of the Expedition of Solyman Pacha from Suez to India against the Portuguese at Diu, Written by a Venetian Offi cer Who Was Pressed into Turkish Service on Th at Occasion." İçinde, *General History and Collection of Voyages and Travels*, 22 cilt, ed. Robert Kerr, 7: 257–87. Edinburgh: William Blackwood, 1824.

Arquivo Nacional da Torre do Tombo. *As Gavetas da Torre do Tombo.* 8 cilt. Lisbon: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1960–1977.

Baião, António, ed. *História quinhentista (inédita) do segundo cêrco de Dio, ilustrada com a correspondência original, tambem inédita, de D. João de Castro, D. João de Mascarenhas, e outros.* 2 cilt. Coimbra: Imprensa da Universidade, 1925.

Bocarro, António. *Livro das plantas de todas as fortalezas, cidades e povoaçoens do Estado da Índia Oriental.* Evora, Biblioteca Pública, Códice CXV/2-1.

Busbecq, Ogier Ghiselin de. *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople 1554–1562.* Çev. Edward Seymour Forster. Oxford: Clarendon Press, 1968.

Castanheda, Fernão Lopes de. *História do descobrimento e conquista da Índia pelos Portugueses.* 8 cilt. Lisbon: Typographia Rollandiana, 1833.

Castro, João de. *Cartas de D. João de Castro.* Çev. by Elaine Sanceau. Lisbon: Agencia Geral do Ultramar, 1955.

_____, *Roteiros de João de Castro.* Ed. A. Fontoura da Costa. 2 cilt. Lisbon: Agencia Geral das Colónias, 1940.

_____, *Primeiro roteiro da costa da Índia; desde Goa até Dio: narrando a viagem que fez o vice-rei D. Garcia de Noronha em soccorro desta ultima cidade, 1538–1539*. Porto: Typographia Commercial Portuense, 1843.

_____, *Roteiro que fez Dom João de Castro da viajem que fezeram os Portugueses desde India atee Soez.* Minnesota Üniversitesi James Ford Bell Kütüphanesi, Ms. 1541 fCa.

Cavendish, Edward. *A New Universal Collection of Voyages and Travels, from the Earliest Accounts to the Present Time. London*: Cooke, 1771.

Corpo Diplomatico Portuguez. 15 cilt. Paris: J. P. Aillaud, 1846.

Correia, Gaspar. *Lendas da Índia.* 4 cilt. Ed. M. Lopes de Almeida. Lisbon: Academia Real das Ciências de Lisboa, 1858–1864.

Coutinho, Lopes de Sousa. *História do cerco de Diu*. Lisbon: Typographia do Comercio de Portugal, 1890.

Couto, Dogo do. *Diogo do Couto e a década 8a da Ásia.* 2 cilt. Ed. Maria Augusta Lima Cruz. Lisbon: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1994.

_____, *Da Ásia*. Lisbon: Régia Officina Typografica, 1777. [24 ciltlik çalışmanın 10-24 arasındaki ciltler, *Da Ásia de João de Barros e de Diogo do Couto*.]

Documentação Ultramarina Portuguesa. Lisbon: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos da Junta de Investigação do Ultramar, 1960–1973.

dos Santos, João. *Etiópia Oriental.* 2 cilt. Ed. Luís de Albuquerque. Lisbon: Alfa, 1989.

Faria e Sousa, Manuel de. *Ásia Portuguesa.* 6 cilt. Çev. Isabel Ferreira do Amaral Pereira de Matos. Porto: Biblioteca Histórica, 1956.

Fitch, M. Ralph. "The Voyage of M. Ralph Fitch, Merchant of London." İçinde, *Voyages.* 8 cilt. Ed. Richard Hakluyt, 3: 281–300. London: J. M. Dent and Sons, 1907.

Gaio, João Ribeiro. *Roteiro das cousas do Achem: um olhar português sobre o norte de Sumatra em finais do sèculo XVI*. Ed. Jorge Manuel dos Santos Alves and Pierre-Yves Manguin. Lisbon: Sociedade Histórica de Independência de Portugal, 1997.

Jarric, Pierre du. *Akbar and the Jesuits.* Çev. C. H. Payne. London: Harper, 1926.

Monserrate, S.J. *The Commentary of Father Monserrate on His Journey to the Court of Akbar.* Çev. J. S. Hayland and S. N. Banerjee. New Delhi: Asian Education Services, 1992.

Mousinho, Manuel de Abreu. *Breve discurso em que se conta a conquista do reino do Pegu na Índia oriental.* Ed. Maria Paula Caetanto. Lisbon: Mem Martins, 1990.

Oliveira, Julieta Teixeira Marques de, ed. *Fontes documentais de Veneza referentes a Portugal.* Lisbon: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1996.

Pigafetta, Filippo. "Il Golfo di Suez e il Mar Rosso in una relazione inedita de Filippo Pigafetta

(1567–77)." Ed. Alberto Magnaghi. *Bolletino della società geografica italiana.* Ser. 4, 47/11, part 1 (1910): 264–312.

Pinto, Fernão Mendes. *The Travels of Mendes Pinto.* Ed. ve çev. Rebecca D. Catz. Chicago: University of Chicago Press, 1989.

Public Records Office. *Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs Existing in the Archives and Collections of Venice, and in Other Libraries of Northern Italy.* 38 cilt. Great Britain: Public Records Office, 1939–1947.

Rego, António da Silva, ed. *Documentação para a história das missões do padroado português do oriente.* 12 cilt. Lisbon: Ministério das Colónias, 1948–.

Rego, António da Silva, ve T. W. Baxter, ed. *Documentos sobre os portugueses em Moçambique ena Africa central, 1497–1840.* 9 cilt. Lisbon: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1962–1989.

Rivara, J. H. da Cunha, ed. Archivo Portuguez-Oriental. 6 cilt. 10 bölüm içinde. Nova Goa: Imprensa Nacional, 1857–1877.

Rycaut, Paul. *Present State of the Ottoman Empire.* London: Starkey and Brome, 1668.

Sanceau, Elaine, ed. *Collecção de São Lourenço.* 3 cilt. Lisbon: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1973–1983.

Sanuto, Marin. *I diarii di Marino Sanuto.* Ed. Rinaldo Fulin, Federico Stefani, ve Marco

Allegri. 58 cilt. Venetia: Deputazione Veneta di Storia Patria, 1879–1903.
Whiteway, R. S., çev. ve ed. *The Portuguese Expedition to Abyssinia in 1541–1543 Related by*
Castanhoso and Bermudas. London: Hakluyt Society, 1902.
Wicki, Joseph, ed. *Documenta Indica*. 11 cilt, Roma: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1948–1994.

İkincil Kaynaklar

Adıvar, Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. 9. baskı İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
Ágoston, Gábor. "Information, Ideology, and the Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry." İçinde, *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, ed. Virginia Aksan ve Daniel Goffman. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 75–102.
_____, *Guns for the Sultan*: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
Ak, Mahmut. "Menâzirü'l-Avâlim." *Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/4–5 (2000): 291–306.
Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971.
al-Aidarous, Mohamed Hasen. "The Ottoman-Portuguese Conflict in the Arabian Gulf during the Second Half of the Sixteenth Century." *Arab Historical Review for Ottoman Studies* I–2 (Ocak, 1990): 15–43.
Alam, Muzaffar, and Sanjay Subrahmanyam. *Indo-Persian Travels in the Age of the Discoveries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
Albuquerque, Luís de. "Alguns aspectos de ameaça turca sobre a Índia por meados do século XVI." *Agrupamentos de Estudos de Cartographia Antiga* 51 (1977).

_____, "O domínio português do Índico e a resposta turca." *Vertice* 36 (1976): 6–18.

Alkanderei, Faisal. "Selman Reis and his Report of 931/1525." *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 7–8 (1993): 103–26.

Allen, W. E. D. *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century.* London: Central Asian Research Center, 1963.

Al-Tikriti, Nabil. "Şehzāde Korkud (yaklaşık 1468–1513) and the Articulation of Early 16th-Century Religious Identity." Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi, 2004.

Alves, Jorge Manuel de Santos. *O Domínio do norte de Sumatra.* Lisbon: Sociedade Histórica da Independência de Portugal, 1999.

Arasaratnam, S. "Recent Trends in the Historiography of the Indian Ocean 1500–1800." *Journal of World History* 1/2 (1990): 225–48.

Arbel, Benjamin. "Maps of the World for Ottoman Princes? Further Evidence and Questions concerning 'The Mappamondo' of Hajji Ahmed." *Imago Mundi* 54 (2002): 19–29.

_____, *Trading Nations: Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean*. Leiden: E. J. Brill, 1995.

_____, "Nur Banu (yaklaşık 1530–1580)—A Venetian Sultana?" *Turcica* 24 (1992): 241–59.

Artan, Tülay. "The Kadırga Palace Shrouded by the Mists of Time." *Turcica* 26 (1994): 54–124.

Atasoy, N. "Nakkaş Osman'ın Padişah Portreleri Albümü." *Türkiyemiz* 6 (1972): 2–12.

Aubin, Jean. "La politique orientale de Selim I." İçinde, *Itinéraires d'Orient: Hommages à Claude Cahen*, ed. Raoul Curiel ve Rika Gyselen. Bures-sur-Yvette, 1994, 197–215.

_____, "Merchants in the Red Sea and the Persian Gulf at the Turn of the 15th and 16th Centuries." İçinde, *Asian Merchants and Businessmen in the Indian Ocean and the China Sea*, ed. Denys Lombard ve Jean Aubin. Oxford: Oxford University Press, 1988, 79–86.

——— "Albuquerque et les négotiations de Cambaye." *Mare Luso-Indicum* I (1971): 3–63.

Ayalon, David. "Memlukler ve Deniz Kuvvetleri." *Tarih Dergisi* 25 (Mart 1971): 39–50.

_____, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom.* London: Vallentine Mitchell, 1956.

Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 3 baskı. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Türk Kültür Bakanlığı, 2000.

_____, *Mehmed the Conqueror and His Time.* Çev. Ralph Manheim. Princeton, N.J.: Princeton University Press, ·1978.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis. "Une lettre d'Ibrahim Pacha à Charles Quint." İçinde, *Comité Internationale d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes, VIth Symposium, Cambridge 1st–4th of July* 1984, ed. J.-L. Bacqué-Grammont and Emeri Van Donzel. Istanbul: IFEA, 1987.

_____, "Les aff aires mogholes vues par un ambassadeur özbek à Istanbul vers 1550." İçinde, *Passé turcotatar, présent soviétique: Études off ertes á Alexandre Bennigsen*, ed. Ch. Lemercier-Quelquejay, G. Veinstein, and S. E. Wimbush. Paris: Peeters, 1986, 165–73.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis ve Anne Kroell. *Mamlouks, Ottomans et Portugais en Mer Rouge: L'aff aire de Djedda en 1517.* Kahire, 1988.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis, ve Mohammad Mokri. "Une lettre de Qâsim Širvânî à Muzaff er Šâh du Gujarat: Les premieres relations des Ottomans avec l'Inde." İçinde *Zafername: Memorial Volume of Felix Tauer*, ed. Rudolf Vesely and Eduard Gambar. Prague, 1996, 35–49.

Barendse, R. J. *The Arabian Seas: The Indian Ocean World of the Seventeenth Century.* London: East Gate, 2003.

Barkan, Ömer Lütfi. "H.933–34 (M.1527–28) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği." *İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1–4 (1954): 251–93.

Barthold, W. ve M. Fuad Köprülü. İslam Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963.

Beckingham, C. F. "The Red Sea in the Sixteenth Century." *Journal of the University of Manchester Egyptian and Oriental Society* 25 (1947–1953): 28–36.

Beller-Hann, Ildikó. "Ottoman Perceptions of Chi ." İçinde, *Comité*

International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes, VIth Symposium, Cambridge 1st–4th of July 1984, ed. Grammont ve Emeri Van Donzel. Istanbul: IFEA, 1987.

Benedict, Barbara. *Curiosity: A Cultural History of Early Modern Inquiry*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.

Bisaha, Nancy. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

Blackburn, J. Richard. "Two Documents on the Division of Ottoman Yemen into Two Beglerbegiliks (973–1565)." *Turcica* 27 (1995): 223–36.

_____, "Arabic and Turkish Source Materials for the Early History of Ottoman Yemen 945/1538—976/1568." *Sources for the History of the Arabs, Part 2/2*, ed. Abd Al-Rahman b. Al-Ansary. Riyad, 1986, 197–210.

_____, "The Ottoman Penetration of Yemen: An Annotated Translation of Özdemir Bey's Fethnāme for the Conquest of San'a in Rajab, 954/Aug 1547." *Archivum Ottomanicum* 5 (1980):70–89.

_____, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen 968/1560–976/1568." *Die Welt des Islams*, New Series 19, 1–4 (1979): 119–76.

Bloss, J. F. E. "The Story of Suakin." *Sudan Notes and Records* 19, 2. kısım (1936): 71–100.

Bono, Salvatore. *Schiavi musulmani nell'Italia moderna*. Napoli: Edizioni Scientifi che Italiane, 1999.

Bostan, İdris. *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*. İstanbul: Küre, 2007.

_____, *Osmanlı Denizciliği*. İstanbul: Kitap, 2006.

_____, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*. İstanbul: Bilge, 2003.

Bouchon, Geneviève. *Albuquerque, le lion des mers d'Asie*. Paris: Editions Desjonquères, 1992.

_____, "Sixteenth-Century Malabar and the Indian Ocean." İçinde, India and the *Indian Ocean 1500–1800*, ed. Ashin Das Gupta and M. N. Pearson. Calcutta: Oxford University Press, 1987, 162–84.

_____, "L'évolution de la piraterie sur la côte malabare au cours du

XVIe siècle." İçinde, *Course et piraterie: Etudes présentées à la Commission Internationale d'Histoire Maritime à l'occasion de son XVe colloque international.* San Francisco, 1975, 744–65.

Boxer, C. R. *Portuguese Conquest and Commerce in Southern Asia 1500–1750.* London: Variorum, 1985.

_____, "A Note on Portuguese Reactions to the Revival of the Red Sea Spice Trade and the Rise of Atjeh 1540–1600." *Journal of South East Asian History* 10/3 (Aralık 1969): 416–510.

Boxer, Charles ve Carlos de Azevedo. *Fort Jesus and the Portuguese in Mombasa 1593–1729.* London: Hollis and Carter, 1960.

Braudel, Fernand. "The Expansion of Europe and the 'Longue Durée." İçinde, *Expansion and Reaction*, ed. H. L. Wesseling. Leiden: Leiden University Press, 1978, 17–28.

_____, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.* 2 cilt. Çev. Sian Reynolds. New York: Harper and Row, 1972.

Brotton, Jerry. *Trading Territories: Mapping the Early Modern World.* London: Reaktion, 1987.

Brotton, Jerry ve Lisa Jardine. *Global Interests: Renaissance Art between East and West.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2000.

Brouwer, C. G. ve A. Kaplanian. *Early Seventeenth-Century Yemen, Dutch Documents Relating to the Economic History of Southern Arabia.* Leiden: E. J. Brill, 1988.

Brummet, Palmira. "What Sidi Ali Saw." *Portuguese Studies Review* 9/1–2 (2002): 232–53.

_____, "The Ottomans as a World Power: What We Don't Know about Ottoman Seapower." *Oriente Moderno* , 2. Seri, 20/1 (2001): 1–21.

_____, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery.* Albany: State University of New York Press, 1994.

_____, "Foreign Policy, Naval Strategy and the Defence of the Ottoman Empire in the Early Sixteenth Century." *International History Review* 11/4 (Kasım 1989): 613–28.

Budge, E. A. Wallace. *A History of Ethiopia, Nubia and Abyssinia.* 2 cilt. London: Methuen, 1928.

Cahen, Claude. "Douane et commerce dans les ports méditerranéens de l'Egypte médiévale d'après le Minhādj d'Al-Makhzūmī." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 7/3 (Kasım 1964): 218–313.

Campbell, Tony. *The Earliest Printed Maps.* London: British Library, 1987.

_____, "Portulan Charts from the Late Thirteenth Century to 1500." İçinde, *The History of Cartography, Vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, ed. J. B. Harley and David Woodward. Chicago: University of Chicago Press, 1987, 371–447.

_____, "Census of Pre-Sixteenth-Century Portolan Charts." *Imago Mundi* 38 (1986): 67–94. Carboni, Stefano, ed. *Venice and the Islamic World.* New Haven, Conn.: Yale University Press, 2007.

_____, "Oggetti decorati a smalto di influsso islamico nella vertraria muranese: tecnica e forma." İçinde, *Venezia e l'Oriente vicino: Arte veneziana e arte islamica: Atti del Primo Simposio Internazionale sull'Arte Veneziana e l'Arte Islamica*, ed. Ernst J. Grube. Venice, 1989, 147–66.

Casale, Giancarlo. "Ottoman Guerre de Course and the Intercontinental Spice Trade." *Itinerario* 32/1 (Bahar 2008): 59–79.

_____, "The Ethnic Composition of Ottoman Ship Crews and the 'Rumi Challenge' to Portuguese Identity." *Medieval Encounters* 13 (2007): 122–44.

_____, "An Ottoman Intelligence Report from the Mid Sixteenth-Century Indian Ocean." *Journal of Turkish Studies* 31/1 (2007): 181–88.

_____, "Global Politics in the 1580s: A Canal, Twenty Thousand Cannibals, and an Ottoman Plot to Rule the World." *Journal of World History* 18/3 (Kasım 2007): 267–96.

_____, "The Ottoman 'Discovery' of the Indian Ocean in the Sixteenth Century." İçinde, *Seascapes: Maritime Histories, Littoral Cultures and Trans-Oceanic Exchanges*, ed. Jerry Bentley, Renate Bridenthal ve Karen Wigen. Honolulu: University of Hawaii Press, 2007, 87 104.

_____, "The Ottoman Administration of the Spice Trade in the Sixteenth-Century Red Sea and Persian Gulf." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 49/2 (Mayıs 2006): 170–98.

_____, "His Majesty's Servant Lutfi: The Career of a Previously Unknown Sixteenth-Century Ottoman Envoy to Sumatra Based on an Account of His Travels from the Topkapı Palace Archives." *Turcica* 37 (2005): 43–81.

Charles-Roux, F. "L'isthme de Suez et les rivalités européenes au XVIe siècle." *Revue de l'histoire des colonies françaises* (1924): 174–85.

Chaudhuri, K. N. *Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750.* Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Cipolla, Carlo. *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion 1400–1700.* New York: Pantheon, 1965.

Çizakça, Murat. "Ottomans and the Mediterranean: An Analysis of the Ottoman Shipbuilding Industry as Reflected by the Arsenal Registers of Istanbul 1529–1650." İçinde, *Le genti del mare mediterraneo*, ed. Rosalba Ragosta. 2 cilt. Naples: Lucio Pironti, 1981, 2: 773–88.

Coates, Timothy J. "D. João de Castro's 1541 Red Sea Voyage in the Greater Context of the Sixteenth-Century Portuguese-Ottoman Red Sea Rivalry." İçinde, *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caesar E. Farah. Kirksville, Mo.: Thomas Jefferson University Press, 1993, 263–85.

Couto, Dejanirah. "Trois documents sur une demande de secours ormouzi à la Porte Ottomane." *Anais de História de Além-Mar 3* (2002): 469–98.

_____, "L'itinéraire d'un marginal: la deuxième vie de Diogo de Mesquita." *Arquivos do Centro Cultural Calouste Gulbenkian* 39 (2000): 9–35.

_____, "No rasto de Hādim Seleimão Pacha: Alguns aspectos do comércio do mar vermelho nos anos de 1538–40." İçinde, *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos: Actas do VIII*

Seminário Internacional de História Indo-Portuguesa, ed. Artur Teodoro de Matos and Luís Filipe Th omaz. Angra do Heroísmo, 1998, 485–508.

_____, "L'espionage portugais dans l'empire ottoman au XVIe siècle." İçinde, *La Découverte, le Portugal et l'Europe: Actes du Colloque, Paris les 26, 27 et 28 Mai 1988*. Paris: Fondation Gulbenkian, 1990, 243–67.

Crone, G. R. *Maps and Their Makers: An Introduction to the History of Cartography*, 2. Baskı. London: Hutchinson, 1964.

Crosby, Alfred W. *The Measure of Reality: Quantification and Western Society 1250–1600*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Cruz, Maria Augusta Lima. "Notes on Portuguese Relations with Vijayanagara." İçinde, *Sinners and Saints: The Successors of Vasco da Gama*, ed. Sanjay Subrahmanyam. Delhi: Oxford University Press, 1998, 13–39.

Cruz, Maria do Rosário de Sampaio Themudo Barata de Azevedo. "A 'Questão de Baçora' na
menoridade de D. Sebastião (1557–1568): A perspectiva das informações colhidas na Índia e as iniciativas do governo." *Rivista da falcudade de letras*, 5. seri, 6 (1986): 103–38.

Dames, Longworth. "The Portuguese and the Turks in the Indian Ocean in the 16th Century." *Journal of the Royal Asiatic Society* I (Ocak 1921): 1–28.

Dane, Joseph. *The Myth of Print Culture: Essays on Evidence, Textuality, and Bibliographical Method*. Toronto: University of Toronto Press, 2003.

Das Gupta, Arun. "The Maritime Trade of Indonesia: 1500–1800." İçinde, *India and the Indian Ocean 1500–1800*, ed. Ashin Das Gupta and M. N. Pearson. Calcutta: Oxford University Press,
1987, 240–76.

de la Veronne, Chantal. "Giovanni Margliani et la trève de 1580 entre l'Espagne et la Turquie." *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 3–4 (Aralık 1991): 70–75.

Desai, Z. A. "Relations of India with the Middle Eastern Countries during the 16th-17th Centuries." *Journal of the Oriental Institute 23* (1973–1974): 75–106.

Destombes, M. "Fragments of Two Medieval World Maps at the Topkapı Saray Library." *Imago Mundi* 18 (1964): 244–54.

_____, "The Chart of Magellan." Imago Mundi 12 (1955): 77–88.

_____, "L'Hemisphère austral en 1524: une carte de Pedro Reinel à Istanbul." *Comptes rendus du Congrès International de Géographie, Amsterdam 1938*, 2 cilt. Leiden: E. J. Brill, 1938.

Diffie, Bailey ve George D. Winius. *Foundations of the Portuguese Empire 1415–1580*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1977.

Diamond, Jared. *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: Norton, 1999.

Disney, Anthony. "The Gulf Route from India to Portugal in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Couriers, Traders and Image Makers." İçinde, *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos: Actas do VIII Seminário Internacional de História Indo-Portuguesa*, ed. Artur Teodoro de Matos ve Luís Filipe Thomaz. Angra do Heroísmo, 1998, 535–37.

Ebel, Kathryn. "City Views, Imperial Visions: Cartography and the Visual Culture of Urban Space in the Ottoman Empire, 1453–1603." Doktora Tezi: University of Texas, Austi , 2002.

Eisenstein, Elizabeth L. *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformation in Early Modern Europe*. 2 cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Elbl, I. "Man of His Time (and Peers): A New Look at Henry the Navigator." *Luso-Brazilian Review* 28/2 (1991): 73–89.

Emiralioğlu, Mevhibe Pınar. "Cognizance of the Ottoman World: Visual and Textual Representations in the Sixteenth-Century Ottoman Empire (1514–1596)." Doktora Tezi: University of Chicago, 2006.

Fabris, Antonio. "The Ottoman Mappa Mundi of Hajji Ahmed of Tunis." *Arab Historical Review for Ottoman Studies 7–8* (1993): 31–37.

Farah, Caesar E. "Organizing for the 2nd Conquest of Yemen." İçinde, *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22–26 July*, 1986, 6. cilt, 1150–59.

Farooqi, Naimur Rahman. "Six Ottoman Documents on Mughal-

Ottoman Relations during the Reign of Akbar." *Journal of Islamic Studies* 7/1 (1996): 32–48.

_____, *Mughal-Ottoman Relations: A Study of Political and Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire 1556–1748*. Delhi: IAD, 1989.

_____, "Moguls, Ottomans, and Pilgrims: Protecting the Routes to Mecca in the 16th and 17th Centuries." *International History Review* 10 (1988): 198–220.

Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World around It*. London: I. B. Tauris, 2004.

_____, *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans 1517–1683*. New York: I. B. Tauris, 1994.

_____, "Crisis and Change 1590–1699." İçinde, *Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, 2. cilt. Ed. Halil Inalcik and Donald Quataert. Cambridge: Cambridge University Press, 411–623.

_____, "Trade, Controls, Provisioning Policies and Donations: Th
e Egypt-Hijaz Connection
During the 2nd Half of the 16th Century." İçinde, *Suleyman the Second and His Time*, ed. Halil
İnalcik ve Cemal Kafadar. İstanbul: Isis, 1993.

Fetvacı, Emine. "Viziers to Eunuchs: Transitions in Ottoman Manuscript Patronage, 1566–1617." Doktora tezi: Harvard University, 2005.

Finlay, Robert. "How Not to (Re)Write World History: Gavin Menzies and the Chinese Discovery of America." *Journal of World History* 15/2 (2004): 229–42.

_____, "Crisis and Crusade in the Mediterranean: Venice, Portugal and the Cape Route to India (1498–1509)." *Studi Veneziani* 28 (1994): 45–90.

_____, "Portuguese and Chinese Maritime Imperialism: Camöes's Lusiads and Loo Maodeng's Voyage of the San Bao Eunuch." *Comparative Studies in Society and History* 34/2 (1992): 225–41.

_____, "The Treasure Ships of Zheng-He: Chinese Maritime Imperialism in the Age of Discovery." *Terrae Incognitae* 23 (1991): 1–12.

Fischel, Walter J. "The Spice Trade in Mamluk Egypt." *Journal of the Economic and Social History of the Orient I* (1958): 157–74.
Fitzmaurice, Andrew. *Humanism and America: An Intellectual History of English Colonization.* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
Fleischer, Cornell. "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Suleyman." İçinde, *Soliman le Magnifi que et son temps*, ed. Gilles Veinstein. Paris, 1992, 163–79.
_____, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541–1600).* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1986.
Flint, Valerie. *The Imaginative Landscape of Christopher Columbus.* Princeton, N.J.: Princeton
University Press, 1992.
Floor, Willem. *The Persian Gulf: A Political and Economic History of Five Port Cities 1500–1730.* Washington, D.C.: Mage, 2006.
Flores, Jorge Manuel Costa da Silva. "The Straights of Ceylon, 1524–1539: The Portuguese Mappilla Struggle over a Strategic Area." In *Sinners and Saints: The Successors of Vasco da Gama*, ed. Sanjay Subrahmanyam. Delhi: Oxford University Press, 1998, 57–74.
_____, *Os Portugueses e o mar de Ceilão 1498–1543: Trato, diplomaçia e guerra.* Lisbon: Cosmos, 1998.
Frank, Andre Gunder. *ReOrient: Global Economy in the Asian Age.* Berkeley: University of California Press, 1998.
Fuchs, Barbara. *Mimesis and Empire: The New World, Islam and European Identities.* Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
Gambara, Agosti "Il Canale di Suez e la Repubblica di Venezia." *Archivio veneto* 2 (1871): 175–213.
Gaudefroy-Demombynes, M. "Les souces arabes du Muhit." *Journal asiatique*, 2. seri, 20 (1912): 547–50.
Gaudio, Michael. *Engraving the Savage: Th e New World and Techniques of Civilization.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.
Geanakoplos, Deno John. *Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances*

and the Byzantine and Roman Churches. Madison: University of Wisconsin Press, 1989.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken, 2000.

Gentile, Sebastiano, ed. *Firenze e la scoperta dell'America: Umanesimo e geografi a nel '400 fiorentino*. Firenze: Olschki, 1992.

Gibb, H. A. R. "Lutfi Paşa on the Ottoman Caliphate." *Oriens* 15 (1962): 287–95.

Glete, Jan. *Warfare at Sea 1500–1650: Maritime Confl icts and the Transformation of Europe*. London: Routledge, 2000.

Godinho, Vitorino Magelhães. "The Portuguese 'Carreira da Índia' 1497–1810." İçinde, *Ships, Sailors and Spices: East India Companies and their Shipping in the 16th, 17th and 18th Centuries*, ed. Jaap Bruijn and Femme Gaastra. Amsterdam: Neha, 1993, 1–47.

_____, *Os descobrimentos e a economia mundial*. 2. baskı, 4 cilt. Lisbon, 1981.

_____, "Le tournant mondial de 1517–1524 et l'empire portugais." *Studia* I (Ocak 1958): 184-200.

Goetz, Herman. "Ottoman Turkish Art in India: The Architect of the Gol Gumbaz at Bijapur." İçinde, *Studies in the Foreign Relations of India (from the Earliest Times to 1947)*, ed. P. M. Joshi. Hyderabad: State Archives Press, 1975, 522–26.

Goffman, Daniel. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Gökbilgin, Tayyib. "Rüstem Paşa Hakkındaki İthamlar." *Tarih Dergisi* 11–12 (Temmuz 1955): 11–50.

_____, "Ibrāhīm Pasha," The Encyclopaedia of Islam, New Edition. Leiden: E.J. Brill, 1954, 3. cilt, 998a.

Goodrich, Thomas. "Some Unpublished Sixteenth-Century Ottoman Maps." İçinde, *Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes, VIth Symposium, Cambridge 1st–4th of July 1984*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Emeri Van Dunzel. İstanbul: IFEA, 1987, 99–103.

_____, "The Earliest Ottoman Maritime Atlas: Thee Walters Deniz Atlası." *Archivum Ottomanicum* II (1986): 25–44.

_____, "Atlas-ı Hümayun: A Sixteenth-Century Ottoman Maritime

Atlas Discovered in 1984." *Archivum Ottomanicum* 10 (1985): 84–101.

Grafton, Anthony. *New Worlds, Ancient Texts: Th e Power of Tradition and the Shock of Discovery.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.

Greenblatt, Stephen. *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World.* Chicago: University of Chicago Press, 1991.

Guillot, Claude, ve Ludvik Kalus. "Inscriptions islamiques sur des canons d'Insulinde du XVIe siècle." *Archipel* 72 (2006): 69–94.

Guilmartin, John. *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century.* New York: Cambridge University Press, 1980.

Hadi, Amirul. *Islam and State in Sumatra: A Study of Seventeenth-Century Aceh.* Leiden: E. J. Brill, 2004.

Hall, Bert S. *Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology and Tactics.* Baltimore: Johns Hopkins, 1997.

Hamdani, Abbas. "Ottoman Response to the Discovery of America and the New Route to India." *Journal of the American Oriental Society* 101/3 (Temmuz 1981): 323–30.

_____, "Columbus and the Recovery of Jerusalem." *Journal of the American Oriental Society* IOI (1981): 323–30.

Hankins, James. "Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II." *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1995): 111–207.

_____, *Plato in the Italian Renaissance.* 2 cilt. New York: Brill, 1991.

Hanna, Nelly. *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth through the Eighteenth Centuries.* Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2003.

_____, *Making Big Money in 1600: Th e Life and Times of Isma'il Abu Taqiyya, Egyptian Merchant.* Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1998.

Hathaway, Jane. *A Tale of Two Factions: Myth, Memory, and Identity in Ottoman Egypt and Yemen.* Albany: State University of New York Press, 2003.

Hess, Andrew G. *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-*

Century Ibero-African Frontier. Chicago: University of Chicago Press, 1978.

_____, "Piri Reis and the Ottoman Response to the Voyages of Discovery." *Terrae Incognitae* 6 (1974): 19–37.

_____, "The Ottoman Conquest of Egypt and the Beginning of the Sixteenth-Century World War." *International Journal of Middle East Studies* 4/1 (Ocak 1973): 55–76.

_____, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries 1453–1525." *American Historical Review* 75/7 (Aralık 1970): 1892–1919.

_____, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain." *American Historical Review* 74/1 (1968): I–25.

Ho, Engseng. *The Graves of Tarim: Genealogy and Mobility across the Indian Ocean.* Berkeley: University of California Press, 2006.

Hodgson, Marshall D. *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History*. Ed. III. William Burke. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Hostetler, Laura. *The Art of Ethnography: A Chinese Miao Album.* Seattle: University of Washington Press, 2007.

_____, *Qing Colonial Enterprise: Ethnography and Cartography in Early Modern China.* Chicago: University of Chicago Press, 2001.

Hourani, George. *Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995.

Howard, Deborah. *Venice and the East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture 1100–1500.* New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi.* 2 cilt. Istanbul: IRCICA, 2000.

Imber, Colin. *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition.* Palo Alto: Stanford University Press, 1997.

_____, "Suleyman as Caliph of the Muslims: Ebu's-Su'ud's Formulation of Ottoman Dynastic

Ideology." İçinde, *Soliman le Magnifi que et son temps*, ed. Gilles Veinstein. Paris, 1992, 179–84.

_____, "The Navy of Suleyman the Magnificent." *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 211–82.

İnalcık, Halil. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300–1914, Vol. 1: The Ottoman State, Economy and Society 1300–1600*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

_____, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East." İçinde, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization, and Economy*, ed. Halil İnalcik. London: Variorum, 1978, 195–217.

_____, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of Ottoman Economy." İçinde, *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook. London: Oxford University Press, 1970, 207–18.

_____, "Bursa and the Commerce of the Levant," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 3/2 (1960): 131–47.

_____, "Review: David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*," *Belleten* 21/81–84 (1957): 500–12.

_____, "The Origins of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal 1569." *Les annals de l'Université d'Ankara* I (1946–1947): 47–106.

İslamoğlu-İnan, Huri. "Introduction: Oriental Despotism in World-System Perspective." İçinde, *The Ottoman Empire and the World Economy*, ed. Huri İslamoğlu-İnan. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 1–24.

Johns, Adrian. *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.

Jones, Robert. "The Medici Oriental Press (Rome 1584–1614) and the Impact of Its Arabic Publications on Northern Europe." İçinde, *The "Arabick" Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England*, ed. G. A. Russell. Leiden: Brill, 1994, 88–108.

Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*. Berkeley: University of California Press, 1994.

_____, "The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Post-Süleymanic Era." İçinde, *Suleyman*

the Second and His Time, ed. Halil İnalcık and Cemal Kafadar. Istanbul: Isis Press, 1993, 37–48.

_____, "A Death in Venice: Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima." *Journal of Turkish Studies* 13 (1990): 191–218.

Kagay, Donald G. "Columbus as Standardbearer and Mirror of the Spanish Reconquest." *Neptune* 53/4 (Kış 1993): 254–59.

Kahle, Paul. "China as Described by Turkish Geographers from Iranian Sources." İçinde, *Opera Minora I*, ed. Paul Kahle. Leiden, 1956, 312–25.

Karamustafa, Ahmet. "Introduction to Ottoman Cartography." İçinde, *The History of Cartography, Vol. 2, Book 1: Cartography in Traditional Islamic and South Asian Societies*, ed. J. B. Harley ve David Woodward. Chicago: University of Chicago Press, 1987, 206–8.

_____, "Military, Administrative, and Scholarly Maps and Plans." İçinde, *The History of Cartography, Vol. 2, Book 1: Cartography in Traditional Islamic and South Asian Societies*, ed. J. B. Harley ve David Woodward. Chicago: University of Chicago Press, 1987, 209 27.

Kearney, Milo. *The Indian Ocean in World History*. London: Routledge, 2004.

Kissling, Hans-Joachim. "Şah Ismail I, la nouvelle route des Indes, et les Ottomans." *Turcica* 6 (1975): 89–102.

Kosal, Nejat. *Hind Yolu ve Osmanlı İmparatorluğu*. Istanbul, 1936.

Kunt, Metin. *The Sultan's Servants: Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650*. New York: Columbia University Press, 1983.

Kurat, A. N. "The Turkish Expedition to Astrakhan and the Problem of the Don-Volga Canal." *Slavonic and East European Review* 40 (Aralık 1961): 7–23.

Kurtoğlu, Fevzi. "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ı Muhasara Planı," *Belleten* 9 (1940): 53–87.

_____, "XVI. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizler." İçinde, *II. Tarih Kongresi*. İstanbul, 1937.

_____, *Ali Macar Reis Atlası*. İstanbul, 1935.

_____, "Amiral Selman Reis Lāyıhası." *Deniz Mecmuası* 47/335 (1935): 67–73.

Kütükoğlu, Bekir. Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1962.
Lach, Donald. *Asia in the Making of Europe.* 2 cilt. Chicago: University of Chicago Press, 1965.
Lambourn, Elizabeth. "India from Aden: Khutba and Muslim Urban Networks in Late Thirteenth-Century India." İçinde, *Secondary Cities and Urban Networking in the Indian Ocean Realm, c. 1000–1800*, ed. K. Hall. Lanham, Md.: Lexington, 2008, 55–97.
Lane, Frederick C. "The Mediterranean Spice Trade: Further Evidence for Its Revival in the 16th Century." İçinde, *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth Century*, ed. Brian Pullman. London: Methren, 1968, 47–58.
Le Goff, Jacques. "The Medieval West and the Indian Ocean: An Oneiric Horizon." İçinde, *Facing Each Other: The World's Perception of Europe and Europe's Perception of the World*, ed. Anthony Pagden. Burlington, Vt.: Variorum Press, 2000, 1–19.
Lesure, M. "Notes et documents sur les relations vénéto-ottomanes 1570–73." *Turcica* 4 (1972): 134–64.
Levathes, Louise. *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405–1433.* New York: Oxford University Press, 1994.
Lewis, Bernard. *The Muslim Discovery of Europe.* New York: George J. Mcleod, 1982.
Lewis, Dianne. *Jan Compagnie in the Straits of Malacca 1641–1795.* Athens: Ohio University Center for International Studies, 1995.
Lieberman, Victor. *Strange Parallels: Vol. 1, Integration on the Mainland: Southeast Asia in Global Context, c. 800–1830.* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
Liu, Yih-Min. "A Comparative and Critical Study of Ali Akbar's Khitaynama with References to Chinese Sources." *Central Asiatic Journal* 27/1–2 (1983): 58–78.
Lo, Jung-Pang. "The Decline of the Early Ming Navy." *Oriens Extremis* 5/2 (Aralık 1958): 149–68.
Lombard, D. "L'Empire ottoman vu d'Insulinde." İçinde, *Passé turco-tatar, présent soviétique: Études offertes á Alexandre*

Bennigsen, ed. Ch. Lemercier-Quelquejay, G. Veinstei S. E. Wimbush. Paris: Peeters, 1986, 157–64.

_____, *Le sultanat d'Atjeh au temps d'Iskandar Muda 1607–1636.* Paris: Presses Universitaires de France, 1967.

Lowry, Heath. *The Nature of the Early Ottoman State.* Albany: State University of New York Press, 2003.

Lybyer. A. H. "The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade." *English Historical Review* 30 (1915): 577–88.

Mack, Rosamund. *Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art.* Berkeley: University of California Press, 2001.

Maghrebi, Nizamuddin. "The Ottoman-Gujarat Relations (1517–1556): Political and Diplomatic." İçinde, *Studies in the Foreign Relations of India (from the Earliest Times to 1947)* ed. by P. M. Joshi. Ḥyderabad: State Archives Press, 1975, 184–93.

Mandaville, Jan E. "The Ottoman Province of Al-Hasâ in the Sixteenth and Seventeenth Centuries." *Journal of the American Oriental Society* 90 (1970): 486–513.

Manguin, Pierre-Yves. "Of Fortresses and Galleys: The 1568 Achehnese Siege of Melaka, after a Contemporary Bird's-Eye View." *Modern Asian Studies* 22 (1988): 607–28.

Manning, Patrick. *Migrations in World History.* London: Routledge, 2005.

Mantran, Robert. "L'Empire ottoman et le commerce asiatique aux 16e et 17e siècles." İçinde, *Islam and the Trade of Asia,* ed. D. S. Richards. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970, 169–79.

_____, "Règlements fi scaux ottomans: la province de Bassora (la moitié du XVIe s.)." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 10 (1967): 224–77.

Matar, Nabil. *Europe through Arab Eyes: 1578–1727.* New York: Columbia University Press, 2009.

_____, *In the Lands of the Christians: Arab Travel Writing in the Seventeenth Century.* New York: Routledge, 2003.

_____, *Turks, Moors, and Englishmen in the Age of Discovery.* New York: Columbia University Press, 1999.

Matthee, Rudi. "Between Arabs, Turks and Iranians: The Town

of Basra, 1600–1700." *Bulletin of the School of Oriental Studies* 16/1 (2006): 53–78.

Mazzaoui, Michael M. "Global Policies of Sultan Selim, 1512–1520." İçinde, *Essays on Islamic Civilization Presented to Niyazi Berkes*, ed. Donald P. Little. Leiden: Brill, 1976, 224–43.

Mcintosh, Gregory C. "Christopher Columbus and the Piri Reis Map of 1513." *Neptune* 53/4 (Kış 1993): 280–94.

McNeill, John R. ve Willam McNeill. *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History*. New York: Norton, 2003.

McNeill, William. *The Age of Gunpowder Empires 1450–1800*. Washington, D.C.: American Historical Association, 1989.

Meloy, John. "The Privatization of Protection: Extortion and the State in the Circassian Mamluk

Period." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 47/2 (2004): 195–212.

_____, "Imperial Strategy and Political Exigency: The Red Sea Spice Trade and the Mamluk Sultanate in the Fifteenth Century." *Journal of the American Oriental Society* 123/1 (2003): 1-19.

Melziğ, Herbert. *Büyük Türk Hindistan Kapılarında: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral*

Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi. İstanbul: Selami Sertoğlu, 1943.

Ménage, V. L. "The Map of Hajji Ahmed and Its Makers." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 21(1958): 291–314.

Menard, Russell, "Transport Costs and Long-Range Trade, 1300–1800: Was There a European

Transport Revolution?" İçinde, *The Political Economy of Merchant Empires*, ed. James Tracy. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 228–75.

Menzies, Gavin. *1421: The Year China Discovered America*. New York: Harper Perennial, 2004.

Mirkovich, Nicolas. "Ragusa and the Portuguese Spice Trade." *Slavonic and East European Review* 21/56, 1. kısım (Mart 1943): 174–87.

el-Moudden, Abderrahmane. "Sharifs and Padishahs: Moroccan-

Ottoman Relations from the Sixteenth through the Eighteenth Centuries." Doktora Tezi: Princeton University, 1992.
Mughul, M. Yakub. *Kanuni Devri Osmanlılar'ın Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517–1538*. İstanbul: Fetih Yayınevi, 1974.
_____, "Türk Amirali Emir Ibn Behram Bey'in Hindistan Seferi (1531)." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 4–5 (Ağustos 1973–1974): 247–62.
_____, "The Beginning of the Ottoman Domination in the Red Sea: The Way to India." *Sind University Research Journal Arts Series: Humanities and Social Sciences* 9 (1970): 54–76.
_____, "The Expedition of Suleyman Pasha Al-Khadim to India (1538)." *Journal of the Regional Cultural Institute (Iran, Pakistan, Turkey)* 2/3 (Yaz 1969): 146–51.
_____, "Early Relations of the Osmanlı Sultans with the Muslim Rulers of the Indo-Pakistan
Subcontinent." *Sind University Research Journal: Arts Series, Humanities and Social Science* 4 (1967): 147–58.
_____, "Portekizlilerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hakimiyeti'nin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika." *Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 2/3–4 (1965): 223–40.
Murphey, Rhoads. *Ottoman Warfare, 1500–1700*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1999.
Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion, 2005.
_____, "A Kanun for the State, a Canon for the Arts: Conceptualizing the Classical Synthesis of Ottoman Art and Architecture." İçinde, *Soliman le Magnifi que et son temps*, ed. Gilles Veinstein. Paris, 1992, 195–216.
_____, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman- Hapsburg-Papal Rivalry." *Art Bulletin* 71/3 (Eylül 1989): 401–27.
Newitt, Malyn. "Prince Henry and the Origins of European Expansion." İçinde, *Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450–1800*, ed. içinde, Anthony Disney. Brookfield: Variorum, 1995, 85–11.
Nüzhet, Selim. *Türk Matbacılığı*. İstanbul, 1928.
Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım*

Üzerine Araştırmalar. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti.* İstanbul: Türk Tarihi Kurumu, 1974.

_____, "Seydi Ali Reis." *Tarih Enstitüsü Dergisi* I (Ekim 1970): 39–56.

_____, "Osmanlı-Borno Münasebetine Aid Belgeler." *Tarih Dergisi* 23 (March 1969): 111 31.

_____, "1559 Bahreyn Seferine Ait bir Rapor." *Tarih Dergisi* 17/22 (1967): 1–17.

_____, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis." *Belleten* 34/134 (1967): 235–54.

_____, "Osmanlılar'ın Habeşistan Siyaseti." *Tarih Dergisi* 15/20 (March 1965): 39–54.

_____, "XVI. Asırın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahilleri'nde Osmanlılar." *Tarih Dergisi* 16 (Temmuz 1961): 1–24.

_____, "Khādım Süleymān Pash a," *EI*², 4: 901–902.

Özbaran, Salih. *Ottoman Expansion towards the Indian Ocean in the 16th Century*. Istanbul: Bilgi University Press, 2009.

_____, *Portuguese Encounters with the World in the Age of the Discoveries: The Near and Middle East.* London: Ashgate, 2008.

_____, Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

_____, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.–17. Yüzyıllarda Rūm/Rūmī Aidiyet ve İmgeleri.* Istanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

_____, "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century." *Portuguese Studies* 17 (2002): 64–74.

_____, *The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman-Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century.* İstanbul: Isis, 1994.

_____, "The Ottomans in Confrontation with the Portuguese in the Red Sea after the Conquest of Egypt in 1517." *Studies in Turkish-Arab Relations* (1986): 207–13.

_____, "A Note on the Ottoman Administration in Arabia in the 16th Century." *International Journal of Turkish Studies* 3/1 (Kış 1984–1985): 93–99.

_____, "Bahrain in 1559—A Narrative of Turco-Portuguese Conflict in the Gulf." *Journal of Ottoman Studies* 3 (1982): 91–104.

_____, "Two Letters of Dom Alvaro de Noronha from the Hormuz-Turkish Activities along the Coast of Arabia: 1550–1552." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 9 (1978): 241–92.

_____, "A Turkish Report on the Red Sea and the Portuguese in the Indian Ocean (1525)." *Arabian Studies* 4 (1978): 81–88.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve Ilişkileri." *Tarih Dergisi* 31 (Mart 1977): 66–146.

_____, "The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf 1534–1581." *Journal of Asian* History 6/1 (Spring 1972): 45–88.

_____, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu." *Tarih Dergisi* 25 (Mart 1971): 51–73.

_____, "Portekiz Devlet Arşivi 'Torre do Tombo'nun XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarihi İçin Önemi." *Tarih Enstitüsü Dergisi* I (Ekim 1970): 57–62.

_____, "Osmanlı Tarihi Bakımından XVI. Yüzyılda Portekizli Tarihçiler." *Tarih Dergisi* 23 (Mart 1969): 75–82.

Özdemir, Kemal. *Osmanlı Deniz Haritaları—Ali Macar Reis Atlası.* İstanbul: Marmara Bankası, 1992.

Padrón, Ricardo. *The Spacious Word: Cartography, Literature and Empire in Early Modern Spain.* Chicago: University of Chicago, 2003.

Pagden, Anthony, ed. *Facing Each Other: The World's Perception of Europe and Europe's Perception of the World.* Burlington, Vt.: Variorum Press, 2000.

_____, *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France 1500–1800.* New Haven, Conn.: Yale University Press, 1995.

_____, *European Encounters with the New World: From Renaissance to Romanticism.* New Haven, Conn.: Yale University Press, 1993.

_____, *The Fall of Natural Man: The American Indian and the*

Origins of Comparative Ethnology. Cambridge: Cambridge University Press., 1982.

Pamuk, Şevket. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Parker, Geoffrey. "Crisis and Catastrophe: The Global Crisis of the Seventeenth Century Reconsidered." *American Historical Review* 113/4 (Oct. 2008): 1053–79.

_____, *The Grand Strategy of Philip II*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998.

_____, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*, 2. baskı, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Pearson, M. N. *The Indian Ocean*. London: Routledge, 2003.

_____, *Port Cities and Intruders: Th e Swahili Coast, India, and Portugal in the Early Modern Era*. Baltimore: John Hopkins, 1998.

_____, *Pilgrimage to Mecca: The Indian Experience 1500–1800*. Princeton: Marcus Wiener, 1996.

_____, "Merchants and States." İçinde, *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade 1350–1750*, ed. Jim Tracy. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 41–116.

_____, *Merchants and Rulers in Gujarat: The Response to the Portuguese in the Sixteenth Century*. Berkeley: University of California Press, 1976.

Peirce, Leslie. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993.

Petry, Carl. *The Reigns of the Mamlūk Sultans al-Ashraf Qāytbāy and Qānṣūh al-Ghawrī in Egypt*. Seattle: University of Washington Press, 1993.

Pinto, Karen. "3 Ways of Seeing: Scenarios of the World in the Medieval Cartographic Imagination." Doktora tezi: Columbia University, 2002.

Pinto, Olga. "Una rarissima opera araba stampata a Roma nel 1585." İçinde, *Studi bibliografi ci: Atti del convegno dedicato alla storia del libro italiano nel V centenario dell'introduzione dell'arte tipografica in Italia, Bolzano, 7-8 ottobre*, 1965. Firenze: Leo S. Olschki, 1967, 47–51.

Pomeranz, Kenneth. *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000.

Potach, Dejanirah. "The Commercial Relations between Basra and Goa in the Sixteenth Century." *Studia* 48 (1989): 142–62.

Pryor, John. *Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649–1571*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Randles, W. G. L. "La diffusion dans l'Europe du XVIe siècle des connaissances géographiques dues aux découvertes portugaises." İçinde, La *Découverte, le Portugal et l'Europe: Actes du Colloque, Paris, les 26, 27 et 28 Mai 1988*. Paris: Fondation Gulbenkian, 1990, 269–78.

_____, "From the Mediterranean Portulan Chart to the Marine World Chart of the Great Discoveries: The Crisis in Cartography in the 16th Century." *Imago Mundi* 40 (1988): 115–20.

Rego, Antonio da Silva. "Duarte Catanho, espião e embaixador (1538–1542)." *Anais*, serie 2, 4 (Lisbon, 1953): 123–40.

Reid, Anthony. "Islamization and Christianization in Southeast Asia: The Critical Phase 1550– 1650." İçinde, *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief*, ed. Anthony Reid. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1993, 151–79.

_____, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450–1680, Vol. 1: The Lands below the Winds*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1988.

_____, "Sixteenth-Century Turkish Influence in Western Indonesia." *Journal of South East Asian History* 10/3 (Aralık 1969): 395–414.

Ribeiro, Luciano. "Em torno do primeiro cerco de Diu." *Studia* 13–14 (Ocak-Temmuz 1964): 41–100.

_____, "O primeiro cerco de Diu." *Studia* 1 (Ocak 1958): 201–95.

Richards, John F. *The New Cambridge History of India: The Mughal Empire*. New York: Cambridge University Press, 1993.

Rispoli, Adelia. ed., *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyonlarından XIV–XVIII. Yüzyıl Portolan ve Deniz Haritaları*. İstanbul: İtalyan Kültür Merkezi, 1994.

Risso, Patricia. *Merchants and Faith: Muslim Commerce and Culture in the Indian Ocean.* Boulder, Colo.: Westview, 1995.

Roberts, Sean. "Cartography between Cultures: Francesco Berlinghieri's *Geographia* of 1482." Doktora Tezi: University of Michigan, 2006.

Roper, Geoffrey. "Early Arabic Printing in Europe," İçinde, *Middle Eastern Languages and the Print Revolution: A Cross-Cultural Encounter*, ed. Eva Hanebutt-Benz, Dagmar Glass ve Geoffrey Roper. Westhofen: WVA-Verlag Skulima, 2002, 129–50.

Ross, E. Denison. "The Portuguese in India and Arabia, 1517–38." *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 54* (Ocak 1922): 1–18.

Rubiés, Joan-Pau. *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250–1625.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

_____, "New Worlds and Renaissance Ethnology." İçinde, *Facing Each Other: Th e World's Perception of Europe and Europe's Perception of the World*, ed. Anthony Pagden. Burlington, Vt.: Variorum Press, 2000, 81–121.

Russell, P. R. *Prince Henry the Navigator: The Rise and Fall of a Cultural Hero.* Oxford: Oxford University Press, 1984.

Safvet Bey. "Bahreyn'de bir Vaḳ'a." Tārīḫ-i *'Oṣmānī Encümeni Mecmū'asi* 14–18 (h.1329/ m. 1910): 1139–44.

_____, "Bir Osmanlı Filosu'nun Sumatra Seferi." *Tārīḫ-i 'Oṣmānī Encümeni Mecmū'ası* 7–12 (h.1328/ m. 1909): 604–16 ve 678–81.

_____, "Ḳara Deñiz-İzmit Körfezi Ḳānāli." *Tārīḫ-i 'Oṣmānī Encümeni Mecmū'ası* 14–18 (h.1328/m. 1909): 948–56.

Şah, Razaulhak. "Açi Padişahı Sultan Alâeddin'in Kanunî Sultan Süleyman'a Mektubu." *Tarih Araştırmaları Dergisi 5/8–9* (1967): 373–409.

Sahillioğlu, Halil. "Yemen'in 1599–1600 Yılı Bütçesi." İçinde, *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985, 287–319.

Said, Edward. *Orientalism.* New York: Random House, 1978.

Saldanha, António Vasconcelos de. "Conceitos de espaço e poder e seus refl exos na titulação régia portuguesa da época da

expansão." İçinde, *La Découverte, le Portugal et l'Europe: Actes du Colloque, Paris, les 26, 27 et 28 Mai 1988*. Paris: Fondation Gulbenkian, 1990, 105–30.

Salinari, Marina Emiliani. "An Atlas of the 15th Century Preserved in the Library of the Former Serail in Constantinople." *Imago Mundi* 8 (1951): 101–2.

Samardjitch, Radovan. *Mehmed Sokolovitch: le destin d'un grand vizir*. Çev. Mauricette Begitch. Lausanne: L'Age d'homme, 1994.

Sanceau, Elaine. "Uma narrativa da expedição portuguesa de 1541 ao Mar Roxo." *Studia* 9 (Ocak 1962): 199–234.

Sarınay, Yusuf. *Ottoman Archives and Ethio-Ottoman Relations*. Ankara: Başbakanlık Genel Müdürlüğü, 2001.

Sarkar, Jagadash Narayan. "Indian Merchants in the Red Sea Ports, 1611." *Journal of Indian History* 27/1 (Nisan 1949): 109–20.

Sauvaget, Jean. "Les caravansérails syriens du hadjdj de Constantinople." *Ars Islamica* 4 (1937): 98–121.

Sayılı, Aydın. *The Observatory in Islam and Its Place in the General History of the Observatory*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

_____, "Üçüncü Murad'ın İstanbul Rasathanesindeki Mücessem Yer Küresi ve Avrupa ile Kültürel Temaslar." *Belleten* 25/99 (1961): 397–445.

Schmidt, Benjamin. *Innocence Abroad: The Dutch Imagination and the New World, 1570–1670*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Schwartz, Stuart, ed. *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

_____, "Türkçe Çok İlginç bir Coğrafya Yazması." *Belgelerle Türk Tarihi* 2 (1967): 63–72.

Serjeant, Robert Bertram. "Yemeni Merchants and Trade in Yemen: Thirteenth and Sixteenth Centuries." İçinde, *Asian Merchants and Businessmen in the Indian Ocean and the China Sea*, ed. Denys Lombard ve Jean Aubin. Oxford: Oxford University Press, 1988, 79–86.

_____, "The Yemeni Coast in 1005/1579: An Anonymous Note on

the Flyleaf of Ibn al-Mujawir's Tarikh al-Mustahsir." *Arabian Studies* (1985):187–91.

Serkis, Yousuf Alian. *Dictionary of Arabic Printed Books from the Beginning of Arabic Printing until the End of 1337 A.H.-1919 A.D.* 2 cilt. Kahire, 1928.

Sezgin, Fuat. *The Contribution of the Arabic-Islamic Geographers to the Formation of the World Map.* Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.

Skilliter, S. A. "The Sultan's Messenger Gabriel Deferens: An Ottoman Master Spy of the 16th Century." *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 68 (1976): 47–59.

_____, "Hürrem," *The Encyclopaedia of Islam, New Edition.* Leiden: E. J. Brill, 1954–55: 66a–b.

Smith, Richard. *Ahmad al-Mansur: Islamic Visionary.* New York: Longman, 2005.

Soucek, Svat. *Piri Reis and Turkish Map Making after Columbus.* Oxford: Oxford University Press, 1996.

_____, "Piri Reis and the Ottoman Discovery of the Great Discoveries." *Studia Islamica* 79 (1994): 121–42.

_____, "The 'Ali Macar Reis Atlas' and the Deniz Kitabı: Their Place in the Genre of Portolan Charts and Atlases." *Imago Mundi* 25 (1971): 117–27.

Stagl, Justin. "The Methodising of Travel in the 16th Century: A Tale of Three Cities." İçinde, *Facing Each Other: The World's Perception of Europe and Europe's Perception of the World,* ed. Anthony Pagden. Burlington, Vt.: Variorum Press, 2000, 123–50.

Steensgaard, Niels. "The Indian Ocean Network and the Emerging World Economy c. 1500–1750." İçinde, *The Indian Ocean: Explorations in History, Commerce and Politics*, ed. Satish Chandra. New Delhi: Sage, 1987, 125–50.

_____, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century.* Chicago: University of Chicago Press, 1973.

Studnicki-Gizbert, Daviken. *A Nation upon the Ocean Sea: Portugal's Atlantic Diaspora and the Crisis of the Spanish Empire, 1492–1640.* New York: Oxford University Press, 2007.

Subrahmanyam, Sanjay. *Explorations in Connected History:*

Mughals and Franks. New York: Oxford University Press, 2005.

_____, "A Note on the Rise of Surat in the Sixteenth Century." *Journal of the Social and Economic History of the Orient* 43/1 (2000): 23–33.

_____, "The Trading World of the Western Indian Ocean, 1546–1565: A Political Interpretation." İçinde, *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos: Actas do VIII Seminário Internacional de História Indo-Portuguesa*, ed. Artur Teodoro de Matos ve Luís Filipe Thomaz. Angra do Heroísmo, 1998, 207–29.

_____, *The Career and Legend of Vasco da Gama*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

_____, "Connected Histories: Notes towards a Reconfi guration of Early Modern Eurasia." *Modern Asian Studies* 31/3 (1997): 735–62.

_____, "A Matter of Alignment: Mughal Gujarat and the Iberian World in the Transition of 1580–1581." *Mare Liberum* 9 (Temmuz 1995): 461–80.

_____, "Of *Imarat* and *Tijarat*: Asian Merchants and State Power in the Western Indian Ocean, 1400 to 1750," *Comparative Studies in Society and History* 37/4 (Ekim 1995): 750–80.

_____, *The Portuguese Empire in Asia, 1500–1700: A Political and Economic History*. London: Longman, 1993.

_____, *The Political Economy of Commerce: Southern India 1500–1650*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

_____, "Persians, Pilgrims and Portuguese: The Travails of Masulipatnam Shipping in the Western Indian Ocean 1590–1665." *Modern Asian Studies* 22/3 (1988): 503–30.

Şehsuvaroğlu, Bedi. "Kanuni Devrinde Yazılmış ve Şimdiye Bilinmeyen Bir Coğrafya Kitabı." İçinde, *Kanuni Armağanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970, 207–25.

Taeschner, Fr. "Djughrāfi yā VI: Th e Ottoman Geographers," *EI*[2]. 1954, 2: 587–90.

Tan, M. Turhan. *Hint Denizlerinde Türkler*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.

Tavim, José Alberto Rodrigues da Silva. "From Setubal to the Sublime Porte: The Wanderings of Jácome de Olivares, New Christian and Merchant of Cochin (1540–1571)." İçinde,

Sinners and Saints: The Successors of Vasco da Gama, ed. Sanjay Subrahmanyam. Delhi: Oxford University Press, 1998, 94–134.

_____, "Outras gentes em outras rotas: judeus e cristãos-novos de Cochin—entre Santa Cruz de Cochin e Mattancherry, entre o Império Português e o Médio Oriente." İçinde, *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos: Actas do VIII Seminário Internacional de História Indo Portuguesa*, ed. Artur Teodoro de Matos ve Luís Filipe Thomaz. Angra do Heroísmo, 1998, 309–42.

_____, "Os Judeus e a expansão portuguesa na Índia durante o século XVI. O exemplo de Isaac do Cairo: espião, 'lingua,' e judeu de Cochim de Cima." *Arquivos do Centro Cultural Calouste Gulbenkian* 33 (1994): 137–266.

Tekindağ, S. "Süveyş'te Türkler ve Selman Reis'in Arzası." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 9 (1968): 77–89.

Temimi, A. "Le gouvernement ottoman face au problème morisque." *Revue d'Histoire Maghrébine* 23–24 (1989): 258–62.

Theunissen, Hans. "Ottoman-Venetian Diplomatics—the Ahdnames." *Electronic Journal of Oriental Studies* I (1998): 1–698.

Thomaz, Luís Filipe F. R. "A questão da pimenta em meados do século XVI." İçinde, A *Carreira da Índia e as rotas dos estreitos: Actas do VIII Seminário Internacional de História Indo-Portuguesa*, ed. Artur Teodoro de Matos ve Luís Filipe Thomaz. Angra do Heroísmo, 1998, 37–206.

_____, "A crise de 1565–1575 na história do Estado da Índia." Mare Liberum 9 (Temmuz 1995): 481–519.

_____, "L'idée imperiale manueline." İçinde, *La Découverte, le Portugal et l'Europe: Actes du Colloque, Paris, les 26, 27 et 28 Mai 1988*. Paris: Fondation Gulbenkian, 1990, 35–103.

Thrower, J. W. *Maps and Civilization: Cartography in Culture and Society*. Chicago: University of Chicago, 1999.

Tibbetts, Gerald R. "The Role of Charts in Islamic Navigation in the Indian Ocean." İçinde, *The History of Cartography, Vol. 2, Book 1: Cartography in Traditional Islamic and South Asian Societies*, ed. J. B. Harley and David Woodward. Chicago: University of Chicago Press, 1987, 256–62.

Tuchscherer, Michel. "Commerce et production du café en Mer Rouge au XVIe siècle." İçinde, *Le commerce du café avant l'ère des plantations coloniales: espaces, réseaux, société, XVe-XIXe siècle*, ed. Michel Tuchscherer. Kahire: Institut français d'archéologie orientale, 2001.

Turan, Ebru. "The Sultan's Favorite: Ibrahim Paşa and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty in the Reign of Sultan Süleyman, 1516–1526." Doktora Tezi, University of Chicago, 2007.

Türkay, Cevdet. *Osmanlı Türklerinde Coğrafya.* İstanbul: Maarif Basımevi, 1959.

_____, *İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine Ait Türkçe-Arapça-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliografyası.* İstanbul: Maarif Basımevi, 1958.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Türk-İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar," *Belleten* 14 (1950): 27–40.

_____, *Osmanlı Devletinde Merkez ve Bahriye Teşkilâtı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948.

_____, "Hind Hukumdarı Hümayun Şah'ın Kanuni'ye Gönderdiği bir Mektup." *Yedigün* 8/202 (1937): 5–27.

Vatin, Nicolas. *Les Ottomans et l'Occident (XVe-XVIe Siècles).* İstanbul: İsis, 2001.

_____, "Sur quelques propos géographiques d'Ibrahim Pacha, grand vizir de Soliman le Magnifique (1533)." İçinde, *Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes, VIth Symposium, Cambridge 1st–4th of July 1984*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Emeri Van Donzel. Istanbul, 1987.

Vaughan, Dorothy M. *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350–1700.* Liverpool: AMS Press, 1954.

Veinstein, G. "Sokollu Mehmed Pasha." *The Encyclopaedia of Islam, New Edition.* Leiden: E. J. Brill, 1954–, 706–11.

Vinaver, Verk. "Mercanti e bastimenti di Ragusa in India: Una leggenda." İçinde, *Méditerranée et Océan Indien: Travaux du Sixième Colloque International d'Histoire Maritime, Venice 1962*, ed. Christine Villain-Gandossi and Manlio Cortelazzo. Paris, 1970, 170–190.

Wake, C. H. H. "The Changing Pattern of Europe's Pepper and Spice Imports ca. 1400–1700."

Journal of European Economic and Social History 8/2 (1979): 361–403.
Wake, Christopher. "The Myth of Zheng He's Great Treasure Ships." *International Journal of*
Maritime History 14/1 (Haziran 2004): 59–75.
Wicki, Joseph, ed. "Duas relações sobre a situação da Índia Portuguesa nos anos 1568 e 1569." *Studia* 8 (Temmuz 1961): 133–235.
_____, "Duas cartas ofi ciais de vice-reis da Índia, escritas em 1561 e 1564." *Studia* 3 (Ocak 1959): 36–89.
Wills, John E. "Maritime Asia 1500–1800: The Interactive Emergence of European Domination." *American Historical Review* 98/1 (Şubat 1993): 83–105.
Wi ius, George. "Iberian Historiography on European Expansion since World War II." İçinde, *Reappraisals in Overseas History Writing*, ed. by P. C. Emmer ve H. L. Wesseling. Leiden: Brill, 1979, 101–21.
Wink, Andre. "Al-Hind: India and Indonesia in the Islamic World Economy, c. 700–1800 AD." *Itinerario* 12 (1988): 33–72.
Woodhead, Christine. "An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnameci in the Ottoman Empire c. 1555–1605." *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 75 (1983): 157–82.
Woodward, David. "Maps and the Rationalization of Geographic Space." İçinde, *Circa 1492: Art in the Age of Exploration*, ed. Jay Levenson. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1991.
_____, "Medieval Mappaemundi." İçinde, *The History of Cartography, Vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, ed. J. B. Harley ve David Woodward. Chicago: University of Chicago Press, 1987, 286–370.
Yurdaydın, H. "Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler." *Belleten* 29 (1965): 329–54.
Zachariadou, Elizabeth, ed. *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain.* Rethymnon: Crete University Press, 2002.

DİZİN

Ö

P

R

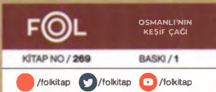
S

"Osmanlı Yeni Dünya'yı neden keşfetmedi?" sorusu Osmanlı'nın "doğal sınırlar"ına ulaştığı, "merak duygusunun gelişmediği" hatta "durağan bir yapı"yı temsil ettiği söylemleri etrafında çokça tartışıldı. Üç kıtaya hâkim olacak kadar askerî ve siyasi güce sahip bir devlet, keşif rekabetini nasıl ıskaladı?

Elinizdeki kitap, bu sorunun yanlış ifade edildiği iddiasıyla şu soruyu öneriyor: "Osmanlılar keşif yapmak istedi mi?" Keşiflerin öncüsü Portekizliler bunu Kızıldeniz baharat ticaretine hâkim olmak ve Memlük Mısırı'nı işgal etmek için istemişti. Fakat Memlük topraklarını ele geçiren Portekizliler değil, Osmanlılar oldu. Böylelikle, anlatılagelenin aksine, Osmanlı Devleti Hint Okyanusu etrafında dönen "küresel siyaset"te ben de varım, dedi.

Üç kıtada çeşitli dillerde yazılmış arşiv kaynaklarına dayanan bu kitap padişahların, vezirlerin, casusların, korsanların ve haremdeki kadınların Osmanlı Hint Okyanusu siyasetindeki rollerini gözler önüne seriyor. Bu öznelerin Osmanlı'yı Hint Okyanusu rekabetinde hâkim güçler arasına kattığını öne sürüyor.

ISBN 978-625-8242-53-9

